

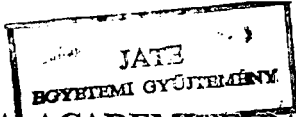
ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SEIRES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA

PETŐFI S. JÁNOS
BÉKÉSI IMRE
szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából
(Első rész)

**HELYBEN
OLVASHATÓ**

B 132511

**ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE SZEGEDIENSIS
SERIES LINGUISTICA, LITTERARIA ET AESTETICA**

PETŐFI S. JÁNOS

BÉKÉSI IMRE

szerkesztők

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

2. A magyar szövegtani kutatás irodalmából (Első rész)

JGYTF KIADÓ, SZEGED, 1991

TANULMÁNYOK, RECENZÍÓK ÉS REPERTÓRIUMOK
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS HUMÁN KOMMUNIKÁCIÓ KUTATÁSA KÖRÉBŐL

Szerkesztette

PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Címlap

PAPP GYÖRGY

Technikai szerkesztő

VASS LÁSZLÓ

B 132511

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001101477

ISSN 0236-7718
Acta Acad. Paed. Szeged
Ser. Ling.-Litt.-Aest.
ISSN 0865—5960 1991

TARTALOM

Előszó	5
Tanulmányok	7
PETŐFI S. JÁNOS: A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai tárgyalása	7
BÉKÉSI IMRE: A kettős szillogizmus	38
VASS LÁSZLÓ: Szimbolikus kontextualizáció és intertextualitás. Nagy László: Inkarnáció ezüstben	55
KABÁN ANNAMÁRIA: Szöveg szemiotikai alapkérdések	67
Áttekintések, recenziók. A magyar szövegtani kutatás irodalmából	73
MÁTÉ JAKAB: A magyar szövegtani kutatások mai helyzete (I).	73
Fónagy Iván—Magdics Klára: A magyar beszéd dallama (TÖRÖK GÁBOR).....	117
Deme László: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata (FEJES KATALIN).....	123
Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései. Szerkesztette: Telegdi Zsigmond és Szépe György (ALBERT SÁNDOR)	129
Wacha Imre: Beszéljessünk a beszédről! (K. FÁBIÁN ILONA)	135
A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. Szerkesztette: Szathmári István és Várkonyi Imre (NAGY L. JÁNOS)	140
Nagy Ferenc: Kriminálisztikai szövegnyelvészet (KESZLER BORBÁLA)	147
Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába (SZATHMÁRI ISTVÁN)	151
Békési Imre: Szövegszerkezeti alapvizsgálatok (NAGY L. JÁNOS)	155
A szövegvizsgálat új útjai. Szerkesztette: Szabó Zoltán (KABÁN ANNAMÁRIA)	159
Tanulmányok, 15. füzet. Szövegelmélet. Szerkesztette: Penavin Olga, Thomka Beáta és Utasi Csaba (FÁBRICZ KÁROLY)	164
Kiefer Ferenc: Az előfeltevések elmélete (MUCSÁNYI JÁNOS)	169
Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Szerkesztette: Rácz Endre és Szathmári István (TÖRÖK GÁBOR)	175
Balázs János: A szöveg (BÜKY LÁSZLÓ)	180
Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Korunk kommunikációs zavarai (VIDRA KLÁRA) ...	183
Szabó Zoltán: Szövegnyelvészet és stilsztika (ROZGONYINÉ MOLNÁR EMMA)	187
Egyetemi Fonetikai Füzetek 1. Szép szóval igazat, 2. Tiszta beszéd. Szerkesztette: Bolla Kálmán (SEBESTYÉN ÁRPÁD)	193
Repertóriumok. Összeállította: VASS LÁSZLÓ	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory / Untersuchungen zur Texttheorie.....	214
Tárgymutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	225
Névmutató. Összeállította: HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA	231
A kötet munkatársai	235

INHALT

Vorwort	5
Studien	7
JÁNOS S. PETŐFI: Aspekte der Text-signifikation und ihre semiotisch—textologische Behandlung	7
IMRE BÉKÉSI: Der doppelte Syllogismus	38
LÁSZLÓ VASS: Symbolische Kontextualisierung und Intertextualität. László Nagy: Inkarnation in Silber	55
ANNAMÁRIA KABÁN: Grundfragen der Semiotik	67
Übersicht. Rezensionen. Aus der Literatur der ungarischen Textforschung	73
JAKAB MÁTÉ: Die heutige Lage der ungarischen textlinguistischen Forschung (I)	73
Iván Fónagy—Klára Magdics: Die Klanggestalt in der ungarischen Rede (GÁBOR TÖRÖK) ...	117
László Deme: Häufigkeitsuntersuchungen zu satzstrukturellen Eigentümlichkeiten (KATALIN FEJES)	123
Allgemeine sprachwissenschaftliche Studien XI. Die Textannäherung. Zusammengestellt von Zsigmond Telegdi und György Szépe (SÁNDOR ALBERT)	129
Imre Wacha: Sprechen wir über die Rede (ILONA K. FÁBIÁN)	135
Die Textlehre in der Forschung und im Unterricht. Zusammengestellt von István Szathmári und Imre Várkonyi (JÁNOS L. NAGY)	140
Ferenc Nagy: Kriminalistische Textlinguistik (BORBÁLA KESZLER)	147
Ferenc Nagy: Einführung in die Textlehre der ungarischen Sprache (ISTVÁN SZATHMÁRI)	151
Imre Békési: Grunduntersuchungen zur Textstruktur (JÁNOS L. NAGY)	155
Neue Wege der Textuntersuchung. Zusammengestellt von Zoltán Szabó (ANNAMÁRIA KABÁN) ..	159
Studien 15. Heft. Texttheorie. Zusammengestellt von Olga Penavin, Beáta Thomka und Csaba Utasi (KÁROLY FÁBRICZ)	164
Ferenc Kiefer: Die Theorie der Präsuppositionen (JÁNOS MUCSÁNYI)	169
Studien zur Textlinguistik der ungarischen Gegenwartssprache. Zusammengestellt von Endre Rácz und István Szathmári (GÁBOR TÖRÖK)	175
János Balázs: Der Text (LÁSZLÓ BÜKY)	180
Tamás Szende: Ob wir uns einander verstehen? (KLÁRA VIDRA)	183
Zoltán Szabó: Textlinguistik und Stilistik (EMMA MOLNÁR-ROZGONYI)	187
Die Wahrheit — mit schönen Wort formuliert, Klare Rede. Zusammengestellt von Kálmán Bolla (ÁRPÁD SEBESTYÉN)	193
Repertorien. Zusammengestellt von LÁSZLÓ VASS	199
Bibliographie Linguistique de l'Année. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986	199
Text. An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse	205
Research in Text Theory / Untersuchungen zur Texttheorie	214
Sachregister. Zusammengestellt von MÁRIA SZÉLPÁL-HORVÁTH	225
Namensverzeichnis. Zusammengestellt von MÁRIA SZÉLPÁL-HORVÁTH	231
Mitarbeiter des Bandes	235

ELŐSZÓ

A *Szemiotikai szövegtan* első kötete — ahogyan az alcímében is kifejezésre jutott — a szövegtani kutatás néhány alapkérdésével foglalkozott. Az alapkérdések elemzésének folytatása mellett hasznosnak és szükségesnek látszott, hogy figyelmünket most a *magyar szövegtani kutatás eddigi eredményeinek* 'feltérképezésére' fordítsuk. Véleményünk szerint ez az eddigi eredmények koncentrált összefog(lal)ásán túl arra a célra is szolgálhat, hogy közös alapról indulva — kutatók és oktatók egyre szélesebb, interdiszciplináris körében — foglalkozhassunk mind a szövegtan általános kérdéseinek vizsgálatával, mind pedig egy magyar szövegtan részletes kidolgozásának sajátos kérdéseivel.

1. E kötet első része négy tanulmányt tartalmaz. PETŐFI S. JÁNOS tanulmánya egy *általános szemiotikai textológiai* keretet vázol fel, s ebben elsősorban a *szöveg-signifikáció* aspektusait tárgyalja és szemlélteti egy rövid prózaszöveg analízisével. BÉKESI IMRE tanulmányában folytatja azt a *reláció-vizsgálatot*, amelyet a *Szemiotikai szövegtan* első kötetében kezdett el. Most arról ír, hogy az elvárástörő *de* csupán a felszínen kapcsol két tag (tagmondat, tagmondattömb) között; a mélyszerkezeti *oppozíció* valójában két szillogizmusnak: egy általános-konvencionális, valamint egy egyes-aktuális jelentésű szillogizmusnak egyidejű ellentéte. VASS LÁSZLÓ tanulmánya egy költői szöveg elemzése kapcsán azoknak az (intra- és intertextuális) *ismeret típusoknak* a feltárására és rendszerezésére vállalkozik, amelyek releváns szerepet játszhatnak szövegek *szimbolikus kontextualizálásának* végrehajtásakor. KABÁN ANNAMÁRIA tanulmánya — a szemiotika tradicionális keretét véve alapul — a szöveg *szintaktikai, szemantikai és pragmatikai* megközelítésének általános kérdéseit elemzi.

Ha e tanulmányok módszertani szempontból egy-egy adott koncepcióhoz kötődnek is, s zömmel irodalmi szövegekkel foglalkoznak, olyan kérdéseket tárgyalnak, amelyeket egyfelől bármilyen felépítésű szövegtani keretben, másfelől bármilyen típusú szövegekkel kapcsolatban (az elméletet és a gyakorlati alkalmazás(oka)t illetően is) tanulmányozni szükséges.

2. A kötet második része egyrészt MÁTÉ JAKAB — a *magyar szövegtani kutatások* jelenlegi helyzetével foglalkozó — tanulmányának első, *nyelvészetcentrikus* fejezetét, másrészt a szövegtan kutatás különféle kérdéseivel foglalkozó magyar művek egy részének *recenzióját* tartalmazza. Ezek a recenziók elsődlegesen informatív jellegűek; az ismertetett művek más recenzióira bibliográfiai utalás az egyes recenziók végén található. (A szóban forgó tanulmány második fejezete, további magyar művekkel foglalkozó recenziókkal, a *Szemiotikai szövegtan* következő számában kerül publikálásra.)

3. A kötet *Repertóriumok* című része nem magyar nyelvű szövegtani művekről nyújt tájékoztatót. A tájékoztatásnak ezt a — szövegtan kutatás szempontjából centrális-

nak tekinthető bibliográfiákra, periodikákra, sorozatokra kiterjedő — formáját a *Szemiotikai szövegtan* köteteiben rendszeressé kívánjuk tenni.

Jelen kötetünket a szövegtani tematikában való tájékozódás megkönnyítése érdekében tárgymutatóval és névmutatóval is elláttuk; ezek a repertórium részben felvett művekre való utalásokat nem tartalmazznak.

Szeged, 1990. október 31.

P. S. J.
B. I.

TANULMÁNYOK

A SZÖVEGSZIGNIFIKÁCIÓ ASPEKTUSAI ÉS AZOK SZEMIOTIKAI TEXTOLÓGIAI TÁRGYALÁSA

PETŐFI S. JÁNOS

0. Bevezető megjegyzések

A szövegszignifikáció terminus ebben a kontextusban a szöveg mint jelkomplexus jelölő és jelölt (significans és significatum) komponense között fennálló jelölés relációra utal. Ezt a relációt vizsgálhatjuk szisztémaimmanensen, azaz úgy, hogy vizsgálata során csupán a szignifikációban szerepet játszó tényezőkre vonatkozóan explicit formában rendelkezésünkre álló ismeret- és konvenciórendszereket veszünk figyelembe, és vizsgálhatjuk kommunikációs-szituáció-specifikusan, azaz úgy, hogy vizsgálata során figyelembe veszünk nem konvencionalizált, alkotó- és/vagy befogadóspecifikus ismereteket/motivációkat/hipotéziseket/diszpozíciókat is. Vizsgálat tárgyát képezhetik valamennyi interpretáció-típus konstitutív tényezői.

A következőkben a significatio kommunikációs-szituáció-specifikus aspektusait kívánom tárgyalni, különös tekintettel a deskriptív-explikatív strukturális interpretációra. Mint ismeretes, ennek az interpretációnak a feladata egy significatio- ('significans → significatum'-) struktúra (mint teoretikus konstruktum) létrehozása (=explicatio), és ennek argumentáció nélküli bemutatása (=descriptio).

Az első fejezetben a konstitutív tényezők rendszerét mutatom be, a második fejezetben ezt a rendszert egy adott szöveg deskriptív-explikatív strukturális interpretációjával szemléltetem. (A tanulmány úgy is olvasható, hogy az első fejezet egy-egy decimális szektora után először a második fejezet azonos decimális jelű szektorát olvassuk, és úgy haladunk tovább.)

1. A deskriptív-explikatív strukturális interpretáció konstitutív tényezői és az interpretálás céljára szolgáló bázisok

A deskriptív-explikatív interpretációval kapcsolatban célszerű különbséget tenni első fokú és másod fokú interpretáció között. (Minthogy a strukturális interpretáció nem tartalmaz a létrehozott struktúra létrehozásának módjára utaló elemeket, az ezzel kapcsolatos tényezőket mind az első, mind a másod fokú interpretáció tárgyalásánál figyelmen kívül hagyom.)

1.1. Az első fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció

1.1.0. Az első fokú deskriptív-explikatív interpretáció konstitutív tényezőit és az azok létrehozásának alapjául szolgáló interpretációbázisokat az 1. ábra¹ foglalja össze. Mindenekelőtt ezt az ábrát kívánom kommentálni. Az ábra (1)-gyel jelölt sora a jelkomponensek szimbólumait (Ve, Ve, Fo, S_a, S_r, Re, Re, Ss és Sm), valamint a contextualisatio és a significatio szimbólumait (c és s) tartalmazza.

Az ábra többi szimbólumának globális explikációja a következő. A B szimbólum az interpretáció folyamán működő/működtetett interpretációbázisokat jelölő alap-

szimbólum. Valamennyi interpretációbázis a következő négy elemből áll: a szóban forgó jelkomponensre/interpretációs-lépésre vonatkozó ismeretek (modellbázisok) halmaza/rendszere (M), az ezeknek az ismereteknek (modellbázisoknak) adott kommunikációs-situációbeli alkalmazását vezérlő hipotézisek és relevanciamotivációk konfigurációja (H és \forall), végül az interpretációfolyamat adott lépésének végrehajtásakor működő pszichofizikai diszpozíciók konfigurációja ($\#$).

A bázisok között domináns szerepet tölt be a kommunikációs-situáció- és szöveg-típológia bázisa (B_{Tp}). Ennek a bázisnak az alkalmazásától/működésétől függ, hogy milyen interpretációbázis-konfiguráció (B_I) kerül alkalmazásra az interpretáció folyamán.

Az első fokú interpretációbázis-konfiguráció (B_I) egyrészt a szövegarchitektonika szemiotikai textológiai interpretációjára vonatkozó általános jellegű információkat, másrészt lokális hatáskörű bázisokat (B_1, \dots, B_4) és egy globális hatáskörű bázist (B_s) tartalmaz.

A lokális hatáskörű bázisok jelkomponensekhez/jelkomponenspárokhöz rendelnek jelkomponenspárokat/jelkomponenseket, a globális hatáskörű B_s bázis pedig a significansnak (Ss) és a significatumnak (Sm) az interpretáció során lokálisan létrehozott konstitutív elemei közül választja ki a significatio (s) szempontjából az adott interpretátor szerint globálisan relevánsakat — lásd az 1. ábra jobb oldali oszlopának formuláit. (A ϕ szimbólum a bázisok funkciójára utal.)

Az első fokú deskriptív-explikatív interpretáció bázisai részét képező ismeretrendszereknek és a jelkomponensekhez rendelendő szemiotikai textológiai struktúráknak közelebbi megvilágításához lássuk a 2. ábrát is.²

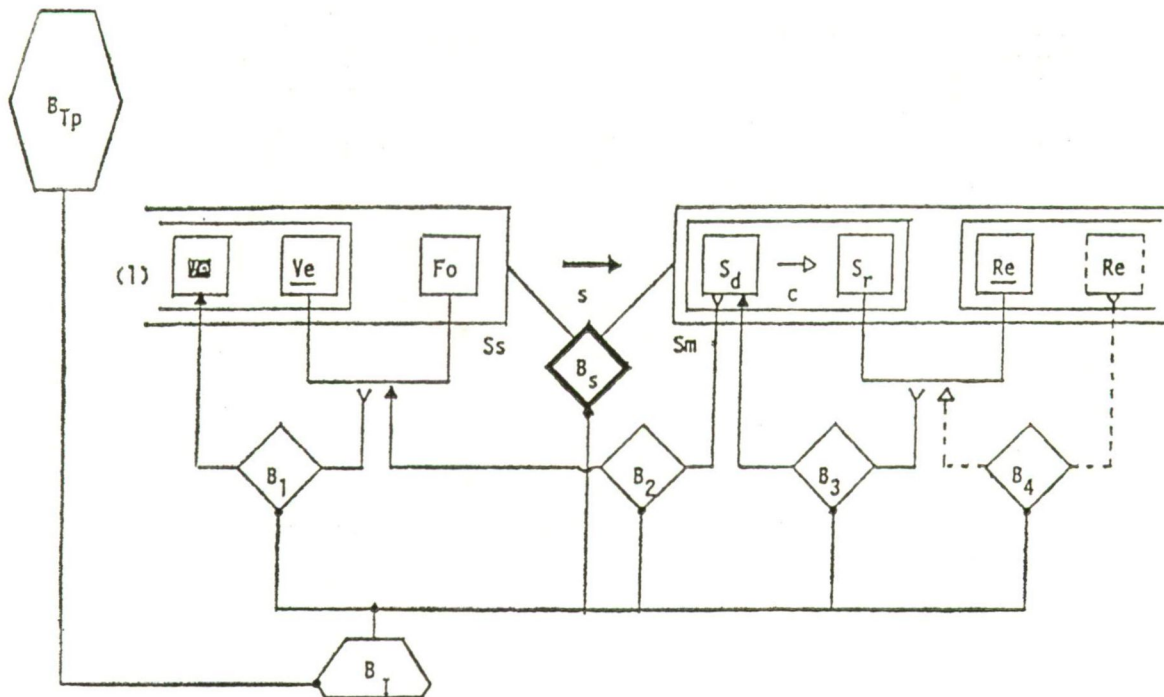
1.1.1. Minthogy a szemiotikai textológia a multimediális, de dominánsan verbális humán kommunikáció textológiája, az általa vizsgált kommunikátumok vehiculumban — a fonikus vagy grafikus verbális médiumot domináns médiumként tartalmazó — legkülönbélebb médiumkonfigurációk fordulhatnak elő — erre utal a 2. ábra első oszlopa $Ve-\mu$ szimbólumának μ konstituense.

1.1.2. A 2. ábra harmadik oszlopa egyrészt a B_I bázisban a formális és szemantikai architektonika reprezentációja szempontjából domináns szerepet játszó materiára/szintekre/elemekre vonatkozóan található legáltalánosabb információkat tartalmazza, másrészt a $[Ve, Fo]$ konstituenspárt meghatározó modellkonceptusra és az ennek explicit bemutatására utaló szimbólumokat ($ve|^{M}|_{Fo}$ és $ve|^{M}|_{Fo}$ — ez utóbbit lásd később.)

Ami a domináns szerepet játszó materiát/szinteket/elemeket illeti, az ezekre vonatkozó főbb információk a következők.

— Minthogy a szemiotikai textológia jelkonceptója különbséget tesz a vehiculum fizikai szemiotikai arculata (*figura*) és szűkebb értelemben vett nyelvi szemiotikai arculata (*notatio*) között, a materiát/szinteket/elemeket mindkét arculatra vonatkozóan értelmezni kell.

— A *figura mediális materiája* (MedMa) normál kontextusban (a) az *auditív* csatorna kizárólagos alkalmazása esetén az emberi hang — annak mind fonikus (mind esetleges muziko-vokális), mind para-lingvisztikus médiumkomponensével —, (b) az *audiovizuális* csatorna alkalmazása esetén az auditív csatornán továbbításra kerülő mediális matéria, valamint az azzal alárendelt módon, de szervesen együtt ható valamennyi para-verbális és esetleges non-verbális mediális manifesztációk materiája, (c) a *vizuális* csatorna kizárólagos alkalmazása esetén az emberi hang chirografikus/daktilografikus/tipografikus reprezentációjának materiája — annak mind lexiko-verbális, mind esetleges grafikus-ikonikus (=kalligrammatikus) komponensével —, valamint esetleg az azzal alárendelt módon, de szervesen együtt ható technikai-

$$\phi / B_1 = \{G \leftarrow [\underline{Ve}, Fo]\}$$

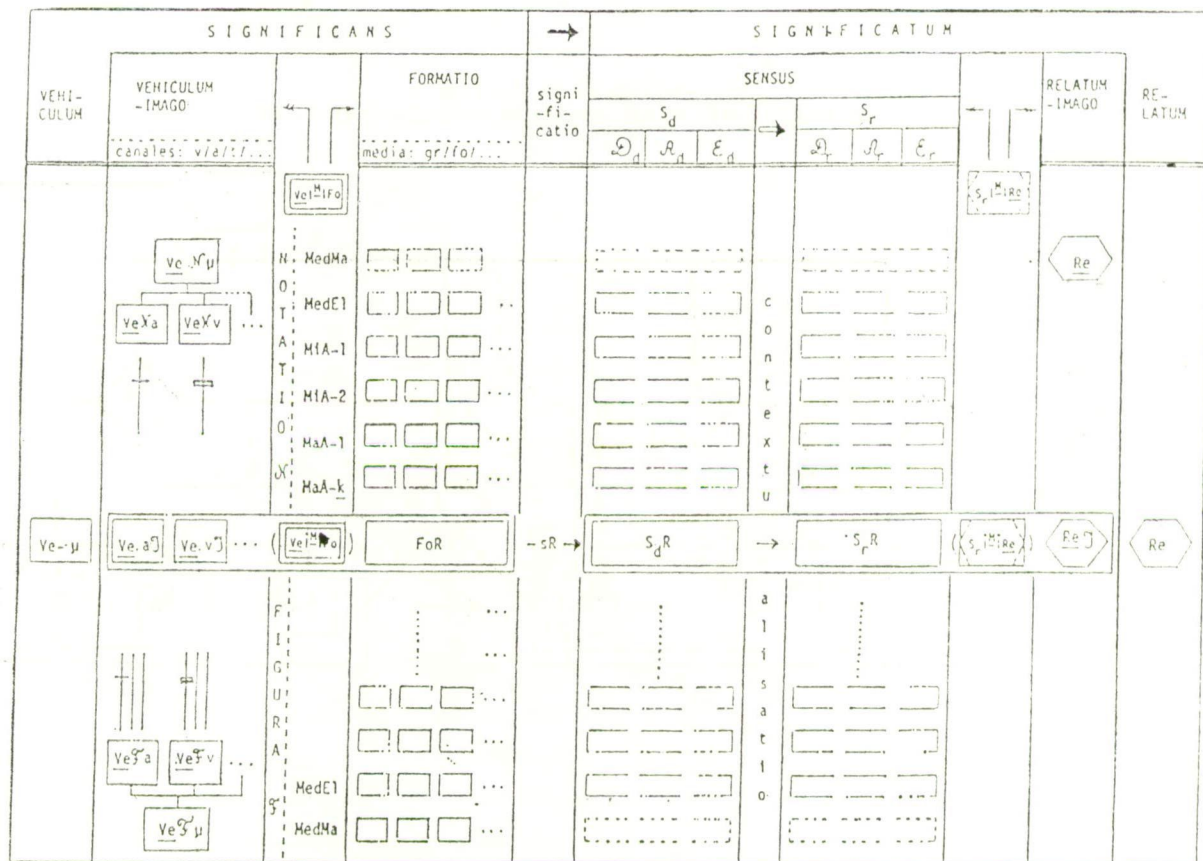
$$B_2 = [\underline{Ve}, Fo] \leftarrow S_d$$

$$B_3 = S_d \leftarrow [S_r, \underline{Re}]$$

$$B_4 = [S_r, \underline{Re}] \leftarrow Re$$

$$B_s = Ss \leftarrow S_m$$

1. ábra
AZ ELSŐ FOKÚ DESZKRIPTÍV-EXPLIKATÍV INTERPRETÁCIÓ
BÁZISAI ÉS ALKOTÓELEMEI

2. ábra
A DOMINÁNSAN VERBÁLIS MULTIMEDIÁLIS SZÖVEGEK DERIPTÍV-EXPLIKATÍV
INTERPRETÁCIÓJÁNAK FŐBB ÖSSZETEVŐI

szimbolikus és/vagy diagrammatikus és/vagy grafikus-ikonikus mediális manifesztációk matériája.

A figurával kapcsolatos további szinteket és azok elemeit a vehiculum egyes médiumaira vonatkozóan külön-külön, médiumspecifikusan kell meghatározni:

— Szűkebb értelemben vett, nyelvi szemiotikai arculattal (*notatióval*) csupán a verbális, a zenei és néhány más technikai-szimbolikus médium (a matematika, logika, kémia stb. formulanyelve) rendelkezik. Itt csupán a verbális médium notációjának matériájával/szintjeivel/elemeivel kívánok foglalkozni, már előljáróban megjegyezvén, hogy a szemiotikai textológiai reprezentációk létrehozásához a kommunikatív célra szolgáló verbális nyelvi notatio kiegészítésre/átalakításra szorul.

A *verbális médium notatio arculatának mediális matériája* (verb. MedMa) az artikulált hangkonfiguráció, illetőleg ennek reprezentációja, azaz egy betű- (vagy szimbólum-) konfiguráció.

A verbális médium sajátos kommunikatív természetére való tekintettel, célszerű különbséget tennünk egy adott kommunikációs-szituációban *elsődleges* és *másodlagos* mediális matéria között: a csak auditív és az audiovizuális csatorna kommunikatív alkalmazása esetén az elsődleges verbális mediális matéria az artikulált hangkonfiguráció, a vizuális csatorna alkalmazása esetén az elsődleges verbális mediális matéria a betű- (vagy más szimbólum-) konfiguráció, de ebben az esetben szükség van egy ahhoz hozzárendelhető hangkonfigurációnak mint másodlagos verbális mediális matériának a (re-)konstruálására, mert enélkül az egyes jelkomponensek adekvát interpretációjának a megalkotása nem hajtható végre.

A verbális mediális matériának továbbá meg kell különböztetnünk egy *lexiko-verbális* és egy *prozódiai* (metriko-ritmikai és melodikus) faszettáját, és a mediális matéria szisztemikus szemiotikai elemeit, valamint az architektonika szintjeit és azok elemeit ezekre vonatkozóan külön kell értelmezni. Az egyes mediális komponensek interpretációjának funkcionálisan könnyen kezelhető egymásra vitítése/egyestítése érdekében célszerű azonban azonos szintek (azonos nagyságrendű elemek) értelmezésére törekedni.

A továbbiakban az egyes szinteket és azok elemeit a verbális mediális matériának csupán *lexiko-verbális* faszettájára vonatkozóan kívánom röviden szemléltetni. Erre a faszettára vonatkozóan:

— a notatio *önálló szisztematikus szemiotikai alapelemei* (MedEl) a szótári (lexikai) egységek;

— a notatio architektonikájának első szintje az az *első mikroarchitektonikus szint* (MiA-1), aminek elemei az interpretálandó kommunikátumot képező szóalakok;

— a notatio architektonikájának második szintje az a *második mikroarchitektonikus szint* (MiA-2), aminek elemei az interpretálandó kommunikátum teoretikus szempontból eleminek tekinthető lexiko-verbális közlésegyiségei;

— a notatio architektonikájának harmadik szintje az *első makroarchitektonikus szint* (MaA-1), aminek elemei az interpretálandó kommunikátum 'szövegmondatai' (azaz azok az egységek, amelyeket a szöveg létrehozója önálló szövegmondatokként jelöl) — ezeket egy könnyen kezelhető terminológia érdekében célszerű első fokú lexiko-verbális 'kompozícióegység'-eknek nevezni;

— a notatio architektonikájának további szintjei a *második, harmadik, ... n-edik makroarchitektonikus szint* (MaA-k, $2 \leq k$), amelyeknek elemei, rendre, az első fokú kompozícióegységekből képzett másod fokú, az ezekből képzett harmad fokú és így tovább lexiko-verbális kompozícióegységek.

Az architektónika *organizációjában* célszerű különbséget tennünk *belső kommunikatív* (mono-, dia-, poli-logikus) és *diszkurzív* (designáló/referenciális), *textuális* (a kommunikátumban ténylegesen adott elemek által létrehozott) és *inferenciális/pre-szuppozicionális/kompletív* (a kommunikátumban ténylegesen adott elemekhez motíválható módon hozzárendelhető elemek által létrehozott), *relációs* (a kommunikátum 'felszíni' elrendezettségét illetően indifferens) és *konfiguracionális* (a kommunikátum 'felszíni' elrendezettségében manifesztálódó), valamint *texturális* (a kommunikátum ismétlődő elemei által létrehozott, más szóval horizontális) és *kompozicionális* (a kommunikátum különféle hierarchiaszintű organikus egységeit létrehozó, más szóval vertikális/hierarchikus) organizáció között³.

Végül valamennyi jelkomponens architektonikájára vonatkozóan vizsgálni kell a szóban forgó architektónika kontinuitásának (konnexitásának/kohéziójának/kohherenciájának) és teljességének releváns aspektusait.

Az interpretációnak mint az interpretációfolyamat eredményének valamennyi alkotóelemét explicit formában kell prezentálni. Minthogy az interpretációfolyamat lépései nem függetlenek egymástól, sőt lineáris egymásutánjuk sem határozható meg egyszer s mindenkorra, a strukturális interpretáció (mint végeredmény) alkotóelemeinek reprezentációja különbözhet ugyanezen elemeknek az interpretációfolyamat egyes lépéseinek végrehajtása során létrehozott reprezentációjától.

Ezek azok a főbb textológiai alapelvek, amelyeknek az első fokú interpretáció-bázis-konfiguráció egyes bázisai mint önálló — de a több bázissal szükségképpen kompatibilis funkciójú — modulok felépítése és alkalmazásmódja eleget kell hogy tegyen.

1.1.3. *A B₁ bázis* az a modul, amely egy adott vehiculumhoz (Ve) egy vehiculum-imago plusz annak materiális/formális architektonikája ([Ve, Fo]) párt kell hogy rendeljen. E modul 'ismerethalmaz/modellbázis' elemének a [Ve, Fo] párokra vonatkozó ismereteket kell tartalmaznia.

A *Ve* egy, az adott vehiculum felépítésével analóg felépítésűnek tekinthető mentális imago, az *Fo* pedig e mentális imago — egy (fonetikai/fonológiai, szintaktikai, metrikai-ritmikai, melodikai) szabály-/konvenciórendszer elvárásainak eleget tevő — szemiotikai textológiai megjelenési formája, azaz egy teoretikus entitás.

A 2. ábra harmadik oszlopának $ve|_{Fo}^M$ szimbóluma annak az úgynevezett vehiculum- és téoriaspecifikus 'modellkonceptus'-nak a szimbóluma, amely az interpretációfolyamat befejeztével az interpretáció alkotóelemét képező [Ve, Fo] párba megy át.

A létrehozott interpretáció explicitiségének biztosítása érdekében elengedhetetlenül szükséges az *Fo* *reprezentálása*, erre a reprezentációra utal a 2. ábra FORMATIO oszlopának FoR szimbóluma. Az FoR-t az *Fo* létrehozásánál felhasznált szabály-/konvenciórendszer elemeiből/kategóriáiból kell megalkotni, figyelembe véve az architektónika valamennyi matériatípusát, az ezekre vonatkozóan értelmezett valamennyi hierarchiaszintet s az egyes hierarchiaszintek valamennyi elemét és organizáció-formáját.

A kontinuitás Fo-ban elvárt/fellelhető manifesztációjával kapcsolatban az egyértelmű terminológiai referencia biztosítása érdekében a 'konnexitás' terminus alkalmazását tartom célszerűnek. A kompozicionális konnexitás hordozói a különféle fonetikai/fonológiai, szintaktikai, metriko-ritmikai és melodikai relációk, a texturálisé az *Fo* ismétlődőnek tekinthető elemei.

A vehiculum-imago vehiculummal analóg (azaz nem teoretikus-nyelvi entitás) jellege miatt célszerűnek tartom annak *indikátoráról* és nem reprezentációjáról beszélni, megtartván a reprezentáció terminust teoretikus-nyelvi entításokkal kapcsol-

latban használt terminusként. A 2. ábra VEHICULUM-IMAGO oszlopának szimbólumai: a vehiculum-imago (Ve) akusztikus, illetőleg vizuális (a, illetőleg v) csatornával kapcsolatos figura, illetőleg notatio (\mathcal{F} , illetőleg \mathcal{N}) arculatára, valamint az imagoknak (a figura-notatio disztinkcióra vonatkozóan indifferens) globális indikátorára (\mathcal{S}) utaló szimbólumok.

Magát az interpretáció során létrejövő/létrehozott vehiculum- és teóriaspecifikus modellkonceptust — annak speciális rendeltetése miatt — nem szükséges explicit formában megadni, erre utal a 2. ábra harmadik oszlopában zárójelbe tett $\underline{ve}|^{\mathcal{M}}|_{Fo}$ -szimbólum.

1.1.4. A B_2 bázis az a modul, amely egy adott [Ve, Fo] párhoz egy, a szóban forgó nyelv-/konvenciórendszer által meghatározott sensuskomponenst, azaz egy sensus designatust (S_d) rendel hozzá. Ez a sensuskomponens a következő három alkomponensből áll: fogalmi verbális sensus (dictum/ $=\mathcal{D}/$), fogalmi nem verbális sensus (apperceptum/ $=\mathcal{A}/$) és nem-fogalmi sensus (evocatum/ $=\mathcal{E}/$).

A \mathcal{D} típusú hozzárendelés egy nyelvrendszer-/konvenciórendszer-specifikus Lexikon-/Enciklopédiarendszer (összefoglaló néven Thesaurus) felhasználásával, valamint olyan szabályrendszerek alkalmazásával történik, amelyek a különféle hierarchiaszintekhez tartozó elemek sensus designatusának létrehozását vezérlik. (Az \mathcal{A} és \mathcal{E} típusú hozzárendelés kérdéseivel itt nem kívánok foglalkozni.)

Az explicitég biztosítása érdekében az S_d -t *reprezentálni* kell. Minthogy a (\mathcal{D} típusú) $S_d R$ az FoR nyelvrendszer-/konvenciórendszer-specifikus sensus-szemantikai interpretációja, célszerű, ha az $S_d R$ az FoR felépítésével homomorf. Ez csak úgy biztosítható, ha a B_2 bázis a B_1 bázissal kompatibilis.

A kontinuitás S_d -ben elvárt manifesztációjával kapcsolatban az egyértelmű terminológiai referencia biztosítása érdekében a 'kohézió' terminus alkalmazását tartom célszerűnek. A kompozicionális kohézió hordozói a nyelvrendszer-/konvenciórendszer-specifikus sensus-szemantikai relációk, a texturális az S_d ismétlődőnek tekinthető elemei.

1.1.5. A B_3 bázis az a modul, amely egy S_d -hez egy vagy több, egy extratextuális relatumra utaló sensus ($=$ sensus referens/ $=S_r/$) plusz ennek az extratextuális relatumnak az imagoja (azaz egy [S_r , Re] párt rendel. E modul 'ismerethalmaz/modellbázis' elemének a [S_r , Re] párokra vonatkozó ismereteket kell tartalmaznia, amelyek között szemiotikai textológiai szempontból jelentős szerepet játszanak az úgynevezett intertextuális ismeretek.

Ami az egyes párok jellegét illeti, azt az határozza meg, hogy a hozzárendelésnél az interpretátor a saját — az interpretálandó kommunikátumtól függetlenül (is) létező — 'világképét' tükröző ismeretrendszert/modellbázist alkalmazza, vagy azt, amellyel feltételezése szerint a szöveg alkotója és/vagy egy más interpretátor rendelkezik. A létrehozott párok együttesének megjelölésére alkalmazhatjuk az 'interpretamentum' terminust. A B_3 bázisnak természetesen a lehetséges interpretamentumok létrehozására vonatkozó összetevőt is kell tartalmaznia.

Az Re egy, a szóban forgó relatum felépítésével analóg felépítésűnek tekinthető mentális imago, az S_r pedig e mentális imagonak olyan szemiotikai textológiai megjelenési formája, amely egy — az adott S_d kontextualizációját vezérelni képes — szabály-/konvenciórendszer elvárásainak eleget tesz.

Az S_r -rel kapcsolatban is meg kell különböztetnünk azt a három alkomponenst, amelyet az S_d -vel kapcsolatban megkülönböztettünk, azonban itt is csak a \mathcal{D} alkomponens aspektusaival kívánok foglalkozni.

Az explicitég biztosítása érdekében természetesen az S_r -t (az S_r -eket) is *reprezentálni* kell. A (\mathcal{D} típusú) S_r reprezentációja abban különbözik az S_d reprezentáció-

jától, hogy amíg az S_dR kizárólag azoknak az alkotóelemeknek a reprezentációját tartalmazza, amelyek az interpretálandó vehiculumban textuálisan (azaz materiálisan) jelen vannak, az S_rR az interpretálandó vehiculum interpretátor által feltételezett preszuppozicionális/inferenciális/kompletív organizációja alkotóelemeit is.

Egy teljes (jól formált) S_rR három fő alkotóeleme a következő: az úgynevezett deskriptív, az úgynevezett világalkotó és az úgynevezett performatív-modális konstituens. Az S_rR -nek olyan mértékben kell dekomponálhatónak lennie, hogy bármely összetevője (mint domináló elem) szerint átrendezhető lehessen. Az átrendezések eredményeként kapott (szemantikai) hálók az adott S_r -rel korrespondáló Re approximativ relacianális-konceptuális leírásának tekinthető.

A kontinuitás S_r -ben elvárt manifesztációjával kapcsolatban, az S_r kettős (azaz egyrészt S_d -specifikus, másrészt Re-specifikus) jellege miatt, mind a 'kohézió', mind a 'koherencia' terminus alkalmazását célszerűnek/szükségesnek tartom.

Ha az interpretátor tud egy olyan interpretamentumot konstruálni, amelynek domináns elempárja egy általa összefüggőnek tartott extratextuális relatum imagoját tartalmazza, az interpretált vehiculumot — az adott interpretációfolyamat vonatkozásában — koherensnek minősítheti. Egy extratextuális relatum összefüggőségének a megjelölésére a 'konstringencia' terminus bevezetését tartom célszerűnek. Ha ezt a terminust bevezetjük, a 'koherencia' terminust a 'konstringencia' terminussal korrespondáló szemiotikai textológiai terminusnak tekinthetjük. Minthogy a konstringenciára vonatkozóan csupán a mindenkori kontextustól függő, parciális intuícióval rendelkezünk, a koherencia (szükséges és/vagy elégséges) feltételeire vonatkozóan csak globális hipotéziseket fogalmazhatunk meg.

A relatum-imago relatummal analóg (azaz nem teoretikus-nyelvi) jellege miatt — miként a vehiculum-imagoval kapcsolatban — célszerűnek tartom annak *indikátoráról* és nem reprezentációjáról beszélni. Erre az indikátorra utal a 2. ábra Re szimbóluma.

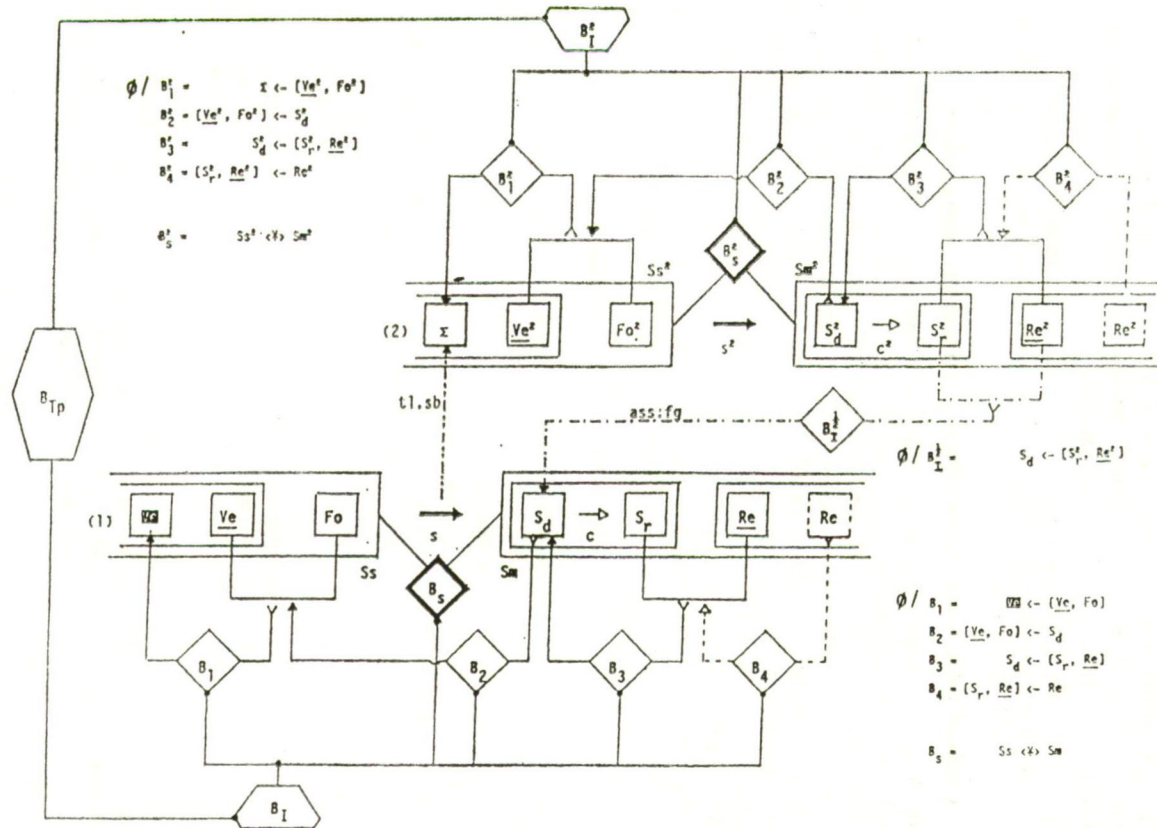
1.1.6. $A B_4$ bázis az a modul, amely egy adott $[S_r, Re]$ párhoz egy extratextuális relatumot, azaz egy Re -t rendel. Ezzel a bázissal kapcsolatban itt csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy működésére/működtetésére olyan szövegek interpretálásakor van szükség, amelyek elsődleges funkciója, hogy valamely 'praktikus tevékenység' végrehajtásához (például egy, a szövegben leírt objektum megtalálásához, egy leírt instrukció elvégzéséhez stb.) vezessen.

1.1.7. $A B_5$ bázis — ahogy az 1.1.0. pontban már említettem — az a modul, amely az S_s és S_m jelkomponensek elemei közül kiválasztja azokat, amelyek az interpretátor véleménye szerint a significatio szempontjából különös relevanciával rendelkeznek (erre a relevanciára utal az 1. ábrában a ∇ szimbólum). Más szóval ez a modul az Fo , S_d és S_r reprezentációján hajt végre szelekciós műveleteket, és ezek eredményeként létrehozza a significatio reprezentációját, azaz az sR -t.

Egy sR vagy egy olyan teljes $[FoR \rightarrow [S_dR \rightarrow S_rR]]$ konfiguráció, amelyben a significatio — interpretátor által (különösen) relevánsnak tartott — hordozói külön jelölve vannak, vagy egy olyan redukált $[FoR \rightarrow [S_dR \rightarrow S_rR]]$ konfiguráció, amely kizárólag ezeket a releváns hordozókat tartalmazza.

1.2. A figuratív deskriptív-explikatív strukturális interpretáció

1.2.0. Az első fokú deskriptív-explikatív interpretáció végrehajtása során előfordulhat, hogy az interpretátor a vehiculum valamely alkotóelemének S_d komponenséhez nem tud egy, az interpretáció adott kontextusában számára elfogadható $[S_r, Re]$ párt rendelni. Ebben az esetben egy úgynevezett *figuratív hozzárendelést* kell hogy végrehajtson. (Lásd 3. ábra.)⁴

3. ábra
AZ ELSŐ ÉS MÁSOD FOKÚ DESZKRIPTÍV-EXPLIKATÍV INTERPRETÁCIÓ
BÁZISAI ÉS ALKOTÓELEMEI

A figuratív hozzárendelést a 3. ábrában az ass.fg szimbólummal ellátott nyíl jelöli. A B_1 bázisnak, az 1.0.2. pontban tárgyalt információkon kívül, arra vonatkozó információkat is kell tartalmaznia, hogy a B_3 bázis sikertelen működése esetén az interpretációfolyamat adott lépését a B_1^+ bázis alkalmazásával kell végrehajtani.

1.2.1. A B_1^+ bázis az a modul, amely egy (első fokú) S_d -hez egy (másod fokú) $[S_r^2, Re^2]$ pár figuratív hozzárendelését vezérli. Ez a bázis mindazokat az ismereteket kell tartalmazza, amelyek egy kifejezés figuratív (metaforikus, metonimikus stb.) interpretációjának végrehajtásához szükségesek.

1.2.2. Az $[S_r^2, Re^2]$ pár szemiotikai textológiai organizációja azonos az $[S_r, Re]$ pár szemiotikai textológiai organizációjával, s ennek következtében az S_r^2R struktúrája azonos az S_rR struktúrájával.

1.3. A másod fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció

1.3.0. A másod fokú deskriptív-explikatív interpretáció alkotóelemeit és az azok létrehozásának alapjául szolgáló interpretációbázisokat a 3. ábra foglalja össze. A következőkben az abban előforduló szimbólumokat kívánom kommentálni. Előjáróban meg kívánom azonban jegyezni, hogy másod fokú deskriptív-explikatív interpretáció végrehajtására akkor kerül sor, amikor a B_{Tp} bázis alkalmazása során az interpretátor arra a meggyőződésre jut, hogy az interpretálandó adott vehiculumot másod fokon is interpretálnia kell, függetlenül attól, hogy ahhoz esetleg egy teljes első fokú interpretációt is hozzá tud rendelni.

A 3. ábra kommentálandó részében az 1.1. pontban tárgyalt szimbólumok másod fokú megfelelői találhatók, egy kivétellel: az első fokú vehiculum-szimbólumnak (Ve-nek) nem Ve^2 a megfelelője, hanem Σ . A másod fokú szimbólumok magyarázata ennek következtében értelemszerűen megfelel az 1.1. pontban található magyarázatoknak.

A másod fokú deskriptív-explikatív interpretáció alkotóelemeinek a tárgyaláshoz elképzelhetünk egy a 2. ábrával analóg ábrát, aminek első oszlopában természetesen a Σ szimbólumot kell elhelyeznünk.

1.3.1. Annak, hogy a Ve szimbólumnak a 3. ábra (2)-vel jelölt sorában a Σ szimbólum a megfelelője, az a magyarázata, hogy a másod fokú interpretáció is a Ve vehiculum interpretációja, ha nem is közvetlenül. A másod fokú interpretációban a vehiculum szerepét az adott Ve vehiculum első fokú interpretációjának eredményeként kapott jelkomplexus (teljes jelviszony /Ss \rightarrow Sm/) tölti be, ezt kívánja kifejezésre juttatni a Σ szimbólum alkalmazása.

1.3.2. Ami a 2. ábrával analóg ábrát illeti, annak harmadik oszlopa egyrészt a B_1 bázisnak megfelelő B_1^+ bázis alapinformációit kell tartalmaznia, másrészt az első fokú $v_e|_{Fo}^M$ modellkonceptusnak megfelelő, másodfokú $\Sigma|_{Fo}^{M^2}$ modellkonceptussal kapcsolatos szimbólumokat.

Mínthogy Ve egy olyan dominánsan verbális kommunikátum vehiculuma lehet, amely nem csak a verbális médium elemeit tartalmazza, s mínthogy a para-verbális és nem-verbális médiumelemeknek is lehet szimbolikusan interpretálandó funkciója, a másod fokú interpretációval kapcsolatban is célszerű megkülönböztetni a vehiculum notatio és figura arculatát.

Azt, hogy a Σ -ra vonatkozóan milyen másod fokú matériákkal/szintekkel/elemekkel lehet/kell operálni, valószínű, hogy az egyes (szimbolikusan interpretálandó) szövegtípusokra vonatkozóan külön-külön kell meghatározni. (Így elképzelhető, hogy például bizonyos mesetípusokhoz tartozó mesék interpretálásánál egy, a PROPP formális 'mesegrammatikájá'-nak⁵ megfelelő 'mesegrammatika' kategóriarendszerét

célszerű alapul venni, más szövegtípusokhoz tartozó szövegek interpretálása esetén pedig más frame-/szcenáriórendszerekét.)

Igen valószínű, hogy a második fokú architektonika organizációjának tárgyalásánál is tekintettel kell lennünk mindazokra az organizációtípusokra, amelyek az első fokú architektonika organizációjában szerepet játszanak.

Végül, a második fokú interpretációfolyamatra vonatkozóan is érvényes az a megállapítás, hogy annak valamennyi tényezőjét explicit formában reprezentálni kell.

Mint hogy a második fokú interpretáció bázisainak funkciója és alkotóelemeinek struktúrája analóg az első fokú interpretáció megfelelő bázisaiéval és alkotóelemeiével, ezekkel kapcsolatban a továbbiakban csupán néhány megjegyzésre szorítkozom, e megjegyzéseknél egy *parabola* (lásd (4)) interpretációjának aspektusait tartva szem előtt.

1.3.3. A B_2^1 bázis az a modul, amelynek funkciója az, hogy a második fokú interpretáció vehiculumeleméhez, azaz a Σ -hoz, egy vehiculum-imago és annak formatioja ($[Ve^2, Fo^3]$) párt rendeljen.

A 'vehiculum-imago' terminus itt a Σ imagojára utal, azaz az első fokú vehiculum (Ve) és annak interpretációja imagojára, amely nyilvánvalóan magában foglalja az interpretációként létrehozott (első fokú) relatum-imagot (relatum-imagokat) is. Más szóval azt mondhatjuk, hogy a második fokú vehiculum-imago annak a 'virtuális színpadi mű'-nek ('virtuális film'-nek) az imagoja, amely az interpretátorban az első fokú interpretáció eredményeként létrejön. A B_1^2 modul modellbázis elemének azokat az ismereteket kell tartalmaznia, amely e 'virtuális színpadi mű' ('virtuális film') formális architektonikájának interpretációjához szükségesek.

Az Fo^2 reprezentációja egyrészt az arra vonatkozó információkat kell tartalmazza, hogy a Σ mely referenciális és mely predikatív kifejezései interpretálandók szimbolikusan, másrészt a szimbolikus funkcióval figyelembe vett kifejezéseket tartalmazó Σ formális architektonikájához hozzárendelhető organizációk reprezentációját.

(A *tékozló fiú parabola* (lásd Lk. 15, 11–32) interpretálásánál szimbolikusan interpretálhatjuk (szimbolikusan kell interpretálnunk) az „apa”, „fiatalabbik fiú”, „idősebbik fiú”, „örökség”, „távoli ország”, „elment egy távoli országba”, „léha életet él”, „eltékozolta vagyonát”, „nélkülözni kezdett”, „visszatért apjához” stb. kifejezéseket.)

(4) A tékozló fiú

[Lk. 15, 11–32. BIBLIA, *Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 1976. 1. 1183.]

¹¹Majd így folytatta: „Egy embernek volt két fia. ¹²A fiatalabbik egyszer így szólt apjához: Apám, add ki nekem az örökség rám eső részét. ¹³Erre szétosztotta köztük vagyonát. Nem sokkal ezután a fiatalabbik összeszedte mindenét, és elment egy távoli országba. Ott léha életet élve eltékozolta vagyonát. ¹⁴Amikor már mindenét elpazarolta, az országban nagy éhínség támadt, s nélkülözni kezdett. ¹⁵Erre elment, és elszegődött egy ortani gazdához. Az kiküldte a tanyájára a sertéseket őrizni. ¹⁶Őrült volna, ha éhségét azzal az eledellel csillapíthatta volna, amit a sertések ettek, de még abból sem adtak neki. ¹⁷Ekkor magába szállt: Apám házában a sok napszámos bővelkedik kenyérben — mondta —, én meg éhen halok itt. ¹⁸Útra kelek, haza-

megyek apámhoz és megvallom: Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened. ¹⁹Arra hogy fiadnak nevez, már nem vagyok méltó, csak béreseid közé fogadj be.

²⁰Csakugyan útra kelt, és visszatért apjához. Apja már messziről meglátta, és megesejt rajta a szíve. Eléje sietett, a nyakába borult, és megcsókolta. ²¹Erre a fiú megszólalt: Apám, vétkeztem az ég ellen és teellened. Arra, hogy fiadnak nevez, már nem vagyok méltó. ²²Az apa odaszólt a szolgáknak: Hozzatok hamar a legdrágább ruhát, és adjátok rá. Az újjára húzzatok gyűrűt és a lábára sarut. ²³Vezessétek elő a hizlalt borjút, és vágjátok le. Együnk és vigadjunk, ²⁴hisz fiam halott volt és életre kelt, elveszett és megkerült. Erre vigadozni kezdtek.

²⁵Az idősebb fiú kint volt a mezőn. Amikor hazatérőben közeledett a házhoz, meghallotta a zeneszót és a táncot. ²⁶Szólt az egyik szolgának és megkérdezte, mi történt. ²⁷Megjött az öcséd, és apád levágta a hizlalt borjút, hogy egészségben előkerült — felelte. ²⁸Erre az megharagudott, és nem akart bemenni. Ezért az apa kijött, és kérlelte. ²⁹De ő szemére vetette apjának: Látod, én annyi éve szolgálom neked, és egyszer sem szeg-

tem meg parancsodat. És nekem még egy gödölyét sem adtál soha, hogy egyet mulathassak a barátaimmal. ³⁰Most meg, hogy ez a fiad megjött, aki vagyondat rossz nőkre pazarolta, hizlalt borjút vágattál le neki. ³¹Az csitította: Fiam, te mindig itt vagy velem, és mindenem a tied. ³²S illet vigadnunk és örülnünk, mert ez az öcséd halott volt és életre kelt, elveszett és megkerült.”

1.3.4. A B_2^2 bázissal kapcsolatos alapkérdés az, hogy mi tekintendő S_a^2 -nek.

Erre az alapkérdésre a parabolákra vonatkozóan adható egyik lehetséges válasz a következő (az S_a^2 -nek itt is csupán a \mathcal{D} összetevőjét véve figyelembe): az S_a^2 egy olyan hyperszöveg, amely a szimbolikusan interpretálandónak ítélt kifejezéseket az absztrakció olyan szintjén helyettesíti azok hyperonymnek tekinthető megfelelőivel, amely a szöveg 'főszereplői' között fennálló 'releváns relációkat' megőrzi, de tág teret enged mind a 'főszereplők', mind a 'releváns relációk' tetszőleges 'konkretizálásának'. (A *tékozló fiú* parabolát átírhatjuk például úgy, hogy abban a szimbolikusan interpretálandó kifejezéseket változókkal helyettesítjük: az apára és két fiára utaló kifejezéseket például X-szel, y1-gyel és y2-vel helyettesítjük — posztulálván közöttük az apa és két fia között (páronként) fennálló relációkkal analóg relációkat; az apai házra utaló kifejezést helyettesíthetjük D(X)-szel, a távoli országra utaló kifejezést D(\bar{X})-szel — posztulálván itt is az analóg funkciókat/relációkat stb.)

1.3.5. A B_3^2 bázissal kapcsolatos alapkérdés a B_2^2 bázis által konstruált S_a^2 kommunikációs-situáció-specifikus konkretizálása/kontextualizálása. Paraboláknál ez a kontextualizáció az előző operáció végrehajtása során létrehozott hyperszöveg adott kommunikációs-situációra/szövegalkotóra/interpretátorra vonatkozó értelmezése. (A *tékozló fiú* parabola esetén — a Biblia kontextusát véve figyelembe — ez az értelmezés az X-nek Istennel, y1-nek és y2-nek Isten (egymástól eltérő magatartású) gyermekeivel, D(X)-nek Isten országával és így tovább való behelyettesítését jelenti.) — Elképzelhető azonban olyan interpretáció is, amelyben mások a helyettesítő elemek.

1.3.6. Ami a B_1^2 bázist illeti, parabolák interpretálásánál is előfordulhat, hogy a B_2^2 bázis működése során létrehozott 'konkretizáció' egy ténylegesen adott tényállás-konfigurációhoz vezet, azaz a parabola olyan interpretációt nyert, amely egy ismert (ténylegesen megtörtént) egyedi esetről szól. Más szóval ez azt jelenti, hogy az interpretáció egy empirikusan azonosítható Re^2 -höz vezet.

1.3.7. A B_2^2 bázis parabolák interpretációja esetén — ami az interpretációt mint folyamatot illeti — az interpretációfolyamat kezdetétől működik: ennek a modulnak a közreműködésével történik a szimbolikusan interpretálandó kifejezések, majd a megtartandó analógia konstitutív tényezőinek megválasztása.

2. A deskriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusai: egy példaszöveg részletes elemzése

A deskriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusainak szemléltetéséhez az előző fejezetben tárgyalt elméleti keretet használok, szemléltető szöveggént pedig Örkény István *Az otthon* című egypercesét választom. Hangsúlyozni kívánom, hogy elsődleges célom a teoretikus deskriptív-explikatív strukturális interpretáció folyamata és eredménye konstitutív tényezőinek konkrét példával/példákkal való megvilágítása, és nem a választott szöveghez hozzárendelhető szignifikációstruktúrák releváns elemeinek (és csak azoknak) a megalkotása és bemutatása.

2.1. Az első fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusai

2.1.0. Tekintsük az első fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció folyamata és eredménye *általános szerekezeti sémájának* az első fejezetben részletesen tárgyalta 1. és 2. ábráit.

Ahogy azt az 1. ábra explicit módon kifejezésre juttatja, az interpretációfolyamatot vezérlő domináns elem a *tipológiai bázis* (B_{Tp}), amely kommunikációs-szituáció- és szövegtipológiai ismereteket/hipotéziseket/... tartalmaz.

Ami a választott szöveg interpretálásakor figyelembe veendő (befogadói) kommunikációs-szituációt illeti, az ennek a fejezetnek a témájából közvetlenül adódik, abból tudniillik, hogy a teoretikus deskriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusaival kívánok foglalkozni. Ami a figyelembe veendő szövegtipológiai ismereteket illeti, azokkal kapcsolatban pedig — itt részletesebben nem elemzendő tények alapján — feltételezhetjük, hogy a választott szöveg architektonikájával kapcsolatos elvárások nagyjában-egészében a (ma) hagyományosnak minősülő szövegek architektonikájával kapcsolatos elvárások körében maradnak.

Mindenekelőtt ezektől az ismeretektől/hipotézisektől függ annak az első fokú interpretáció céljára szolgáló báziskonfigurációnak (B_1) a jellege, amely az interpretálás során alkalmazásra kerül.

2.1.1. Minthogy az interpretálás közvetlen tárgyát egy nyomtatott formában rendelkezésre álló szöveg képezi, a *szövegvehiculum* (Tve) *médiuma* (μ) (lásd a 2. ábra első oszlopának $Ve-\mu$ szimbólumát) verbális-tipografikus (vbtg) médium. Ezt a vehiculumot mutatja a Tve-vbtg szimbólumú manifesztáció.

Tve-vbtg AZ OTTHON

A kislány még csak négyéves volt, emlékei bizonyára összesomosódtak, s az anyja, hogy tudatosítsa benne a küszöbön álló változást, odavitte a szögesdrót-kerítéshez, és messziről megmutatta neki a szerelvényt.

- Nem is örülsz? — Ez a vonat visz haza.
- És akkor mi lesz?
- Akkor otthon leszünk.
- Mi az, hogy otthon? — kérdezte a gyerek.
- Ahol azelőtt laktunk.
- És ott mi van?
- Emlékszel még a mackódra? — Talán a babáid is megvannak még.
- Anyu — kérdezte a gyerek. — Otthon is vannak öregek?
- Ott nincsenek.
- Akkor — kérdezte a kislány — onnan meg lehet majd szökní?

A szövegvehiculum médiumának az ismerete az a második tényező, amely az első fokú interpretációbázis-konfiguráció jellegét tovább specifikálja.

2.1.2. Ami az első fokú teoretikus deskriptív-explikatív interpretálás során alkalmazandó *általános szemiotikai textológiai ismereteket* illeti, azok globális leírását az első fejezet 1.1. alfejezete tartalmazza. Ezeket (valamint a 2. ábra harmadik oszlopában felsorolt matériát/szinteket/elemeket) konkrétan a következő pontban tárgyalom.

2.1.3. A tárgyalandó interpretáció első összetevője a TVe-vbtg vehiculumhoz rendelhető *vehiculum-imago plusz annak materiális/formális architektónikája* (T $\overline{\text{Ve}}$, Fo) pár.

2.1.3.1. Minthogy tipografikus formában adott vehiculum képezi az interpretálás közvetlen tárgyát, annak *primer imagoját* (a vizuális vehiculum-imagot) a vizuális csatorna (v) felhasználásával (ap-)percipiáljuk.

A TVe-vbtg *figura arcuata* (\mathcal{F}) vizuális imagojának (T $\overline{\text{Ve}}$ -vbtg \mathcal{F} v) létrehozásakor (lásd a 2. ábra VEHICULUM-IMAGO oszlopának $\overline{\text{Ve}}\mathcal{F}$ v szimbólumát) a következő momentumok tudatosulnak bennünk: (1) a verbális-tipografikus manifestációban különbséget tehetünk egy címként felfogható rész és egy általa dominált szövegrész vehiculuma között, (2) a szövegrész vehiculuma — globálisan — két tömbből áll, egy folyamatosan szedett és egy gondolatjelekkel tagolt tömbből, (3) a címrész vehiculumának betűtípusa nem azonos az általa dominált szövegrész betűtípusával.

Amíg a figura imagojának létrehozásához nem szükséges az interpretálandó vehiculum nyelvének ismerete (a fent felsorolt momentumok tudatosulhatnak azokban is, akik a magyar nyelvet nem ismerik), a notatio imagoját csak a vehiculum nyelve (vagy legalább e nyelv struktúrája) ismeretében lehet létrehozni.

A TVe-vbtg *notatio arcuata* (\mathcal{N}) vizuális imagojának (T $\overline{\text{Ve}}$ -vbtg \mathcal{N} v) létrehozásakor (lásd a 2. ábra VEHICULUM-IMAGO oszlopának $\overline{\text{Ve}}\mathcal{N}$ v szimbólumát) minimálisan a következő momentumok tudatosulnak bennünk: (1) a címnek tekinthető rész egy főnévi szintagma, (2) a címnek tekinthető rész által dominált szövegrész első tömbje egy vesszőkkel többszörösen tagolt mondat, második tömbjében kérdő és kijelentő mondatok váltakoznak.

Verbális-tipografikus formában adott vehiculum esetében — különösképpen, ha ez a vehiculum egy hagyományos vagy ahhoz közel álló szöveg vehiculumának tekinthető — létrehozzuk e vehiculum *szekunder imagoját* (az *akusztikus* — vagy *auditív* — *vehiculum-imago*t) is.

Ami a TVe-vbtg-hez rendelhető szekunder imago t illeti, azzal kapcsolatban (a) a figura arcuata t figyelmen kívül hagyhatjuk, mert az szükségképpen azokat az egyedi (idiosyncraticus) para-verbális jegyeket tartalmazná, amelyekkel az adott vehiculum adott interpretátor által megszólaltatott manifestációja rendelkezne, (b) a notatio arcuata t kapcsolatban figyelembe kell vennünk mind a lexiko-verbális, mind a (lexikai-) prozódiai faszetta szekunder imagoját. (Ezekről bővebben a továbbiakban lesz szó.)

2.1.3.2. Lássuk most annak a *materiális/formális architektónikának* az összetevőit, amit a TVe-vbtg (primer és szekunder) imagojához hozzárendelhetünk. (A továbbiakban nem tárgyalom külön a primer és a szekunder imago aspektusait; a releváns tényezőiket egyesítő imagora a T $\overline{\text{Ve}}$ -vbtg szimbólummal utalok.)

Ennek az architektónikának a létrehozásakor (a) elsősorban a notatiora kívánok koncentrálni, a figurát csupán oly mértékben kívánom figyelembe venni, amily mértékben az a notatio interpretációjához szükségesnek látszik, (b) tekintettel kívánok lenni mind a lexiko-verbális, mind a prozódiai faszettára. Minthogy a strukturális (és nem a procedurális!) interpretáció aspektusaival foglalkozom, a formatio tárgyalását posztinterpretatív módon hajtom végre, azaz a már (mind formális, mind szemantikai szempontból) interpretált szöveg materiális/formális architektónikájának tényezőit tárgyalom.

A.

A T_{Ve}-vbtg notatio arculata formatiojának (rövidített szimbólummal): T_N/Fo) lexiko-verbális (rövidítve: le) faszettája

A lexikai faszetta *mediális matériáját* (leMedMa) a magyar nyelv hangjai, illetőleg — az azokat a maguk módján reprezentálni tudó — betűi alkotják.

E faszetta *mediális elemei* (leMedEl) a magyar nyelv szótári szavai mint 'formatívumok', azaz lexikai szempontból jól formált magyar hang-/betűláncok mint egy-egy adott szófaj képviselői, az általuk kifejezésre jutó jelentés nélkül. (A létrehozandó formatiohoz természetesen csak azok a szótári szavak tartoznak hozzá, amelyeknek szóalakjai a T_{Ve}-vbtg/T_{Ve}-vbtg-ben előfordulnak.)

E faszetta *első mikroarchitektonikai szintjének* (leMiA-1) *egységei* a T_{Ve}-vbtg/T_{Ve}-vbtg szóalakjai.

A mediális elemeket és az első mikroarchitektonikai szint (mikroszintaktikailag elemzett) egységeit a TABELLA 1. tartalmazza. (A tabellában alkalmazott — automatikusan fel nem oldható — rövidítések a következők: FőN: főnév, HSz: határozószó, IgN: igenév, KSz: kötőszó, MeN: melléknév, NEL: névelő, NMs: névmás, SzmN: számnév, fn-i: főnévi, mut: mutató, tn: tárgyatlan, ts: tárgyas, von: vonatkozó; mind a szótári szavak, mind a kategórianevek a Magyar Értelmező Kéziszótárból származnak, ha a TABELLA 1-ben alkalmazott rövidítések nem is egyeznek meg teljesen a MÉrtKSz rövidítéseivel.)

A leMiA-1 egységei és a bennük manifesztálódó szintaktikai és morfológiai kategóriák agglutináló nyelvek esetében, mint amilyen a magyar nyelv is, a magasabb (mikro- és makroarchitektonikai) szintek egységei szintaktikai architektónikájának centrális konstitutív tényezői.

TABELLA 1.:

T _N /Fo: leMedEl		T _N /Fo: leMiA-1		
a, az	NEL	a, az		
ahol	HSz: von	ahol		
akkor	HSz: mut	akkor		
anya	FőN	anya	FőN+	birt. szem. jel: birtokos: Sg. 3., birtok: egy
anyu	FőN (biz)	anyu		
azelőtt	HSz: mut	azelőtt		
áll	Ige: tn	álló	IgN:	mn-i
álló	MeN	álló		
baba	FőN	babáid	FőN+	birt. szem. jel: birtokos: Sg. 2., birtok: több HSz szem. rag: Sg. 3.
benne	HSz: szem. ragos	benne	benn + e	
bizonyára	HSz (vál)	bizonyára		
csak	HSz	csak		
emlék	FőN	emlékei	FőN+	birt. szem. jel: birtokos: Sg. 3., birtok: több kijelentő mód, jelen idő, Sg. 2.
emlékszik	Ige: tn	emlékszel	Ige	
ez	NMs: mut	ez		
és	KSz	és		
gyerek	FőN (kissé biz)	gyerek		
haza	IgK	haza		

hazavisz	Ige: ts (és tn)	hazavisz	haza + visz	IgK Ige kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
hogya is kerítés kérdesz	KSz HSz FőN Ige: ts	hogya is kerítéshez kérdetzte	FőN + Ige	hat. rag tárgyas ragozás: kijelentő mód, múlt idő, Sg. 3. MeN FőN
kislány	FőN	kislány	kis + lány	FőN
küszöb lakik	FőN Ige: tn (és ts)	küszöbön laktunk	FőN + Ige	hat. rag alanyi ragozás kijelentő mód, múlt idő, Pl. 1.
lehet	Ige: tn	lehet	Ige	kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
lesz	Ige: tn	lesz	Ige	kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
mackó	FőN	leszünk mackódra	Ige FőN +	a 'van' ige jövő ideje, Pl. 1. birt. szem. jel: birtokos: Sg. 2. birtok: egy + hat. rag.
majd meg megmutat	HSz IgK Ige: ts	majd meg megmutatta	meg + mutat	IgK Ige tárgyas ragozás: kijelentő mód, múlt idő, Sg. 3.
megszökik	Ige: tn	megszökni	meg + szökni	IgK IgN: fn-i
megvan	Ige: tn	megvannak	meg + vannak	IgK Ige kijelentő mód, jelen idő, Pl. 3.
messzi még mi neki	HSz HSz NMs: kérdő HSz: szem. ragos	messziről még mi neki	HSz + nak/nek + i	hat. rag szem. rag: Sg. 3.
nem négyéves	HSz	nem négyéves	négy + éves	SzmN: tő MeN év FőN + MeN-képző
nincs/ nincsenek odavisz	Ige: tn Ige: ts (és tn)	nincsenek odavitte	Ige oda + vitte	kijelentő mód, jelen idő, Pl. 3. IgK Ige tárgyas ragozás: kijelentő mód, múlt idő, Sg. 3.
onnan ott otthon otthon ör örül	HSz: mut HSz: mut HSz FőN FőN Ige: tn	onnan ott otthon otthon örök örülsz	FőN + Ige	többesjel kijelentő mód, jelen idő, Sg. 2.
összemosódik	Ige: tn	összemosódtak	össze + mosódtak	IgK Ige kijelentő mód, múlt idő, Pl. 3.
szerelvény	FőN	szerelvényt	FőN +	tárgyrag
szögesdrót	FőN	szökni → megszökik szögesdrót	szöges	MeN szög FőN + MeN-képző

talán tudatosít	HSz Ige: ts	talán tudatosítsa	+ drót Ige	FőN tárgyas ragozás felszólító mód, jelen idő, Sg. 3.
van	Ige: tn	van vannak	Ige	kijelentő mód, jelen idő, Pl. 3.
változás visz	FőN Ige: ts (és tn)	változást visz	FőN + Ige	tárgyrag alanyi ragozás: kijelentő mód, jelen idő, Sg. 3.
vonat	FőN	vonat volt	Ige (=van)	kijelentő mód, múlt idő, Sg. 3.

A leMiA-1 szint után célszerű először az *első makroarchitektonikai szint* (leMaA-1) *egységeivel* foglalkozni, és csak azután visszatérni a második mikroarchitektonikai szinthez. A célszerűség magyarázata abban rejlik, hogy a leMaA-1 egységei — az úgynevezett *első fokú lexikai kompozícióegységek* (leK¹ vagy egyszerűen: leK): más szóval az interpretálandó szöveg szövegmondatai — az esetek többségében interszubjektíve ugyanolyan módon adóttak, mint a szöveg egymástól interszubjektíve elkülöníthető szóalakjai, az egyes szövegmondatokat ugyanis többnyire maga a szerző konstruálja mint különálló szövegmondatokat.

A leMaA-1 egységeit a TABELLA 2. tartalmazza. Első fokú lexikai kompozícióegységnek tekintettem minden mondatzáró írásjellel lezárt egységet. Ezek között speciális jellegű a leK06, mert abban a kérdőjellel lezárt részt a gondolatjel után kisbetűvel kezdődő rész folytatja.

TABELLA 2.: T/Fo: leK

[leK00] AZ OTTHON

[leK01] A kislány még csak négyéves volt, emlékei bizonyára összerosódtak, s az anyja, hogy tudatosítsa benne a küszöbön álló változást, odavitte a szögesdrót-kerítéshez, és messziről megmutatta neki a szerelvényt.

- [leK02] Nem is örülsz? — [leK03] Ez a vonat visz haza.
- [leK04] És akkor mi lesz?
- [leK05] Akkor otthon leszünk.
- [leK06] Mi az, hogy otthon? — kérdezte a gyerek.
- [leK07] Ahol azelőtt laktunk.
- [leK08] És ott mi van?
- [leK09] Emlékszel még a mackódra? — [leK10] Talán a babáid is megvannak még.
- [leK11] Anyu — kérdezte a gyerek. — [leK12] Otthon is vannak őrök?
- [leK13] Ott nincsenek.
- [leK14] Akkor — kérdezte a kislány — onnan meg lehet majd szökni?

Térjünk ezek után vissza a *második lexikai mikroarchitektonikai szint* (leMiA-2) *egységeihez*, amiket én lexikai kommunikációegységeknek (közlésegségeknek) nevezek.⁶ A *lexikai kommunikációegység*(ek) definícióját csak egy (a szöveg 'felszíni elrendezettségre' csupán közvetett módon tekintettel lévő) kanonikus nyelv felhasználásával lehet megadni. A teljes technikai apparátus bemutatását igénylő definíció(k) helyett fogadjuk el itt a következő (approximatív) explikációkat: (a) *egyszerű* kommunikációegységnek tekintendő valamennyi egyszerű mondat nagyságrendű szöveg-egység, valamennyi önálló egységként (is) kezelhető hely- és időhatározó és valamennyi megszólítás — a TABELLA 3-ban ezeket a [lek...] típusú szimbólumok jelzik; (b)

mátrix kommunikációegységnek tekintendő valamennyi olyan kommunikációegység, amely konstituensei között egyszerű kommunikációegységet is tartalmaz — a TABELLA 3-ban ezeket a [lek...{*}] típusú szimbólumok jelzik; végül *összetett* kommunikációegységnek tekintendők a konnektív elemekkel összekapcsolt egyszerű és/vagy mátrix kommunikációegység — a TABELLA 3-ban a konnektív elemeket a [lek...{ }] típusú szimbólumok jelzik.

TABELLA 3.: T \mathcal{N} Fo: lek

[lek01] Az OTTHON

[lek02] A kislány még csak négyéves volt [lek01{}], [lek03+] emlékei [lek01{*}] bizonyára [+lek03] összerosódta [lek02{}], s [lek04+] az anyja, [lek03{}] hogy [lek05] tudatosítsa benne a küszöbön álló változást, [+lek04] odavitte a szögesdrót-kerítéshez [lek04{}], és [lek06] messziről megmutatta neki a szerelvényt.

— [lek07] Nem is örülsz? — [lek08] Ez a vonat visz haza.

— [lek05{}] És [lek09] akkor mi lesz?

— [lek10] Akkor otthon leszünk.

— [lek11] Mi az, hogy otthon? — [lek02{*}] kérdezte a gyerek.

— [lek12] Ahol azelőtt laktunk.

— [lek06{}] És [lek13] ott mi van?

— [lek14] Emlékszel még a mackódra? [lek03{*}] Talán [lek15] a babáid is megvannak még.

— [lek16] Anyu — [lek04{*}] kérdezte a gyerek. — [lek17] Otthon is vannak örök?

— [lek18] Ott nincsenek.

— [lek19+] Akkor — [lek05{*}] kérdezte a kislány — [+lek19] onnan meg lehet majd szökni?

A TABELLA 3. a kommunikációegységeket abban a konfigurációban (felszíni elrendezésben) tartalmazza, amellyel az adott T \mathcal{V} e-vbtg/T \mathcal{V} e-vbtg-ben előfordulnak. A felszíni elrendezés megőrzése néhány esetben (lásd a lek03, lek04 és lek19 egységeket) azzal a következménnyel járt, hogy az adott egységhez két szimbólumot kellett rendelni, egyet az egység kezdő, egyet az egység befejező részéhez (lásd például a [lek03+], [+lek03] szimbólumpárt).

A leMiA-2 szinten azonban — hasonlóan a leMiA-1 szinthez — nem csupán az elemeket kell tárgyalni, hanem ezek (belső) organizációját is, éspedig mind a konfigurációs (felszíni), mind a relációs ('mély struktúrát' érintő) elrendezettség aspektusából.

A *lexikai kommunikációegységek relációs organizációjának* reprezentálása céljára egy kanonikus nyelvet kell létrehozni. (Erre a nyelvre hivatkoztam a fentiekben is a kommunikációegységek definíciójával kapcsolatban.) Bár nem szándékozik itt e nyelv felépítését tárgyalni — ez messze meghaladná e tanulmány keretét —, a TABELLA 4-ben bemutatok egy (parciális) kanonikus reprezentációt, hogy az olvasó legalább globális képet alkothasson a kanonikus nyelv alkalmazásáról.⁷ A továbbiakban ehhez a reprezentációhoz kívánok néhány megjegyzést fűzni.

— A bemutatott reprezentáció a lek04, lek05, lek06 kommunikációegységekből a lek03{ } és lek04{ } konnektívok alkalmazása révén létrejövő komplex egységhez rendelhető, parciális kanonikus reprezentáció. Parcialitása abban áll, hogy nem tartalmazza sem a kanonikus reprezentáció jól formáltságához szükséges valamennyi relációs elemet, sem a konfigurációs elrendezésre vonatkozó információkat.

— Egy *kanonikus reprezentáció* alapösszetevője egy *propozíció* (a TABELLA 4-ben propozíciókat jelölnek a P szimbólummal kezdődő sorpárok).

— Valamennyi propozíció két '*funktor + argumentumai*' struktúrájú összetevőből áll: egy úgynevezett *propozíciómagból* és az e magból *propozíciót képző prediká-*

TABELLA 4.: EGY PARCIÁLIS KANONIKUS REPREZENTÁCIÓ ($|P_4 \text{ és } P_6|$ AZÉRT, HOGY P_3)

A $P_3 := [fe]\{l: X, t: t_3^o, u: p_3^o\}$

$p_3^o := [AZÉRT, HOGY]\{r_3^o: P_4^o, r_4^o: P_6\}$

$P_4^o := [fe]\{l: X, t: t_4^o, u: p_4^o\}$

$p_4^o := [ÉS]\{r_1^o: P_4, r_2^o: P_6\}$

$P_4 := [fe]\{l: X, t: t_4, u: p_4\}$

$p_4 := [ODAVISZ]\{r_1: o04, r_2: o02, r_3: o06\}$

$P_6 := [fe]\{l: X, t: t_6, u: p_6\}$

$p_6 := [MEGMUTAT]\{r_1: o04, r_2: o07, r_4: o02\}$

$P_6 := [fe]\{l: X, t: t_6, u: p_6\}$

$p_6 := [TUDATOSÍT]\{r_1: o04, r_2: o05, r_3: o02\}$

B o02 := a kislány

o04 := o02 az anyja

o05 := 'a küszöbön álló változás'

o06 := (X-nek a) szögesdrót-kerítés(e)

o07 := a vonat/szerelvény

o00 := a narrátor

o01 := (o02 és o04) otthona

o03 := o02 emlékei

o08 := o02 mackói

o09 := o02 babái

o10 := örök

X := (egy) láger

tumból, amely a propozíciómagra vonatkozó lokális (l) és temporális (t) információkat tartalmaz.

— A TABELLA 4. propozíciói a következő *funktorokat* tartalmazzák: AZÉRT, HOGY, ÉS, ODAVISZ, MEGMUTAT, TUDATOSÍT és a valamennyi propozícióban előforduló, konstans fe funktort, amely a FENNÁLL AZ AZ ESET (HOGY) funktor rövidített formája.

— Valamennyi *argumentum* két részből áll: egy úgynevezett *szerepindikátorból* és egy — a szóban forgó argumentumszerepet játszó entitásra utaló — (*argumentum*-) *szimbólumból*. (A TABELLA 4-ben (a) a szerepindikátorok nincsenek specifikálva, a különféle szerepekre a különféle szub- és superszkriptumokkal ellátott r szimbólumok, illetőleg az l és t szimbólumok utalnak, (b) argumentumszimbólumként a következő szimbólumok fordulnak elő: a szövegben nem specifikált helyre utaló X, a különféle időintervallumokra utaló (különféle szub- és superszkriptummal ellátott) t-k, a propozíciómagokra utaló p-k, a (beágyazandó) propozíciókra utaló P-k és az úgynevezett 'koreferenciaindex'-ek, amelyek explikációi a TABELLA 4. B részében találhatók.)

— Egy porpozíció 'olvasata'-ként lássuk például a P_4 propozíció olvasatát: 'Az X helyen a t_4 időintervallumban fennáll az az eset, hogy o04 odaviszi o02-t a o06-hoz'. (Ennek az olvasatmintának az alapján megalkotható a teljes komplex egység olvasata a TABELLA címszövege után zárójelben található formulát követve.)

— A TABELLA 4-ben található kanonikus reprezentáció jól formáltságához a következők hiányoznak: egyrészt a szerepindikátorok specifikációja, a koreferenciaindexek jól formált reprezentációi és a reprezentációban szerepet játszó időintervallumok egymáshoz viszonyított relációinak a reprezentációja, másrészt a felszíni (konfigurációs) manifestációt determináló információk.

— A kanonikus reprezentációk — más funkcióik mellett — lehetővé teszik különféle (lokális információ-/temporális intervallum-/funktor-/szerepindikátor-/koreferenciaindex-specifikus) *tematikus elrendezések* létrehozását, más szóval annak reprezentálását, hogy mi minden történik az adott szöveg által ábrázolt/létrehozott világban ugyanazon a helyen, ugyanabban az időben, ugyanazzal a személlyel/dologgal, mely személyek/dolgok játsszák (milyen eseményekben/történetekben) ugyanazt a szerepet, mely személyek/dolgok a szereplői az ugyanazzal a névvel nevezhető eseményeknek/történeteknek stb.

— Ami maguknak a kanonikus reprezentációknak a létrehozását illeti, azzal kapcsolatban, befejezésül, a következőt kívánom még megemlíteni: a lexikai kommunikációegységek *konfigurációs* organizációja (lásd a TABELLA 3-at) csupán a *textuális* (a szövegben explicit módon adott) elemeket tartalmazza, a *relációs* organizáció (lásd példaként a TABELLA 4-et) az *inferenciális* (a szövegben nem adott, de a szövegben adott elemek alapján kikövetkeztethető) elemeket is.

A *lexikai kommunikációegységek és az első fokú lexikai kompozícióegységek* (másként a leMiA-2 és a leMaA-1 szint) viszonyával kapcsolatban tudnunk kell a következőket: (a) a 'lexikai kommunikációegység' és az 'első fokú lexikai kompozícióegység' elnevezések a szóban forgó egységek funkcionális státusára, és nem volumenük nagyságrendjére utalnak (erről a TABELLA 2. és 3. összehasonlítása útján könnyen meggyőződhetünk: a leK01 kompozícióegység például több kommunikációegységből áll, a leK04, leK05, leK06 és még néhány más kompozícióegység kettőből, de vannak olyan kompozícióegységek is, mint például a leK02, leK03, leK05 és még néhány más, amelyek csak egyből); (b) ha egy első fokú kompozícióegység csak egy kommunikációegységből áll, annak organizációja értelemszerűen azonos a szóban forgó kommunikációegység organizációjával; (c) ha egy első fokú kompozícióegység több kommunikációegységből áll, annak organizációját természetesen külön reprezentálni kell. — A TABELLA 4-ben látható parciális kanonikus reprezentáció voltaképpen a leK01 kompozícióegység egyik (komplex) összetevőjének parciális reprezentációja (a teljes kompozícióegység reprezentálásához figyelembe kell venni a leK02, leK01{ }, leK03, leK01{*} és leK02{ } kommunikációegységeket is.)

A fentiekben tárgyalt műveleteket a *második és ennél magasabb fokú lexikai makroarchitektonikai szintek* (leMaA-2, leMaA-3, ...) *egységeinek* meghatározása és ezen egységek organizációjának elemzése és leírása követi. A magasabb szintek egységeihez lássuk a TABELLA 5-ben található reprezentációt. A következőkben ehhez kívánok néhány megjegyzést fűzni.

— Formálisan azt mondhatjuk, hogy azt a kompozícióegységet nevezzük *n*-ed fokúnak, amelynek összetevői között legalább egy [*n*−1]-ed fokú kompozícióegység található.

— Az első fokú kompozícióegységeket a TABELLA 2. reprezentálja, ezek szimbólumait tartalmazza a TABELLA 5. jobb oldali oszlopa (a szimbólumok után feltüntetve a szóban forgó szövegmondatokat záró írásjeleket).

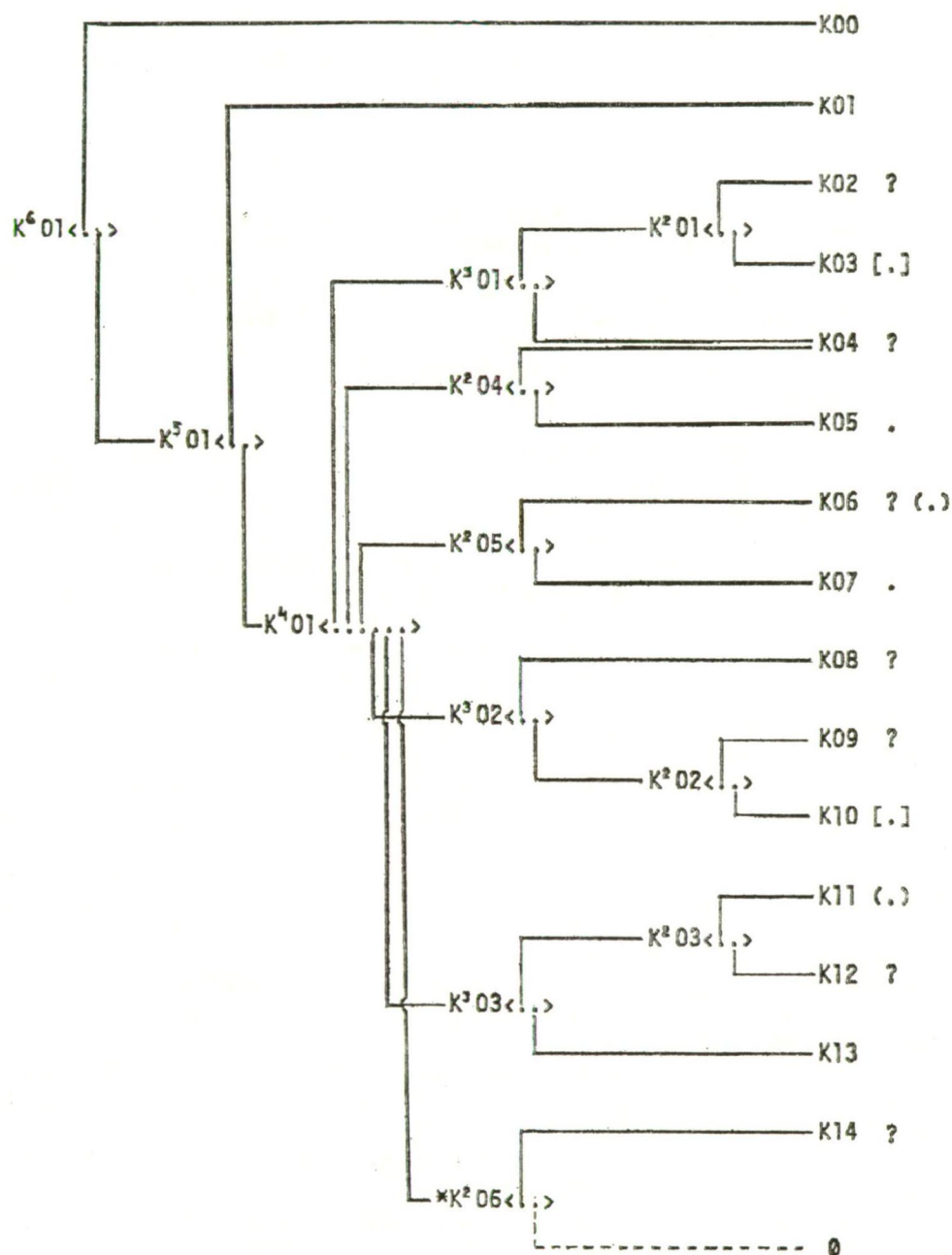
— A magasabb fokú lexikai kompozícióegységek meghatározásához a TVe-vbtg figurája (tipográfiai megjelenési formája) nyújt segítséget.

— A K²01, K²02 és K²03 másod fokú kompozícióegységek az ugyanahhoz a személyhez rendelhető, időben egymást közvetlenül követő megnyilatkozásokból állnak.

— A K³01, K³04, K³05, K³02 és K³03 kompozícióegységek 'minimális dialógusszegmentumok' (az esetek többségében kérdés-felelet párok). Ezek sorába felvettem a nem teljes *K²06 dialógusszegmentumot is.

— A K⁴01 kompozícióegység a TVe-vbtg teljes dialógusösszetevője.

TABELLA 5.: T_NFo: A LEXIKAI MAKROARCHITEKTONIKA MAGASABB SZINTJEI

— A K³01 kompozícióegység a TVe-vbtg címnek tekintett része által dominált összetevője.

— Végül a K⁶01 maga a teljes TVe-vbtg, egyetlen kompozícióegységnek tekintve.

Az egyes szintekhez rendelt magasabb fokú kompozícióegységek belső (nem formális és/vagy nem kizárólag kommunikatív) architektonikájával a későbbiekben foglalkozom.

B.

A TVe-vbtg notatio arculata formatiojának (rövidített szimbóllal: T \mathcal{N} Fo) lexikai-prozódiai (itt rövidítve: prozódiai / =pr/) faszettája

A prozódiai faszettával kapcsolatban célszerű különbséget tenni lexikai prozódia és ritmikai-metrikai prozódia (más szóval: 'értelemre koncentráló' és '(vers-)formára koncentráló' prozódia) között. Minthogy az adott TVe-vbtg/T \mathcal{N} Fo nem igényli a ritmikai-metrikai prozódia figyelembevételét, vele kapcsolatban nem okoz félreértést az sem, ha egyszerűen a (minden specifikáció nélküli) prozódiai faszettáról beszélünk.

A prozódiai faszettával kapcsolatban lényeges különbség van a hangzó és az írott/nyomtatott manifesztációjú szövegek között: hangzó szövegek esetében a prozódiai faszetta adott (s mint ilyen, maga is interpretáció tárgyát képezi), írott/nyomtatott szövegek esetében a prozódiai faszettát az interpretátornak kell megkonstruálni (s mint konstruált elem, csupán egy befejezett interpretációfolyamat eredménye lehet). — Minthogy ebben a tanulmányban egy tipográfiai manifesztációban rendelkezésre álló szöveg interpretálásának kérdéseivel foglalkozom, itt a második eset áll fenn. Azzal, hogy a prozódiai faszetta aspektusait mindezek ellenére a formatioval kapcsolatban tárgyalom, az a célom, hogy rávilágítsak a prozódia formális architektonikájára is.

A lexikai-prozódiai faszettával kapcsolatban a magyar nyelvre vonatkozóan a következő négy elemet szükséges/(szokás) figyelembe venni: hangsúly, hanglejtés, szünet, tempó. A TABELLA 6. a T \mathcal{N} Fo lexikai-prozódiai architektonikája (egy lehetséges) hangsúly- és szünetprofilját reprezentálja; a továbbiakban ehhez kívánok néhány megjegyzést fűzni.

— A reprezentáció (a) időtartamuk növekvő sorrendjében a következő szünet-típusokkal: $\hat{\text{~}}$, ~ , ~ , ~ és (b) erősségük növekvő sorrendjében a következő hangsúly-típusokkal: \dots , \dots , — , — operál, ezenkívül (c) a ^ szimbólummal jelzi az egyes szavak prozódiai konkatenációját. (Ez a szisztéma nagyjából azonos azzal, ami a beszédműveléssel foglalkozó különféle magyar nyelvű publikációkban használatos.)

— A hangsúly, hanglejtés, szünet és tempó a prozódiai faszetta *mediális matériájának* (leprMedMa) tekinthető.

A lexikai-prozódiai faszetta *mediális elemeit* (leprMedEl) a hangsúlytípusok (hozzájuk számolva a hangsúly hiányát is) és a hanglejtéstípusok figyelembevételével lehet/(kell?) meghatározni.

— E faszetta *első mikroarchitektonikai szintjének* (leprMiA-1) egységeit a mediális elemek tempóvariánsai képezhetik.

— A *második mikroarchitektonikai szint* (leprMiA-2) és az *első makroarchitektonikai szint* (leprMaA-1) egységeinek meghatározásakor szerepet játszanak a különféle szünettípusok.

— Az a kérdés, hogy a lexikai-prozódiai faszettában hány *magasabb fokú makroarchitektonikai szintet* szükséges/célszerű figyelembe venni, külön elemzést igényel.

TABELLA 6.: T¹Fo: A LEXIKAI-PROZÓDIAI ARCHITEKTONIKA HANGSÚLY- ÉS SZÜNETPROFILJA

AZ OTTHON

A kislány még csak négyéves volt, | emlékei bizonyára összerosódtak, | s az anyja, | hogy tudatosítsa benne a küszöbön álló változást, | odavitte a szögesdrót-kerítéshez, | és messziről megmutatta neki a szerelvényt.||

— Nem is örülsz? | — Ez a vonat visz haza.||

— És akkor mi lesz?||

— Akkor otthon leszünk.||

— Mi az, hogy otthon? | — kérdezte a gyerek.||

— Ahol azelőtt laktunk.||

— És ott mi van?||

— Emlékszel még a mackódra? | — Talán a babáid is megvannak még.||

— Anyu — kérdezte a gyerek. | — Otthon is vannak örök?||

— Ott nincsenek.||

— Akkor — kérdezte a kislány — onnan meg lehet majd szökni?||

A lexikai-prozódiai architektónika elemzésénél használandó egységek bevezetését természetesen csak akkor szükséges az itt vázolt módon megkísérlni, ha a különböző faszetták elemzését és leírását egymással kompatibilisnek tekinthető módon kívánjuk végrehajtani.

Magát a TABELLA 6-ban reprezentált hangsúly- és szünetprofil itt nem kívánom kommentálni. Minthogy itt elsősorban egy interpretációs módszer ismertetéséről van szó (és minthogy a lexikai-prozódia aspektusainak az a kezelési módja, amit a tábellában alkalmaztam, széles körben ismert), ezt mellőzhetőnek tartom.

C.

A teljes formális architektónika (a teljes formatio) reprezentációja (T¹FoR) annak a komplex architektónikának a reprezentációját jelenti, ami a figura formális architektónikájának és a notatio (lexikai és lexikai-prozódiai faszettája) formális architektónikájának egymásra vetítése révén jön létre.

A T¹Fo (a) kompozicionális konnexitásának alaphordozói a makroarchitektónika magasabb szintjének egységeit létrehozó konnektív elemek (lásd a TABELLA 5-öt és az ahhoz fűzött kommentárokat), (b) texturális konnexitásának hordozói pedig az architektónikák bármely szintjén fellelhető ismétlődő figura- és notatioösszetevők. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a T¹Fo-t teljesnek tartjuk-e, vagy sem, attól függ, hogy elfogadjuk-e 'befejező/záró egység'-ként a kérdő megnyilatkozás jellegű K14 első fokú kompozícióegységet.

Miként az egyszerű mondat nagyságrendű megnyilatkozások szemantikai interpretálásánál azok szintaktikai organizációját tekintjük szemantikai organizációjuk tartó/vezérlő elemének, úgy tekintjük szövegek szemantikai interpretálásánál azok formális architektónikáját szemantikai architektónikájuk hordozójának.

A továbbiakban a T¹Ve-vbtg/T¹Ve-vbtg előző pontokban elemzett és reprezentált formális architektónikáját kívánom kommentálni a fogalmi verbális sensus designatus és sensus referens típusú szemantikai architektónika szempontjából. Teljességre e

kommentárok megfogalmazásakor sem kívánok törekedni, célom itt is az architektontika globális felépítésének és centrális aspektusainak szemléltetése.

2.1.4. Minthogy nincs szándékom sem a figura és notatio, sem a lexiko-verbális és lexikai-prozódiai faszetta szemantikai architektonikáját külön tárgyalni, a TVe-vbtg/TVe-vbtg-hez rendelhető *sensus designatus*ra a (globális) TSd szimbólummal fogok utalni.

A *lexiko-verbális mediális matéria* (leMedMa) *sensus designatus* szempontú interpretálása itt nem motivált. Szokásos ugyan a hangokat is (pszichofonetikai szempontból) szemantikailag interpretálni, de elsősorban versekkel kapcsolatban, s az itt interpretálandó szövegvehiculum nem vers vehiculuma.

A *lexikai mediális elemek* (leMedEl) *sensus designatus*ának elemzése ezzel szemben alapvető fontosságú.

TABELLA 7.

TSd: leMedEl

bizonyára	HSz (vál)	Valószínűleg,...
emlék és	FőN KSz	Bizonyosra vehető, hogy... 1. Az emlékezetben őrzött tudattartalom. (egyenlő rangú m-részek és mellékm-ok, ill. mellérendelt m-ok kapcsolására) 4. < Egyidejű v. egymást követő történést, ill. következményt kifejező m-ok kapcsolására > 7. < A szót másra terelő új m élén: > hát.
hazavisz	Ige: ts (és tn)	1. Vkit, vmit saját, ill. a szóban forgó személy otthonába, ill. hazájába visz.
lakik	Ige: tn (és ts)	1. Vhol, ahol a holmiját tartja, rendszeresen tartózkodik, hál.
megszökik otthon	Ige: tn HSz	1. Szökve eltávozik. ~ött a börtönből. 1. Vkinek az otthonában <, ha a beszélő nincs ott > Vkinek a szülőhelyén v. a hazájában <, ha a beszélő nincs ott >.
otthon otthonlét ör	FőN FőN FőN	1. Vkinek a lakása. Vkinek otthon tartózkodása.
összemosódik	Ige: tn	1. Az, aki hivatásszerűen v. megbízásból vigyáz, felügyel vmire. < Több szín, forma stb. > nem különül el határozottan egymástól
szerelvény szögesdrót szökik	FőN FőN Ige: tn	1. Vasút Vonattá összekapcsolt vasúti kocsik sora. Hegyes tűskékkel ellátott (, két szálból összesodort) d. 1. Tilalmat megszegve, az ellenőrzést kijátszva távozik. A fogoly ~ni próbált.
talán vonat	HSz FőN	1. Lehetséges, elképzelhető, hogy... 1. Mozdollyal vontatott vasúti kocsik sora 2. Vasút biz Szerelvény

A TABELLA 7. a TABELLA I. néhány kulcsfontosságú leMedEl-éhez hozzárendelhető *sensus designatus* szemlélteti, pontosabban azokat az információkat, amelyeket a MÉRTKSz-ban találhatunk, mint az adott TVe-vbtg/TVe-vbtg szempontjából ezekkel az elemekkel kapcsolatban relevánsakat.

Minimálisan azt érdemes megfigyelni:

— hogy a *sensus designatus*ok explicit módon mutatják a „hazavisz” és „otthon HSz”, illetőleg a „szerelvény” és „vonat” leMedEl-ek közötti összefüggést, s

— hogy mennyire általános jellegű az „ör” leMedEl explikációja.

Az első lexikai mikroarchitektonikai szint (leMiA-1) elemei közül különösen a

következők toldalékai játszanak jelentős szövegkonstitutív szerepet: „anyja”, „emlékei”; „babáid”, „mackódra”, „emlékszel”, „örülsz”; „laktunk”, „leszünk”.

A második *lexikai mikroarchitektonikai szint* (leMiA-2) egységei — a *lexikai kommunikációegységek* (lek) — közül csak a lek08-hoz kívánok megjegyzést fűzni: ez a kommunikációegység (a) egyrészt a „hazavisz” leMedEl sensus designatusának többértelműsége [’otthonába’, ill. ’házájába’] következtében többértelmű (és ezt a többértelműséget nem oldja fel az „otthon HSz” leMedEl sensus designatusa sem, mert az is tartalmazza ezt a többértelműséget), (b) másrészt a „visz haza” konstituens tárgyi vonzata explicit megnevezésének elmaradása miatt is, mert ez a vonzat lehet a ’téged’, de lehet a ’minket’ elem is (az utóbbi többértelműséget azonban feloldja a lek10 „leszünk” összetevője).

Az első *lexikai makroarchitektonikai szint* (leMaA-1) egységeit — az *első fokú lexikai kompozícióegységeket* (leK) — nem tartom szükségesnek kommentálni.

A második és ennél magasabb fokú *lexikai makroarchitektonikai szintek* (leMaA-2, leMaA-3 ...) egységeivel kapcsolatban említésre méltónak tartom a következőket (lásd a TABELLA 5-öt és TABELLA 2-t):

— A K²01 összetevőit nem tartja össze sensus designatus jellegű reláció; a K²02 összetevői között a „mackód” és „babáid” toldalékai teremtenek részleges (sensus designatus jellegű) kapcsolatot; a K²03 összetevői között a kapcsolat kommunikatív-szintaktikai természetű.

— A K³01 és a TABELLA 5-ben vele egy oszlopban található kompozícióegységek összetevői közötti kapcsolat kommunikatív természetű: a K04 ’válasszal’ a kislány átveszi a kérdező szerepét, és ezzel kezdődően a szövegvehiculumban ’kérdés—felelet’-párok (illetőleg egy utolsó kérdés felelet nélkül) találhatók. Ezeket az elemi dialógusokat egyrészt igei és főnévi toldalékok, másrészt (a K06, K11 és K14 kompozícióegységekben) az explicit formában előforduló „kérdezte a gyerek”/„kérdezte a kislány” összetevő, végül a vehiculum ezen részének figurája teszik magasabb fokú kompozícióegységekké.

— A K⁴01-et az elemi dialógusok összessége alkotja (s a figura itt is szerepet játszik).

— A K⁵01 és K⁶01 kompozícióegységek konstituálásánál a figura dominál.

A TSd (a) *kompozicionális kohéziójának* alaphordozói az úgynevezett értelem-szemantikai szömezők és a toldalékokban kifejezésre jutó relációk, (b) *texturális kohéziójának* hordozói pedig az architektónika bármely szintjén fellelhető, sensus designatus jellegűnek minősíthető ismétlődő elemek/összetevők (lásd az előzőekben megfogalmazott kommentárokat).

2.1.5. Az interpretáció utolsó előtti tényezője — s a jelentéskonstitúció legjelentékenyebb eleme — a TSd-hez rendelhető *relatum-imago plusz annak (értelem-) szemantikai architektónikája* (más terminussal: *sensus referens*) [S_r, Re] pár.

Ez a pár (adott esetben nemcsak egy, hanem több is!) annak az ismeret/frame-/szcenárióhalmaznak (extratextuális relatumokra vonatkozó modelleknek) az alapján alkotható meg, amellyel az interpretátor az interpretálandó szöveggel kapcsolatba hozható ’világfragmentum(ok)ra’ vonatkozóan rendelkezik. — Tétélezzünk fel itt egy olyan interpretátort, aki számára a ’lágerek’ és a ’lágerekből való kiszabadulás’ szcenáriója ismeretes.

2.1.5.1. A TVe-vbtg/TVe-vbtg-hez (a TFo és TSd közvetítésével) konstruálható *relatum-imago* voltaképpen egy lágerekből való kiszabadulás egy (lehetséges) szcenárió-epizódjának a mentális képe.

A szövegben kifejezésre jutó (a szövegben leírt vagy a szöveg által létrehozott) szcenárióepizód egy anya és kislánya között folyó, rövid dialógus. A dialógus kon-

textusának bemutatását a leK01 első fokú kompozícióegységben találjuk, a dialógusban az anya az 'otthon'-fogalmat próbálja kislányában rekonstruálni.

2.1.5.2. A TSd-hez rendelhető [*S_r*, *Re*] pár *S_r* eleme, a *sensus referens* — amit itt a TSr szimbólummal jelölök — a *Re* konstrukciójával egyidejűleg jön létre. A következőkben a lehetséges TSr-ek egyikéhez kívánok néhány megjegyzést fűzni. (Mint azt az első fejezetben láttuk, az *S_r* típusú elemek) egységek az *S_d* típusú elemek/egységek kontextualizációja eredményeként jönnek létre; itt ennek a kontextualizációnak kívánom néhány aspektusát tárgyalni.)

A *lexikai mediális elemek* (leMedEl) kontextualizálásánál elsősorban a „haza-visz”, „lakik” és „otthon” érdemelnek említést, valamint az „otthon” *sensus designatus*-ában (értelem-szemantikai explikációjában) található „lakás” (lásd a TABELLA 7-et). Ezekhez a narrátor és az anya valószínűleg lényegében azonos *sensus referens* rendel, nem így azonban a kislány, aki számára ezeknek az elemeknek nem létezik (a narrátor és az anya számára adott referenciával megegyező) referenciája. Az a *sensus referens* azonban, amit a kislány a dialógus folyamán a maga számára létrehozni látszik, utolsó kérdése megdöbbentő volta ellenére sem tekinthető teljesen illogikusnak, ha figyelembe vesszük, hogy arra a kérdésre: „Mi az, hogy otthon?”, az anyja azt válaszolja: „Ahol *azelőtt* laktunk.” — kiemelés tőlem.

Az *első lexikai mikroarchitektonikai szint* (leMiA-1) *egységeinek* kontextualizálásakor leglényegesebb a koreferáló elemek láncának a felismerése/létrehozása. (Míthogy a magyar nyelvben nincs grammatikai nem, ez a lánc a *formatio* és/vagy a *sensus designatus* architektonikájában — ha egyáltalán — csak parciálisan (re-)konstruálható.)

Lássuk itt a „kislány”, az „anya” és az „otthon” leMedEl-ek használata során létrejövő *koreferencialáncokat*:

— a kislány: emlékei — anyja — benne — odavitte (*őt*) — neki — örülsz — visz haza (*téged és engem*) — otthon leszünk (*te és én*) — a gyerek — laktunk (*te és én*) — emlékszel — mackódra — babáid — a gyerek — a kislány és a dialógusrész valamennyi első fokú kompozícióegységéhez hozzárendelhető/hozzárendelendő kommunikációs-situáció-leírásban (Kérdezte/mondta a kislánytól/kislánynak az anyja vagy a Kérdezte az anyjától a kislány) összetevőként előforduló a kislány;

— az anyja: (*ő*) tudatosítsa — (*ő*) odavitte — (*ő*) megmutatta — visz haza (*téged és engem*) — otthon leszünk (*te és én*) — laktunk (*te és én*) — anyu és az előzőek során említett kommunikációs-situáció-leírásokban összetevőként előforduló az anyja;

— az otthon: visz haza — akkor mi — akkor otthon — otthon — ahol — ott — otthon — ott — onnan.

Azt hiszem, részletesebb elemzés nélkül is világos, hogy mennyi nyelvi ismeretet, kommunikációs-situációkra vonatkozó ismeretet, valamint világra és az adott szcenárióra vonatkozó ismeretet kíván meg a koreferencialáncok (re-)konstruálása — mind a textuálisan explicit módon adott, mind a csak inferenciálisan létrehozható elemek vonatkozásában.

A TABELLA 8. az első fokú kompozícióegységekre vonatkoztatott koreferencialáncot ábrázolja, más szóval azt, hogy melyik első fokú kompozícióegységben fordul elő melyik referenciaindex explicit vagy implicit módon (az előbbi előfordulási módot a + szimbólum, az utóbbit a (+) szimbólum jelzi).

A második *lexikai mikroarchitektonikai szint* (leMiA-2) *egységeinek* — a *lexikai kommunikációegységeknél* — a kontextualizálása során a következő két feladat elvégzése alapvető fontosságú:

— a textuálisan az esetek többségében elliptikus kommunikációegységek adott

TABELLA 8. TSr: Az első fokú kompozícióegységekre vonatkoztatott koreferenciamatrix

	K01	K02	K03	K04	K05	K06	K07	K08	K09	K10	K11	K12	K13	K14
o00	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)
o01			(+)	(+)	+	+	(+)	(+)	(+)	(+)		+	(+)	(+)
o02	+	(+)	(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)	+
o03	+													
o04	+	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)	(+)
o05	+													
o06	+													
o07	+		(+)											
o08									+					
o09										+				
o10												+	(+)	
X	(+)													

o00 a narrátor	o05 'a küszöbön álló változás'	o10 örök
o01 (o02 és o04) otthona	o06 (X-nek a) szögesdrót-kerítés(e)	X (egy) láger
o02 a kislány	o07 a vonat/a szerelvény	
o03 o02 emlékei	o08 o02 macskái	
o04 o02 anyja	o09 o02 babái	

konfigurációs organizációja alapján (lásd TABELLA 3.), azok jól formált, kanonikus reprezentációjának megalkotása (a kanonikus reprezentációban a nominális kifejezéseket (ko-)referenciaindexek helyettesítik; egy parciális kanonikus reprezentációként lásd a TABELLA 4-et);

— az előző feladat végrehajtása eredményeként létrehozott kanonikus reprezentációknak jól formált 'atomi kanonikus szövegekké' való kiegészítése, ami a következő, interpretatív úton konstruált információk kanonikus reprezentálását jelenti: (a) az interpretátor véleménye szerint a narrátor melyik 'subvilágának' 'tényállására' referál a szóban forgó kommunikációegység (azaz, hogy a narrátor *maga tapasztalja/más forrásból tudja/hiszi/elképzei*, hogy ...), (b) az interpretátor véleménye szerint a narrátor milyen 'performatív modalitással' rendeli hozzá a szóban forgó kommunikációegység által referált 'tényállást' a szóban forgó 'subvilághoz' (azaz, hogy a narrátor *közlí/állítja/(vagy csak úgy) mondja*, hogy *maga tapasztalja /.../...; hogy ...*).

Ha például az itt elemzett T_{Ve}-vbtg/T_{Ve}-vbtg-vel kapcsolatban egy 'szemtanú riporter' típusú narrátort tételezünk fel, ez a narrátor *tudhatta*, hogy 'a kislány még csak négyéves volt', *láthatta*, hogy 'az anyja odavitte a kislányt a szögesdrót-kerítéshez', és hogy 'az anyja messziről megmutatta a kislánynak a szerelvényt', *feltételezhette*, hogy 'a kislány emlékei összemosódtak', és hogy 'az anyja tudatosítani akarta a kislányban a küszöbön álló változást', *hallhatta* a kislány és az anyja között lejátszódó dialógust — és akarthatta *közzélni* mindezt. A szóban forgó vehiculum-hoz/vehiculum-imagohoz hozzárendelhetünk azonban egy olyan narrátort is, aki az egészet csak *elképzei*, és az elképzelt 'tényállásokat' *közlí*.⁸

Egy kanonikus atomi szöveg jól formáltságához általam szükségesnek ítélt három információ reprezentációját én a következő terminusokkal jelölöm:

<i>performatív modális</i> propozíció	milyen 'performatív modalitással' juttatja kifejezésre a narrátor, hogy
<i>világalkotó</i> propozíció	melyik 'subvilághoz' tartozik
<i>deskriptív</i> propozíció	a szóban forgó kommunikációban 'referált' 'tényállás'.

(Az előző példák, remélem, világosan mutatják, hogy a 'referál' és 'tényállás' terminusokat nem pozitívista értelemben használom.)

Minthogy mindaz, amit a második lexikai mikroarchitektonikai szinttel kapcsolatban mondtam, értelemszerűen kiterjeszthető mind az *első*, mind a *második*, mind a *többi magasabb fokú lexikai makroarchitektonikai szintre* (leMaA-1, leMaA-2 ...), ezekkel a szintekkel itt nem kívánok foglalkozni.

Ami a kontextualizáció végeredményeként kapott TSr-t illeti, annak *kontinuitás*-ával kapcsolatban (a) beszélhetünk *kohézióról*, mert egy TSr lényegében nem más, mint egy, különböző típusú információkkal szervesen kiegészített és az adott kommunikációs-situációra vonatkozóan konkretizált TSd, de (b) beszélünk kell *koherenciáról* is, mert a benne előforduló világalkotó elemek révén átrendezhető a TRe organizációját mint subvilágok hálóját expliciten mutató reprezentációjává, s mind az egyes subvilágoknak, mind hálójuknak vizsgálhatjuk a konstingenciáját (lásd az előző fejezet 1.1.5. pontját). Mellőzve itt mind a kohézió, mind a konstingencia/koherencia explicit elemzésének elvégzését és eredményének bemutatását, fogadjuk el azt — az intuíciónkkal bizonyára egybehangzó — megállapítást, hogy a TVe-vbtg/TVe-vbtg-hez lehetséges egy kohezív és koherens TSr-t konstruálni.

Ami a konstruálható TSr *teljességét* illeti, azzal kapcsolatban azt tarthatjuk relevánsnak, hogy a TVe-vbtg/TVe-vbtg-ben nem jut explicit módon kifejezésre, hogy hol (milyen típusú 'lágér'-ben) játszódik le az elemzett szcenárió, és hogy a kislány utolsó kérdése válasz nélkül marad.

2.1.6. Az interpretált TVe-vbtg/TVe-vbtg-vel kapcsolatban nincs szükség (és lehetőség) a hozzárendelhető (nyelven/szövegen kívüli) *relatumnak* a tényleges/empirikus 'keresésére'. Az első fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció konstitutív tényezőinek tárgyalása befejeződik a [TSr, TRe] pár aspektusainak elemzésével.

2.1.7. Az első fokú deskriptív-explikatív strukturális interpretáció végrehajtása során vagy (a) igyekszünk lehetőleg valamennyi architektonikus elemet számba venni, és az interpretáció utolsó lépéseként választjuk ki ezek közül azokat, amelyeket a *significatio* (a *significans-significatum* reláció) szempontjából relevánsnak tartunk, vagy (b) már az egyes architektonikák tárgyalásánál csak az általunk relevánsnak tartott elemeket vesszük számba. Minthogy az előzőekben bemutatott elemzésben az egyes architektonikák szintjeinek tárgyalásánál figyelembe vettem a relevancia aspektusait is, az első fokú interpretáció vonatkozásában releváns elemekkel itt nem kívánok külön foglalkozni.

2.2. A figuratív deskriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusai

Az elemzett TVe-vbtg/TVe-vbtg-ben nincs olyan kompozicionális egység, amelyhez ne lehetne már az első fokú kontextualizáció során egy megfelelő TSr elemet hozzárendelni. Az adott vehiculumban/vehiculum-imagóban két olyan kifejezést találunk, amellyel kapcsolatban esetleg felmerülhetne a figuratív kontextualizáció szükségessége, az „*emlékei összemosódtak*” és a „*küszöbön álló változás*” kifejezést, de a MÉRtKSz tartalmazza az ezek közvetlen kontextualizálásához szükséges információkat is, amennyiben az „*összemosódik*” kifejezéshez a '<Több szín, forma stb.>' nem különül el határozottan egymástól, a „*küszöbön áll*” kifejezéshez pedig az 'a) hamarosan bekövetkezik', illetőleg a '1. *vál* Időszak, helyzet, esemény kezdete' explikációkat rendeli. Más szóval azt mondhatjuk, hogy ha ezekben a kifejezésekben rejlik is valamiféle 'figurativitás', az már 'konvencionalizálódottnak'/'szisztematizálódottnak' tekinthető.

2.3. A másod fokú deszkriptív-explikatív strukturális interpretáció aspektusai

A másod fokú deszkriptív-explikatív interpretáció tárgyalása során az első fejezetben említettem, hogy annak szükségességét szöveg- és kommunikációs-situáció-tipológiai ismereteink/hipotéziseink alapján döntjük el.

Mivel az elemzett vehiculumot egy, a '(szép-)irodalmi funkciójú művek' típusába sorolható szövegeket tartalmazó könyvben találhatjuk, és mivel tudjuk, hogy ha (szép-)irodalminak tartandó/tartott szövegek jelentését és/vagy valamely funkcióját kívánjuk feltárni, azt szimbolikus szinten (azaz a másod fokú interpretáció szintjén) kell keresnünk, a másod fokú interpretáció szükségességéhez itt nem férhet kétség.

Ami a másod fokú deszkriptív-explikatív interpretáció végrehajtásának mechanizmusát illeti, azzal kapcsolatban már utaltam arra, hogy az esetleg szövegtípusoktól függően különböző jellegű lehet.

Az első fejezetben egy parabola másod fokú interpretációjának aspektusait elemeztem, és az első fokon interpretált vehiculumhoz rendelhető, úgynevezett hyperszövegek megalkotásának kérdéseivel foglalkoztam. Az ebben a fejezetben elemzett szöveg nem parabola jellegű, de egy hyperszöveggel ebben az esetben is operálhatunk. E hyperszöveg a következő aspektusok figyelembevételével hozható létre: (a) az adott vehiculumban — miként erre már korábban is utaltam — nincs szó róla, hogy hol (melyik vagy milyen típusú helyen/lágerben) játszódik le a fentiekben első fokon interpretált epizód, (b) arról, hogy milyen állapotok uralkodtak ezen a helyen, egyrészt azt tudjuk, hogy ott szögesdrót-kerítés és őrk voltak, másrészt — indirekt módon — azt, hogy onnan a kislány is szeretett volna megszökni, ha utolsó kérdése alapján arra is lehet/kell következtetnünk, nemcsak az „otthon”, hanem a „megszökni” jelentésével sem lehetett tisztában, s végül, hogy (c) utolsó kérdésére („Akkor onnan [otthonról!] meg lehet majd szökni?”) nem érkezett válasz. A konstruálható hyperszöveg ezeknek a tényeknek/tényezőknak a felhasználásával a következő három alapösszetevőből állhat: (1) vannak emberek által más emberek számára teremtett 'embertelen kontextusok' (a meg nem nevezett hely/láger hyperonym szintre emelt megfelelője), (2) az ebben az embertelen kontextusban uralkodó állapotok gondolkodásmódot/magatartást deformálnak (a kislány 'otthon'-fogalma elvesztésének, a megszökés lehetősége domináns értékévé válásának a hyperonym szintre emelt megfelelője), s végül (3) az emberek által más emberek számára teremtett 'embertelen kontextusok' révén létrehozott 'embertelen állapotok' kifejezésre juttatására nincs verbális válasz — vagy ha volna, se lenne elegendő?! — (a kislány utolsó kérdésével kapcsolatban elmaradt válasz hyperonym szintre emelt megfelelője).

Nyilvánvaló, hogy ez a szöveg nem olyan jelleggel szimbolikus, mint az első fejezetben tárgyalt parabola. A kislány kérdésekben kifejezésre jutó állapota: közvetlen szinten egy adott láger — adott személyt égbekiáltó módon deformáló — hatása szimptomájaként, hypertextuális/szimbolikus szinten pedig bármilyen embertelen körülmény — bárkit égbekiáltó módon deformáló — hatása szimptomájaként interpretálható.

A szimbolikus interpretáció eredménye nem parafrázisa az interpretálandó szövegnek! Azt, amit az interpretálandó szöveg kifejezésre juttat, csak abban a formában juttathatta kifejezésre, amiben tette; a szimbolikus interpretáció eredményének szavakba foglalása verbális erőfeszítés annak az egyik lehetséges, nyelven/szövegben kívüli relátumnak a leírására, aminek imagoját a másod fokú interpretáció szintjén alkothatjuk meg.

3. Befejező megjegyzések

3.0. Ebben a tanulmányban a szövegszignifikáció aspektusainak szemiotikai textológiai tárgyalásával foglalkoztam. Ez a tárgyalás a téma komplexitása következtében szükségképpen csak vázlatos lehetett. Befejezésül néhány hiányra explicit módon is utalni szeretnék.

3.1. Nem került — mert nem kerülhetett — sor az egyes bázisok tartalmának sem általános szemiotikai textológiai, sem (magyar) nyelvspecifikus elemzésére, még csak vázlatosan sem. Ezt tekintem a legfőbb, ezért a lehető leggyorsabban pótlendő hiánynak.

3.2. A significationhoz való közelítés aspektusai közül kizárólag a teoretikus-analitikus aspektusokat tárgyaltam, az empirikus-szintetikusakat nem, azaz nem tárgyaltam azt a kérdést, hogy az adott szövegen milyen interpretatív műveletek végezhetők el a szöveget nem ismerő és a szöveget ismerő hallgatóság bevonásával. Itt szükségesnek tartom legalább hangsúlyozni az empirikus-szintetikus szövegmegközelítésnek a jelentőségét, illetőleg az analitikus megközelítéssel — sem teoretikus, sem praktikus szempontból — nem helyettesíthető voltát.⁹

3.3. Még csak megjegyzések erejéig sem tudtam szót ejteni sem a strukturális és procedurális, sem az explikatív és evaluatív, sem a deskriptív és argumentatív interpretációtípusok egymással való összefüggéséről, ami a második fejezetben azzal a következménnyel járt, hogy sem azt nem tudtam minden esetben megmutatni, milyen távolabbi cél érdekében (is) szükséges az éppen tárgyalt aspektust tárgyalni (vagy éppen olyan módon tárgyalni, ahogyan éppen tárgyaltam), sem azt nem tudtam minden esetben kellőképpen motiválni, hogy miért nem foglalkozom azzal az aspektussal, amivel nem foglalkoztam, túl azon, hogy e tanulmány túlságosan hosszúra nyújtott terjedelme ellenére sem adott lehetőséget több mindenre.

3.4. Ami a figyelembe nem vett aspektusokat illeti, főként azt sajnálom, hogy sem a *sensus designatus*-sal, sem a *sensus referens*-sel kapcsolatban nem tudtam sort keríteni a fogalmi nem verbális *sensus* és nem-fogalmi *sensus* aspektusainak a tárgyalására, amiknek, különösen egy olyan típusú szöveg interpretálásánál, mint amilyen *Az otthon*, igen jelentős szerepük van.

A felsorolt hiányokkal kapcsolatban mind az olvasókat, mind saját magam csupán azzal vigasztalhatom, hogy azok pótlására további tanulmányokban/monográfiákban majd lehetőség nyílik.

Jegyzetek

1. Ez az ábra a Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése című tanulmányom (lásd PETŐFI: 1990. 76—113) 3a. ábrájának (uo. 84) enyhén módosított változata. A módosítás lényege abban áll, hogy amíg a 3a. ábra összefüggési relációkat szemléltet jelkomponensek és bázisok között, az itteni 1. ábrában szemléltetett relációk hozzárendelési relációk.
2. Ez az ábra a Szemiotikai textológia — Didaktika című tanulmányom (lásd PETŐFI—BÉKÉSI (szerk.): 1990. 7—21) 2. ábrájának (uo. 10) dominánsan verbális multimediális szövegekre általánosított változata.
3. A textuális és az inferenciális /preszuppozicionális/ kompletív organizáció megkülönböztetése annyira alapvető, hogy ez a megkülönböztetés már mind a jelmodellben, mind az interpretációk főbb összetevőit szemléltető ábrákban (legalább a szemantikai architektónikát illetően) megtalálható. (L. a *sensus designatus* és a *sensus referens* megkülönböztetését.)
4. Ez az ábra a Költői művek explikatív interpretációjának néhány alapkérdése című tanulmányom (lásd PETŐFI: 1990. 76—113) 3b. ábrájának (uo. 84) enyhén módosított változata (Vö. 1. jegyzet.)
5. Vö. PROPP, V. J.: 1975.
6. A kommunikációegységekhez lásd még PETŐFI: 1968.

7. A kanonikus nyelvhez lásd még BIASCI—FRITSCHÉ (Hg.): 1978., PETŐFI: 1976./1977. és 1982b.
8. Ehhez a kérdéshez lásd még PETŐFI: 1982a.
9. A szintetikus megközelítéshez lásd még a Kombinatorikus költői nyelvi játékok. Adott versek kreatív transzformálásának néhány aspektusa című tanulmányomat (PETŐFI: 1990. 159—199).

[E tanulmány első — elméleti bevezetést tárgyaló — fejezete azonos A szövegszignifikáció aspektusai és azok szemiotikai textológiai megközelítése című tanulmány (in: PETŐFI S. János: *A humán kommunikáció szemiotikai elmélete felé/Towards a Semiotic Theory of the Human Communication*, Szeged, 1991.) első fejezetével. Ez utóbbi tanulmány második fejezete egy vers (Giuseppe Ungaretti *Canto beduino* című verse) elemzését tartalmazza szemléltető anyagként.]

Irodalomjegyzék

BIASCI, Claudia—Johannes FRITSCHÉ (Hg.):

1978. *Texttheorie — Textrepräsentation. Theoretische Grundlagen der kanonischen sinnsemantischen Repräsentationen von Texten*. Hamburg, Buske.

PETŐFI S. János:

1968. Műelemzés — strukturalizmus — nyelvi struktúra. *Kritika* 6. 19—28. — Másodközlés: *Stilisztikai tanulmányok*. Válogatta és az utószót írta MURVAI Olga. Bukarest, Kriterion, 1976. 166—188.

1976./1977. A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig. (A természetes nyelvek jelenkori kutatásának egyik főirányáról). *Magyar Műhely* (Párizs), 50. (1976.) 51—58, 51. (41—50), 52. (1977.) 34—47.

1982a. Szöveg, modell, interpretáció (A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése). *Tanulmányok/Studije* (= *A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézete, 15. Szövegelmélet*). Szerkeszti PENAVIN Olga és THOMKA Beáta. Novi Sad, 137—184.

1982b. Representation languages and their function in text interpretation, in: *Text Processing, Text Analysis and Generation, Text Typology and Attribution*. (= *Proceedings of Nobel Symposium 51*). Ed by STURE ALLÉN. Stockholm, Almqvist and Wiksell International.

1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés (Textológiai tanulmányok)*. Budapest, Országos Pedagógiai Intézet.

PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.):

1990. *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged.

PROPP, V. I.:

1975. *A mese morfológiája*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

ASPEKTE DER TEXT-SIGNIFIKATION UND IHRE SEMIOTISCH-TEXTOLOGISCHE BEHANDLUNG

JÁNOS S. PETŐFI

Die Arbeit beschäftigt sich mit den Hauptaspekten der deskriptiv-explikativen strukturalen Textinterpretation. Im ersten Teil werden die konstitutiven Faktoren und die Basen der Interpretation ersten und zweiten Grades und der figurativen Sinnzuordnung dargestellt. Im zweiten Teil wird ein kurzer Text analysiert um diese Faktoren und Basen an Hand von Beispielen zu erläutern.

A KETTŐS SZILLOGIZMUS

BÉKÉSI IMRE

0. Három előzetes megjegyzés

Dolgozatomban nyelvhasználati alakulatok jelentésszerkezetét vizsgálom. — Munkámban KÁTHY DORFMÜLLER-KARPUSA 1982-ben publikált tanulmányából indulok ki, amely viszont PETŐFI S. JÁNOS gondolatkörében, a közismert TeSWeST kanonizált nyelvét használva keletkezett (PETŐFI—KAYSER: 1976.). *Szillogizmuson* — mivel élő nyelvi példákat elemzek —, 'szillogisztikus jellegű összefüggések'-et értek.

1. Az egyik (az első) szillogizmus helye a jelentésszerkezetben

Az összetett mondatok és az elemi szövegegységek jelentésszerkezetének vizsgálatában az *elvárástörő* (s a vele rokon megengedő) *ellentétre* több kutató is felfigyelt (BIASCI: 1982., FRITSCHÉ: 1982., DORFMÜLLER-KARPUSA: 1982., BÁNRÉTI: 1983.). Egybevágó feltételezések utaltak ugyanis arra, hogy ennek az ellentétfajtának a jelentésszerkezetét csak *implicit* komponenseinek feltárásával lehet megérteni.

1.1. Az elvárástörés jelentésszerkezetének egyik legjellemzőbb implicit komponense egy *presszuppozíció* (KIEFER: 1983.), amelynek két sajátosságát itt előre kiemelem. Egyik az, hogy a presszuppozíció egyúttal (s elsősorban) egy szillogizmusnak is komponense (felső tétele); másik jellegzetessége, hogy nem okvetlenül szerepel implicit módon. Olyan kommunikációs helyzetben például, amelyben a partner nem eléggé tájékozott, a beszélő explicálhatja a felső tételt is a szillogizmus másik (vagy mindkét másik) tételével együtt. Első példánk gondolatmenete (jelentésszerkezete) nem más, mint egy mindhárom tételében explicált szillogizmus:

(1) „Az már régi dolog, hogy a magamfajta ember csak úgy szerezhet földet, ha örököl, vagy ha megkoplalja. Mink nem vártunk örökséget, minden közelebbi atyánkfia hóttkódús, tarisznyacipelő napszámos volt. Meg aztán mindegyiknek sok ija-fija volt. Nem maradt más hátra, mint megkoplalni.” (Veres Péter)

Tagoljuk szét a gondolatmenetet a szillogizmus tételei szerint:

A szillogizmus tételei:	A gondolatmenet szintaktikai („felszíni”) széttagolódása:
Felső tétel: S—M	<i>Az már régi dolog, hogy a magamfajta ember csak úgy szerezhet földet, ha örököl, vagy ha megkoplalja.</i>
Alsó tétel: M—P	<i>Mink nem vártunk örökséget, minden közelebbi atyánkfia hóttkódús, tarisznyacipelő napszámos volt. Meg aztán mindegyiknek sok ija-fija volt.</i>
Konklúzió: S—P	<i>Nem maradt más hátra, mint megkoplalni.</i>

Mint látjuk, a szövegrészlet jelentésszerkezetét a szillogizmus *kauzális* összefüggései adják (BÉKÉSI: 1990.), ellentétes viszonyítás tehát nincs benne.

1.2. Az az elvárástörlésre épülő jelentésszerkezet, amely a jelen dolgot tárgya lesz az alábbiakban, az (1) példából így hozható létre:

Kauzális viszonyok:	az elvárástörlő ellentét	
	előtagja: [A]	utótagja: [B]
S—M (preszuppozíció) M—P	[A _p] [A] Minden közelebbi atyánkfia hóttkódús ... volt	
S—P (konklúzió)	[A _k]	de [B _k] nem koplaltunk a földért

A jelek olvasata:

- [A_p]: az ellentét előtagjának preszuppozíciója, amely egyúttal a szillogizmus felső tétele is,
- [A]: az ellentét explicit előtagja, amely által a szillogizmus másik két tétele implicite jelen van,
- [A_k]: a szillogizmus implicit konklúziója, amely ebben a formában is előtagja az ellentétnek: *Nem maradt más hátra, mint megkoplalni a földet, de nem koplaltuk meg.*
- [B_k]: Az elvárástörlő ellentét explicit utótagja, amely a második szillogizmus konklúziója. (Erre a későbbiekben térünk rá.)

A fenti összefüggések sematikus ábrázolását KÄTHY DORFMÜLLER-KARPUSA gyakorlata nyomán készítettem el; a következő példa s elemzése is DORFMÜLLER-KARPUSÁÉ (i. m. 108.):

(2) [A] *A miniszterek változtak, de [B] ő (a titkárnő) megőrizte állását.*

„Hogy a példában lévő ellentét mint olyan — írja a szerző — érthető legyen; szükséges, hogy egy preszuppozíciót [jele: p], mely a világismeretünkből származik; implicit formában figyelembe vegyünk. Ez így hangzik:

[A_p] *Ha a miniszterek változnak, akkor változnak a titkárnők is.*

Ez a preszuppozíció — folytatódik az elemzés —, továbbá a példa felszíni struktúrájának első argumentuma ([A]-val jelölt előtagja) szolgálnak premisszául a következő konklúzióhoz (jele: [A_k]), amely a felszíni szerkezetben nem jelenik meg:

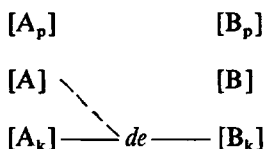
[A_k] *Elvárjuk, hogy a titkárnő cserélődjék.*

Az ellentétes viszony — írja a szerző — a mélystruktúrában fekvő konklúzió, valamint a felszíni struktúra második argumentuma (a [B]-vel jelölt utótag) között található:

[A_p]
[A] ---- de ---- [B].
[A_k]

Az ellentét — vonja le a következtetést a szerző —, melyet a *de* jelöl, a mélyszerkezeti konklúzió $[A_k]$ és a felszíni szerkezeti $[B]$ argumentum között húzódik.”

A (2) példa idézett elemzéséből kitűnik, mi az, amit DORFMÜLLER-KARPUSÁTÓL az (1) példa bemutatásához átvettem; s mi az, amit ma már tovább (s másként) érdemes gondolnunk. Eligazítóan fontos, hogy az idézett szerző a vizsgált ellentét-fajta előtagját (az $[A]$ -t) egy szillogizmus egyik explikált tételeként írta le, s legalább ennyire elmemozdító az a hibája, hogy az ellentét utótagját (jele: $[B]$) az előtaggal azonos szintre helyezte. Ez a hiba hívja fel a figyelmet arra, hogy *nemcsak az előtag, hanem az utótag is tétele egy szillogizmusnak*. Ha ugyanis egy másik szillogizmus tételének tekintjük a $[B]$ -t, akkor ez szintén konklúzióként $[B_k]$ jelenik meg:

2. A kettős szillogizmus

2.1. A kettős szillogizmus felszíni szerkezete

Az ellentétesen viszonyított kettős szillogizmusban hat tétel van, közülük azonban legalább kettő az előismeret (világismeret) szintjén marad, vagyis nem explikálódik. Négy tétel viszont (tipikusan a két alsó tétel és a két konklúzió) megjelenhetik a szintaktikai széttagolásban:

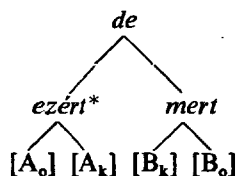
(3) „*Vége a tanévnek, haza kéne utaznom Zámolyra, de nem megyek, mert egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek,...*” (Csoóri Sándor)

Ha sémába rendezzük az idézett mondatban felismerhető két szillogizmus 3-3 tételét, látjuk, hogy — mint általában — a felső tételek itt is implicitek maradnak (az implicitság jele PETŐFI S. JÁNOS kanonizált nyelvében: *):

A szillogizmus sémája:	Az első szillogizmus (jele: $[A]$)		A második szillogizmus (jele: $[B]$)	
S—M (általános ok)	$[A_p^*]$	<i>Ha vége a tanévnek, a vidéki diákoknak haza kell utazniuk.</i>	$[B_p^*]$	<i>Ha egy vidéki diákot beajánlanak tűzőrnek, az nem utazik haza.</i>
M—P (konkrét ok)	$[A_o]$	<i>Vége a tanévnek</i>	$[B_o]$	<i>Egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek</i>
S—P (konklúzió)	$[A_k]$	<i>haza kéne utaznom Zámolyra</i>	$[B_k]$	<i>nem megyek.</i>

2.1.1. A (3) példa felszíni szerkezetének formális ábrázolása

A példa jelentésszerkezetét két szillogizmus elvárástörő viszonya alkotja. Az ellentét, valamint a két szillogizmusban lévő kauzális viszonyok hierarchiáját az alábbi sémával fejezem ki (BÉKÉSI: 1990.):

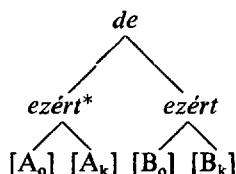

A sémáról leolvasható, hogy az első [A] szillogizmus két tétele az ok [A_o] és a konklúzió [B_k] sorrendjében, kötőszó nélkül (*ezért**) követik egymást; a második [B] szillogizmus tagjai között kötőszóval jelölt magyarázó utótagú viszony van: [B_k] *mert* [B_o].

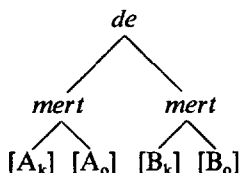
A séma ebben az esetben olyan szintaktikai alakulatot ábrázol, amelyben a legtöbb tag lett explikálva. Az a jelentésszerkezet azonban, amelyet itt a két ellentétesen kapcsolt szillogizmus alkot, akkor is jelen van, ha az [A] és a [B] tagok a lehetséges másik sorrendjükben, valamint akkor is, ha implicit formában jutnak szerephez a szintaktikai széttagolás folyamán.

Nézzük meg a lehetséges sorrendi változatokat!

(3a) *Vége a tanévnek, haza kéne utaznom Zámolyra, de egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek, ezért nem megyek.* — Ábrázolása:

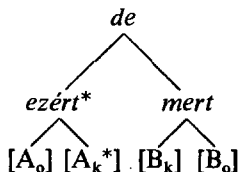
(3b) *Haza kéne utaznom Zámolyra, mert vége a tanévnek, de nem megyek, mert egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek.* — Ábrázolása:

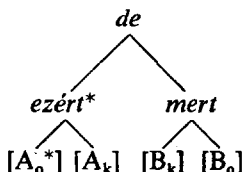
(Itt következnek a (3a) és a (3b) egymás közti variálása, amely további két sorrendi változatot adna; de helykimélés végett ezeket most elhagyom.)

A tételek implicitásából adódó lehetséges változatok

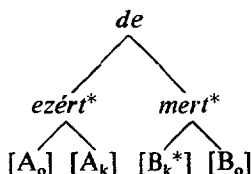
(3c) *Vége a tanévnek, de nem megyek haza Zámolyra, mert egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek.* — Ábrázolása:

(3d) *Haza kéne utaznom Zámolyra, de nem megyek, mert egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzőrnek.* — Ábrázolása:

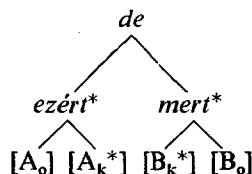

(3e) *Vége a tanévnek, haza kéne utaznom Zámolyra, de egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzörnek.* — Ábrázolása:

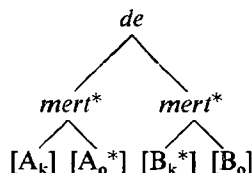

A fenti törlések előre látható következtetése, hogy a szillogizmus négy tételéből legalább egynek-egynek meg kell jelennie a szintaktikai megvalósítás során. A (3) példából a legvalószínűbb két tétel:

(3f) *Vége a tanévnek, de egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzörnek.* — Ábrázolása:

(3g) *Haza kéne utaznom Zámolyra, de egyik tanárom beajánlott a tűzoltósághoz tűzörnek.* — Ábrázolása:

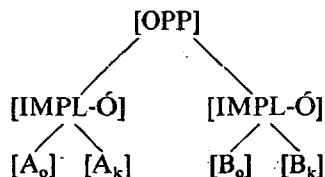

2.2. Kísérlet a kettős szillogizmus mélyszerkezetének reprezentációjára

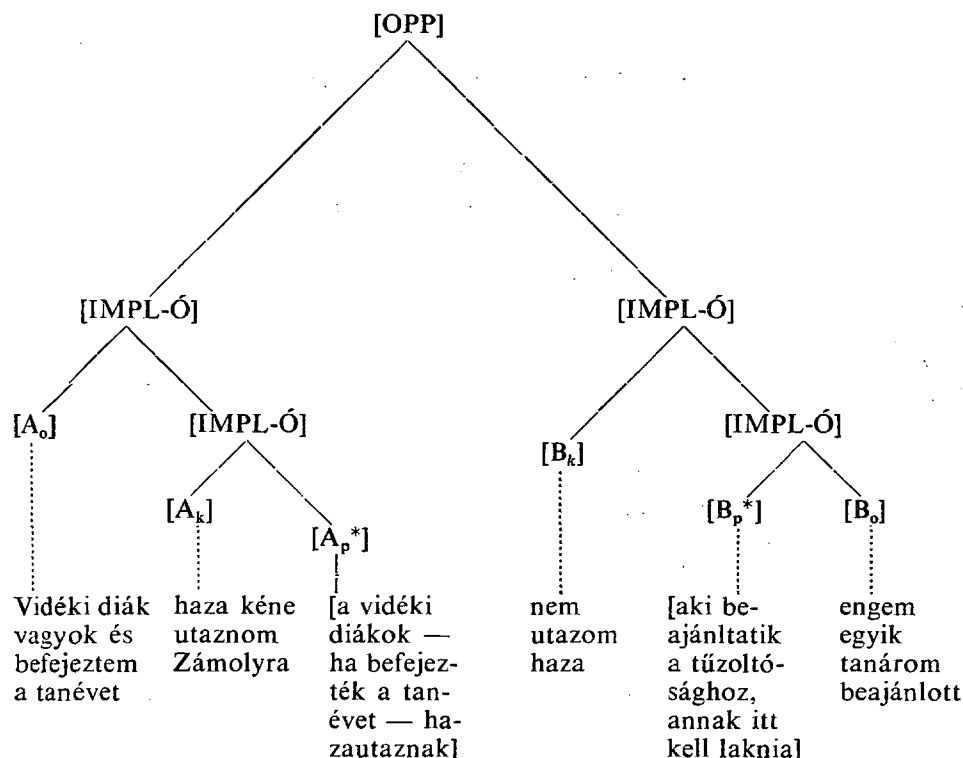
A felszíni formák egy csoportja elvi változatainak áttekintése után — PETŐFI S. JÁNOS segítségével — kísérletet teszek, hogy az ellentétesen viszonyított kettős szillogizmust mint mélyszerkezetet reprezentáljam. Ehhez három, egymást követő sémán igyekszem eljutni.

A két szillogizmus relációját (a *de* helyén) oppozícióval (=OPP), a tételek szillogizmusokon belüli relációit implikációval (=IMPL-Ó) jelölöm. Az IMPL-Ó összetevőinek (konstituenseinek) funkcióit itt is az [A] és a [B] szimbólumok lábához írott szubszkriptumok [A_o], [A_k] stb. jelzik. (Megjegyzem, hogy az IMPL-Ó terminust nem a formális logikai, hanem az intuitív hozzárendelhető jelentés alapján használom.)

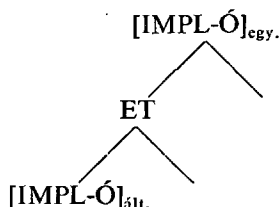
Az alábbi sémán az [OPP] és az [IMPL-Ó] mélystruktúrabeli konjunkciókat jelölnek:

Ez a séma még hiányos: nem tartalmazza a presszuppozíció szerepű felső tételeket $[A_p]$, $[B_p]$. Mivel azonban a következő (a 2.3. számú) alpont kifejezetten ezeket vizsgálja, itt megelőlegezem feltételezhető helyüket. A leolvashatóság érdekében a szimbólumok alá írok egy szemléltető példát.

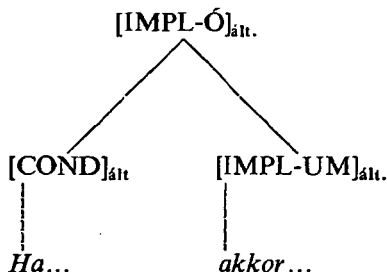

Ez a séma még mindig nem eléggé explicit, legalább két helyen ki kell bővítenünk. Először is ott, ahol hiányzik róla a konvencionális általánosnak $[IMPL-Ó]_{ált.}$ (*a vidéki diák*) és az aktuális egyesnek $[IMPL-Ó]_{egy.}$ (*én vidéki diák vagyok*) a viszonya; vagyis az a mélyszerkezeti konjunkció: $[ET]$, ami által a nagy premissza akkor is presszuppozícióként van jelen, ha nincs explikálva:

Továbbá ketté kell tagolnunk az implikációkban eddig egységként kezelt feltételes kijelentéseket (*ha..., akkor...*). Az implikáló feltételes mondatot condióként $[COND]$, a következményt tartalmazó főmondatot implicatumként ($IMPL-$

UM] tüntetem fel. A fenti séma általános implikációját pl. így:

A 2.1. pont alatt megismert példa mélyszerkezeti reprezentációját — PETŐFI S. JÁNOS értelmezését követve — lásd a 45. oldalon. (Felhívom a figyelmet, hogy itt az egyes konstituenseknek — a felszíni reprezentációtól eltérően — rögzített helyük van.)

2.3. A felső tétel explikálása a felszíni (szintaktikai) alakulatban

A (3) példa elvi változataiból hiányzik az az alcsoport, amely explicit felső tételt (tételeket) tartalmaz. A következőkben más példákban ezt a hiányt szeretném bepótolni.

(4) „A magányos hosszútávfutók irodalmi életnek nevezett versenyében a kritikus mindig a külső körön fut, és soha senkitől sem kap pályaelőnyt, sőt neki még a rajtpisztolyt is külön sütik el, később. Már-már természetes hát, hogy rendszerint utolsónak ér a célba, ha egyáltalán odaér, hisz a hátránya szinte behozhatatlan.” (Szabó Ede)

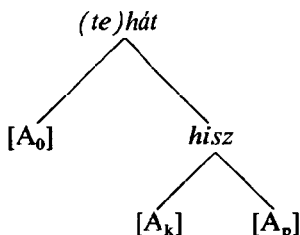
Ha mérlegeljük, hogy e példában a *hát*tal jelölt konklúziót megelőző, valamint követő tételek közül melyik tartalmazza az általánosabb okot, azaz melyik tekinthető a felső tételnek, akkor a követő, vagyis a záró szerepű tételt ítéljük annak:

[A_p] A [kritikus] hátránya szinte behozhatatlan.

[A₀] A kritikus mindig a külső körön fut, ...

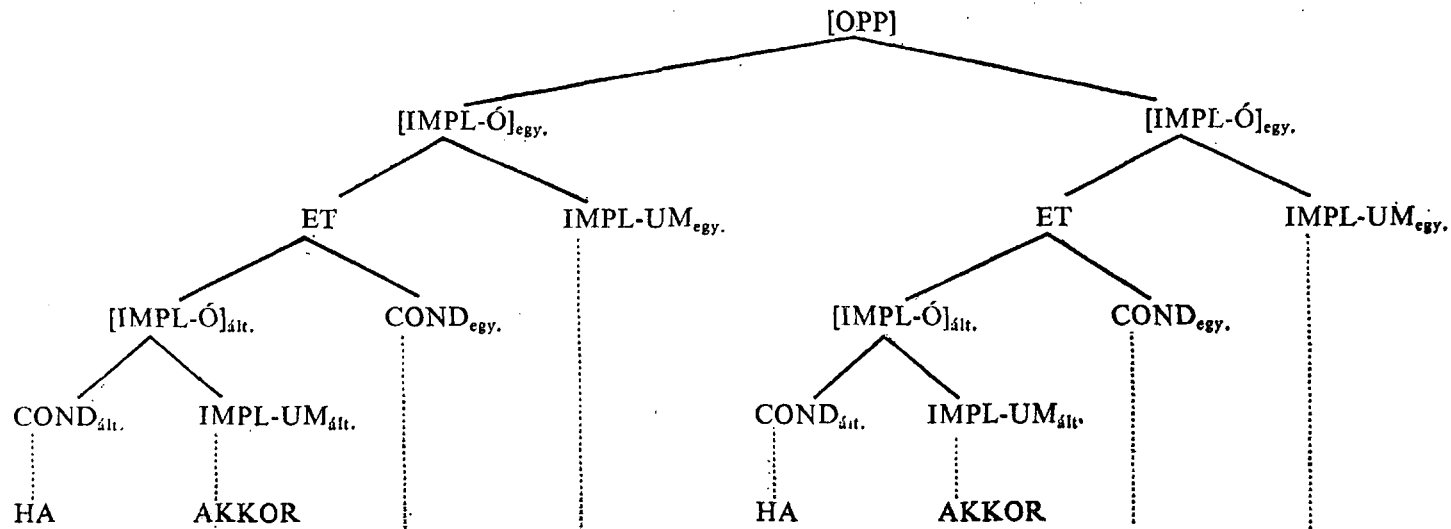
[A_k] Már-már természetes hát, hogy rendszerint utolsónak ér a célba.

A (4) példa felszíni jelentésszerkezete így ábrázolható:

A szillogizmus explikált felső tételét tehát a (4) példa szintaktikai tagolódása a lineáris sor utolsó tagjaként tartalmazza. Ez az a hely, ahová az implicit felső tételt beírhatjuk. A témát tárgyaló szakirodalom egyik közismert példájának jelentésszerkezetében is erre a helyre lehet beírni (egyelőre csak az előtagban):

(5) Ferenc alkoholista, de minden reggel pontosan jár munkába. (FRITSCHÉ: 1982. 22.)

x vidéki
diák és
x befejezi a
tanévet

x (általá-
ban) haza-
utazik

én vidéki
diák vagyok
és én befe-
jeztem a
tanévet

én haza kel-
lene hogy
utazzam

x vidéki di-
ák és x be-
fejezi a tan-
évet és x be-
ajánltatik...
nem a lak-
helyén

x (általá-
ban) nem
utazik haza

én vidéki
diák va-
gyok és én
befejeztem
a tanévet és
én beajánl-
tattam nem
a lakhelye-
men

én nem uta-
zom haza
(minden
valószínű-
ség
szerint)

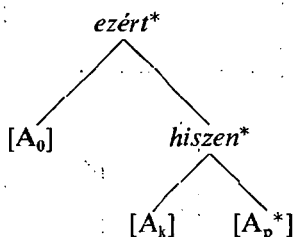
A de előtti szillogizmus tételei:

[A_p*] *Az alkoholisták általában pontatlanul járnak munkába.*

[A₀] *Ferenc alkoholista.*

[A_k*] *Számítani lehet arra, hogy Ferenc reggelenként pontatlanul jár munkába.*

A de előtti szillogizmus jelentésszerkezete:

(A de utáni szillogizmus ábrázolására visszatérünk.)

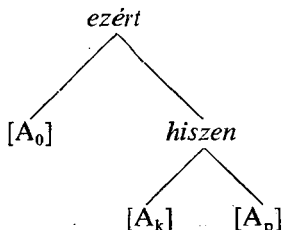
A fentiek tapasztalataival ábrázolni tudjuk az (1) példa jelentésszerkezetét is. Vegyük előbb a Veres Péter-idézet vázlatát:

(1a) [A_p] *Az már régi dolog, hogy a magamfajta ember csak úgy szerezhethet földet, ha örököl, vagy ha megkoplalja.*

[A₀] *Mink nem vártunk örökséget.*

[A_k] *Nem maradt más hátra, mint megkoplalni.*

Az (1a) jelentésszerkezete:

Miután legalábbis praktikusnak tűnik a preszuppozíció (A_p) helye a vizsgált jelentésszerkezetben, kísérjük meg az (1) példa teljes szövegének ábrázolását. Azt tapasztaljuk, hogy ebben két mozzanat is konklúziót tartalmaz, ezért ezeket sor-számoznunk kell ([A_{k1}], [A_{k2}]):

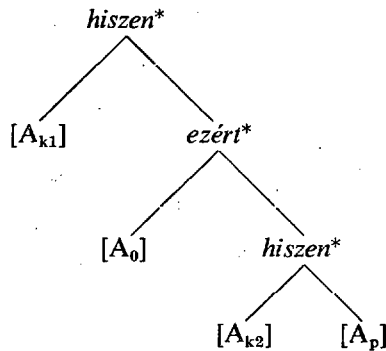
(1) [A_p] *Az már régi dolog, hogy a magamfajta ember csak úgy szerezhethet földet, ha örököl, vagy ha megkoplalja.*

[A_{k1}] *Mink nem vártunk örökséget,*

[A₀] *minden közelebbi atyámfia hótkódús, tarisznyacipelő napszámos volt. Meg aztán mindegyiknek sok ija-fija volt.*

[A_{k2}] *Nem maradt más hátra, mint megkoplalni.*

Az (1) jelentésszerkezete:

2.4. Az utótág helye a *de* utáni szillogizmusban

Az (5) példa jelentésszerkezetét két, ellentétesen viszonyított szillogizmus alkotja. Az előzőekben a *de* előtti, [A]-val jelölt szillogizmust már leírtuk, most nézzük meg a *de* utáni, [B] jelű szerkezetrészt.

(5) [A] *Ferenc alkoholista, de [B] minden reggel pontosan jár munkába.*

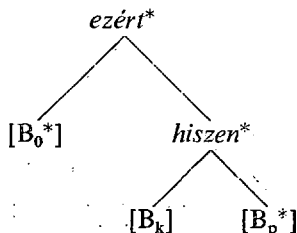
Az összetett mondat explicált [B]-tagja feltehetőleg konklúziót tartalmaz, vagyis [B_k]; s e szerepének, valamint lexikai jelentésének figyelembevételével rekonstruálhatjuk az implicit [B_p*] és [B₀*] tételeket. (A lehetséges contextusok rekonstruálására BÁNRÉTI ZOLTÁN meggyőző példákat hoz. Lásd i. m. 40—42.) Az (5) példához a következő tételeket rekonstruálom:

(5b) [B_p*] *Ha munkanélküliség van, még az alkoholisták is pontosan járnak munkába.*

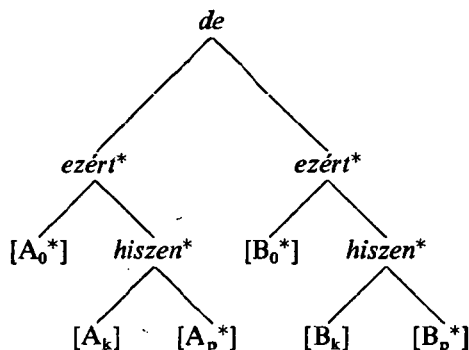
[B₀*] *Munkanélküliség van.*

[B_k] *Ferenc minden reggel pontosan jár munkába.*

Mivel az (5) példa mindkét explicált tétele konklúzió szerepét tölti be, az (5b) jelentésszerkezete megfelel a *de* előtti szillogizmusról korábban adott jelentésszerkezetnek:

Az (5) példa felszíni szerkezete: az elvárástörléssel viszonyított kettős szillogizmus:

2.5. A gondolkodás és a beszéd időkülönbsége

Beszélésünk olyan cselekvés, amelynek explicit lépéseit csak egymás után tehetjük meg. Gondolkodásunkban viszont — különösen, ha bejáródott sémákon fut — gyakorlatilag egyszerre tekintjük át a séma (pl. a kettős szillogizmus) valamennyi összefüggését, s megszólalásunk első mozzanatában már jelölhetjük a második szillogizmus konklúzióját:

(3d) a Haza kéNE utaznom Zámolyra

mondat feltételes módja ezt jelenti:

de nem megyek;

(6) a Lehettem volNA oktató

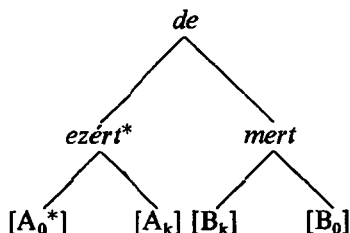
mondat feltételes múltja ezt:

De nem lettem.

A (6) példa kettős szillogizmusa:

[Aₚ*]	Aki egyetemre jár, abból lehet oktató.	[Bₚ*]	Akit eltanácsolnak az egyetemről, abból nem lesz oktató.
[A₀*]	Én egyetemre jártam.	(B₀)	Szegeden / eltanácsolt az egyetem / fura / ura
[Aₖ]	Lehettem volna oktató	[Bₖ]	nem lettem

A (6) példa felszíni szerkezete:

Ugyanez a jelentésszerkezete a (7) példának, sőt még tételeinek kifejtettsége is azonos:

(7) „Szerettük volna bemeszelni az új pincét, s belepakolni a hordókat, de nem lehetett, mert a szellőző aljába fészket rakott egy rozsdafarkú pár.” (Bertha Bulcsú)

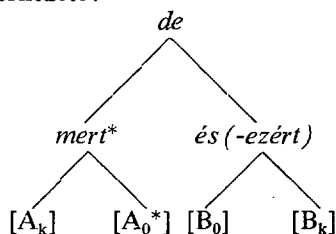
Az implicit tagok rekonstruálását a beszélő a partnerra bízta. E szempontból tanulságos a (8) példa. [B₀] tételének explicit része kiegészítésre szorul:

(8) „Láttam rajta, hogy enne még valamit, de ránéztem az éllapra, és lebeszéltem.” (Benedek István)

A (8) példa kettős szillogizmusa:

[A _p *]	Aki éhes marad, az enne még valamit.	[B _p *]	Itt csak az ehet, aki a magas árakat meg tudja fizetni.
[A _o *]	Ő éhes maradt.	[B _o]	ránéztem az éllapra, láttam a magas árakat, amelyeket mi nem tudjuk megfizetni,
[A _k]	Láttam rajta, hogy enne még valamit.	[B _k]	lebeszéltem

A (8) példa felszíni szerkezete:

2.6. A kettős szillogizmus tételeinek megjelenési formái

Eddigi példáinkban a szillogizmusok tételei tagmondatok vagy mondatok voltak, így mindig elkülönültek (elkülöníthetők voltak) egymástól. A kauzális viszony (=implikáció) azonban különféle morfológiai alkatú mondatrészként is megjelenhetik (HENSCHELMANN: 1977., RUDOLPH: 1982.), ezáltal egy tagmondatba kerülhet az ok és az okozat:

2.6.1. (9) „Akartam őket hívni vasárnapra, B.-ékkel, de Éva itt lévő amerikai nagybátyja miatt nem jöhetnek.” (Fodor András)

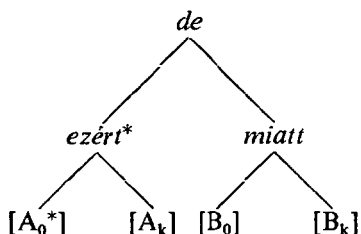
A (9) példa kettős szillogizmusa (amelyben az első szillogizmus implicit tételeire most nincs szükségünk):

[A _k]	Akartam őket hívni vasárnapra B.-ékkel	[B _p *] [B _o] [B _k]	Ha vendégük van Éváéknak, akkor nem jöhetnek/nem hívom őket. Éva amerikai nagybátyja itt van. nem jöhetnek / nem hívom őket
-------------------	--	--	---

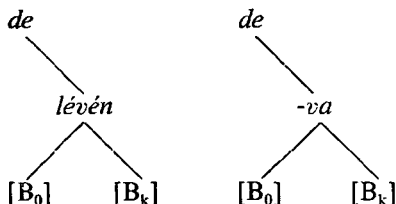
A (9) példa felszíni szerkezetében a *mert* helyére írt *miatt* jelöli a mondatrészi

megokolást:

A felszíni jelentésszerkezet képletében a *miatt* helyén *lévén* vagy egyszerűen az igenévképző is (-*va*) reprezentálhatja a második szillogizmus megokoló tételét. — Ábrázolásuk:

Nézzünk ezekre is egy-egy példát!

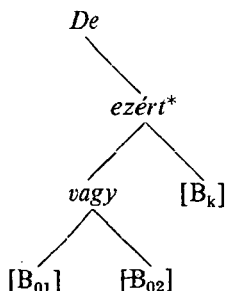
(10) „Makra nem volt szép fiú (ő egyenesen rondának tartotta magát), *de* vonzó és feltűnő jelenség *lévén*, buktak rá a nők.” (Kertész Ákos)

(11) „A költő azt a feszült pillanatot festi..., mikor Rómeó már beleszeretett Júliába, *de* — megtudva, hogy Capulet-lány —, ellenségének véli.” (Mészöly Dezső)

2.6.2. Jellegzetes megjelenési forma az is, amelyben a második szillogizmus megokoló tétele diszjunktív módon széttagolódik:

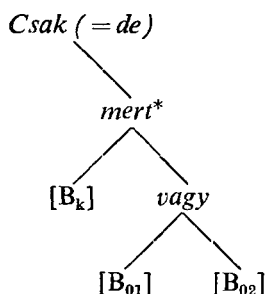
(12) „Repertoáromban tartottam a Kamarinszkaját is. *De* vagy túl választékos darabnak érezték, vagy én játszottam nagyon vontatottan, fenyegetően dörömbölni kezdtek az asztalon.” (Lakatos István)

Ábrázolása:

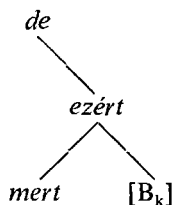

(13) „Láttam elég halottat akkor mégis. Csak eddig nem gondoltam rájuk. Talán nem jutott eszembe, hogy meghalhatok én is. *Vagy* most nőtt, mostanság, be a fejem lágya.” (Esterházy Péter)

Ábrázolása:

2.6.3. A második szillogizmus következtető tétele is szétagolódhatik. Ez leginkább megokoló viszonyal történik:

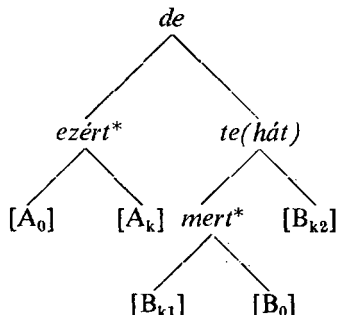

(14) „Mialatt ő [Szabó Lőrinc] a nagyvárossal küzdött, barátai megcsinálták a népi irodalmat. Semmi sem lett volna könnyebb, mint a mozdonyvezető fiának szerepet követelni benne. De ez, úgy érezte, nem lenne igaz. Ő rég levált, lemorzsolódott arról a közeletről; magában hanyódoó egyén, a város atomja lett; nem írhatott hát mást, csak ennek az atomnak fájdalmát, gyönyörét.” (Németh László)

A (14) példa kettős szillogizmusa:

[A _p *]	A népi irodalomban a nép fiának szerepe van.	[B _p *]	Aki a város atomja lesz, az csak ennek fájdalmát, gyönyörét írhatja.
[A _o]	Sz. L. mozdonyvezető fia volt.	[B _o]	Ő rég levált, lemorzsolódott arról a közeletről...
[A _k]	Semmi sem lett volna könnyebb, mint szerepet követelni benne	[B _{k1}]	ez ... nem lenne igaz
		[B _{k2}]	nem írhatott hát mást...

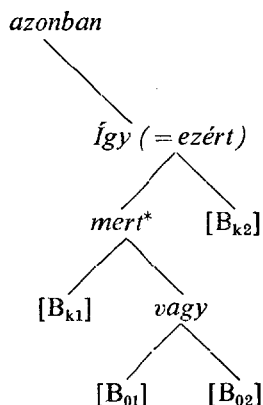
A (14) példa felszíni szerkezete:

Végül tekintsük át egy olyan szövegrészlet második szillogizmusát, amelyben a következő tétel egy diszjunktív módon széttagolódott megokolással bővül ki:

(15) „... *A tudósok ott is álltak tisztes számban, írók azonban nem sikerült egyet sem odacsábítani; vagy a kérdés nem érdekelte őket, vagy nem volt kedvük a várható fejmosást meghallgatni. Így visszhangtalan szállt át az üres partra a vádbeszéd, hogy ma, amikor egyre nő a természettudományos műveltségű értelmiség arányszáma, az írók nem is próbálnak olvasóikkal lépést tartani.*” (Németh László)

A második szillogizmus felszíni szerkezete:

2.6.4. Az ellentétesen viszonyított kettős szillogizmus jelentésszerkezetére igen gazdag változatokban épülnek további megjelenési formák. Ezek részletezése azonban nem feladata a jelen dolgozatnak. Egyrészt — zárójelezési apparátussal — igen sok példát közöltem már (BÉKÉSI: 1975., 1986.), másrészt a megjelenési formák elsősorban a szintaxisba s nem a szemantikába tartoznak. Ez a megállapítás már a dolgozat tapasztalatokat összegző részébe vezet át.

3. Összegzés

Az elvárástörő (s a vele rokon megengedő) ellentét külföldi s hazai kutatásaiban a kutatók figyelmének előterében a *de* előtti rész áll. Ebben — akár tudnak róla, akár nem — egy szillogizmus tételeinek explicit és implicit kauzális összefüggéseit vizsgálják. Dolgozatomban arra hívom fel a figyelmet, hogy a *de* után is egy szillogizmus következik, vagyis a *de* nem egyszerűen egy előtag és egy utótag, hanem két szillogizmus viszonyát jelöli. A két szillogizmusból a használatban legalább egy-egy tételt explikálunk, a *de*-vel jelölt ellentét azonban nem mindig ezek között van, hanem tipikusan lehet különböző szerepű (szintű) és különböző megjelenésű (sőt meg nem jelenő) tételek között is.

Dolgozatomban ugyanannak az emberi cselekvésnek logikai és nyelvtani (gondolkodás- és beszédbeli) sajátságairól volt szó. Ebben az összefüggésben nem minden 'implicit' jelenlét minősül 'törlés'-nek. A beszélés kényszerűen lineáris lassúságának, valamint a gondolkodás — ilyen szempontból akadálytalan — sebességének különb-

sége következtében is implicitek maradhatnak a két szillogizmus egyes (leggyakrabban a felső) tételei. A preszuppozícióként szereplő felső tételeket tehát nem indokolt 'törölt' tételeknek nevezni.

Ha valamilyen jelentésszerkezetet kutatunk, akkor a megjelenési forma csak másodrangú kérdés, hiszen ugyanaz a jelentésszerkezet mondat-, illetőleg szöveg-funkciós alakulatként is megjelenhetik. Ha viszont valamilyen mondat- vagy szöveg-formát kutatunk, s e formát morfológiai-szintaktikai elemekkel, szabályokkal határozzuk meg, akkor a jelentésszerkezet lesz másodlagos. Az összetett (többszörösen összetett) mondat például a két, három (és több) predikatív mozzanattól (tagmondat-tól) az, ami. — Más kérdés, hogy különbséget lehet tenni a jelentésszerkezetben részt vevő, valamint részt nem vevő tagmondatok között az előbbiek javára, s csak ezeket tekinteni a *complex sentence* komponenseinek (HALLIDAY: 1985., AUSTIN: 1988.).

Újabb — s az előadottakat talán nem megrendítő, de mindenképpen továbbgondolandó — kérdés, hogy a kettős szillogizmus jelentésrészelei olyan homogén világból származnak-e, amilyenként elemzéseimben gondolkoztam róluk. A válasz — PETŐFI S. JÁNOS TeSWeST-jének ismeretében — sajnos, de természetes nem. A szemléltető példák jelentésrészelei, épp úgy, mint az életben (s a TeSWeST törekvésében) különféle VILÁGOKBÓL (TUDÁS, TAPASZTALÁS, MEGGYŐZŐDÉS stb.) származnak. E különfelek felvételére minden mélyszerkezeti reprezentációnak törekednie kell. Ehhez, az opozíció kutatásában a kettős szillogizmus — úgy tűnik — alkalmas vizsgálati keretet nyújt.

Irodalomjegyzék

- AUSTIN, Peter (ed.):
1988. *Complex sentence constructions in australian languages*. Amsterdam—Philadelphia, Benjamins.
- BÁNRETI Zoltán:
1983. A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. *NyudÉrt.* 117.
- BÉKÉSI Imre:
1975. Egy konstrukciótípus megjelenési formái. *Nyr.* 99. 424—38.
1986. *A gondolkodás grammatikája* (A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere.) Tankönyvkiadó, Budapest.
1990. Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere, in: Petőfi—Békési 1990. 23—28.
- BIASCI, Claudia:
1982. Konnektive in Sätzen und Texten. Eine sprachübergreifende pragmatisch-semantische Analyse. *Papiere zur Textlinguistik* 41. Hamburg, Buske.
- DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthy:
1982. Konnektive Ausdrücke und konnektive Relationen, in: Fritsche (Hg.): 1982. 100—123.
- FRITSCHÉ, Johannes (Hg.):
1982. *Konnektivausdrücke — Konnektiveinheiten*. Grundelemente der semantischen Struktur von Texten I. *Papiere zur Textlinguistik* 30. Hamburg, Buske.
- HALLIDAY, M. A. K.:
1985. *An Introduction to Functional Grammar*. E. Arnold.
- HENSCHELMANN, Käthe:
1977. Kausalität im Satz und im Text, in: Semantisch-vergleichende Studien zum Französischen und Deutschen. Heidelberg, Winter.
- KIEFER Ferenc:
1983. *Az előfeltevések elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PETŐFI, J. S.—H. KAYSER:
1976. Sprechhandlungen und semantische Interpretation. (Die Rolle der performativ-modalen, weltkonstitutiven und deskriptiven Ausdrücke in der Textinterpretation.) In: Meyer-Hermann, R. (Hg.): *Sprechen — Handeln — Interaktion*. Aus Bielefelder Forschungsprojekten zu Texttheorie, Sprechakttheorie, Konversationsanalyse. Tübingen, Niemeyer.

PETŐFI S. János:

1978. Structure and Function of the Grammatical Component of the Text-Structure World Structure Theory. In: Guenther, F.—Schmidt, S. J. (eds.): *Formal Semantics and Pragmatics for Natural Languages*. Dordrecht, Reidel.

1990. *Szöveg, szövegtan, műelemzés* (Textológiai tanulmányok) Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.

PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.):

1990. *Szemiotikai szövegtan*. 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Acad. Paed. Szegediensis Ser. Ling.—Litt.—Aest.

RUDOLPH, Elisabeth:

1982. Zur Problematik der Konnektive des kausalen Bereichs. In: Fritsche (Hg.): 1982. 146—244.

DER DOPPELTE SYLLOGISMUS

IMRE BÉKÉSI

Der Autor untersucht die OPPOSITION, die Relation, die in den Oberflächenstrukturen durch „aber“ (französisch: *mais*, russisch: *no*, ungarisch: *de*) ausgedrückt wird.

Es wird vom Autor festgestellt, daß die OPPOSITION nicht zwischen zwei Gliedsätzen, sondern zwischen zwei Syllogismen besteht.

SZIMBOLIKUS KONTEXTUALIZÁCIÓ ÉS INTERTEXTUALITÁS. NAGY LÁSZLÓ: INKARNÁCIÓ EZÜSTBEN

VASS LÁSZLÓ

0. Bevezetés

A szemiotikai textológia (VeSReST rövidítéssel jelölhető) koncepciójában a kontextualizáció terminus a *sensus designatus* és a *sensus referens* relációjának jelölésére szolgál. Más megfogalmazásban „(...) arra a műveletre utal, amely a vehiculummal korrespondáló sensust egy adott kommunikációs-szituációban konkretizálja, azaz egy interpretációként elfogadható világfragmentummal (*relatum* /=*Re*/) korrespondáló *sensus*-ba ’transzferálja’.” (PETŐFI: 1990b. 92.)

A deskriptív-explikatív szemantikai interpretáció során (sémáját lásd PETŐFI S. JÁNOS e kötetbeli tanulmányában a 7—37. oldalon) ez a művelet a (ko)referenciális kifejezésekre és predikátumokra — első és/vagy másod fokon — egyaránt kiterjed. Másod fokú, egyszerűen: szimbolikus kontextualizációra akkor kerül sor, ha az interpretátor a vehiculum valamely alkotóelemének *sensus designatus* komponensét közvetlenül (első fokon) nem tudja referencializálni, illetőleg akkor, ha egy sikeres első fokú interpretációt nem tart adekvátnak.

A kontextualizálás során a világ valódi és/vagy elképzelhető objektumaira/tényállásaira vonatkozó általános és speciális ismereteit (hipotéziseit) használhatja fel az interpretátor. A velük szerveződő befogadói modellek kétarcúak: az egyik aspektusuk a világfragmentumoknak, a másik e világfragmentumok nyelvi kifejezésformáinak a függvényében áll. A világfragmentum-modellekben speciális jellegűek az interpretálandó szöveg alkotójának világára vonatkozó, valamint az úgynevezett intertextuális ismeretek. (Vö. PETŐFI S. JÁNOS e kötetben közölt tanulmányának a 13. oldalon található részeivel.)

Ebben a dolgozatomban az *Inkarnáció ezüstben* című Nagy László-vers szimbolikus kontextualizálásakor releváns szerepet játszó ismeretek feltárására, elemzésére és csoportosítására teszek kísérletet.

1. Az Inkarnáció... formális és értelem-szemantikai architektonikájának főbb sajátosságai

1.0. Az Inkarnáció... a *Versben bujdosó* című kötetben jelent meg 1973-ban (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 71—73). A kötet öt ciklust tartalmaz (*Seb a cédruson, Medvezsoltár, Ajándék, Isten lovai* és a *Versben bujdosó*), valamint az *Ég és föld* című oratóriumot. Az Inkarnáció... az Ajándék című ciklus utolsó előtti darabja.

A Ezüst-maszunkat ezüst-kezünk
 elmozdítja csak s dől a hó
 zihálhat havat is két szerető
 fölszabadulva az égre forgunk

5 imádat szárnyas malmai, íme
ezüstben az árulás városa
ez a fény-rózsás agydaganat
fülel már az úrbe és minden
hőpelyhet kihallgat, összeadja
10 köbméterekké a hulló havat

B FIGYELEM, FIGYELEM
FIGYELMEZTETJÜK A SZERETŐKET
NE MÓKÁZZANAK JELKÉPEIKKEL
CSÍNTALANSÁGUK HASZONTALAN
15 JELENÜNKTŐL IDEGEN, FIGYELEM

C Tekints le az érdekek zónáira
ülnek ott hatalmas páncélmackók
hasukban az apró szabvány-zacskók
mindben kereken harminc ezüst
20 íjászaik, az eskű, az eskű
ne hagyjuk abba, havat, szelet
északi süvitést a világ
ablakainak, a sötét
lelkiismeret hártáinak
25 hajrá, az idegek havazzanak
tombolj, te sörényes velem
zúdítva zenét, a szkíta nyilak
érenyelvét az éter síkjairól
hol testvér a húrral a köröm, a szem
30 és hűen szolgál a nyereg, sisak
de a düh: nyargaló fejedelem
barbár és tiszta, akár a hó
íme, a leszakadó ezüst-zene
a páncélszekrénybe nem zárható
35 vérre se váltható vad havazás

D FIGYELEM, FIGYELEM
FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT
JELENTKEZZENEK HÓMUNKÁRA
HARCRA A HÓ BIKÁI ELLEN
40 ELÁLLJÁK MÁR AZ UTAT, FOROGNAK
HIDAKON BÖMBÖLNEK, TEREKEN
VAKÍJTJÁK A SZEMET IS, KARAMBOL
FIGYELEM, FIGYELEM

E Itt maradunk magas hazánkban
45 a havazás fehér szívében
hallatlan örvény-kerékben
itt nem horpad be a halánték
határainknak vérnyoma nincs
ide kergültünk kénytelenül
50 ezt megalkottuk eszményien

itt hahotázunk a vérünk
 tábortüzénél, itt lerogyunk
 ezüst-arcunk fájt már a csókra
 ezüst-kezünk cédrus-pohárra
 55 kikalapált alakunk fájt már
 lenvirág-ingért, s ideje jött
 ideje a hömbölyödésnek
 égő cukor és pörkölt dió
 aromájának, ideje jött
 60 húsunk mákvirág-barlangjában
 a barbár íj-feszülésnek
 ríkatóan forró havazásnak

F FIGYELEM, FIGYELEM
 FELHÍVJUK A LAKOSOK FIGYELMÉT
 65 NEMZETI KINCSNEK NEVEZETT
 SZKÍTA LELETEINKBŐL
 KÉT ALAK, EGY FÉRFI, EGY NŐ
 ELTÜNT MÁR A HAVAZÁS ELŐTT
 EZÜST AZ ARCUK, EZÜST A KEZÜK
 70 A HÓVIHAR MOZGÓ CENTRUMÁBÓL
 FŐVÁROSUNK FELETT MAGASAN
 HALÁLBIZTOS HOGY ŐK ZENGENEK
 MAGAS A JUTALOM IS, AZÉ LESZ
 AKI LEHOZZA ŐKET A FÖLDRE
 75 MEGKÖTÖZVE, FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ
 FIGYELEM, FIGYELEM
 FEGYVER IS HASZNÁLHATÓ

(Nagy László: Inkarnáció ezüstben)

1.1. A költemény primer mediális materiája neutrális grafikus és para-grafikus komponensekkel rendelkezik. (A szemiotika textológia terminusaira vonatkozóan lásd: PETŐFI: 1990a., 1990b. és VASS: 1990a.)

1.1.1. A neutrális grafikus komponens (a voltaképpen grafikus összetevő: vö. PETŐFI: 1990a. 11) szavakból és interpunkciós jelekből áll. Az utóbbiak közül mindössze kétféle található a szövegben: egyetlen kettőspont és (a helyesírási szabályzat szerint elvárhatóan lényegesen kevesebb) mintegy két és fél tucat vessző.

Vizuális organizációjának általános jellemzője, hogy hat (A, B, C, D, E, F), különböző terjedelmű, összesen 77 sort kitevő strófaból áll. A sorok száma szakaszonként így alakul: A=10, B=5, C=20, D=8, E=19 és F=15.

1.1.2. A para-grafikus komponens a szöveg szakaszonként váltakozó (kis- és nagybetűs) tipográfiájában realizálódik, s két vagy több szimbolikusan értelmezendő személy dialógusára (mint feltételezhető para-fonikus tényre) enged következtetni. A nagybetűvel szedett B, D, F jelű strófák sorainak száma a versszöveg linearitásában fokozatosan növekszik. — A vizuális figura egyebekben konvencionális; az arra vonatkozó általános ismereteknek megfelel.

1.2. A lexiko-verbális architektonika makroszintjeit és összetevőit, minthogy pont vagy pont értékűnek tekinthető más írásjel a szövegben nem található, az interpretátornak kell megalkotnia.

1.2.1. A lexiko-verbális architektonika alapelemei (a lexikai egységek) közül a Magyar Értelmező Kéziszótárban önálló lexémaként nem található meg a következők: *ezüst-maszk, ezüst-kéz, zihálhat, fény-rózsás, páncél-mackó, szabvány-zacskó, süvítés, sörényes, ércnyelv, nyargaló, leszakadó, ezüst-zene, zárható, váltható, hómunka, örvény-kerék, ezüst-arc, cédrus-pohár, kikalapált, lenvirág-ing, hömbölyödés, mákvirág-barlang, ij-feszülés, rikató.*

Az alapelemek sensus-szemantikai explikációjához a *hó* szótól eltekintve, valószínűleg elegendő a Magyar Értelmező Kéziszótár. A *hó* lehetséges (szótárin kívüli, szimbolikus) jelentéseit a Nagy László-i oeuvre-ben máshol már megadtam (l. Vass: 1990b. 51). Az Inkarnáció...-ban többnyire 'a lírai én belső világa, illetve annak határai', 'a lírai én viharos érzelmei, felháborodása, haragja', valamint 'a külső körülmények okozta fájdalom, kín' szimbolikus jelentésben fordul elő.

1.2.2. A lexiko-verbális mikroarchitektonika első szintjét képező szóalakok kompozicionális organizációjáról megállapítható, hogy a derivátumok jelentős része (az -ÁS, a -HATÓ stb. képzők produktivitása következtében) 'automatikusan' megalkotható; a szóösszetételek viszont többnyire Nagy László-i kompozitumok. Sensus-szemantikai explikációjuk néhány kivételtől (elsősorban az *ezüst* előtagúaktól) eltekintve, nem jelent különösebb nehézséget.

E szint texturális konnexitásának főbb hordozói a 14-szer ismétlődő *hó* szó, illetőleg alakváltozatai (*hópehely, havazás, hóvihar* stb.), az önállóan és összetételi előtagként is vissza-visszatérő *ezüst*, a *figyelem* felszólítás stb.

Az alapelemek, továbbá az első mikroarchitektonikus szint kompozicionális és texturális kohézióját a *hó, szél, északi süvítés..., ezüst (-...), páncél-mackó..., ég, űr, éter síkjai, magas hazánk, fővárosunk felett..., az árulás városa, érdekek zónái, híd, tér, föld..., nyíl, húr, nyereg, sisak, ij-feszülés, barbár, fegyver* stb. szavakat és kifejezéseket összekapcsolni képes szemantikai relációk, illetőleg ismétlődő elemeik biztosítják.

1.2.3. A lexiko-verbális mikroarchitektonika második szintjét alkotó (legtöbbször egy-egy sor hosszúságú) közlésegségek kontinuitását a 11., 15., 36., 43..., a 37., 64..., a 69. stb. sorok relációi és ismétlődő, illetőleg annak tekinthető elemei biztosítják.

1.2.4. A költemény prozodikus architektonikáját 6—11 szótagszámú, hangsúlyokkal tagolt, 2—4 szólamú sorok motiválják. A szólamok — KECSKÉS ANDRÁS szerint — 23 különféle variációt valósítanak meg (l. KECSKÉS: 1985. 184).

2. Az Inkarnáció... „hatsarkú” modellje

2.0. Az 1. pontban (főként a kommunikációs-szituáció és a vehiculum nyelvspecifikus összetevőivel kapcsolatban) feltárt (főbb) ismeretek körét a vizsgálatnak a szöveg többi szintjére való kiterjesztésével természetesen tovább lehet bővíteni. Elképzeltető azonban, hogy az interpretátor a már feltárt s a még feltárható (általános) ismeretek birtokában sem képes kielégítően végrehajtani az Inkarnáció... direkt kontextualizálását, s így nem tud a szöveghez egy számára interpretációként elfogadható világfragmentumot hozzárendelni, legalábbis első fokon. Következésképpen kénytelen külső források felhasználásával speciális ismeretekre szert tenni. (Megjegyzem, hogy az első fokú kontextualizálás és/illetőleg hozzárendelés kérdéseivel a Bevezetésben foglaltaknak megfelelően itt nem kívánok foglalkozni.)

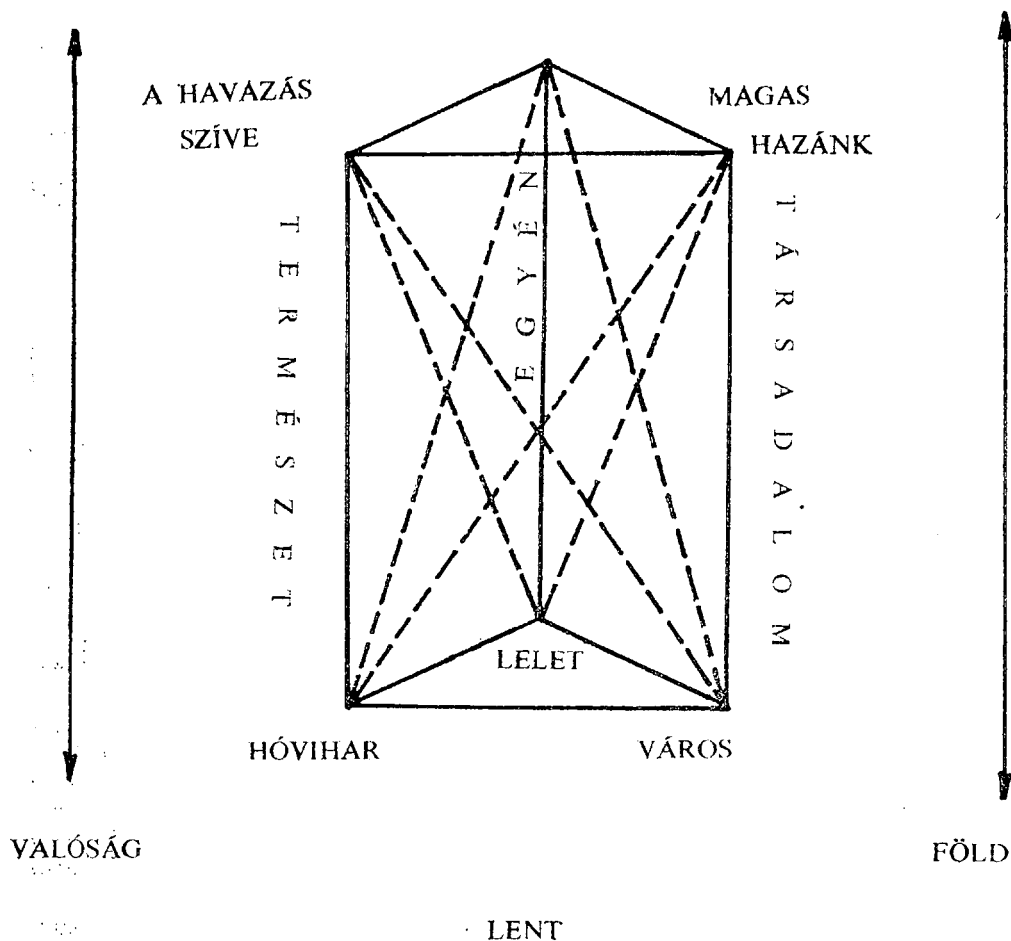
2.1. Az Inkarnáció...-ról tudomásom szerint eddig egyetlen elemzés látott napvilágot, KECSKÉS ANDRÁSÉ (l. KECSKÉS: 1985. 279—284). A kitűnő kutató az Inkar-

FÖNT

MÍTOSZ

ÉG

SZKÍTA SZERETŐK

náció...-beli (ko)referenciális kifejezések és predikátumok összefüggéseire vonatkozó megfigyeléseit egy „térbeli” modellben rögzíti.

A modellt így kommentálja: „Hatsarkú téridom, »lent« is, »fent« is háromszöggel határolva, mindkét szintjén 3-3 lehetséges kapcsolattal, a »lent« és a »fent« között 3 közvetlen függőleges éllel (TERMÉSZET, EGYÉN, TÁRSADALOM) és 6 másodlagos, »ferde« összeköttetéssel. Érdeemes kipróbálni: a vers szövegének teljes képi és fogalmi »közlekedése« e 6 csúcson 15 vonal mentén bonyolódik; olvasás, verhallgatás közben tudatunk ideggócai, idegpályái között e modellnek

megfelelően létesül kapcsolat, képzeletünk, agyműködésünk a FÖNT és a LENT 3-3 csomópontja között vibrál.

Lent szkíta »leletek«, hóvihar, behavazott, megbénult, tehetetlen, pénzkuporgató város, »az árulás városa«. Fent életre kelt szkíta harcosok, »ezüst-zenét« zúdító íjászok, örvénylő, csókos szeretők »a havazás fehér szívében« s egy »eszményien megalkotott«, szabad, boldog, játékos ország, a »magas haza«.

Lent árulás, érdek, háború, hazugság, megkötözöttség. Fent hűség, lélek, szerelem, derű, szabadság.

A valóság szint kulcsmondata: »lehozza... a földre megkötözve«. A mítoszé: »fölszabadulva az égre forgunk«.

Lent kínhalál, fönt diadalmas feltámadás” (KECSKÉS: 1985. 182).

2.2. Előfordulhat azonban, hogy az idézett, találó megfigyelések sem teszik lehetővé az Inkarnáció... sikeres interpretálását. Ebben az esetben a költemény szimbolikus kontextualizációjához (és/illetőleg interpretációjához) útbaigazíthatja az interpretátort KISS FERENC következő észrevétele.

3. Az Inkarnáció... szimbolikus kontextualizációjának kerete

3.0. A költő talán máig legavatottabb értője szerint Nagy László életművének az — 1970-es évekre eső — utolsó periódusára jellemzően: egy minden korábbinál „(...) vadabb terep marconabb küzdelmeihez stilizálódott (...) sors és helyzettudat teremt félelmetesen mai áldozatmetaforát az Inkarnáció ezüstben színjátékából, s juttatja új érvényhez a Cantata profana szilaj szabadságvágyát” (KISS: 1986, 769).

A költemény interpretálásakor (KISS FERENC nyomán) célszerűnek látszik Bartók Béla *Cantata profana* című művét, valamint az alapjául szolgáló, variánsainak összességében ránk maradt folklóralkotásokat kiindulópontnak, viszonyítási keretnek tekinteni. Ennek elvi akadálya aligha lehet, hiszen „(...) művelődésünk körén belül számos hajdani témának alapszövege kel új meg új életre” (BALÁZS: 1979. 18).

3.1. A Cantata profana közismerten Bartók legjelentősebb alkotásainak egyike, s tudvalevő az is, hogy „(...) a magyar értelmiség gondolkodásában példátlan másodlagos mítoszképződésnek lett kiindulópontja” (TALLIÁN: 1983. 10).

3.2. A mű alapja a nagy zeneköltő, előadóművész és folklorista által gyűjtött kolindakincs. Ennek anyagát jellemezve, Bartók Béla megállapítja, hogy e „(...) szövegek legfontosabb része — talán egyharmada — semmi kapcsolatban nincs a keresztény karácsonnyal: a betlehemi történet helyett csodálatos, győzelmes harcokról szól a még soha le nem győzött oroszlánval (vagy szarvassal); egy legenda kilenc fiútestvéréről tud, akik addig vadásztak a rengetegben, míg szarvasokká nem váltak (...)” (BARTÓK: 1933.).

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy ez a legendatípus a világ mitológia-kincsének általános eszkatológiai alapmondája (genotextusa), amelynek „(...) ősidők óta megvan a maga misztikus jelentése” (TALLIÁN: 1983. 163).

Bartók az Idecspatakon és Felsőorosziban gyűjtött népi forrásokat sorveszteség nélkül maga alakította, „egyéni módon ötvözte megzenésítésre alkalmas s ugyanakkor önértékű irodalmi műként is helytálló librettóvá, amely már nem nevezhető »kolindaszövegnek«, hanem kolindaszövegeken alapuló Bartók-költemény” (LÁSZLÓ: 1980. 221).

- Volt egy öreg apó.
 Volt néki, volt néki
 Kilenc szép szál fia
 Testéből sarjadzott
 5 Szép szál kilenc fia.
 Nem nevelte őket
 Semmi mesterségre,
 Szántásra-vetésre,
 Méneszterelésre;
 10 Csordaterelésre:
 Hanem csak nevelte
 Hegyet-völgyet jární,
 Szarvasra vadászni.
- Az erdőket járta
 15 És vadra vadászott
 Kilenc szép szál fiú.
 A vadra vadásztak;
 Annyit barangoltak
 És addig vadásztak,
 20 Addig-addig, míg nem
 Szép hídra találtak,
 Csodaszarvasnyomra.
 Addig nyomozgattak,
 utat tévesztettek,
 25 Erdő sűrűjében
 Szarvasokká lettek:
 Karcsú szarvasokká váltak
 Erdő sűrűjében.
- Az ő édes apjok
 30 Várással nem győzte,
 Fogta a puskáját,
 Elindult keresni
 Kilenc szép szál fiát.
 Reátalált a szép hídra
 35 Hídnál csodaszarvasnyomra;
 Szarvasnyom után elindult,
 El is jutott hús forráshoz,
 Hús forrásnál szarvasokhoz.
 Feltérdre ereszkedett,
 40 Hej, egyre rá is célzott.
- De a legnagyobb szarvas
 — Jaj, a legkedvesebb fiú —
 Szóval imígy felfelele:
 „Kedves édes apánk,
 45 Ránk te sose célozz!
 Mert téged mi tűzünk
 A szarvunk hegyére
 És úgy hajigálunk
 Téged rétről rétre,
 50 Téged kőről kőre,
 Téged hegyről hegyre,
 S téged hozzávágunk
 Éles kősziklához:
 Izzé-porrá zúzódsz
 55 Kedves édes apánk!”
- Az ő édes apjok
 Hozzájuk így szólott,
 És híva hívtá,
 És őket hívó szóval hívtá:
 60 „Édes szeretteim,
 Kedves gyermekeim,

- Gyértek, gyértek haza,
 Gyértek vélem haza,
 Jó anyátok vár már!
 65 Jöjjetek ti vélem
 A jó anyátokhoz,
 A ti jó anyátok
 Várva vár magához.
 A fáklyák már égnek,
 70 Az asztal is készen,
 A serlegek töltve,
 Az asztalon serleg,
 Anyátok kesereg; —
 Serleg teli borral,
 75 Jó anyátok gonddal.
 A fáklyák már égnek,
 Az asztal is készen,
 A serlegek töltve...”
- A legnagyobb szarvas,
 80 — Legkedvesebbik fiú —
 Hozzá imígy szóla:
 „Kedves édes apánk,
 Te csak erédj haza
 85 A mi édes jó anyánkhoz!
 De mi nem megyünk!
 De mi nem megyünk:
 Mert a mi szarvunk
 Ajtón be nem térhet,
 90 Csak betér az völgyekbe;
 A mi karcsú testünk
 Gunyában nem járhat,
 Csak járhat az lombok közt;
 Karcsú lábunk nem lép
 95 Tűzhely hamujába,
 Csak puha avarba;
 A mi szájunk többé
 Nem iszik pohárból,
 Csak hűvös forrásból.”

- 100 Volt egy öreg apó.
 Volt néki, volt néki
 Kilenc szép szál fia
 Nem nevelte őket
 Semmi mesterségre
 105 Csak erdőket jární,
 Csak vadat vadászni.
 És addig-addig
 Vadászgattak, addig:
 Szarvassá változtak
 110 Ott a nagy erdőben.

- És az ő szarvuk
 Ajtón be nem térhet,
 Csak betér az völgyekbe;
 A karcsú testük
 115 Gunyában nem járhat
 Csak járhat az lombok közt;
 A lábuk nem lép
 Tűzhely hamujába,
 Csak a puha avarba;
 120 A szájuk többé
 Nem iszik pohárból,
 Csak tiszta forrásból.

(Bartók Béla: Cantata profana)

3.3 A kantálibrettó és szövegváltozatai, valamint a vele összefüggő folklóralkotások együttesét áttekintve, itt csupán az Inkarnáció... szimbolikus kontextualizálása szempontjából relevánsnak tekinthető aspektusok vázlatos bemutatására szorítkozom.

3.3.1. A librettó általános formális és tematikus architektonikáját LÁSZLÓ FERENC, a kiváló Bartók-filológus így adja meg (vö. LÁSZLÓ: 1980. 230—252):

1. 1— 13. sor: expozíció;
2. 14— 28. sor: a fiak átváltozása;
3. 29— 40. sor: az apa vadászata;
4. 41— 55. sor: a legnagyobbik szarvas intése;
5. 56— 78. sor: az apa kérése;
6. 79— 99. sor: a legnagyobbik szarvas elutasítása;
7. 100—122. sor: epilógus — a Bartók-i összefoglalás.

3.3.2. Az alapmonda (s vele a librettó) mitémái közül legfontosabb a szarvas. Főbb jelentései a következők: (a) változásra utaló asztrális-kozmozgóniai jelentés: a Zodiákus szarvasállatképe (Capricornus) és Nap-szimbólum, más szóval a téli napforduló konstellációjában a kozmosz újjászületése; (b) női princípium; de (c) szarvasalakban férfi is megjelenhet; (d) ítékezés, a rontás eltávolítása; (e) vadász-szákmany; (f) egyéb, 'szóródó' jelentések.

A szövegváltozatok lényeges eleme a *kilences* szám és a *hid* is. Változásra, különülésre utalnak ezek is. (A *hid* azonban valószínűleg forrásidegen, Bartók-i lelemény.) A szarvasokká vált fiúk száma természetesen nem csak kilenc lehet. Az idecs-pataki kolinda például *két* fiúról mesél.

3.3.3. A Bartók-műhöz explicit formában hozzárendelt relatum-imagok/relatumok meglehetősen változatosságot mutatnak. Itt csupán néhány értelmezésre utalok: (1) a románság eredetmítosza (vö. PALKÓ: 1954. 14—24); (2) „a régi világtól való elszakadás” fájdalma (Tóth Aladár); (3) szellemi kivonulás, nagy Exodus (Kerényi Károly); (4) a „tiltott erdők” mítosza (Giorgio Vigolo); (5) a vadászatnak mint természetellenes bűnnek a drámája (Kardos Tibor); (6) a szarvasünő-mitológia (Lendvai Ernő); (7) „tipikus és sokrétű rite de passage epikodrammatikus” transzformációja. (Vö. SZABOLCSI: 1987. 369, TALLIÁN: 1983. 53—54.)

E sokféleségben valószínűleg a feldolgozott anyag funkciójából kiinduló megközelítések bizonyul(hat)nak legtermékenyebbeknek. Azok, amelyek a kolindálást az etnológiától a kalendáriumi ünnepek körébe sorolt rítusok egyikeként vizsgálják, a kolindát pedig a szöveg- és szokáskomplexum szerves egységében magyarázzák.

A mítosz s így a Bartók-i kolindák váza, lényege ugyanis nagyjából megegyezik a kalendáriumi rítusokéval. Vagyis a mítosz jelentőit a nyelvi alkotóelemekkel, a rítusait pedig a cselekedetekkel azonosíthatjuk. (Vö. SZEGEDY—MASZÁK: 1980. 36.) A nyelvi alkotóelemek és a cselekedetek így egy gyékényre kerülnek, de viszonyukban a tetté, tehát a rítusé a prioritás. A rítus viszont alapvető azonosságot és viszonylagos állandóságot mutat, s ezt a 'motívumok vándorlásával' nemigen lehet magyarázni. A rituális-mitikus komplexumban tudniillik „(...) a felismert azonosság a lényegre érintő változás, az átmenet az egyik állapotból a másikba. Az emberi, természeti és kozmikus létezés nagy átmeneteinek szerkezeti azonosságát fejezi ki az azokat megünneplő (és szakrálisan előidéző) rítusok szerkezeti azonossága. (...) A mitológiák nagy átváltozásmítoszai lényegileg azonos szerkezetűek az átmenet rítusaival” (TALLIÁN: 1983. 143).

E szempontok figyelembevételével a szokás- és mítoszkörhöz, illetőleg a szarvas-kolindá(k)hoz általam (is) hozzárendelhetőnek tartott relatum-imag/relatum (a

korábbiaknál kissé kifejtettebben) a következő: a fiúk és az apa küzdelmének megjelenítésével két életforma megütközése, s ennek eredményeként új 'kozmosz', új — a függetlenség, a szabadság, a nembeliség szférájában lendülő — személyiség, közösség (világkép) kialakulása (előzményeivel, folyamatában és kimenetelével).

Az egyik életformát az apa (a továbbiakban az $F_{üző}$ szimbólum is utalhat rá), a másikat a szarvasvadász fiúk ($F_{üldözött}$) képviselik. Megütközésük eredményeként az $F_{üldözött}$ átlényegülése be is következik mind a Cantata...-ban, mind pedig az alapjául szolgáló metamorfózis (transzcendens) kolindatípusban.

3.4. A vadászkolindáknak azonban van egy másik, számszerűen tekintélyesebb családja is, az, amelyikben az $F_{üző}$ (vadász) legyőzi, elejti a vadat. Ennek variánsait egyszerű vagy küzdelem típusú (immanens) kolinda néven szokás számon tartani. Benne a szarvast nemritkán oroszlán helyettesíti. Ilyen a következő, Bartók gyűjtéséből való kolinda is:

Így kiált két nagy király:
Vajon találkozik-e
Valaki kötélén hoz
Oroszlánt sértetlenül.
5 Puskával meg nem löve,
Íjjal meg nem nyilazva?
Találkozik egy legény,
Éppen házasulandó,
Hogy kötélén hoz nekem
10 Egy oroszlánt sértetlenül,
Puskával meg nem löve,
Íjjal meg nem nyilazva.
Szökik erre, szökik arra,
Felszökik a havasokra,
15 Fenyőfáknak tetejébe,
Úgy lelé meg az oroszlánt.

Meglepte azt mély álmában,
Virágzó csipkebokorban.
Mire maga észbe kapott,
20 Az oroszlán is felriadt,
S nagy fenszóval így szólalt meg:
Vannak keményebb koponyák,
Még sem merészkedtek hozzám,
De te ide merészkedtél,
25 Küzdjünk meg hát küzdelemben,
Vagy szablyákkal vagdalkozzunk.
Küzdöttek egy álló napig,
Nyári nap alkonyatáig,
S mi legényünk az oroszlánt
30 Király udvarába hozza,
Hogy az lányát adja néki,
S jó ólakat hozományba.

3.5. A metamorfózis és az immanens kolindatípus egymásnak inverze, egyszerűsrendű folytatása; értékviszonyaik bilaterálisan szimmetrikusak. Mindkettőre az egyidejű értéknyereség és -vesztés jellemző, csak más előjelekkel.

A metamorfózis kolinda értékrendszerében az $F_{üldözött}$ értéknyereséssel (*Nem nevelte őket/Semmi mesterségre... Hanem csak nevelte/Hegyet-völgyet járni... Szép hidra találtak/Csodaszarvasnyomra... S téged hozzávágunk/Éles kősziklához:/Izzéporrá zúzódasz... A mi szájunk többé/Nem iszik pohárból,/Csak hűvös forrásból*) az $F_{üző}$ értékvesztése jár együtt (*A fákyák már égnek,/Az asztal is készen,/A serlegek töltve... És őket hívó szóval hívta... Gyertek vélem haza... A ti jó anyátok/Várva vár magához... Anyátok kesereg... Te csak eredj haza... De mi nem megyünk! stb.*); az immanens értékvilágában fordítva.

Más megfogalmazásban a transzcendens kolinda az $F_{üldözött}$, az átváltozó, egy adott életformából kilépő fiúk, az immanens viszont az $F_{üző}$, a házasulandó, majd apává érő s egy adott életformába belépő fiú narratív szimbóluma. És így tovább: ciklikusan!

4. Párhuzamok: különbségek és megfelelések

4.0. A szarvasénekek és a Cantata..., valamint a Nagy László-vers első olvasatban talán nem egészen nyilvánvaló rokonsága, tematikus, strukturális stb. párhuzamai alighanem már jól kivehetők. Az Inkarnáció...-ról ugyanis a 3.0. pontban (egyetértve KISS FERENCCEL) lényegileg azt állítottam, hogy nem más, mint a Cantata profana „félelmetesen mai” parafrázisa.

A következőkben a Cantata...-ban feldolgozott anyag és az Inkarnáció... főbb megfeleléseit és különbségeit veszem kissé közelebbről is szemügyre.

4.1. A Bartók-i epilógustól eltekintve, a Cantata... hat tematikus egységre tagolódik (l. a 3.3.1. pontban). Hasonló képet mutat az Inkarnáció... tematikus organizációja:

1. A: a szemben álló felek megjelenése, a szeretők (egyszerű szubsztitúcióval: F_{üldözött}) megtestesülése, inkarnációja;
2. B: a kolonizációs küzdelem első szakasza — az F_{űző}-k figyelmeztető felszólítása;
3. C: a konfliktushelyzet;
4. D: a kolonizációs küzdelem közbülső szakasza — fenyegetés, az F_{üldözött} szempontjából ellenséges erők mozgósítása;
5. E: a kirajzás meghíúsulása;
6. F: a kolonizálás térnyerése — fegyveres erőszak.

4.2. A szarvasénekekben (a forgalomban lévő műfajmegjelölésekkel összhangban) mindhárom műnemi mozzanat (az epikai, a lírai és a drámai is) jelen van, az Inkarnáció...-ban viszont nagyrészt csak a lírai.

A külszíni epikai (narratív) rétegen belül a kolindaváltozatokbeli és a Cantata...-ban zajló üldözés, párharc stb. (*zeneileg is*) dialogikus (drámai) keretben, az Inkarnáció...-beli ellenben inkább monologikusban fejlődik és fejeződik ki. A Nagy László-versben ugyanis a vehiculum para-grafikus komponensének az 1.1.2. pontban jellemzett sajátosságai ellenére sem igen lehet szó a Cantata...-belivel analóg kommunikációról a szemben álló felek, az F_{üldözött}-ek és az F_{űző}-k között.

4.3. Az Inkarnáció...-ban a küzdelem a reflexív-gondolati síkon folyik, így például nyoma sincs benne, nem is lehet, a transzcendens kolindáktól felmutatott 'civilizálási' kísérletnek (hiányzik a *Gyertek vélem haza, /Jó anyátok vár már!* stb. dialógusrészlet megfelelője). Sőt, szorosan véve összeütközésről sem igen beszélhetünk, legfeljebb csak konfliktushelyzetről, amelyben a „karambol” inkább megtörténhet, mintsem megtörtént volna.

A szarvasénekek mitikus-rituális komplexumában az átváltozás, illetőleg a konfliktus 'ténylegesen' bekövetkezik, és ilyen meg olyan eredménnyel (az értékviszonyok 3.5. pont szerinti átrendeződésével) el is dől, fel is oldódik; az Inkarnáció...-ban viszont a szeretők vérenek *tábornüzenél*, húsuknak *mákvirág-barlangjában* tombol, örvénylik tovább.

4.4. A szövegek kódája a szarvasénekekben az F_{üldözött} fiúké, a Nagy László-versben fordítva, az F_{űző} ellenséges, destruktív hatalmaké. A formális és szemantikai erősítés eszközeivel egyaránt nyomatékosítva (a nagybetűs sorok megháromszorozódása, l. az 1.1.2. pontban; *figyelmeztetjük, felhívjuk, fegyver* stb.).

4.5. Az Inkarnáció...-ban az F_{üldözött} és az F_{űző} vonzáskörébe tartozó közlésegyeségek száma csaknem azonos. Az *ég* vonzáskörébe 38, a *földébe* 39 sor tartozik (l. KECSKÉS: 1985. 182). A reflexív-tudati síkon dúló harc (a Cantata...-ban lezajló küzdelemmel szemben) ilyenformán ambivalensnek tekinthető.

4.6. Az eddigiek tükrében alighanem azt várnók, hogy az Inkarnáció... értékelrendeződése kongruál a Cantata profana, illetőleg a metamorfóziskolinda érték-szerkezetével. Értékállapot-változásai azonban ezek inverzét követik.

Az Inkarnáció... értékrendjében ugyanis az F_{üldözött} értékvesztésével (*két szerető/fölszabadulva az égre forgunk/imádat szárnyas malmái... újszaim, az eskü, az eskü... az idegek havazzanak... ide kergültünk kénytelenül... itt lerogyunk* stb.) az F_{űző} értéknyerése jár együtt (*árulás városa ... ez a fény-rózsás agyadaganat... Tekints*

le az érdekek zónáira... a sötét/lelkiismeret hártái... fülel már az űrbe és minden/hó-
pelyhet kihallgat... ne mókázzanak jelképeikkel... harcra a hó bikái ellen... fegyver
is használható stb.).

E folyamat eredményeként az F_{üldözött} olyan attributumokkal rendelkezik, ami-
lyenek a metamorfóziskolinda, illetőleg a Cantata... F_{üző}-jének, a régi társadalomnak
általában vett értékvonatkozásait jellemzik (*vériünk tábornöze, cédrus-pohár, lenvirág-
ing, égő cukor és pörkölt dió aromája: az asztal is készen, gunya, serleg teli borral,
tűzhely hamuja*), olyanokkal, amelyekből a Cantata...-beli F_{üldözött}-ek, a szarvassá
váltott fiúk kiszakadtak.

4.7. A szövegváltozatok, illetőleg az Inkarnáció... elemzését további megfigyelés
útján számos észrevétellel lehet még árnyalni.

Utalhatni például a vershelyzet térszerkezetének pólusait kialakító szavakra,
szószervezetekre (*ég, űr, az éter síkjai, magas hazánk, fővárosunk felett, út, híd, tér,
föld* stb., vö. 2.1.), az F_{üldözött} és világa konkrét, metaforikus és pars pro toto kifeje-
zőire (*szerető, férfi, nő, imádat szárnyas malmi, íjászaim, sörényes, nyargaló fedede-
lem, hó, idegek, köröm* stb.), a keresztény mitológiának a civilizált világ képsoraiba
rétegzett Júdás-motívumára mint az F_{üző} attributumaira (*árulás városa, hatalmas
páncél-mackók, mindben kereken harminc ezüst* stb.).

S a sort folytathatnám. Úgy vélem azonban, hogy az Inkarnáció... másod fokú
(szimbolikus) kontextualizációja (és/illetőleg interpretációja) már könnyen és sok-
oldalúan motiválható.

5. Záró megjegyzések

5.0. Dolgozatom célja az Inkarnáció... szimbolikus kontextualizálását megha-
tározó ismeretek feltárása, elemzése és tipizálása volt. Rendszerükben alapvetően há-
rom halmaz határolható el: (1) a versszövegben explicit módon manifesztált, (2) az
ebből implicit módon nyerhető és (3) az ezekhez hozzárendelhető általános és speciá-
lis tudás (hipotézis).

5.1. A harmadik halmaz összetevői közül adott esetben dominánssá válhatnak
az intertextuális ismeretek. Szerepük nemcsak az interpretáció keretét (re)konstruál-
ható befogadói modell(ek) aspektusából lehet releváns, hanem szövegtipológiai
szempontból is.

5.2. Befejezésül megjegyzem, hogy a gyakran használt interpretátor terminus
itt az esetek többségében a dolgozat készítőjére utal. Olvasatában az Inkarnáció...
'igazi' vadászkolinda. A század utolsó harmadának, a századvég magyar lírájának
döbbenetes, égbekiáltó szarvaséneke. Mítosz: a visszajáról.

Irodalomjegyzék

BALÁZS János:

1979. A szövegten alapjai. In: SZATHMÁRI István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegten a
kutatásban és az oktatásban. MNyTK. 154.* Kaposvár, 9—21.

BARTÓK Béla:

1933. Schweizerische Sangerzeitung. Rumanische Volksmusik.

KECSKÉS András:

1985. Nagy László: Inkarnáció ezüstben. In: *Versek tükre.* Megyei Pedagógiai Körkép Könyv-
tára 26. Veszprém, 279—284.

KISS Ferenc:

1986. Nagy László. In: BÉLÁDI Miklós (szerk.): *A magyar irodalom története 1745—1975. II. 2.*
Akadémiai Kiadó, Budapest, 748—781.

LÁSZLÓ Ferenc:

1980. A Cantata profana keletkezéstörténetéhez. In: *Bartók Béla. Tanulmányok és tanúságok*, Kriterion, Bukarest, 213—254.

PALKÓ István:

1954. Bartók Béla Cantata profanájának szövegéről. In: PALKÓ István (szerk.): *A Magyar Írók Szövetsége Szombathelyi Csoportjának kiadványa*, Őrség, Szombathely, 14—24.

PETŐFI S. János:

1990a. Szemiotikai textológia — Didaktika. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 7—21.

1990b. *Szöveg, szövegtan, műelemzés*. (Szerk.): E. BENKES Zsuzsa. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest.

SZABOLCSI Bence:

1972. Cantata profana (Tenor- és baritonszólóra, kettős vegyeskarra és zenekarra, 1930.) In: BÓNIS Ferenc (szerk.): *Szabolcsi Bence művei 5. Kodályról és Bartókról*, Zeneműkiadó, Budapest, 367—371.

SZEGEDY-MASZÁK Mihály:

1980. Mítosz és történelem. In: „*A regény, amint írja önmagát*”. Elbeszélő művek vizsgálata, Tankönyvkiadó, Budapest, 34—57.

TALLIÁN Tibor:

1983. Cantata profana — az átmenet mítosza. Magvető Kiadó, Gyorsuló idő, Budapest.

VASS László:

1990a. Terminológiai szótár a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 85—115.

1990b. Szupertextuális kohézió és stilisztika. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 45—56.

SYMBOLISCHE KONTEXTUALISIERUNG UND INTERTEXTUALITÄT LÁSZLÓ NAGY: INKARNATION IN SILBER

LÁSZLÓ VASS

In meiner Arbeit versuche ich die Kenntnisse, die in symbolischer Kontextualisierung von László Nagy: Inkarnation in Silber eine relevante Rolle spielen, aufzudecken, zu analysieren und zu gruppieren. Der theoretische Rahmen der Untersuchung wird durch die Konzeption semiotischer Textologie (VeSReST) nach JÁNOS S. PETŐFI gebildet. Bei der Kontextualisierung kann der Interpretator Kenntnisse grundlegend vom Text und von ausländischen Quellen verwenden. Von den Letzterwähnten können die intertextuellen Kenntnisse gegebenenfalls bestimmend sein.

SZÖVEGSZEMIOTIKAI ALAPKÉRDÉSEK

KABÁN ANNAMÁRIA

A teljes szövegszemiózis vizsgálatát a szövegpragmatika, a szövegszemantika és a szövegszintaktika hármaskörében végezhetjük. A szövegpragmatika a szöveg külső kontextuális körülményeit, a szövegszemantika a szöveg jelentésszerkezetét, a szövegszintaktika pedig formális strukturális felépülését elemzi. Szemiotikai szempontból tehát a három megközelítési mód teljes szövegvizsgálatot alkot.¹

1. A pragmatika szemszögéből a szöveg a közlő és a befogadó között zajló nyelvi kommunikáció eszköze. A pragmatikai alapsémának megfelelően a meghatározott nyelvészociológiai és nyelvlélektani szerepben fellépő adót és vevőt és a közlés-helyzetet kell megvizsgálni. A kommunikáció ezen tényezői között a közlőnek és a befogadónak van döntő szerepe, hiszen jelenlétüktől válik lehetővé a kommunikáció, vagyis a közlemény megalkotása és befogadása. A közlemény megalkotása és befogadása, megértése természetesen több tényezőtől függően állandóan változik. Egyetlen befogadás sem lehet azonos egy másikkal, ugyanis ezeket mindig befolyásolják a közlő és befogadó külső és belső meghatározói. Külső meghatározó például a hely, idő. Belső pedig a biológiai, szociológiai és lélektani meghatározó. Ezek a tényezők komplex hálózatot alkotnak, amelyek minden kommunikációs aktusra hatnak. Eszerint az egyes közlemények (szövegek) között az adó, a vevő és a kommunikációs helyzet által meghatározott szemantikai és grammatikai eltérések mutathatók ki. Ezek az eltérések az adott variáns vonatkozásában nyelvészociológiai normának számítanak. A közlemények tehát bizonyos szociális viselkedési normától függnék. Ezt nevezi FISHMAN szerephelyzetnek.² Minden egyes kommunikációs aktus során a beszélők között meghatározott viszony, szerep alakul ki, amely befolyásolja a nyelvi megnyilatkozást. Így az egyes szövegek pragmatikai vizsgálata a beszédteória elmélettől is kaphat segítséget. Az ilyen jellegű vizsgálatok intézményszerűsített konvenciókra, mégpedig a beszédteóriával kapcsolatos konvenciókra irányították a figyelmet. S így a lokucionáris, illokucionáris és perlokucionáris tettekkel kapcsolatos konvenciók elemzésével foglalkoznak. Eszerint a nyelvi közlés nemcsak megnevezésre, leírásra és érvelésre szolgál, hanem egy-egy tettel ér fel, tett funkciója van. Érdekes módon ez a beszédteória-vizsgálat belefelel az előbb már említett szemiotikai hármasságba, mert OHMANN szerint is a szöveg a grammatikai (szintaktikai) struktúrák jelentésteljes sorozata, egyben pedig lehetőséget biztosít az olvasó befolyásolására is.³

A nyelvi megnyilatkozás LUX szerint nem más, mint egy viselkedési lehetőség kódolása egy jelentésszerűségbe.⁴ A viselkedési lehetőséget természetesen nemcsak nyelvileg lehet kifejezni, hanem más úton is, ezek részei egy átfogóbb viselkedési stratégiának.

MONTAGUE megtette az első lépéseket a formális pragmatikai leírás felé.⁵ Ebben a következő kontextusindexek figyelhetők meg: a beszélő (*én/mi*), a hallgató (*te/ti*),

a kommunikáció helye (*itt*), a kommunikáció ideje (*most, tegnap*), a kommunikációban deiktikusan jelzett tárgy (*ez a szék*), a megfelelő nyelvi kontextus. VASZILJEV pedig vázolta a tipikus közléshelyzetet meghatározó tényezőket⁶:

1. Az elsődleges külső tényezők:
 - 1.1. A közlés tartalmának külső vonatkozásai, társadalmi szférája;
 - 1.2. A sajátos beszédminőségre való irányulás (ami szerintem a hagyományos és konvencionális stílusformákra való vonatkozást jelenti)
2. A másodlagos külső tényezők:
 - 2.1. Az író általános és nyelvi műveltsége;
 - 2.2. Az író viszonya a közlés tartalmához;
 - 2.3. Az olvasó általános és nyelvi műveltsége;
 - 2.4. Az író és olvasó közötti viszony:
 - 2.4.1. Fordított kapcsolat léte vagy hiánya;
 - 2.4.2. Személyes kapcsolatok;
 - 2.5. A közlés anyaga;

Összefoglalva az eddigieket megállapítható, hogy ezek a nyelven kívüli tényezők határozzák meg az egyes szövegek nyelvi megszerkesztettségét. A sajátos közléshelyzet szabja meg a nyelvi rendszerből való válogatást. A modern szemiotikai kutatások bebizonyították, hogy a nyelv nem rendszerében él elsősorban, hanem használatában. Természetesen használatakor is rendszerként, részrendszerként működik. HJELMSLEV hívta föl a figyelmet, hogy a legkisebb nyelvi részrendszer léte is csak a többihez viszonyított sajátos funkciójával igazolható.⁷ Konnotatív szemiotikájában pedig fölvázolta azokat a konnotátorokat (connotators), amelyek az egyes részrendszereket jellemzik.

A szöveg tehát nem a nyelvi rendszer immanens struktúrája, hanem funkcionális közlésegség. BALÁZS meghatározásában: „A szöveg az a legnagyobb funkcionális egység, amely a nyelvi kommunikáció szerkezeti kerete”.⁸ DEME meghatározása is funkcionális szempontú, a közléshelyzetben betöltött szerepet helyezi előtérbe. Eszerint a szöveg „nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva a teljesség és lezártág érzetét felkeltse”.⁹ Ilyen értelemben a szöveg terjedelme nem mérhető egy minimális egységgel, hanem a közlés céljával. Így egyetlen fonéma (Ó!), egyetlen szó (*Indulj!*) vagy egyetlen mondat is (*Gyönyörű idő van!*) adott közléshelyzetben szöveg értékű lehet. A szöveg kritériuma csupán a funkcionális egység megléte. A szövegnek meghatározott közléshelyzetben kell teljesítenie a kommunikatív funkciókat, s felkeltenie a teljesség és lezártág érzését.

Pragmatikai szempontból a szövegek gyakran polifunkcionálisak: ugyanaz a szöveg különböző kommunikációs helyzetben más és más értelmet kaphat. Ezért a közlő gyakran kiegészíti a szöveget metapragmatikai jelekkel (performatívokkal), hogy jelezze a választott szöveg stratégiáját. Természetesen bármely szöveg, főleg ha terjedelmes, nemcsak egyetlen stratégiával rendelkezik. A szövegpragmatika szempontjából azonban igen fontos az, hogy a szövegnek mindig van egy domináns stratégiája, amely a többit meghatározza. Ez biztosítja voltaképpen a szöveg funkcionális egységét.

2. A szemantika szemszögéből a szöveg olyan jelölő, amely valamit jelöl. Ilyen értelemben a szöveg, mint bármelyik jel, helyettesítő szerepet tölt be. Ez azt jelenti, hogy a jelölő révén a jelölt is felidéződik. Így lemérhető bármely szöveg valóságértéke. A szövegnek mint jelnek a referenciája a kommunikáció társadalmi normái által meg-

határozott, vagyis a szövegpragmatika meghatározza a szövegsemantikát. A pragmatikai szemantika egy társadalmi-kommunikációs normarendszeren alapszik, vagyis a valóságnak olyan modellje, amely minden szövegközléskor aktivizálódik. Nem statikus, hanem állandóan változik. A frame, world, schema stb. műszó között az a közös elv húzódik meg, hogy a mentális apparátus olyan percepciók technikával dolgozik, amely a valóság tényeit nem pusztán adatokként érzékeli, hanem egy előzőleg létező egész jellegű struktúrában értékeli azokat.

A gondolat legkorábbi megfogalmazása BATESON nevéhez fűződik.¹⁰ Ő bizonyos kommunikációs formák önállóságát felfedezve megpróbálta leírni annak a meta-kommunikatív helyzetnek a logikáját, amely az önállóságot, az aktuális világtól való „leválasztottságot” létrehozza. Kimutatta, hogy a keret (frame) egy olyan bonyolult kommunikációs technika, amely a világról meglévő információ sajátos tárolási és aktiválási módja.

A legjelentősebb világelmélet a HINTIKKÁÉ.¹¹ Ő próbálta meg a világelmélet következetes filozófiai és episztemológiai levezetését. BÁNRÉTI továbbfejleszti ezt az elméletet.¹² Szerinte egy szöveg interpretációja olyan kérdéseket vet fel, hogy melyek azok a dolgok a világban, illetve a közlőnek a világról kialakított elképzeléseiben, amelyek megfeleltethetők a szöveg kifejezéseinek. A közlőnek a világ dolgairól alkotott képét a közlő „világ-modelljének” nevezi. A „közlő világ-modellje” tehát elméleti konstrukció. Azt jelenti, hogy a közlő felfogását is kifejezve vonatkoztatja a világra a nyelv kifejezéseit úgy, ahogy a dolgokat ő látja. A dolgok egy-egy lehetséges, a beszélő számára elgondolható elrendezését, adott időbeli és térbeli feltételek mellett a filozófiából átvett terminussal lehetséges világoknak nevezik.

Az adó közléseit nemcsak olyan helyzetekre vonatkoztathatja, amelyek a közlés időpontjában ténylegesek, hanem olyanokra is, amelyek a közlés időpontjában csak lehetőségek, pl. mint feltételezések, mint akart tényállások, mint emlékek vagy remélt helyzetek. HINTIKKA szerint ezek a lehetséges világok a közlő számára a tényleges világok alternatívái.¹³ A közlő által hitt, tudott, vagy emlékeiben vagy szándékai-ban szereplő helyzeteket, világokat a közlő „hiedelem-világai”, tudás-világai”, „emlék-világai” kifejezéssel nevezi meg. A szövegekből megállapítható, hogy a közlő mely tényeket tart az aktuális világ elemeinek, és melyeket az alternatív, lehetséges világok elemeinek. A közlő ezt jelzi például az idő jelentésű morfémákkal, a modalitással, az igei aspektussal, az attitűd- és performatív igékkel, kötőszókkal, kapcsoló szerepű adverbális kifejezésekkel, a mondatokra tagolással és még többféle módon. Valamely helyzetet például hiedelemnek vagy emléknek vagy szándéknak csak olyan helyzetekhez képest tarthat a közlő, amelyeket aktuálisnak, ténylegesnek tekint.

Szemantikai szempontból a szöveg terjedelme nem hosszúság alapján állapítható meg, hanem a jelölt dolgok és helyzetek egysége határozza meg. A szöveg referenciális egységét a szöveg egyfajta témájával azonosíthatjuk. A téma a szöveg vagy szövegegység szemantikai alapját képezi. Szemantikai szempontból tehát a szöveget összefüggővé témájának azonossága teszi. Ha a téma megváltozik, a szöveg is más lesz. Ez akkor következik be, ha a második téma nem kötődik az első téma egyetlen jelentégségéhez sem.

A szövegsemantika valóságos varázsszava a szövegkoherencia. Az az összetartó erő, amely a szöveget egységessé, lezárttá teszi. BALÁZS JÁNOS szerint a koherencia alapvető feltétele, hogy a szövegben egymást követő nyelvi jelek jelentésének olyan összetevői legyenek, amelyek egymással összeegyeztethetők.¹⁴ A szemantikai koherencia jól kitapintható elemei azok a szavak, amelyek ugyanarra a valóságelemre vonatkoznak, vagyis bizonyos jelölők jelöltjei azonosak. A szöveg koherenciájának megteremtésében a szavaknak ez a közös valóságra utaló szerepe, GREIMAS műszavával

izotópiája jelentős. Eszerint a szavak jelentésszerkezetében kimutatható azonos jelentéselemek (szémák) megléte teszi lehetővé, hogy a szavak a szövegben egymást helyettesítsék. Izotópia természetesen nemcsak az egymást kölcsönösen helyettesítő mutatószók, illetőleg a mutatószók és fogalomszók szövegbeli kapcsolatában jöhet létre, hanem a különféle fogalomszók egymás közti kapcsolatában is: a tematikus névszó gyakori ismétlésével, tulajdonnévre köznévvé való visszautalással stb.

A szöveg szemantikai viszonyainak van egy mélyszemantikai szintje is, amely logikai viszonyokkal írható le, s amelyet ma már egyre gyakrabban vizsgálnak. A szöveg úgy, ahogy halljuk, vagy olvassuk, szófajkategóriákban, mondatrészekben vagy mondatfajtákban jelenik meg. Ha azonban a szöveg mélyszintjét nézzük, a szavak jelentésvizonyait találjuk. A szöveg jelentésvizonyainak ábrázolására különféle módszereket dolgoztak ki, de mindegyikre jellemző, hogy állandó és változó elemeket különböztetnek meg. Az állandó elemek viszonyok jelzései (tulajdonságviszony, létezésviszony stb.), amelyek száma korlátozott, a változók a viszonyokban konkrétan fellépő elemek: szavak, lexémák vagy jelentésegységek, amelyeknek a száma a gyakorlatban végtelen. E jelentésvizonyok mintegy nyersen adják a szöveg tartalmát, amely a különféle kommunikációs célkitűzések szerint más-más ruhába öltözve jelenhet meg.

Van Dijk is úgy véli, hogy az értelmi összefüggés-hálózatnak, amelyet a szövegek mélystruktúrájának nevez, a ténylegesen megalkotott szöveg csupán egyik lehetséges felszíni megnyilvánulási formája.¹⁵ A szövegbeli mélystruktúrának szemantikai, illetőleg logikai és szemantikai jellege van. Szerinte a szövegalkotásban, magasabb szinten és bonyolultabb formában, olyan kiformalódás megy végbe, mint amikor egy-egy lelkünk mélyén meghúzódó mondatnyi terjedelmű közölnivaló mély struktúráját szavaknak és szintaktikai szabályoknak a közbeiktatásával felszíni szerkezeté alakítjuk.

3. Szemiotikai szempontból a szövegvizsgálat harmadik szintje a szövegszintaxis. Szemiotikai értelemben a szintaxis a jelek egymáshoz kapcsolódását jelenti. Ez a kapcsolat nem véletlenszerű, hanem jól meghatározott szabályai vannak. Szintaktikai szempontból tehát egy szöveg nyelvi jelek jól elrendezett sorából áll. Ezek a kombinatív szabályok valójában megegyeznek a szövegszerkezetet kutató szöveggrammatikával.

A szöveg általában mondatok egybekapcsolódásával jön létre. Azért 'általában', mert az is megtörténhetik, hogy a szöveg egyetlen mondatból, egyetlen szóból, sőt egyetlen fonémából áll. Természetesen a tipikus mégiscsak a több mondatból épülő szöveg. S akkor azoknak a mondatoknak nyelvi, nyelvhasználati, azaz szövegszintaktikai szabályok szerint kell egybekapcsolódniuk. Ezért a szövegszintaxis szintjén azokat a legalapvetőbb szintaktikai szabályokat kell meghatározni, amelyeket a szöveg megszerkesztésekor a szerző követ. Természetesen a szöveg szintaktikai felépülésének vizsgálatán nem a hagyományos mondattani elemzést értem, hanem sokkal tágabban, a szöveg szintjére vetítve értelmezem. Vagyis a valóság, a valóságot tükröző gondolat s a gondolat nyelvi formájaként keletkezett szöveg hármasságában fogom föl. Hiszen „a nyelvi megformálás a hallgató (olvasó) számára — a gondolaté is egyben — egyik szöveg a mozzanatok pusztá időrendjét adja, a másik okszerű kapcsolatokat is jelez. A mondatok kapcsolata mögött a gondolat szerkezete is más és más” — írja igen találóan DEME LÁSZLÓ.¹⁶

Egy szöveg mondatokból épülése a születő gondolatot szolgálva alakul olyanná, amilyen. A keletkezett alakulat azonban nem esetleges, hanem általában jól tipizálható, mégpedig nyelvészeti szempontból. „A gondolat modellálásának ugyanis, s egyáltalán a szövegalkotásnak több és többféle domináns módja van, amely kortól,

műfajtól, témától, szerzőtől függően változik. Így a szöveg épülhet mondatok közötti grammatikai kapcsolatokra, kihagyásokra, asszociációra, ritmusra, témafejlődésre stb.” — állapítja meg BÉKÉSI IMRE is.¹⁷

Minden szöveg mondatainak kapcsolódása s ezáltal a szöveg teljes felépítése meghatározott közlési célra irányuló stratégia, amelyet a sajátos közlőhelyzet határoz meg. Az egyes szövegek vizsgálata során tehát arra kell választ keresnünk, hogy a szerzők hogyan adják át, miként tagolják-viszonyítják gondolataikat, gondolataik részeit, vagyis hogy miféle nyelvi-nyelvhasználati eszközei vannak a gondolat modellálásának. A szövegvizsgálat során tehát a teljes műre kell figyelni, azokra a szerkesztési alaptípusokra, amelyek a mű egészére leginkább jellemzőek. LONGACRE terminológiájával élve a 'domináns' szövegépítkezési módot kell feltárni.¹⁸

Mint hogy a közlés olyan válogatási tevékenységet jelent, amely a nyelvi rendszert a kommunikáció céljainak megfelelően működteti, a szöveget alkotó mondat is mint a közlemény funkcionális részegysége általános kommunikációs és műfaji kötöttségű törvényszerűségeket mutat. Így a mondatok belső szerkezeti sajátosságait, a különböző mondatformák jellegét és a szövegben betöltött funkcióját a közlés szempontjából teljesebb egység, a szöveg típusa határozza meg. Vagyis az objektív valóságnak ugyanazt az összefüggését a közléstípustól függően más-más szintaktikai szerkezettel fejezhetjük ki. KÁROLY SÁNDOR ezt a következőképpen fogalmazza meg: „Az, hogy a mondanivalómat egy vagy két mondatba foglalom, hogy ugyanazt a valóságrelációt egyszerű mondatdal vagy két mellérendelő főmondatdal, illetőleg egy fő- és egy mellékmondatdal fejezem ki, nem eleve a valóság által megszabott, hanem a beszéd körülményei, a beszélőnek és hallgatónak az igényei és szükségletei, a tagolás problémája révén”.

A közlő tehát a szövegen át még a mondat szintjén is kitapinthatóan állást foglal a valósággal és a befogadóval szemben. Osztályozhatjuk tehát a mondatokat abból a szempontból is, hogy milyen magatartást váltanak ki a vevőben, mi a szándéka a közlőnek a befogadó magatartása szempontjából. Szándéka lehet egyszerűen az, hogy a befogadó tudomásul vegyen valamit (kijelentő mondat), hogy végrehajtson valamit (felszólító mondat), vagy pedig felvilágosítást adjon (kérdő mondat). A jelzett mondat-típusok funkcionális értéke természetesen csak a szövegben felmért gyakoriságuk mutatói alapján igazolható.

A mondat szerkezeti vizsgálat során arra kell tehát választ keresni, hogy a vizsgált szövegeknek vannak-e, és ha vannak, melyek a jellemző, adekvát mondat szerkezeti sajátosságai, törvényszerűségei. A mondat szerkezeteknek azokat a sajátosságait kell megvizsgálni, amelyek a kommunikáció sorsát befolyásolják. Ezeket nem elsősorban és kizárólag a mondatra kell jellemzőnek tekinteni, hanem a mondat-egységeket mint a szöveg részeit kell megvizsgálnunk. Ezekkel a szövegelemzésekkel arra deríthetünk fényt, hogy a közlő (író) szándéktípusa, problémamegoldó stratégiája milyen sajátos struktúraszervezési módokat alakít ki. A szöveg- és mondat szerkezeti sajátosságok fölmérésével egy-egy szöveg magatartásformáit, problémamegoldási stratégiáit térképezhetjük föl.

Következtetésként elmondható tehát, hogy beigazolódik az a ma már sokak által hangoztatott vélemény, miszerint bármely szöveget csak ilyen tág szemiotikai keretben lehet helyesen és a lényegét pontosan tükröző módon vizsgálni.

Jegyzetek

1. A szöveg szemiotikai megközelítéséhez I. még PETŐFI S. János: Szemiotikai textológia—Didaktika. In: PETŐFI S. János—BÉKÉSI Imre (szerk.): *Szemiotikai szövegtan I. A szövegtan kutatás néhány alapkérdése. Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Series Linguistica, Litteraria et Aestetica*, Szeged, 1990. 7—21.
2. VÖ. FISHMANN, Joshua A.: Sociologia limbii: o știință socială interdisciplinară pentru studiul limbii în societate. In: Ruxândoiu—Chițoran (szerk.): *Sociolinguistica—Orientări actuale*. Bukarest, 1975. 146—161.
3. VÖ. OHMANN, Richard: Speech, Action, and Style. In: Seymour Chatman (szerk.): *Literary style: A Symposium*. London—New York, 1971. 248.
4. VÖ. LUX, Friedemann: *Text, Situation, Textsorte*. Tübingen, 1981. 152.
5. Idézi PETŐFI S. János: A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig. *Magyar Műhely* 50. 1970.
6. L. VASZILJEV, Ju. A.: Nyekatorije voprosi jazikovo-sztyiliszticeskovo analiza praktyiceszkij form naucsnoj recsi. *Jazik i stily naucsnoj literaturi*. Moszkva, 1977.
7. L. HJELMSLEV, Louis: *Preliminarii la o teorie a limbii*. Bukarest, 1967.
8. L. BALÁZS János: *A szöveg*. Budapest, 1985. 9.
9. DEME László: A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI István—VÁRKONYI Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Kaposvár, 1979. 59.
10. BATESON, G.: *A Theory of Play and Phantasy. Steps to an Ecology of Human Paledin*. New York, 1973.
11. HINTIKKA, Jaakko: Semantics for Propositional Attitudes. In: Linsky Leonard (szerk.): *Reference and Modality*. Oxford, London, 1971. 145—167.
12. BÁNRÉTI Zoltán: A szöveg interpretációja és témája. *NyK*. 81. 1979. 2. 323—238.
13. L. a 11-es jegyzet.
14. BALÁZS János: *A szöveg*. Budapest, 1985. 148.
15. DIJK, Teun A. van.: *Some Aspects of Text Grammers: A study in Theoretical Linguistics and Poetics*. The Hague—Paris, 1972.
16. DEME László: *Szónokok és előadók kézikönyve*. Budapest, 1974. 56.
17. BÉKÉSI Imre: *A gondolkodás grammatikája. A szövegfelépítés tartalmi-logikai szabályrendszere*. Budapest, 1986. 7.
18. LOGACRE, Robert E.: *Hierarchy and Universality of Discourse Constituents*. Washington, 1972.

GRUNDFRAGEN DER SEMIOTIK

ANNAMÁRIA KABÁN

Die umfassendste Perspektive, was das Herangehen an einen Text betrifft ist die semiotische. Der vollständige semiotische Inhalt des Textes wird von der Pragmatik, der Semantik und der Syntax des Textes analysiert. Jede dieser semiotischen Dimensionen bringt einen anderen Aspekt des Textes zum Vorschein. Die Pragmatik des Textes analysiert die außersprachlichen Faktoren der Kommunikation, in erster Linie den Sender und den Empfänger und die konkrete Kommunikationslage. Aus der Perspektive der Semantik erscheint der Text als Zeichen, das etwas bezeichnet. Die Bezugseinheit des Textes kann als eine Art Thematik, die die semantische Basis eines Textes bildet, formuliert werden. Was die Analyse des syntaktischen Aufbaus der Texte betrifft, bevorzugt die Autorin eine viel umfangreichere, aus Niveau des Textes projizierte Analyse anstelle einer traditionellen syntaktischen Analyse.

ÁTTEKINTÉSEK, RECENZÍÓK A MAGYAR SZÖVEGKUTATÁS IRODALMÁBÓL

A MAGYAR SZÖVEGTANI KUTATÁSOK MAI HELYZETE (I)

MÁTÉ JAKAB

1. Bevezető megjegyzések

Ennek a dolgozatnak az a célja, hogy bemutassa a lendületesen fejlődő magyar szövegnyelvészet kialakulásának a folyamatát és eddig elért eredményeit. Ez a célkitűzés természetesen magában foglalja az egyetemes nyelvészeti gondolkodásban bekövetkezett változások rövid ismertetését is, hiszen a magyar szövegnyelvészeti eredményeinket is csak ebben az összefüggésrendszerben értékelhetjük valamennyire is tárgyilagosan.

Még két rövid bevezető megjegyzés. Noha a *Szemiotikai szövegtan* című sorozat szerkesztői a szintézisnek a terjedelmét különösebben nem korlátozták, ám még ennek ellenére sem merészelnék a teljesség igényével fellépni. Ilyen feladatra csak egy igényes és terjedelmesebb monográfia szerzője vállalkozhatna.

A magyar szövegnyelvészeti kutatások eredményeinek a bemutatását természetesen nem korlátozhatjuk Magyarország jelenlegi határai között folyó vizsgálódások elemzésére és értékelésére. Ismertetni kívánjuk az egész magyar nyelvterületre kiterjedő szövegnyelvészeti kutatások eredményeit, hiszen a szomszédos országok — Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia — egyes egyetemein és tudományos kutatóközpontjaiban is igen jelentős magyar szövegnyelvészeti kutatásokat végeznek.

Természetesen e célkitűzésekkel összefüggő általános elméleti és módszertani kérdéseket is érinteni fogjuk.

2. A modern szövegnyelvészet kialakulásának előzményei

Ha azt a folyamatot akarjuk felvázolni, amely a korszerű szövegnyelvészet kialakulásához vezetett, akkor — ha mégoly röviden is — szemügyre kell vennünk a nyelvészeti gondolkodás történetének az utóbbi évtizedekben bekövetkezett legfontosabb változásait. E feladat eredményes megoldására a legjárhatóbb útnak azt tekintjük, ha THOMAS S. KUHN felfogásából indulunk ki, vagyis ha számba vesszük a 20. század nyelvtudományában bekövetkezett paradigmaváltásokat (KUHN: 1986.); természetesen KUHN-nál sokkal hajlékonyabban értelmezve az egyes paradigmák közötti átmeneteket. Ebből a felfogásból kiindulva, a 20. századi nyelvészeti gondolkodás eddigi történetének három jelentős paradigmarendszerét, azaz egymástól viszonylag jól elhatárolható szemléletmódját különböztethetjük meg, amely egyben három nagy fejlődési korszakot is jelöl. Ezek a következők:

1. a nyelvtudomány önállósulásának, — HJELMSLEV szavaival élve — a „nyelvészeti nyelvészet” kialakulásának a korszaka. Ez időben felöleli azt a három, három és fél évtizedet, amely FERDINAND de SAUSSURE alapvető művének megjelenésétől nagyjából a hatvanas évek elejéig tart. Erre az időszakra esik a nyelvészeti strukturalizmus különböző irányzatainak a kialakulása és a strukturalista szemléletmód térhódítása;

2. a generatív nyelvészet kibontakozásának és koncepciója elterjedésének a korszaka. Ez a folyamat a hatvanas években volt a legerőteljesebb, a hetvenes évek kezdete óta a generatív nyelvészetben több lényeges változás történt. (Erre vonatkozólag I. CHOMSKY: 1982.);

3. az integrálódás, a nagyobb összefüggések keresésének a korszaka, ez a hetvenes évek utáni időszakra jellemző szemléletmód, a szintetizálás korszakának is nevezhetjük.

Mondanunk sem kell, hogy az első korszak nyitányát FERDINAND de SAUSSURE tevékenysége jelzi, elsősorban az ő örökségéből inspirálódva alakulnak ki a különböző strukturális nyelvészeti irányzatok. A strukturális nyelvészeti irányzatok klasszikus korszakában a kutató figyelme a szinkrón szemléletmód és az új módszertani eljárások birtokában természetesen a nyelv működése törvényszerűségeinek, az állapotnak, a nyelv rendszerének, egyszerűen: a belső nyelvészetnek a vizsgálata felé fordul.

A harmincas-egyvenes években kezdődik és nagyjából az ötvenes évek közepéig tart az a folyamat, melynek során a korabeli nyelvtudomány sorra „birtokába veszi” a különféle nyelvészeti diszciplínákat: a hangtanon s főleg a fonológián kívül az alaktant, a mondatant (az aktuális mondattagolás), a szókinccsant (J. TRIER, W. PORZIG, A. JOLLES, F. DORNSEIF és mások), s mindezeknek az alapvető kérdéseit a korabeli szemléletmód „ítélőszéke elé állítva”, annak igaznak vélt tükrében próbálja megrostálni, újszerűen, azaz másként, a régítől eltérő módon értelmezni, de mindenképpen a pontosságnak és az egyértelműségnek magasabb szintjére emelni. A szemantikával szembeni kezdeti fenntartások után, melyek az ún. kriptanalízisben tetőznek, az ötvenes-hatvanas évek fordulójától a jelentéstani vizsgálódások is, egyre egzaktabb színezetet öltve, valóságos reneszánszukat élik, s ily módon a szemantika az utóbbi két évtized nyelvtudományának egyik legjelentősebb kutatási területe lesz, amiben nem lebecsülendő szerepük van éppen a szövegnyelvészeti vizsgálódásoknak.

A szövegnyelvészeti kialakulása szempontjából rendkívül jelentősek azok a változások, amelyek a negyvenes-ötvenes évek fordulóján következtek be a nyelvtudomány életében. A tudományos vizsgálódások szédlítő iramú fejlődése, melyet a nagy memóriájú elektronikus számítógépek tökéletesedése még inkább felgyorsít, a kibernetika és az információelmélet megszületése vagy a rendszerelmélet kidolgozása (N. WIENER és L. von BERTALANFFY), egyszerűen: a nagy összefüggések felismerése, amely alapvető kérdés a szövegnyelvészeti stúdiumokban is, lehetővé teszi az információkeresés és -tárolás, az annotálás, a gépi fordítás, az automatizálás megvalósítását, s mindezek eredményeként kialakul egy, a régítől minőségileg különböző, annál jóval szélesebb területet és bonyolultabb problematikát átfogó tudományág: az alkalmazott nyelvészet s ennek önálló vetületeként a gépi vagy számítógépes nyelvészet (computational linguistics).

Mindezeknek a feladatoknak a megoldása a nyelv formális mozzanatainak a vizsgálatán alapszik, és azoknak az aspektusoknak az előtérbe állításával történik, amelyekkel a századunk negyvenes-ötvenes éveiben kialakult matematikai nyelvészet foglalkozik, s mely lényegét tekintve a nyelvtudomány, a matematika, a kibernetika és a lélektan kapcsolata (MARCUS: 1968.), de alkotóelemei közé sorolhatjuk az információ-, a modell-, a struktúra- és a rendszerelméletet is.

A matematikai szemléletmód meghonosodása, néminemű térhódítása a társadalomtudományokban azzal a magától értetődő gyakorlati következménnyel járt, hogy a nyelvtudományban is az indukciót egyre gyakrabban fölváltja a dedukció (ami már tapasztalható SAUSSURE-nél és L. BLOOMFIELDnél is), a hipotézisek és az elméletek egyre hatékonyabb előrelendítői lesznek a tudományos fejlődésnek. A pol-

gári filozófiában bekövetkezett „nyelvi fordulat” is (SCHAFF: 1960., 1967.) rendkívül termékenyen hatott a 20. századi tudományos gondolkodás fejlődésére. GOTTLÖB FREGE, BERTRAND RUSSELL, LUDWIG WITTGENSTEIN, RUDOLF CARNAP munkássága — ha közvetve is — érezhetően hatott a mai korszerű nyelvészeti kutatásokra.

Mindezekkel a jelenségekkel párhuzamosan a szemiotika is rangos helyet vívott ki magának a tudományok rendszerében.

Sajátos képződménye az európai nyelvészeti gondolkodásnak az újhumboldtianizmus, melynek lényege az, hogy a nemzeti nyelvek egymástól eltérő „világfelfogások”-at (Weltanschauung) hordoznak. Nagyjából ugyanezt az elvet vallja magáénak az Amerikában meghonosodott SAPIR—WHORF-féle hipotézis is. Mind az európai, mind az amerikai változat — olykor merész és megkérdőjelezhető következtetések ellenére is — a jelentéstani kutatásokban hasznosítható megállapításokat tartalmaznak (SCHAFF: 1960., 1967.; MÁTÉ: 1983.; HEGEDŰS: 1984.).

Sokkal közelebb jutunk és közvetlenebb kapcsolatba kerülünk a szövegnyelvészettel, ha egészen röviden vázoljuk a második korszak paradigmájának — a generatív nyelvészet koncepciójának — legalapvetőbb vonásait. Aki valamennyire is járatos a 20. századi nyelvtudomány történetében, annak nem kell különösebben bizonygatnunk, hogy a SAUSSURE utáni nyelvészetben a leggyökeresebb változást a nyelvészemléletben a NOAM A. CHOMSKY nevével jelzett irányzat jelentette (REVZIN: 1967.). Sem kialakulásának, sem pedig lényegének ismertetésére nem kívánunk még csak vázlatosan sem kitérni, csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az elméletét ért legtöbbször jogos és igen szigorú bírálatok (AHMANOVA—POLUBICENKO: 1980.) ellenére is, erőteljes impulzust adott a nyelvészeti vizsgálódások kiszélesítésére.

A mondattani elméletként indult generatív nyelvészet, mely az ún. taxonomikus nyelvészet (a hagyományos és a strukturális nyelvészet) bírálatából nőtt ki, a „szövegszékesítés” során időben DESCARTES-ig és a port-royali logikusokig megy vissza (STATI: 1970.), de elméletének alap gondolata a humboldti energia fogalmán alapszik. Hogy ez milyen eredménnyel járt és milyen buktatókat rejtett magában (ROBINSON: 1975.; HAGÈGE: 1976.), az ma már közismert tény, viszont a nyelvészeti gondolkodás számára a kutatók fölfedezik a 19. század előtti színes és gazdag nyelvészeti és nyelvfilozófiai örökséget, sőt ennek révén egyre inkább az érdeklődés előterébe kerül a középkori hagyomány és a klasszikus ókori örökség, azok a szellemi értékek, amelyek szerves összetevői és kiegészítői a korszerű szövegnyelvészetnek is: a retorikák, a homiletikák, a különböző szerkesztéstanok stb. (SZABÓ: 1977.; MÁTÉ: 1983.). Ezzel a folyamattal párhuzamosan megindulnak a rendszeres nyelvtudománytörténeti kutatások, a nyelvfilozófiai és a szemiotikai vizsgálódások is valóságos reneszánszukat kezdik élni.

Miközben a generatív nyelvészetben a hetvenes évek elejére egy nagyfokú differenciálódási folyamat zajlik le (KIEFER: 1975.; RADICS: 1975.), egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a maga elé tűzött igényes feladatokkal (CHOMSKY: 1968.) a generatív nyelvészet nem tud megbirkózni. Szemléletmódjánál fogva képtelennek bizonyult arra, hogy a nyelvi valóságnak az elméletén kívül rekedt részét beépítse modelljébe. Nyelvelméletében ugyanis csak a kognitív szférának jutott hely, s a kompetencia, mely egy működő szabályrendszert tételez fel, jellegénél fogva csak a gondolatalkotó, a referenciális szférán belül tekinthető hatékonyabb tényezőnek.

Furcsa paradoxona tudományos gondolkodásunk fejlődésének, hogy sokak szerint a nyelvi valóságtól egy olyannyira elrugaszkodott nyelvelmélet, mint a CHOMSKYÉ, a további fejlődés szempontjából mégiscsak igen pozitív jelenségeként tekintendő a 20. századi nyelvtudomány történetében, és magát a korszakot, melynek jellegét jórészt meghatározta (MÁTÉ: 1981., 1983.), bizvást tekinthetjük egy új tudományos

stratégiát meghonosító paradigmának. A furcsa paradoxont az okozza, hogy a generatív nyelvelmélet — úgymond — egyoldalúsága, hipotetikus-deduktív jellege ellenére, amit sokan fokozott mértékben az elmélet legnegatívabb vonásának tekintettek, voltaképpen olyan folyamatot indított el az ötvenes-hetvenes években, amely mélyrehatóan átalakította a nyelvészeti gondolkodást. Ugyanis nyilvánvalóvá vált — amit az ún. hagyományos nyelvészeti gondolkodásmód is magáénak vallott, és amit most a generatív nyelvészet gyakorlata is igencsak megerősített —, hogy tisztán a kognitív szférára támaszkodva a nyelvéleírás a nyelv működésének és funkcióinak a vizsgálata csak felemás lehet, s éppen ezért a kutatónak messzemenően számolnia kell a pragmatikai természetű jelenségekkel, az ún. kommunikációs kontextussal, azaz a referenciális, a gondolatalakító szférán kívül figyelembe kell vennie azt a közeget is, amelynek közepette a nyelv az adott pillanatban és az adott helyzetben működésbe lép. CHOMSKY, midőn kidolgozta elméletét, egyszerűen szemléleténél fogva sem gondolhatott ezekre a jelenségekre; „az ideális beszélő és hallgató” igényeire szabott grammatikának akkor ezekre a mozzanatokra nem kellett különösebb gondot fordítania.

Ám a gyakorlat fokozatosan rácsfolt az elméletre, a konkrét nyelvi valóság egyre jobban kikezdte a generatív nyelvészet alapjait. Eleendő, ha csupán CHOMSKY egykori követőire és híveire gondolunk (MCCAWLEY: 1968.; FILLMORE: 1968. és mások), akik már a hatvanas évek második felében, nyomban az *Aspects* megjelenése után keresték a kiutat, a megoldást, mert az elmélet keretei szűknek bizonyultak a bonyolult nyelvi valóság felmérésére. A kommunikációelméleti kutatások nagymérvű kibontakozása, a nagyobb összefüggések feltárásának az igénye szinte maradéktalanul egyértelművé tették, hogy a nyelv használatának vannak olyan törvényei, amelyek birtoklása éppúgy hozzátartozik a beszélők nyelvi kompetenciájához, mint a grammatikai szabályrendszer ismerete.

Mindezek a megállapítások azt igazolják, hogy a beszélők nyelvi teljesítménye nem redukálható valamiféle „tisztán grammatikai” szabályrendszerre, mint ahogyan azt CHOMSKY elméletében láttuk, és a nyelvi kompetencia lényege nem merül ki abban, hogy a nyelven kívüli tényeket egyszerűen képesek vagyunk nyelvileg vissza-tükrözni, hanem ebbe az is beletartozik, hogy képesek vagyunk a nyelvet a társadalmi érintkezés és cselekvés eszközeként is használni (TERESTYÉNI: 1981. 9). Éppen ezért, mert átfogóbb, sokkal célszerűbb, ha a nyelvi kompetencia fogalma helyett a DELL HYMES-től javasolt kommunikációs kompetencia fogalmát használjuk, amely a szűkebb értelemben vett grammatikai képességek mellett magában foglalja a nyelv használoinak azt a képességét is, hogy nyelvüket fel tudják használni a legkülönbözőbb érintkezések és cselekvések eszközeként (IONESCU—RUXĂNDIOIU—CHIȚORAN: 1975. 37—38).

Ez utóbbi megállapításban már benne foglaltatik az is, hogy a nyelvészek a gyakorlati kutatásaikban egyre határozottabban felismerik a pragmatikai tényezők szerepét, annak a társadalmi közegnek a meghatározó jelentőségét, amelyben a nyelvi érintkezés végbemegy, és ami már az új határtudomány: a szociolingvisztika kibontakozásának a kezdetét jelzi. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eddigieknél határozottabban tudatosodik a nyelv társadalmi meghatározottsága (SZÉPE: 1975., IONESCU—RUXĂNDIOIU—CHIȚORAN: 1975. 37—38). Egészen a hatvanas évek elejéig „A verbális kommunikációval foglalkozó kutatások általános jellemzője, hogy a nyelvi közlést a cselekvéssel szembeállított valóságsszféraaként fogják fel; pusztán úgy tárgyalják, mint a valóság leírását, vagy »legmerészebb« esetben mint a cselekvés irányítóját” (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979. 5). Nos, a verbális kommunikáció nem csupán a „cselekvés irányítója”, hanem — bizonyos esetekben — maga a cselekvés. Ennek a meg-

állapításnak a lényegét a hatvanas évek elején a beszédaktus-elméletben ismerte meg a tudományos világ (AUSTIN: 1962.), amely voltaképpen a hagyományos nyelvfilozófia és logika megoldatlan kérdéseire kereste a választ (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979.).

Világos tehát, hogy a beszédaktus-elmélet és a kommunikáció-kutatás „szerencsés találkozása” eddig kevésbé vizsgált kérdéseket tűzött a kutatók elé. Nemcsak arról van szó, hogy megnövekedett a pragmatikai tényező szerepe a nyelvészeti vizsgálódásokban (l. a szociolingvisztika kialakulása), és egyre nagyobb hangsúly esik a nyelvi folyamatok mögött rejlő lélektani mozzanatokra (l. pszicholingvisztika), hanem tisztázni kellett olyan kérdéseket is, hogy például a kutató mit tekint nyelvnek és mit nyelven kívülnek a vizsgálódásaiban, s ha mindezek a kérdések napirendre kerültek, akkor válaszolnia kellett arra is, mi a jelentés tan szerepe ezekben az összefüggésekben, és a jelentésnek milyen típusai realizálódnak a különféle kommunikációs helyzetekben. Mindezekkel a mozzanatokkal összefügg a preszuppozíciók lényegének a tisztázása is. (Részletesebben l. KIEFFER: 1983.)

A generatív nyelvészetet ért bírálatok nem csupán az elméletnek elég lényeges átalakulását (CHOMSKY: 1982.) és újabb diszciplínák kialakulását eredményezték (szociolingvisztika, szövegnyelvészet), hanem egyben elindítottak egy olyan folyamatot is, amely a régebbi kutatási módszereknél és technikáknál fejlettebb apparátussal olyan tudományos stratégia felé mutat, amely a nyelvészeti gondolkodást a hagyomány és újítás egységében próbálja a tudományosság magasabb szintjére emelni. Ha időben rögzíteni akarjuk ezt a korszakot, akkor nagyjából a hetvenes évek elejét jelölhetjük meg — azzal a nagyon természetes fenntartással —, hogy a korszakhatárok nagyon viszonylagosak, a korszakolással csupán bizonyos tendenciák határozottabb érvényesülését kívántuk érzékeltetni.

Nagyjából hat évtized tanulságokban gazdag tudományos örökségének, egy meglehetősen új szemléletmódnak és az eddiginél korszerűbb módszertani apparátusnak a birtokában a hetvenes évek nyelvtudományában kezdenek kirajzolódni az új kutatási irányok körvonalai, amit fokozatosan követ a megfelelő tudományos diszciplínák kibontakozása: a szociolingvisztika, a legtarkább és legváltozatosabb elnevezésekkel (IONESCU—RUXĂNDOIU—CHIȚORAN: 1975.), amely a nyelv és a társadalmi élet közötti okozati összefüggéseket vizsgálja az emberi élet legkülönbözőbb szféráiban; a rendkívül igényes integráló szövegnyelvészet, a stilisztika, mely kisebb-nagyobb megtorpanásokkal és kisésségekkel ugyan jelen van hol a nyelvészeti, hol az irodalomtudományi kutatásokban, ám tudományos rangját ezekben az években vívja ki. Ezzel párhuzamosan, eddig nem tapasztalt lendülettel megindulnak a poétikai kutatások is, melyeknek érezhető lökést adott az orosz formalisták munkáinak a felfedezése (ERLICH: 1955.); a retorikát is kezdték kiásni a feledés homályából. A nyelvtudomány kivívott rangját, vezető (science-pilot), „szolgáltató” tudományi szerepét igazolják a különböző területeken végzett kutatások (ZVEGINCEV: 1977., MARCUS: 1977.), melyek rendkívüli módon kiszélesítették a nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatait. Elegendő, ha csupán a nyelv(észet)i központú műelemzésekre, az etnológiára, a molekuláris biológiára stb.-re gondolunk (MARCUS: 1977.). S ha mindezekhez a hiányosan felsorolt kérdésekhez még hozzávesszük a kommunikáció- és információelméleti, a szemantikai kutatásokat, melyekben igen nagy szerepük van a preszuppozíciók vizsgálatának, vagy utalunk a nagyon kiterjedt és a legkülönbözőbb tudományokat átfogó szemiotikai vizsgálódásokra, a beszédaktus-elméletre, s mindezekkel a kutatási területekkel összefüggésben a logikára, a logikai és filozófiai szemantikára, a cselekvés-elméletre, a lehetséges világokról szóló elképzelésekre (PETŐFI: 1982., 1987.), a számítógépes nyelvészetre, vagy a mesterséges intelligenciával kapcsolatos vizsgálódásokra, az alkalmazott nyelvészeti kutatások erőteljes fellen-

dülésére (l. az 1978-as montreali nemzetközi alkalmazott nyelvészeti kongresszus anyagát: *Papers from the 5th International Congress of Applied Linguistics*), akkor talán némileg kezd nyilvánvalóvá válni, hogy ebben a felsorolásban századunk hatvanas-hetvenes évei nyelvészeti problematikájának a gazdagodási, szemléletváltozási folyamata is tükröződik.

Ez a nagyon vázlatos körkép, amely a 20. századi nyelvészeti gondolkodás néhány fontosabbnak vélt mozzanatát villantja fel a szövegnyelvészet kibontakozásának és térhódításának a folyamatában, mind elméleti, mind módszertani szempontból igen jelentős, mert azok a mozzanatok, amelyeket valóban csak felvillantottunk, igen szorosan kapcsolódnak a szövegnyelvészet lényegéhez. Felsorolásunk, ha nem is teljes, de némileg sejteti a források gazdagságát. (Mindezt kiegészítendő l. PETŐFI: 1982.)

3. A magyar szövegnyelvészet kialakulása

Ahogy napjainkban merő illúzió a gazdasági élet minden területén autarkióra törekedni, legalább ennyire irreális és fölösleges szellemi erőpocsékolás lenne, ha a tudományos gondolkodásban ilyesfajta illúzióknak esnénk áldozatául. Érthetőbben fogalmazva: a korszerű magyar szövegnyelvészeti kutatások kibontakozása szerves része annak az általános folyamatnak, annak a szemléletbeli változásnak, amely az egyetemes nyelvtudományban a szövegnyelvészeti felfogás kialakulásához vezetett. Am nyelvészeti gondolkodásunknak a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe történő bekapcsolódása korántsem jelenti a nemzeti örökségünk háttérbe szorítását; korszerű koncepciókat az egyetemesnek és a nemzetinek az egységében alakítjuk ki. És hogy ez mennyire nem ünnepélyes kinyilatkoztatás, hanem szilárd elvi alapokon nyugvó megállapítás, arra vonatkozólag szövegnyelvészeti kutatásainkban is gazdag nemzeti hagyományaink jelentik a biztos fogódzót. A 'gazdag' jelzőt természetesen viszonylagos értelemben használjuk, ám a „klasszikus filológiában kifejlesztett szövegmagyarázatnak” (SZABÓ: 1977.) a régebbi magyar egyetemi oktatásban igen kiterjedt hagyományai voltak, amelyek jószerével szinte napjainkig kitartottak. S ha már a forrásoknál és a hagyományoknál tartunk, nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az 1944 előtti magyar középiskolai oktatásban igen széles körű és elmélyült retorikai, poétikai és stilisztikai, sőt szerkesztéstani ismereteket kellett a tanulóknak elsajátítaniuk.

A szövegnyelvészettel határos területek örökségéről szólva az egykori középiskolai oktatás gyakorlatát idéztük, ám ez korántsem jelenti azt, hogy ezeket a területeket csak az akkori gimnáziumi oktatás karolta fel. Ellenkezőleg. A felsőoktatási intézmények már jellegükből, rendeltetésükből eredően sem hanyagolhatták el ezeknek a területeknek a színvonalas oktatását. A legtöbb bölcsészettudományi karon folyt olyan oktatói és tudományos tevékenység, amit kapcsolatba hozhatunk a mai szövegnyelvészeti kutatások határterületeivel (gondoljunk csak a híres NÉGYESY LÁSZLÓ-féle szemináriumokra, a retorikáról tartott egyetemi előadásaira, vagy HORVÁTH JÁNOS szerteágazó tevékenységére, de a legrendszerezesebb retorikai oktatásban a hittudományi karok hallgatói, a teológusok részesültek, az előadás művészetének a műhelytitkaival pedig főleg a színművészeti intézményekben foglalatoskodtak). De az 1867-es kiegyezést megelőző és az azt követő korszak politikai légköre is kedvezett a szónoklattan fellendülésének, ezt bizonyítják azok a munkák is, amelyek ebben az időszakban láttak napvilágot (VÍGH: 1981.). VÍGH ÁRPÁD most idézett kiváló munkája, noha elsősorban a különféle típusú magyar retorikák alapvető kérdéseit elemzi egy majdnem két évszázados történeti körképben (1790—1980), ám

ennek ellenére igen hasznos és értékesíthető, ihlető forrása a jelenlegi magyar szövegnyelvészeti kutatásoknak, ugyanakkor a majdnem félezer címet magában foglaló szakirodalmi összeállítás biztos fogódzót jelent a további kutatások számára. A mi szempontunkból, szövegnyelvészeti kutatásaink forrásai szempontjából VÍGH ÁRPÁD munkája azért is igen fontos, mert a jeles szerző sikeres kísérletet tett arra, hogy közös nevezőre hozza a két nagy retorikai iskolát: a logikai szempontú, meggyőzésre irányuló retorikát a nyelvészeti vagy esztétikai szempontú, a szép kifejezésére irányuló retorikával. Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy a korszerű szövegnyelvészeti kutatásainkban is a logikai szempontú vizsgálatok mellett, főleg az irodalmi művek elemzésében érvényesítenünk kell a szöveg kívánta és kínálta esztétikai lehetőségeket is, ahogy azt már HORVÁTH JÁNOS is — az említett szemináriumain — irodalmi művek mintaszerű elemzéseiben bemutatta hallgatóinak.

Ha a magyar szövegtan kialakulásának körülményeit kívánjuk felvázolni, akkor az igen-igen vázlatosan ismertetett előzményeken kívül nem feledkezhetünk meg az utóbbi évtizedek gazdag magyar grammatikai örökségéről sem. A grammatikai örökséget voltaképpen amolyan „közvetett előzménynek” tekinthetjük a szövegtan kialakulásának a folyamatában, mivel ebből az örökségből igen sok értékes mozzanat „átszivárgott”, „beépült” a magyar szövegtan elméletébe és módszertanába.

ANTAL LÁSZLÓ tanulmányait nem kell bemutatnunk sem a hazai, sem a külföldi szakembereknek (ANTAL: 1976a., 1976b.). BÁNRÉTI ZOLTÁN mondattani és szemantikai tanulmányai (BÁNRÉTI: 1971., 1983.), vagy BÉKÉSI IMRE mondattani és ezzel szervesen összefüggő szövegtani tevékenysége közvetve és közvetlenül is a szövegtani stúdiumok kibontakozását és a kutatási eljárások, módszerek (modellek) megszilárdulását segítette elő (BÉKÉSI: 1986. 360). BENKŐ LÁSZLÓ (1959., 1982.) vagy BERRÁR JOLÁN dolgozatait (1956., 1963.), DÁNIEL ÁGNES munkáját (1983.) vagy a magyar szövegtan egyik neves úttörőjének és jeles művelőjének, DEME LÁSZLÓNAK (BÉKÉSI: 1986. 361—362) a gazdag mondattani és a nyelvtudomány más területein kifejtett munkásságát teljes biztonsággal az „alapozás” mintaképének tekinthetjük. S mindaz, amit a szövegtan kialakulása előzményeként eddig elmondtuk, különleges hangsúlyt kap, ha DEME LÁSZLÓNAK egy 1969-ben megfogalmazott és azóta is nagyon idősezerű megállapítására utalunk: „(...) Elég korán kiderült így: a beszédmű, a szöveg vizsgálatának fontos része a 'kontextológia' (összefüggéstan). Nélküle nem vizsgálhatók a mondatban a mondaton kívüli, a szövegösszefüggésből és csak abból megérthető sajátosságok. Például a hangsúlyelhelyezés, a szórend; a névmások, a névelők és egyéb kifelé utaló elemek használata; a mondat nyelvi hiányossága stb.” (DEME: 1979. 63.)

Itt kell szólnunk LAZICZIUS GYULA felfogásáról is. LAZICZIUS már 1942-ben (*Általános nyelvészet*) a BÜHLER-féle felfogás nyomán, de attól némileg eltérő módon a Sprachwerk, azaz a szöveg lényegi vonásait elemzi (BALÁZS: 1985. 53—54). BÜHLER — Arisztotelész felfogására támaszkodva — megkülönbözteti a célra irányuló, tudatos emberi cselekvésnek a kezdetlegesebb formáját (praxisz) a kimunkáltabb formájától (poiésisz), és ezt a beszédtevékenységre vonatkoztatva úgy értelmezi, hogy a szöveggalkotásnak, amit BÜHLER nyomán beszédműnek (Sprechwerk) nevezhetnénk, csak az eredménye (Sprachwerk) érdekes a kutatás számára, amely mint eredmény válik közkinccsé kb. úgy, mint egy szállóige vagy költői mű (BALÁZS: 1985. uo.). LAZICZIUS viszont megkérdőjelezi BÜHLER felfogásának helyességét, azt elismerve, hogy a kész mű „már kívül áll alkotóján, fizikailag elvált tőle”, de ez az elszakadás csak külsődleges, mert felfogása szerint az igazi alkotás „mindig egyéni, mindig egy-szerű” (uo.).

LAZICZIUSNAK a felfogásával (BALÁZS: 1985. 54) BALÁZS JÁNOS is többé-kevésbé

egyetért, hogy ti. „(...) a mű az alkotójától lényegileg sohasem tud elszakadni”, mivel az igazi alkotás „mindig egyéni, mindig egyszeri”. Persze BALÁZS JÁNOS a BÜHLER—LAZICZIUS „ellentét” abból a szempontból vizsgálja, hogy az írott vagy a szóbeli szöveg milyen mértékben válhat el a szerzőjétől, és arra a következtetésre jut, hogy „szerzőjétől és létrejöttének társadalmi körülményeitől tökéletesen mégsem függetlenül lehet” (BALÁZS: 1985. 55). Ez a BÜHLER—LAZICZIUS-féle „ellentét” egyik vonatkozása. A másik igen lényeges mozzanat, ami mind a mai napig vitatott, és ami a LAZICZIUS-idézetből kiolvasható, az az, hogy a langue—parole viszony vajon kiterjeszthető-e a mondat feletti szintre. Ez lényeges elméleti kérdés, de sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban erre vonatkozólag nem alakult ki egységes álláspont (l. BÉKÉSI: 1986. 19—21 és TEMESI: 1977-ben idézi DEME a SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 58). Nem kétséges, hogy LAZICZIUSNAK ez az előrelátása nem lebecsülendő eredménye az általános magyar szövegtannak (LAZICZIUS szövegelméleti felfogását részletesebben l. BALÁZS: 1976.).

Lényeges a mondat aktuális tagolásának a kérdésköre is, mely nem csupán a mondatnak, hanem a mondat feletti szintnek is alakítója és formálója. A DEZSŐ—SZÉPE szerzőpárosnak (1967.) és külön DEZSŐnek a dolgozata (DEZSŐ: 1972.) a generatív nyelvelmélet jegyében vizsgálja a mondatnak az ún. funkcionális perspektíváját, amely a szövegépítkezésben, ill. a szövegelemzésben is rendkívül jelentős. SZABOLCSI ANNA ezt a kérdést hangsúlyozottan jelentéstani szempontból elemzi (SZABOLCSI: 1980.), KIEFFER FERENC pedig az aktuális mondattagolás és az előfeltevések közötti bonyolult viszonyt veszi szemügyre (KIEFFER: 1976.).

Az eddigieknél hagyományosabb színezetű ELEKFI LÁSZLÓnak a mondattagolás kérdéseit vizsgáló módszertana, ám eredményessége minden kétségen felül áll. Ebből a szempontból különösen jelentős kandidátusi értekezése, amely Petőfi költeményeinek versmondattani felépítéséről szól (ELEKFI: 1975.), vagy megemlíthetjük az aktuális mondattagolás stilisztikai szerepének az elemzését Petőfi verseiben (ELEKFI: 1967.), avagy utalhatunk a többi hasonló témájú dolgozatára is, különösen arra, amelyben a kommunikációelmélet, a grammatika és az aktuális tagolás közötti viszonyt veszi szemügyre (ELEKFI: 1973.). (L. még ELEKFI: 1964., 1969., 1971.)

Előzménynek tekinthetjük HADROVICS LÁSZLÓ *A funkcionális magyar mondatnak alapjai* című munkáját is (HADROVICS: 1969.; — a róla szóló bíráló megjegyzéseket és értékeléseket l. RÁ CZ: 1973.). HADROVICS szempontjai, különösen az előre és hátra utaló vagy az ún. tartalomváró szavakról kifejtett elgondolásai föltétlenül „előre” mutatnak, a szöveg felé. Itt kell megemlítenünk É. KISS KATALINNAK is a mondattani és jelentéstani tevékenységét, mely igen értékes előzménye és serkentője a magyar szövegtani vizsgálódásoknak. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása* című értekezését (É. KISS: 1983.), valamint az anaforikus névmásokról szóló tanulmányát (1985.) — a szövegnyelvészeti kutatások szempontjából azért tartjuk nagyon jelentősnek, mert főleg a szöveggrammatikának, de a szövegelmélet más területein is, a generatív metodológia jelenti azt a szilárd elméleti és módszertani alapot, amelyet sokan az egész szövegelméleti kutatási stratégia alapjának tekintenek (van DIJK: 1972., PETŐFI: 1971.). A generatív metodológia kiszélesítését segítik elő PAP MÁRIA dolgozatai is, melyek közül kiemelnénk a koordinációról szóló közleményét (PAP: 1971.). A szövegnyelvészet különböző területeit (főleg a szöveggrammatikai, szöveg-szemantikai és szövegpragmatikai ágait) gazdagítják RADICS KATALINNAK a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején publikált tanulmányai. Külön kiemeljük a generatív grammatikai irányzatokról szóló, az MTA nivódijával kitüntetett tanulmányát, melyben a szerző tudományos rendszerességgel és módszerességgel, gazdag szakirodalmi ismeretanyag birtokában egy igényes körképet vázol fel az elmúlt két évtized

szinte valamennyi irányzatáról, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a generatív grammatika alaptételeihez (RADICS: 1974., 1975., 1977. és RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.).

H. MOLNÁR ILONA igényes mondattani és jelentéstani tanulmányai (H. MOLNÁR: 1956., 1968., 1977., 1983.), RÁCZ ENDRE grammatikai (elsősorban szintaktikai) tevékenysége (RÁCZ: 1957., 1965., 1968., 1973.) bőséges adattárát kínálják azoknak a grammatikai (mondattani) jelenségeknek, amelyeket a kutató eredményesen hasznosíthat a szöveggrammatika különféle jelenségeinek a megvilágítására, vagy ebben a vonatkozásban megemlíthetjük TOMPA JÓZSEF több évtizedes eredményes grammatikai munkásságát, TÖRÖK GÁBOR és ZOLNAI BÉLA, valamint SEBESTYÉN ÁRPÁD tanulmányait (I. BÉKÉSI: 1986. 368 és 370).

A grammatika régióiból visszatérve a szövegnyelvészettel határos területekre, megállapíthatjuk, hogy a retorika, poétika, stilisztika és a szerkesztéstan, ha más-más szempontból és más megvilágításban is, de valamennyi a szöveggel foglalatosságot, tehát egy olyan nyelvi objektummal, amely mind mennyiségileg, mind minőségileg messze túlmutat a mondatnak a határain, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy egy mondat önmagában — bizonyos feltételek között — nem lehet szöveg. (A szöveg és a mondat viszonyára vonatkozólag I. ZVEGINCEV: 1976. 112—205. A szöveg lényegi vonásait I. PETŐFI: 1987.)

Megállapítottuk, hogy a SAUSSURE utáni nyelvészetben végbement változások a legérezhetőbben a generatív nyelvelméletben jutottak kifejezésre. Ugyanis a nyelv alsóbb szintjeinek a viszonylag pontos felmérése után, ill. ezzel párhuzamosan a már többször említett gyökeres változások következtében a figyelem egyre inkább a magasabb nyelvi egységek vizsgálata felé fordul, és az ötvenes-hatvanas évek fordulójára az egyetemes nyelvtudományban kialakul egy „mondatközpontú” szemlélet, amely a szintaxist a tudományos érdeklődés középpontjába állítja. Ennek a „mondatközpontú” szemléletnek a legtöményebb kifejezője — minden kétséget kizáróan — a generatív nyelvelmélet volt, hiszen a mondat generálása alkotta az új elmélet magvát. De a generatív nyelvelmélet határain kívül is oly méreteket öltött a szintaxis iránti érdeklődés, hogy nyugodtan beszélhetünk a mondattani kutatások 20. századi reneszánszáról (STATI: 1967.).

A felfogásbeli különbségek elmélyítésében a generatív nyelvészek jártak elől, ők voltak azok, akik leginkább próbálták „megreformálni” a szintaxist. A generatív nyelvelmélet első változatában (CHOMSKY: 1957.) még nem jutott hely a szemantikának, ám a szintaktikai és a fonológiai komponens nem bizonyult elegendőnek az eredeti célkitűzés megvalósítására. Be kellett építeni a szemantikát is a generatív nyelvelméletbe, ez a lépés viszont mind a generatív nyelvészeten belül, mind annak határain kívül igen kedvező lehetőségeket biztosított a jelentéstani kutatások fellendülésének (KIEFER: 1975., 1986.). A nyelvészeti vizsgálódások — kis túlzással szólva — szemantikaközpontúvá válnak. A hatvanas évek második felétől kezdve a nyelvészeti kutatások elméletében és gyakorlatában egyre tudatosul az a felismerés, hogy a mondaton belül maradvá, a mondatközpontúság szemléletével a kutató egy egységes és átfogó folyamatnak — egy meghatározott beszédműnek — csak egy jól körülhatárolt alapegységét, a mondat lényegét ragadhatja meg, ám ez utóbbi vizsgálata révén az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a mondatnak a tartalmi és formai jegyei a beszéd lineáris jellegéből következően egyaránt mutatnak előre és hátra is. Voltaképpen tehát a mondat vizsgálata vált a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek kutatásának a kiindulópontjává és ösztönzőjévé (MÁTÉ: 1981.).

Ilyen előzmények után bontakozott ki a hatvanas évek első felében a szocioling-

visztika, a kommunikáció- és a beszédaktuselmélet mellett az igen nagy frissítő és integráló hatású, gyökereivel a klasszikus ókorba visszanyúló szövegvizsgálati metodológia, a korszerű szövegnyelvészet. (Részletesebben I. SZABÓ: 1977.)

4. A magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana

Ha egy röpke pillantást vetünk az egyetemes nyelvtudomány, és azon belül is a grammatika történetére, csalhatalan biztonsággal megállapíthatjuk, hogy az évszázadok hosszú során át valamilyen formában mindig foglalkoztak a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek tanulmányozásával. A mostani, a hatvanas évek közepe óta egyre jobban kibontakozó szövegnyelvészeti stúdiumok újszerűsége abban áll, hogy minden előbbi szövegvizsgálati eljárásnál rendszeresebb, módszeresebb és következetesebb metodológia alapján vizsgálják a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek lényegét. E metodológia alapján a vizsgálatok gyökeres változást idéztek elő a nyelvi és beszédbeli egységről eddig vallott felfogásban: a szövegnyelvészeti metodológia szerint a beszéd teljes és befejezett megnyilatkozást kifejező egysége nem a mondat, hanem a szöveg. A mondat (parole jelentésében) csupán egyedi esete, különleges változata a szövegnek. A szöveg etikus szinten a beszéd, emikus szinten pedig a nyelvi rendszer, a nyelvi (kommunikatív) kompetencia egysége. A nyelv többi szintjéhez hasonlóan a szöveg a nyelv rendszerének szerves része, és mindezekből következően a nyelv és a beszéd egységének komplex módon történő tanulmányozására a szövegnyelvészet hivatott (DRESSLER: 1973., 1978a., 1978b.; ZVEGINCEV: 1976.; MOSKALSKAJA: 1981. 9).

Ez az ún. szövegnyelvészeti fordulat (SLJUSAREVA: 1987.), amely az utóbbi másfél-két évtizedben következett be, a nyelvtudomány egészében nagyfokú átrendeződést váltott ki. A szövegközpontú szemlélet jegyében folynak a leglényegesebb nyelvészeti kutatások, a legegyszerűbb nyelvi megnyilatkozás tanulmányozásától az igen-igen elvont szövegelméleti vizsgálatokig.

A korszerű magyar szövegnyelvészetben — kibontakozásának első pillanatától kezdve — nyomon követhetők azok a folyamatok és változások, amelyek a nemzetközi tudományos gondolkodásban a szövegnyelvészet és a szöveg mibenlétét illetően végbementek. Szövegnyelvészeti szakirodalmunkban az angol textlinguistics és a német Textlinguistik magyar megfelelőjét, a szövegnyelvészetet használjuk az új diszciplína megjelölésére. Ha viszont figyelembe vesszük azt, hogy az „új kutatási tárgynak”, a szövegnek nemcsak nyelvészeti (fonetikai, grammatikai, prozódiai, szemantikai stb.) mozzanatai vannak, és vizsgálatában a nyelvtudományon kívül jócskán érdekelt benne az olyan tudományok, mint a kommunikációelmélet, a szociológia és a szociolingvisztika, a lélektan (mint pszicholingvisztika), az irodalomtudomány és a stilisztika, a szemiotika és a logika, a beszédaktus-elmélet, a folklorisztika, valamint a teológia és a retorika, hogy ne is beszéljünk a matematikáról, a rendszerelmétről, a kialakulóban lévő cselekvésselméletről (Handlungstheorie) vagy a dokumentum- és tartomelemzésről egészen a fordítástanig és az oktatás területeiig, — akkor teljesen jogos és vitathatatlan előnyben van a magyar szövegtan elnevezés, amely ebben a formában semlegesíti az új diszciplína megkérdőjelezhető konnotációit. A magyar szövegtan elnevezés tehát jobban kifejezi az új tudományág interdiszciplináris jellegét, s mint új elnevezés az 1978-as kaposvári tudományos ülésszak után nyert egyre tartósabb polgárjogot tudományos gondolkodásunkban (SZATHMÁRI—VÁRKÖNYI szerk.: 1979.). Ezek ellenére is mindkét elnevezést használjuk a magyar szakirodalomban, sőt a szövegnyelvészet használata talán a gyakoribb.

Ami magát a szöveg létét illeti, azt hiszem, nincs olyan magyar nyelvész, aki ezt

kétségbe vonná. Viszont szinte elképzelhetetlen a szöveg mibenlétének egy olyan meghatározása, amely feltárná ennek a fontos jelenségnek az egész bonyolultságát. Ily módon a kutató csak két dologra vállalkozhat: vagy munkahipotézisként ad egy meghatározást, amellyel biztosítottnak véli az általa végzett tevékenység lényegének a feltárását, vagy pedig a kutatási tárgy lényeges jegyeit elméleti keretben, viszonylag terjedelmesebb formában fejt ki (FEHÉR—HÁRSING: 1977. 53). A magyar nyelvtudományban — a szakirodalom is erről tanúskodik (BÉKÉSI: 1986., 1987.; *Hungarológiai Értesítő és Analecta Linguistica* 1977—1985.) — a szöveg lényegének feltárásában a fenti két lehetőséget összekapcsolják a kutatók: a munkahipotézisként adott meghatározást követi a definíció legfontosabb aspektusainak a terjedelmesebb formában való kifejtése. Sajnos, szövegtani szakirodalmunkban az igényesebb elméleti dolgozatok növekvő száma ellenére sem született sokáig olyan magyar nyelvű monográfia, amely az ún. reális definíció szabályai szerint (FEHÉR—HÁRSING: 1977. 53) a szöveg lényeges jegyeit elméleti keretben, viszonylag terjedelmesebb formában fejtene ki. Ezt a hiányt részben pótolja BALÁZS JÁNOS *A szöveg* című monográfiája (Gondolat, Budapest, 1985.), amelyben a jeles nyelvtudós a magyar irodalom nagyjai műveinek felhasználásával megismerteti az új tudományág rendszerét, terminológiáját; feltárja a szöveg belső szerkezetét, és végigvezeti az olvasót a „(...) magyar írásbeli kultúra jellegzetes szöveggalkotó módszerein”. BALÁZS JÁNOS munkája — rendeltetését tekintve — a magyar szövegtani szakirodalomban körülbelül olyan helyet foglalhat el, mint W. DRESSLER összefoglalója (DRESSLER: 1972.) a nemzetközi szakirodalomban. Mindkét szerző azt a feladatot tűzte maga elé, hogy általános képet adjon magának a szövegnyelvészettnek és a szöveg mibenlétének a leglényegesebb kérdéseiről. Minthogy DRESSLER monográfiája voltaképpen egy szövegnyelvészeti/szövegtani bevezető — egyetemi hallgatók részére, ez nyilvánvalóan magyarázza azt is, hogy az osztrák professzor könyve, bár terjedelmét tekintve kisebb a BALÁZS JÁNOSÉNÁL, a szövegtan kérdéseit valamivel részletesebben tárgyalja, legalábbis több mozzanatát említi, mint magyar kollégája, ami azonban mit sem von le ez utóbbi könyvének az értékéből. BALÁZS JÁNOS legfőbb érdemét abban látjuk, hogy a nemzetközi szakirodalom igen mélyreható ismeretében részletesen foglalkozik a legkülönbözőbb szövegtípusok kérdéseivel, bemutatja az érvelés és a szónoki beszéd helyes felépítésének a legalapvetőbb mozzanatait, foglalkozik az oklevél és az elbeszélő szövegek szerkezetével, s mindezt úgy oldja meg, hogy — számba véve a szöveggalkotás és a szövegértés legfontosabb tényezőit a nyelvi közlés dinamizmusában — előzetesen felméri a szövegnek a különböző szintjeit: a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szintet, amit a szöveg aktuális és tematikus tagolódásának a megvilágításával zár. (Erre vonatkozólag részletesebben I. MATHESIUS: 1929.; BENEŠ: 1971.; DANEŠ: 1970., 1974a., 1974b.; FIRBAS: 1971.; SGALL—HAJČOVÁ—BENEŠOVA: 1973.; DEZSŐ—SZÉPE: 1967., 1974.; DEZSŐ: 1972.; ELEKFI: 1964., 1967., 1971., 1975.; KIEFER: 1976., 1979. — BALÁZS JÁNOS munkájáról I. BÜKY BÉLA: 1988.)

Természetesen a magyar nyelvtudományban is, akárcsak az egyetemes nyelvtudományban a modern szöveggutatók kezdetét a legalapvetőbb elméleti kérdések tisztázásának az igénye jelzi. Noha a magyar nyelvtudomány története folyamán nem dolgozott ki olyan koherens felfogást, mint mondjuk amilyen a prágai iskoláé volt, ám a szövegtani kutatásokban, a szövegnyelvészeti kérdéseinek a megvilágításában igen korán hallatta hangját, legalábbis az itthoni tájakon. DEME LÁSZLÓNAK egész sor tanulmánya és nagyobb lélegzetű munkája (I. BÉKÉSI: 1986. 361—362) arról tanúskodik, hogy a jeles nyelvészprofesszor — jóval a voltaképpeni szövegnyelvészet kialakulása előtt — sokat „megsejtett” abból, amit később szövegszerkezeti, szövegnyelvészeti vizsgálatoknak kezdtünk nevezni. „Másfél évtizede sincs még — írja

DEME 1978-ban —, hogy egymástól függetlenül, ki-ki a maga előzményei felől indulva, világszerte erősebben tapogatózni kezdtünk a mondat fölötti régiók irányába (kiemelés tőlem: M. J.). Magam — folytatja DEME — az önálló mondatoknak — kötészs és kötészo nélküli — összekapcsoltságát észlelve, nem kis óvatossággal javasoltam: »(...) nézzünk körül még jobban: vajon önálló mondataink egymástól független gondolatdaraboknak nyelvi burokba öntött kifejezői-e, vagy maguk is részei egy még nagyobb egységnek?« (Nyr. 89. 1965. 294. Idézte SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 57). De nem kevésbé lényeges az sem, amit még ehhez hozzátesz a neves szegedi professzor. Ezt írja: „Merész ötletnek tűnt ez akkoriban, amikor a legtöbb irányzat és iskola annak örült még, hogy a mondatig eljutott, azt tartván a legmagasabb rendű szerkesztménynek a nyelv szintjén; s ha terminológiájukba beszívargott is az 'utterance' (azaz 'Äusserung', azaz 'megnyilatkozás') kifejezés, az nem a „beszédmű”-vel azonosult felfelé, hanem a „mondat”-nak volt szinonímája”. (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 57—58.)

A „megnyilatkozás”, a „beszédmű” fogalma akarva-akaratlanul fölvet egy általános elvi kérdést: vajon a szöveg a langue vagy a parole szintjére tartozik-e? A kérdés látszólag egyszerű, de a rá adandó válasz korántsem egyértelmű; e tekintetben a magyar szövegtani szakirodalomban is megoszlanak a vélemények. A legtöbb kutató — így DEME LÁSZLÓ is — a szöveget parole-jelenségnek tekinti. Viszont a mondatfogalom differenciálásának az analógiájára szövegtani szakirodalmunkban is többen érvényesnek tartják a mondat fölötti szinten is a langue—parole megkülönböztetést. (Erre vonatkozólag l. BÉKÉSI: 1986. 19—21.) „(...) A szöveg nem a beszéd mindig egyedi, individuális és dinamikus egysége — írja TEMESI MIHÁLY —, hanem a konkrét megnyilatkozásokban megvalósuló általános érvényű funkcionális és szerkezeti törvények eredményeként a kommunikáció eszközeként, a nyelvnek az egysége” (TEMESI: 1977. — idézi DEME a SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 58). A nemzetközi szakirodalomban lényegében ezt az álláspontot képviseli vagy képviselte annak idején DRESSLER is (DRESSLER: 1972.), ezt a nézetet vallja a szovjet MOSKALSKAJA is (1981.).

Igazat kell adnunk BÉKÉSI IMRÉNEK (1986.), aki óvatosságra int a tekintetben, hogy a langue—parole viszonyt kiterjesszük a mondat fölötti szintre is, nevezzük ezt a szintet akár szövegnek, akár mondaton felüli egységnek, összetett szintaktikai egységnek vagy diszkurzusnak (MOSKALSKAJA: 1981.). BÉKÉSI elismeri, hogy létezik olyan felfogás is, amely a langue—parole viszonyt ugyan kiterjeszti a mondat fölötti szintre is, ám „ez még nem jelenti azt, hogy ezek a nyelvi rendszerhez tartoznak” (BÉKÉSI: 1986. 20). Ha a mondat a nyelvi rendszer elemeként értendő, az angol sentence, ill. KÁROLY SÁNDOR találó kifejezése: a rendszermondat adja vissza ennek a fogalomnak a lényegét, szemben az utterance-szel, a megnyilatkozással, amely volta-keppen „szövegmondat” (KÁROLY: 1981., PETŐFI: 1984.).

BÉKÉSI érvelése minden szempontból helytálló. Ma már szinte biztosra vehetjük, hogy ezek a mondat fölötti „egységek”, melyeket hol makrokompozícióknak; hol szuperstruktúráknak, esetleg szövegmodelleknek nevezhetünk (PETŐFI: 1971., 1982., 1984.; van DIJK: 1980. — idézi BÉKÉSI: 1986.), nem a nyelvi rendszer, hanem a kommunikáció elemei, „(...) a gondolatcsere megértésre — megértetésre irányuló feladatai formálták ki s irányítják őket” (BÉKÉSI: 1986. 20). Azaz pontosabban fogalmazva: minthogy a mondat fölötti szinten egy gondolat ölt nyelvi formát, sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a viszonylag egységes gondolati tartalom alakítja a maga sémáját, és nem megfordítva, bár bizonyos esetekben, az ún. sztereotip képződményekben a sémának (tehát a szövegmodellnek) is lehet és van meghatározó szerepe.

A már többször idézett BÉKÉSI IMRE a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódások egyik legkövetkezetesebb képviselője. Empirikus és elméleti kutatásainak eredményeit nemcsak a hazai és külföldi szakfolyóiratokban és tanulmánygyűjteményekben tette közzé (BÉKÉSI: 1983., 1986.; HEYDRICH und J. S. PETŐFI szerk.: 1986.; BÉKÉSI: 1986b. 360), hanem az utóbbi fél évtizedben két nagyobb lélegzetű monográfiával gazdagította az egyre erőteljesebben kibontakozó magyar szövegtani vizsgálódásokat. A *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok* című dolgozatában (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.) BÉKÉSI magyar újsághíryanagyok alapján a szövegek tartalmi—logikai összekapcsolási módjait vizsgálja, és bőséges példaanyaggal illusztrálja szövegnyelvészeti felfogásának legfontosabb mozzanatait.

BÉKÉSI másik jelentős munkája *A gondolkodás grammatikája* (A szövegfelépítés tartalmi—logikai szabályrendszere) című könyve (Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.). Ha játszani akarnánk a könyv címével, akkor azt mondhatnánk, hogy ez a cím voltaképpen azt fejezi ki, ami a szövegtannak is a lényege, vagyis a szövegvizsgálati metodológiát úgy is felfoghatjuk, mint a „gondolkodás grammatikáját”. De ez valóban nem is játék a könyv címével, hiszen maga a szerző is tulajdonképpen e köré a gondolat köré csoportosítja megállapításait, midőn a „gondolat modellálásának konstrukcionális megközelítését” tűzi ki célul. Egyetértünk BÉKÉSI IMRÉNEK azzal a megállapításával, hogy a gondolkodásnak a logikában nincs grammatikája, de a metaforikus cím mégiscsak kifejezi azt, ami meghúzódik a „gondolkodás mögött”: a szövegalkotást vagy a szövegfelépítést (BÉKÉSI: 1986. 15). A cím még azt is megerősíti, hogy a szerző a funkcionális szemlélet híve, vagyis nem formálisan és kívülről közelíti a szövegfelépítéshöz, hanem „a kifejezendő gondolat mint tartalom, valamint a gondolat kifejezés mint kommunikációs szándékú megoldás felől” (uo. 15).

Ebben a könyvében is, akárcsak a többi munkáiban (1983., 1986a., 1986b.), a szöveg szerkezetének az alapegységét a szövegkonstrukciós formák különböző változataiban, az ún. konstrukciótípusokban fedezi fel. A konstrukciótípus voltaképpen konstelláció. „Formailag egyfajta szövegszerkezeti egység, amelyet két tartalmi—logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A magasabb szövegegységbe a két viszonyfajta (s a viszonyított részek) sorrendi cseréjével épül be, beépítetlen helyzetében pedig szövegmű értékű lehet, s a lezártág érzetét kelti” (BÉKÉSI: 1986. 31).

BÉKÉSI az utóbbi években argumentatív struktúrákat vizsgál, és abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyes mellérendeléses kapcsolásfajták nem egymástól elkülönülten vesznek részt a széttagolt gondolati tartalmak viszonyításában, hanem leggyakrabban párosával. Erre az egységre tipológia építhető, s ennek leggyakoribb típusa az elvárás—törlő ellentét megokolása, vagyis (*A de (B mert C)*). Ezt a szövegkonstrukció-típust s ennek realitását a komponensek szabályos sorrendi cseréjével igazolja:

(A de (C tehát B))
 ((B mert C) de A)
 ((C tehát B) de A)

Ezeket a konstrukciótípusokat BÉKÉSI előbb újságnyelvi (BÉKÉSI: 1983.), majd esszé-szövegeken vizsgálta (BÉKÉSI: 1986a.), és argumentáló szépirodalmi részleteken konfrontatív megközelítésben is szemügyre vette (BÉKÉSI: 1986b.; BÉKÉSI szóbeli közlése).

A teljesség legcsekélyebb igénye nélkül sólnunk kell KIEFER FERENC és KÁROLY SÁNDOR meglehetősen gazdag és szerteágazó szövegnyelvészeti tevékenységéről is, akik — akárcsak az eddig bemutatott szerzők — nem csupán a szövegelmélet általános elvi kérdéseit taglalják munkáikban, hanem a szöveggrammatika, a szövegszemantika, a pragmatika stb. leglényegesebb elvi és gyakorlati problémáit is szemügyre veszik.

Ha PETŐFI dolgozatának (PETŐFI: 1982.) *A kutatás tárgya* című fejezetét vesszük alapul, akkor is megállapíthatjuk, hogy a magyar szövegnyelvészet eredetileg talán kívülről jövő tényezők hatására, de később a sajátosan magyar belső fejlődés eredményeként — legtöbbször talán a PETŐFIÉTŐL eltérő terminológiával, bár az ő és van DYK szakkifejezéseit ma is viszonylag elég sokan használják a magyar szövegtani szakirodalomban — végigment a szövegelemzésnek azokon a fázisain, amelyeket a maceratai egyetem nyelvészprofesszora sorol fel idézett munkájában. A ko-textuális elemzés, amely az egyszerű mondatok grammatikai struktúrájának elemzését jelenti (persze a 'grammatika' terminus meglehetősen eltérő értelmezésében), kapcsolódik a konnexitás kérdésköréhez is. (Csak zárójelben: a konnexitás nem azonos sem a kohézióval, sem a koherenciával. A kohézió értelmi — szemantikai konnexitásra utal, a koherencia pedig olyan tulajdonságot jelent, „amelynek egy verbális tárgyhoz való hozzátartozása során az elemzőnek nem csupán a tárgyra, hanem a tárgy használatára és általában a világra vonatkozó ismeretei is szerepet játszanak” (PETŐFI: 1982. 11)). Természetesen az elemzés folytatódik az összetett mondatokkal egészen a szövegig. Ez utóbbinak a vizsgálata a szöveggrammatika feladata, amely igen szerteágazó kérdéskörrel foglalkozik (prozódikus struktúra, pronominalizáció, lexikai konnexitás, temporális konnexitás, topic—comment struktúra stb.).

A kon-textuális elemzés az egyszerű mondat határain belüli megnyilatkozásokat abból a szempontból vizsgálja, hogy milyen kontextusban és milyen funkcióval használhatók az egyes megnyilatkozások. Éppen ezért a kon-textuális vizsgálódásokban szerföltött fontos szerepet játszanak a szociolingvisztikai és az etnolingvisztikai, a pragmatikai és pragmalingvisztikai, valamint a beszédaktus-elméleti kutatások eredményei.

És végül a textuális elemzés, amely a szövegek interpretálhatóságának a kérdéseivel foglalkozik. A textuális elemzésben a szövegalkotás és szövegbefogadás kérdései — amint azt PETŐFI mondja — meglehetősen összefonódva jelentkeznek, s éppen ezért az interpretáláshoz, pontosabban: az interpretálás céljára szolgáló elméleti apparátus kidolgozásához a kognitív-pszichológiai ismeretek mellett a kutatónak szüksége van filozófiai és logikai, a lehetséges világokra vonatkozó szemantikai és logikai szemantikai, valamint a mesterséges intelligencia kérdéskörébe vágó és nyelv-filozófiai ismeretekre is.

PETŐFI a kutatás lehetséges tárgyainak (ko-textuális, kon-textuális és textuális elemzés) a bemutatása után röviden érinti egy létrehozható szövegtipológia kérdéseit is. Elgondolása szerint egy szövegtipológia kidolgozható a legkülönfélébb kritériumok alapján. Négy kritériumrendszert nevez meg (strukturális, funkcionális, pragmatikai-szemantikai, valamint ezek tetszőleges kombinációi), melyeknek alapján ez a feladat megvalósítható. Természetesen a különféle szövegtipológiai kritériumok a szövegnek más-más aspektusaira vonatkoznak: a szövegek felépítésére (strukturális kritériumok), a kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szöveget használni szokták (funkcionális kritériumok), a tényállásokra (világ-struktúrák), amelyek leírásának az interpretálandó szöveg tekinthető (pragmatikai-szemantikai kritériumok). Azt viszont mondanunk sem kell, hogy a szövegtipológiai vizsgálódásoknál igen jelentős szerepük van a különféle strukturális és szemiotikai elméleteknek, de az ún. procedurális vizsgálatoknál a kutató nem nélkülözheti a kognitív-pszichológia és a számítógépes nyelvészet, valamint a mesterséges intelligencia-kutatás és a szimuláció-elmélet eredményeit sem, nem is beszélve a kommunikációelmélet, a retorika és a műfajelméleti vizsgálódások eredményeiről. (Részletesebben l. PETŐFI: 1982. 10—13.)

Nos, ha nem is pontosan abban a sorrendben, ahogyan azt PETŐFI felsorolja,

KIEFER FERENC is eddigi tevékenysége során több-kevesebb részletességgel foglalkozott azokkal a kulcskérdésekkel, amelyeket PETŐFI tömör elméleti összegezésében megvilágít. KIEFER a hatvanas évek eleje óta „jelen van” a magyar és az egyetemes nyelvtudományban, kezdetben mint az alkalmazott nyelvészet (gépi fordítás elméleti és gyakorlati kérdései) elismert művelője, és már ebben a minőségében is „találkozott” a magyar és az általános grammatika legkülönbözőbb szintjeinek azokkal az alapvető kérdéseivel, amelyeket a gépi fordítás elmélete és gyakorlata tűzött a fiatal kutató elé, majd egyre inkább a szintaxis és a szemantika — a hatvanas éveknek e két vezető diszciplínája — került érdeklődésének középpontjába. Természetesen a hatvanas években KIEFERnek a szintaktikai és szemantikai vizsgálódásai még a mondat határain belül mozogtak. Ez érthető, hiszen abban az időben egyéves amerikai tanulmányútja folyamán ismerkedett meg a korszak egyik legjelentősebb irányzatával, a generatív nyelvvelmélettel, amely — erről korabeli publikációi tanúskodnak (KIEFER: 1970. 153) — még inkább fokozta a szintaxis és a szemantika alapvető problémái iránti érdeklődését. Az ÁBRAHÁM SAMUVAL közösen kidolgozott szemantikaelmélet (ÁBRAHÁM—KIEFER: 1966.) és az önállóan publikált jelentéstani dolgozatok (KIEFER: 1966a., 1966b., 1966c., 1967a., 1967b., 1968a., 1968b.) után 1970-ben az akkori Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (OMKDK) gondozásában közzé tette *Mondattani — szemantikai tanulmányok* című kötetét, amely már igen határozottan a szintaxis és a szemantika iránti elkötelezettségét bizonyítja. S ez az elkötelezettség az új iránti fogékonysággal párosulva hamarosan „túllépett” a mondat határain, és KIEFER szintaktikai és szemantikai vizsgálódásai egyre határozottabban a szöveggrammatika, ill. a szövegsemantika felé mutatnak. Szöveggrammatikai tanulmányai közül kiemelkedő és — mondhatnánk — úttörő jelentőségű az 1976-ban publikált *A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról* című dolgozata (ÁNYT. 1976.), amelyben a szerző több elméleti kérdés megvilágítása mellett sorra veszi a mondatok szöveggé szerveződésének lehetséges grammatikai eszközeit (a névelő használata, a pronominalizáció, anafora, mellérendelés stb.), de közben igen lényeges szemantikai kérdéseket is érint, s ezek már utalnak azokra a területekre is (az előfeltevések elmélete, pragmatika), amelyeknek KIEFER napjainkban Magyarországon és nemzetközi viszonylatban is egyik legtekintélyesebb szakértője és kutatója, amit KIEFER munkáira történő igen gyakori hivatkozások is bizonyítanak.

KIEFER tevékenységében mindig a vizsgált téma mibenléte, jellege dönti el, hogy milyen irányban kell szélesítenie kutatása területét. Ha szöveggrammatikai témát elemez, nem mellőzheti ennek a szemantikai vetületét, ez utóbbi viszont már jócskán implikálja az előfeltevések egyes mozzanatainak a vizsgálatát, nem is beszélve a pragmatikáról, a beszédaktus- és a kommunikációelmélet bizonyos vonatkozásairól. Ez az összetettség, azaz integráló erő jellemzi az 1975-ben tartott nagy sikerű előadását is (*Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban*), mely az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának negyedszázados évfordulója tiszteletére rendezett tudományos ülésszakon hangzott el, és amely felöleli vagy legalábbis érinti azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a hatvanas-hetvenes évek fordulóján foglalkoztatták a nyelvtudomány és a rokon tudományok művelőit.

A hetvenes-nyolcvanas években Magyarországon és külföldön közzétett dolgozatai (KIEFER: 1983. 351; BÉKÉSI: 1986. 365) közül a legjelentősebb munkája — legalábbis a magyar szövegtani kutatások szempontjából — kétségtelenül *Az előfeltevések elmélete* című értekezése (KIEFER: 1983.), mely igen hasznos tanulságokat szolgáltat arra vonatkozólag, hogy a megnyilatkozás preszuppozícióinak pontos feltárása miként segíti elő a szövegszerveződés folyamatát, hiszen — mint maga a szerző állítja — „Az előfeltevések egyik legfontosabb alkalmazási területe a szövegnyelvészet”

(KIEFER: 1983. 11), annál is inkább, mivel a szövegkoherencia biztosításában döntő szerepet játszanak az előfeltevések.

Rendkívül nagyfokú igényesség és magas tudományos színvonal jellemzi KÁROLY SÁNDOR szegedi nyelvészprofesszor eddigi jó négy és fél évtizedes általános és magyar nyelvészeti tevékenységét csakúgy, mint legutóbbi egy—másfél évtized során kifejtett szövegnyelvészeti vizsgálódásait. Ha áttekintjük KÁROLY SÁNDOR eddigi igen gazdag és a nyelvtudomány szinte valamennyi területére kiterjedő tudományos tevékenységét (TAKÁTS: 1985—1986.), akkor arról győződhetünk meg, hogy a rendkívül gazdag tudományos termésében a par excellence szövegelméleti vizsgálódások viszonylag szerényebb helyet foglalnak el. Ha viszont figyelembe vesszük azt, hogy KÁROLY SÁNDOR tudományos tevékenységében a grammatika és a szemantika mindig az érdeklődésének középpontjában állt, s ezt az érdeklődést az utóbbi jó két évtizedben kialakult olyan irányzatok és kutatási programok (stratégiák), mint amilyenek a generatív nyelvelmélet, a kommunikáció- és a beszédaktus-elméleti kutatások, a pragmatikai vizsgálódások, a szemiotika és a különféle szemantikák (SCHAEFF: 1967.; KIEFER: 1980.; TERESTYÉNI: 1981.) csak egyre jobban elmélyítették az új felfogásokra érzékeny szegedi professzorban, — akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy KÁROLY SÁNDOR egyik korai előfutára, előkészítője és ma rendszeres művelője a magyar szövegtani stúdiumoknak.

Csak villanásszerűen utalhatunk néhány fontosabb munkájára, melyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a szövegelméleti kutatásokhoz. Következetes funkcionális nyelvszemlélete — lett legyen szó akár alaktani, akár mondattani munkáiról — szinte „végzetszerűen” arra determinálta a nyelv legárnyaltabb mozzanataira is érzékeny nyelvtudóst, hogy szélesítse azt a kört, amelyben jobban lemérhető és „szabadabban”, nagyobb összefüggésekben érvényesíthető a funkcionális nyelvszemlélet. KÁROLY SÁNDORNak a grammatikai tanulmányaiban (BENKŐ—IMRE szerk.: 1972.) mintha nem különülne el kellő mértékben az alaktan a mondattantól és ez utóbbi a szóalkotástól, amit — ha nagyon következetesek akarunk lenni — tudományelméleti szempontból kifogásolhatunk, ám ha ezt a témakört alaposabban szemügyre vesszük, akkor könnyen rájövünk arra, hogy ebben a „differenciálatlanságban” voltaképpen a nyelvnek a szintetizáló, az integráló ereje nyilvánul meg, az ti., hogy a nyelv mint az emberi közlés legtokéletesebb eszköze nem ismeri a különféle felosztásokat, szinteket, kategorizálásokat, amiket az elmélet konstruál, hanem mindenfajta összetevőjének, a legtágabban értelmezett külső és belső tényezőinek egységében teljesíti a funkcióját. KÁROLY SÁNDORNak egy ilyenfajta szemléletét olvashatjuk ki — legalábbis implicit módon — a *The Grammatical System of Hungarian* című színvonalas dolgozatából (BENKŐ—IMRE szerk.: 1972. 85—170).

Elsősorban elmélyült grammatikai vizsgálódásai (KÁROLY: 1956., 1963., 1965., 1969., 1971. és amelyekre még később kitérünk) döbrentették rá KÁROLY SÁNDORT, hogy a mondat határain belül mozogva a mondattan nagyon sok kérdését egyszerűen képtelenek vagyunk megoldani. E felismerésnek a kézzelfogható eredményét a magyar szemantikai szakirodalom egyik legszínvonalasabb munkájában, az *Általános és magyar jelentéstan* című értekezésben (KÁROLY: 1970). olvashatjuk. A kutatónak ki kell lépnie a „mondat bűvköréből”, egyrészt azért, hogy a grammatika, s azon belül is a szintaxis megoldatlan problémáinak utat nyisson a megoldás felé, másrészt pedig a rohamosan teret hódító kommunikációelméleti kutatások egyre meggyőzőbben tudatosították a tudomány művelőiben, hogy a mondat (a megnyilatkozás) nem teljes értékű, hanem csak minimális egysége a kommunikációnak, és ha teljes képet akarunk nyerni az emberi kommunikáció lényegéről, akkor nem mellőzhetjük a szövegelméleti vizsgálódásokat (KÁROLY: 1979. 23). Ennek a felismerésnek több

lényeges mozzanata már jelen van KÁROLY SÁNDOR régebbi munkáiban is, pl. az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI.* kötetében (Budapest, 1969.) közölt dolgozataiban. Ez a kötet „A magyar nyelv generatív nyelvtana” témakörébe nyújt bepillantást a KÁROLY vezetésével működő tudományos munkaközösség színvonalas tanulmányai révén. Sajnálhatjuk, hogy a magyar nyelvtudománynak ez a vállalkozása is, mint annyi más a múltban is, torzóban maradt.

Ebben a kötetben KÁROLY SÁNDOR két tanulmánya szerepel, de ha a bevezetőt is számítjuk, akkor három. Az egyik „A melléknévi csoport” (159—227), a másik pedig „A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikai egységek (A főnévi összetételek)” (271—328). KÁROLY akármelyik dolgozatát vesszük is szemügyre, benne vannak azok a szintaktikai és szemantikai mozzanatok, amelyek a szerző valamivel későbbi, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, koncepciójában dominánssá válnak, hiszen főleg a szemantika a szöveg koherenciájának a legfontosabb biztosítója akár a lineáris, akár a globális egység szempontjából vesszük is szemügyre a szöveget. Vagy utalhatunk arra a dolgozatra is, amely a generatív nyelvtan kapcsolatát elemzi a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával (KÁROLY: 1971.).

KÁROLY SÁNDORNak a következetes nyelvészeti koncepciója, amely nagyjából a hatvanas évek eleje óta a szintaktikai és a szemantikai vizsgálódásaiból kristályosodott ki, és az a következetes és rendszeres tudományos tevékenység, amelyben koncepcióját érvényesíteni kívánta, szinte törvényszerűen vezette el ahhoz a szövegelméleti, szöveggrammatikai, szövegsemantikai felfogáshoz (KÁROLY koncepciójára ezek az elnevezések kivétel nélkül érvényesek!), amelyet az 1978-as kaposvári szövegtani konferencián *A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben* című előadásában fejtett ki (l. SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 23—32). Ebben az előadásban igen lényeges a „kommunikációs szemlélet” kifejezés, nem azért, mintha a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódásokban háttérbe szorult volna a kommunikációs szemlélet. (A kommunikációs szemlélet egyre erőteljesebb érvényesülését l. DEME LÁSZLÓ önálló kiadványként megjelent munkáiban és egész sor tanulmányában (BÉKÉSI: 1986. 361—362), WACHA IMRE kötetében (1981., 1987.), PLÉH CSABA—RADICS KATALIN (1976. 261—277, 1982. 87—108) tanulmányaiban, RADICS KATALIN—LÁSZLÓ JÁNOS gyűjteményében (RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.), TERESTYÉNI TAMÁS dolgozataiban (TERESTYÉNI: 1981., 1982.), PLÉH CSABA—TERESTYÉNI TAMÁS kiadványában (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979.), SZECSKŐ TAMÁS—SZÉPE GYÖRGY tanulmánygyűjteményében (SZECSKŐ—SZÉPE: 1969.), BUDA BÉLA munkáiban (BUDA: 1974., 1988.) stb.)

A kommunikációs szemlélet tehát azért igen-igen lényeges mind elméleti, mind gyakorlati szempontból, mert a szövegvizsgálat nem légtüres térben történik, hanem a kutató a maga természetes közegében követheti nyomon a szövegképződés bonyolult és szerteágazó folyamatát.

KÁROLY SÁNDOR is ennek a szemléletnek igyekszik maradéktalanul érvényt szerezni az imént említett előadásában, miközben — ha vázlatosan is — áttekinti a szövegtan legáltalánosabb kérdéseit (a szavak, lexémák jelentésviszonyai, a jelentés szerepe a szöveg lineáris folytonosságának biztosításában és globális egységének megteremtésében, a szemantikai koherencia, a szöveg és a stilsztika viszonya stb.). Külön kell szólnunk a társadalmi magatartást és etikát érintő megjegyzéseiről. „A szövegnyelvészettnek — mondja KÁROLY — van néhány olyan területe, helyesebben praktikus vonatkozása, amely a társadalmi magatartást és az etikát is közelről érinti, s ezért az oktatásban-nevelésben sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. Olyan tevékenységekre gondolok, mint szövegértés és -értelmezés, vita, hivatkozás és idézés, valamint verbális befolyásolás” (KÁROLY: 1979. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.:

1979. 31). Úgy véljük, az etikai mozzanatok valóban szerves kísérői mindennapi életünknek, és hogy ez mennyire hozzátartozik ahhoz a tevékenységünkhöz, amit kommunikációnak nevezünk, annak az is ékes bizonyítéka, hogy a természetes emberi nyelv adta lehetőségekkel gyakran vissza szoktak élni, ami valóban súlyos, etikát sértő és az emberi méltóságot megalázó magatartás, ideológia kialakulásához vezethet. (SCHAFF: 1967. 76—89.) Nem véletlen pl. az sem, hogy még a 19. sz. elején is éltek és hatottak a köztudatban olyan felfogások, amelyek „(...) az oratóriát — valami színmutató — mások csalására, vagy legalább ámtítására szolgáló alacsony komédiázásnak” tekintették (BALOGH SÁMUEL: 1823. 32, idézi VÍGH: 1981. 68). De a retorika, amely a kommunikációnak mégiscsak egy sajátos válfaja, a vádlottak padjára került Platontól kezdve Shakespeare-en át Kantig és Goetheig valamennyi nagy filozófus és művészóriás szemében (VÍGH: 1981. uo.). Korántsem véletlen tehát, ha KÁROLY nem a retorika, hanem a szövegnyelvészeti vizsgálódások kapcsán is felhívja a figyelmet az etikai aspektusok fontosságára, ami ZSILKA JÁNOS koncepciójában (ZSILKA: 1982.) is jelentkezik.

KÁROLY SÁNDOR nem csupán a leíró szövegnyelvészeti vizsgálódások egyik elindítója és elméleti-módszertani megalapozója, hanem következetes nyelvszemléletéhez híven vissza-visszanyúl a történeti korokba. Legutóbb IMRE SAMU Szabács Viadaláról szóló dolgozatához kapcsolódva (IMRE: 1958.) ennek a 15. sz.-ban keletkezett verses epikai nyelvemlékünknak a szövegszerkezetét vizsgálta meg (KÁROLY: 1987.), ezzel is árnyalva a magyar szövegnyelvészetnek azt a szárnyát, mely régebbi szövegek vizsgálatával foglalkozik. KÁROLY voltaképpen a szövegmondatok (l. *Mondat és megnyilatkozás* című tanulmányát, KÁROLY: 1981.), a kötőszók, az anaforikus és kataforikus névmások, a stílus ökonómiáját, a szemantikai és a szintaktikai kohéziót vizsgálja.

Még szólnunk kell egy-két olyan teljesítményről, amely föltétlenül emeli a magyar nyelvtudomány, s ezen belül is a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódások jó hírnevét. Elsősorban SZABÓ ZOLTÁN kolozsvári professzort említjük, aki — DEME LÁSZLÓ, BÉKÉSI IMRE, KIEFER FERENC, KÁROLY SÁNDOR mellett, de a sort még tovább folytathatnánk — a magyar szövegnyelvészet művelőinek az élvonalába tartozik. Szövegnyelvészeti felfogását — mely igen korán szorosan összekapcsolódott az ún. szövegközpontú stilisztikai vizsgálódásaival — több tanulmányában fejt ki (l. BÉKÉSI: 1986. 368—369, *Hungarológiai Értesítő* 1977 óta megjelent kötetei, az *Analecta Linguistica* 1977—1985 között megjelent számai). Ezek közül sorrendben az első és igen magas színvonalú alkotása *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai* című értekezése (Kolozsvár—Napoca, 1977.). Ebben a könyvében a kolozsvári professzor voltaképpen azt a módszert követi, amit mi is próbáltunk szövegnyelvészeti körképünk 2. fejezetében körvonalaizni (a szövegnyelvészet kibontakozásának előzményei) azzal a különbséggel, hogy az ő felfogásában a „háttérágazatot” a stilisztika alkotta, a miénkben pedig a par excellence szövegelméletet. „Nem a XX. századi stilisztikai, poétikai és irodalomelméleti iskolákat (...) mutatjuk be — írja SZABÓ ZOLTÁN —, hanem az új nyelvelméleteket: a strukturalizmust, szemiotikát, szemantikát, matematikai nyelvészetet, generatív grammatikát. Az utolsó fejezetben tárgyalt szövegnyelvészet is ezekből az új irányzatokból nőtt ki. A maga sajátos szempontjainak megfelelően egyfajta összegezője az új elméleteknek”. (SZABÓ 1977. 50).

A szövegnyelvészet valóban összegez, SZABÓT a modern stilisztika elméleti és módszertani alapjai érdeklik. Ám azt az „összegzést”, amiről SZABÓ ZOLTÁN a fenti idézetben beszél, és amiben tévedhetetlenül a szövegelmélet egyik lényeges vonását látja és láttatja — az utólagos bölcsességet mellőzve — úgy véljük, szélesíthette volna, hiszen már 1977-ben, de már előbb is, igencsak kezdtek beépülni „a szövegnyelvészetre

szabott stilisztikába” a tőle nem említett új irányzatok és felfogások, pl. a beszéd-aktus-elmélet, a pragmatikai kutatások is mindinkább kibontakozóban vannak csakúgy, mint az előfeltevésekről szóló stúdiumok (ez utóbbira vonatkozólag I. KIEFFER—RUWET szerk.: 1973. 218—243). Ennek ellenére A mai stilisztika nyelv-elméleti alapjai című monográfia az egyetemes magyar nyelvtudomány jelentős alkotása még abban az esetben is, ha igazat kell adnunk ZSILKA TIBORNak, aki szerint ebben a monográfiában, amely legalább olyan mértékben szövegnyelvészet, mint stilisztika, az előbbi terjedelmesebb, részletesebb elemzést igényelt volna (ZSILKA TIBOR: 1978.).

Sajnos, szinte csak távirati stílusban szólhatunk *A szövegvizsgálat új útjai* című kötet (Bukarest, 1982.) öt tanulmányáról, ám a későbbiekben a műelemző és a stilisztikai tanulmányokra — legalább utalásszerűen — még visszatérünk. A kötet legelméletibb beállítottságú dolgozata föltétlenül SCHVEIGER PAUL nevéhez fűződik. (A szövegnyelvészet néhány elméleti kérdése, 12—52.) SCHVEIGER a szövegnyelvészet egyik igen jelentős, ha nem a legjelentősebb problémájának a szövegkohéziót tekinti. A kohézió meghatározásában a „kontextust” az ő számára a szöveggrammatika, a szemantika, a szintaxis, a pragmatika, a szöveg preszuppozíciói és logikája, valamint az ezekhez nagyon szorosan kapcsolódó és az ezekbe beágyazódó mozzanatok biztosítják. A szerző a kohézió lényegének a felderítésében fontos szerepet tulajdonít a patológiai szövegek vizsgálatának is.

Köztudomású, hogy a hatvanas évek elején, a „mondatközpontúság” korszakában a generatív grammatikában a szemantika a szintaxis részeként jelenik meg, a szövegelméleti vizsgálódások kibontakozásával ez a viszony olyképpen módosul, hogy most a mondatok szintaktikai szerkezetéből kikristályosított szemantikai elem válik elsődleges, integráló erővé (JÓZSA: 1982. 199).

Ennek a szintaktikai szerkezetből elvont elemnek, érthetőbben: a szövegjelentésnek és a modalitásnak a viszonyát vizsgálja MURVAI OLGA (Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához, 53—82). MURVAI szakavatott kézzel, tanulmányában a nyelvészetnek nem ismeretlen, de föltétlenül újszerűen értelmezett területére kalauzolja el az olvasót (az előzményekre vonatkozólag I. CH. BALLY: 1955.). Ezt az újszerűséget a nyelvész számára elsősorban a logika, a filozófia, a pragmatika, a beszédaktus- és a kommunikációelmélet, a lélektan stb. eredményei jelentik és teszik lehetővé. MURVAI OLGA is ebben az elméleti keretben mozog, és miután a modalitás fogalmát megközelítően tisztázta, azt vizsgálja, „hogyan néhány különösen fontos modális érték” (pl. a bizonyosság, valószínűség, kötelezettség stb.) „hogyan/miként realizálódik a neki megfelelő modalitástípus keretében, és milyen szövegkapcsolatokat eredményez” (MURVAI: 1982. 61). A bukaresti kolléganő ezt úgy véli elérhetőnek, hogy „(...) a különösen fontos modális értékek” elemzésére egy logikai keretet állít föl, s ily módon az aleutikus, az episztemikus, a deontikus, a kívánság és az érzelmi (affektív) modalitás alapfogalmai nyújtanak fogódzót elgondolásai kifejtésére.

MURVAI OLGA szövegnyelvészeti és műelemző (stilisztikai) tevékenységére a továbbiakban még visszatérünk, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a modalitástípusok vizsgálata az eltérő struktúrájú nyelvekben jó lehetőséget biztosít egy szövegtipológia kimunkálására. Az összehasonlító vizsgálatok (újabban EÖRDÖGH MIKLÓS ilyen jellegű — de más szempontú — kontrasztív szövegnyelvészeti stúdiumaira hivatkozhatunk (EÖRDÖGH: 1985.)), minden bizonnyal a modális értékeket árnyalná és esetleg „értéksík-váltáshoz” is vezetnének. Ez a kérdés (ti. az értéksík-váltás) egy olyan problémához is szorosan kapcsolódik, ami a nemzetközi szakirodalomban nem új (I. ANTAL: 1963.), de amelyre mind a mai napig még nincs végleges, vagy ehhez

közeledő megoldás. Arról van ugyanis szó, „(...) hogy a nyelvi szinonímák fölcserélhetők-e egymás között a szövegben anélkül, hogy megváltozna a mondat modalizált jelentése és közvetve a mondatok szövegbeli kapcsolata” (MURVAI: 1982. 81).

Jelentőségét és megállapításainak elmélyültségét tekintve is A szövegvizsgálat új útjai című kötet egyik igen figyelemreméltó tanulmánya Cs. GYÍMESI ÉVA A műelemzés módszertanához (148—198) című értekezése. A kolozsvári kolléganő két évtizedes tudományos pályafutása során gondolatgazdag és eredeti megállapításaival vonta magára a nyelvészek és a társtudományok művelőinek a figyelmét. Színvonalas és igényes tudományos-publicisztikai tevékenysége, valamint egyetemi oktatási gyakorlata Cs. GYÍMESI ÉVÁT egyszerre a tudományos gondolkodás két rokon területéhez köti: a magyar és az általános nyelvészethez, valamint a magyar és az egyetemes irodalomtudományhoz, és mindkét területen — kihagyások nélkül — állandóan jelen van. A kötetben közzétett tanulmánya csakúgy, mint a SZABÓ ZOLTÁNÉ (A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, 84—147) és a többi szerző: a szövegközpontúság szellemében fogant értekezés. A SZABÓ ZOLTÁN tanulmányával kínálókozó összehasonlítás és közelítés lehetőségét nem az indokolja és magyarázza, hogy az irodalomtudomány és a nyelvészet még nem is olyan régen egy tudomány keretében élte az életét, tehát rokon vagy társtudományokról van szó; hanem itt a kínálókozó összehasonlítás lehetősége a közös szemléletben van. Cs. GYÍMESI ÉVA is és SZABÓ ZOLTÁN is a szövegközpontúságra, ennek fogalmi és módszertani elveire építi fel koncepcióját. Mindketten a szöveget próbálják „kitapintani”, Cs. GYÍMESI ÉVA az irodalomtudománytól indul el a szöveg felé, SZABÓ ZOLTÁN pedig a nyelvészettől halad a stilisztikán át ugyancsak a szöveg felé. Azonosság? Vajon a két diszciplína egyike feloldódik a másikban? (A kérdésre vonatkozólag I. WELLEK—WARREN: 1972.; az újabbak közül SZABÓ: 1977.; SZATHMÁRI: 1980.; GAÁL: 1983.)

Cs. GYÍMESI ÉVA műelemző tevékenységére még visszatérünk (*Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Bukarest, 1983.), csakúgy, mint a JÓZSA MÁRIÁÉRA, most azonban egészen röviden SZABÓ ZOLTÁN tanulmányát vesszük szemügyre.

SZABÓ ZOLTÁN terjedelmes értekezése egy több éven át érlelt, következetesen kikristályosított koncepció színvonalas kifejtése. SZABÓ eddigi szövegnyelvészeti tevékenységének legnagyobb jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy a magyar nyelvtudományban azon kevesek közé tartozik, akik elsőként ismerték fel a hatvanas években kibontakozó szövegnyelvészeti vizsgálódásokban a stilisztika rendszerebb és módszeresebb művelésére kínálókozó lehetőségeket. Nagyon céltudatosan és következetesen munkálkodott, igen mélyreható elméleti ismeretekkel és jó kritikai érzékkel egy hangsúlyozottan szövegközpontú, komplex stilisztikai módszertan kialakításán. Ezt bizonyítja a szövegnyelvészeti keretbe „ágyazott” stilisztika számos elvi, módszertani és gyakorlati kérdését tisztázó több tucat tanulmánya és mintaszerű stilisztikai elemzése, melyek a romániai, a magyarországi szakfolyóiratokban és a legkülönbözőbb tekintélyes nemzetközi kiadványokban láttak és látnak napvilágot, nemegyszer önálló monográfiák formájában is.

SZABÓ ZOLTÁN rendszerező elve a szövegszintűség. Ez az az elméleti alap, amelyből kiindulva a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának összes lehetséges mozzanatait, „kiágazásait” igen jó szintetizáló képességgel, remek kritikai érzékkel árnyaltan és tömören elemzi, ami igen gazdag ismeretanyagról, nagyfokú szakirodalmi jártasságról tanúskodik. Stilisztikai koncepciója, mely a hagyományos stilisztikai vizsgálódások elszigetelő és atomisztikus módszertanát erőteljesen meghaladja (I. MURVAI: 1976.), olyan elméletileg megalapozott elveket és kutatási technikát kínál fel, „amelynek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg” (SZABÓ szerk.:

1982. 139), s a rész—egész viszonyát tekintve „(...) a mondat és az annál kisebb egységek számára a szövegbeli jelentéskiterjedés és a szövegszerkezeti kisugárzás figyelembevételével a mindenképpen szükséges tág vizsgálati alapot szolgáltatja” (uo.).

Mind a hazai, mind a világszerte folyó szövegelméleti vizsgálódásokból azt szűrhetjük le, hogy főleg elméleti kérdésekben (l. csupán magát a „szöveg” fogalmát is) van még jócskán tisztázni valója a szakirodalomnak, s ezt SZABÓ ZOLTÁN is érzékelteti. Ha pl. alaposabban szemügyre vesszük a szöveg összetevőit, akkor egyöntetűen az derül ki a szinte áttekinthetetlen szakirodalomból, hogy a jelentés bizonyul a szöveg legszilárdabb összetartó erejének, akár „alulról” haladunk fölfelé (a szótól a szókapcsolaton és a mondaton át a bekezdésnyi megnyilatkozásig, ill. a szövegig), vagy fordítva, „felülről”, a szövegből kiindulva haladunk vissza a legegyszerűbb építőelemig, a szóig. Ennek az „összetevős és lebontási” eljárásnak különösen az irodalmi művek elemzésében és a stilisztikai vizsgálódásokban van igen jelentős szerepe. (NYÍRÓ: 1979.; A jelentés szerepéről általában l. PETŐFI: 1984.)

SZABÓ is a jelentésnek nemcsak világosan látja a stilisztikai elemzésekben betöltött szerepét, hanem azt is jelzi, hogy a szövegszintűsége alapozott stilisztika fogalmi rendszerében legalább annyi a tisztázatlan probléma, mint magában a szövegelméletben. Ha a korszerű stilisztikai vizsgálódások helyét valahol a szövegnyelvészeti stúdiumok körül jelöljük ki — jelenleg ez látszik a legjárhatóbb útnak (HARWEG: 1972.; CASSIRER: 1975.; ANDERSON: 1975.) — akkor is jogosan föltehetjük a kérdést: a stilisztikának egyre interdiszciplinárisabbá váló jellege (MURVAI: 1976.); s mint komplex, integráló „erejű”, mégiscsak önálló létre jogosult tudománynak hangsúlyozottan nyelvészeti indíttatása folytán (SZABÓ: 1977.), hol van a helye a nyelvi szintek rangsorában? (A nyelvi szintekről l. BENVENISTE: 1974.) Vajon a hangtani, alaktani, szintaktikai, szemantikai stb. szint analógiájára beszélhetünk-e stilisztikai szintről?

Ez a kérdés a szövegszintűsége alapozott magyar stilisztikai vizsgálódások elméletében fölvetődött. „Vajon milyen sors vár a stilisztikára? — kérdezi SZATHMÁRI ISTVÁN. — Beolvad a szövegtanba, esetleg más diszciplinába? Vagy éppen ő kebelez be más stúdiumokat? Illetőleg megmarad különállva, de a korábbinál még interdiszciplinárisabb jelleget ölt? Nem tudhatjuk. (...) Egy azonban fontos, hogy ti. a par excellence stilisztikai jelenségek valahol megkapják az őket megillető vizsgálatot és értékelést” (SZATHMÁRI: 1980. 46; GAÁL: 1983.). (A szövegvizsgálat új útjai című kötet részletesebb elemzését l. MÁTÉ: 1983.)

SZABÓ ZOLTÁN az egyetemes magyar nyelvtudománynak azon kutatói közé tartozik, akinek sikerült maga köré tömörítenie — nehezebb körülményei és lehetőségei ellenére is — egy olyan kutatói gárdát, amelyet „kolozsvári szövegelméleti iskolának” is nevezhetnénk. „Nem véletlen — mondja KÁROLY SÁNDOR, szövegnyelvészeti és stilisztika kapcsolatát elemezve —, hogy a stilisztika és a szövegnyelvészet együttes művelői közül a legnagyobb munkásságot felmutató magyar tudós, SZABÓ ZOLTÁN kolozsvári egyetemi tanár így nyilatkozik: »A szövegnyelvészet sok mindenben megtermékenyítette a stilisztikát. Nem túlzás talán azt sem állítani, hogy ma aligha lehet a stilisztikát a szövegnyelvészet nélkül eredményesen művelni«” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 29).

Csak példaként említjük meg a *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról* című kötetet (1976.), a *Kis magyar stilisztikát* (1969.), a *Kis magyar stílustörténetet* — két kiadásban (1970-ben Bukarestben, 1982-ben átdolgozott és bővített kiadásban Budapesten), valamint az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* 1981-ben induló sorozatát. Ezeknek szerkesztője és szerzője, valamint koncepció kidolgozója SZABÓ Zoltán. És itt külön felhívnánk az érdeklődők figyelmét arra a cáfolhatatlan

tényre is, hogy a Kis magyar stílustörténettel SZABÓ ZOLTÁN — előzmény és minta nélkül (legalábbis a magyar nyelvtudományban) — az általa kidolgozott módszer és koncepció birtokában új utakat vágott a stíluskutatás történetében, természetesen felhasználva a magyar és a nemzetközi szakirodalom (a nyelv- és irodalomtudomány) részeredményeit.

Stílustörténeti szintézisének az újdonsága az, hogy a szerző „(...) az irányzat és az egyéni stílus tárgykörbeli kettősségét egyetlen egységre”, az irányzatra váltotta át. Voltaképpen tehát igényes szintézisének legfőbb célja az volt, hogy bemutassa a fejlődés legfőbb tendenciáit.

Mindezeket a kérdéseket azért hoztuk szóba, és a példákat is azért idéztük, hogy világosan láthassuk és nyomon követhessük egy következetes koncepció kialakulásának a folyamatát, melynek legújabb eredménye a közelmúltban megjelent *Szövegnyelvészet és stilisztika* című könyve (Budapest, 1988.).

A kolozsvári nyelvtudós ebben a könyvében, melynek előzményei főleg A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai (1977.) és A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége (1982.) című munkái, elsősorban azt vizsgálja, hogy „(...) miben segíti a szövegnyelvészet a stilisztikát”. Ennek az igen jól sikerült munkának az újszerűsége nemcsak abban áll, hogy a két előbbi alapvető műben vagy egyáltalán a témába vágó eddigi írásaiban megfogalmazott gondolatokat a szerző egyszerűen újabbakkal egészíti ki, hanem itt arról van szó, hogy a szövegnyelvészet alapvető elméleti és módszertani kérdéseit „a stilisztikára való sajátos beállításban” vizsgálja. „És látni lehet majd — írja SZABÓ ZOLTÁN —, hogy melyek a szó, illetőleg a mondat szintű szemlélet túlhaladásának a következményei. Többek között az — folytatja SZABÓ —, hogy a szövegnyelvészet új tartalmakkal (a kommunikációs funkcióval, a pragmatikai feltevésekkel, helyzetekkel) vagy legalábbis ezek erőteljesebb figyelembevételével gazdagította a nyelvészeti és stilisztikai kutatásokat, olyasmivel, ami a szöveghez kötődik, és nincs vagy alig van köze a kisebb nyelvi egységhez, a szóhoz vagy a mondathoz”. (SZABÓ: 1988. 4.)

Az a módszer, ahogyan SZABÓ ZOLTÁN könyvének első (bevezető) fejezetében a szövegnyelvészet alapvető elméleti és módszertani kérdéseit elemzi, valóban „(...) a stilisztikára történő sajátos beállítást” tekinti mérvadónak. Úgy véljük, hogy a két diszciplína oly nagy mértékben közeledett egymáshoz, hogy kis túlzással talán már „összeolvadásukról” is beszélhetnénk, ami kétségtelenül azoknak az álláspontját igazolja (hogy régebbi nézeteket idézzünk l. ENKVIST: 1971.; MAX BENSE: 1965., 1969.; TOPOROV: 1966. és mások), akik — úgymond — kétségbe vonják a stilisztika önállóságát, amolyan az irodalom- és a nyelvtudomány között „lebegő”, hol ebben, hol amabban feloldódó „tények” és „lappangó lehetőségek” vizsgálatát látják benne. Az „összeolvadás” kifejezésben az idézőjel már utal arra, hogy e sorok írója nem osztja azok véleményét, akik a stilisztikát és kutatási tárgyát, a stilisztikai jelenségeket, amelyek valóban nyelvi jelenségekhez kötődnek (SZABÓ: 1977. 181), feloldják a nyelvtudományban vagy a nyelvtudomány valamelyik ágában, leggyakrabban a szemantikában, avagy az irodalomtudományban. SZABÓ ZOLTÁN könyvének bevezető fejezetében azokat a kérdéseket fogja vallatóra, amelyek alkalmasak arra, hogy elemzésük révén a szövegnyelvészetet a stilisztikától elhatárolja. Persze ez nem könnyű feladat már csupán azért sem, mert az összefonódás valóban igen erőteljes: hisz a szövegnyelvészetnek és a stilisztikának azonos a kutatási tárgya, a szöveg. Ha a nagyon távan értelmezett szövegtudomány fogalmából indulunk ki (STIERLE: 1975.; van DIJK: 1979.), és végighaladunk ennek a legkülönbözőbb sajátosságos területein — nevezük azt textológiának, szövegnyelvészetnek, vagy a diszciplína különféle elnevezéseiben tallózunk: szövegten, szövegelmélet, beszédműelemzés, szövegelemzés,

szöveggommunikáció interdiszciplináris tanulmányozása (SCHMIDT: 1982.), a nyelvi szövegek szemiotikai vizsgálata (PETŐFI: 1983.) stb. —, nagyon nyilvánvalóvá válik, hogy itt csupán egyetlen lépést kell tennünk, és már a stilisztika vagy igen gyakran a műelemzés területén találjuk magunkat, ha irodalmi szövegekről van szó.

De mindezekben az elképzelésekben túlmenően a szövegnyelvészet mibenlétét elemezve SZABÓ ZOLTÁN sorra veszi a szövegnyelvészet különböző ágazatait, és nagyjából a nyolcvanas évek közepéig kialakult álláspontok szerint (BALLMER: 1981.; BRINKER: 1979.; ZSILKA TIBOR: 1981. és mások) a szövegnyelvészet következő ágait különíti el: szövegfonetika, szöveggrammatika, szövegsemantika, szövegpragmatika és a szöveg tartalmát, a valóságra vonatkozását tanulmányozó ág, mely véleményünk szerint igen közel áll a szövegsemantikához.

Itt utalásszerűen csupán a szövegfonetika és a szöveggrammatika egy-két mozzanatát vesszük szemügyre. A magyar és a nemzetközi szakirodalomban is eléggé kidolgozatlan, mondhatnánk: elhanyagolt területe a szövegnyelvészetnek a szövegfonetika (DRESSLER: 1972b.; BRASIL: 1975., 1979.). A nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló DEME LÁSZLÓ (1978.) és WACHA IMRE (1973., 1974., 1975., 1981., 1987.) e területen kifejtett tevékenysége. A szövegfonetika elsődleges vizsgálati tárgya a szövegegész hanglejtése, a mondathangsúly és hanglejtés kisugárzása a mondat felletti egységekre (HARWEG: 1971.), aminek egyes szövegekben igen gyakran kohéziós szerepe is lehet (HALLIDAY és HASAN: 1976.), de tanulmányozása poétikai szempontból sem közömbös (van DIJK: 1972.).

A szövegnyelvészetnek a szöveggrammatika olyannyira a legkidolgozottabb ága, hogy igen gyakran ez utóbbit azonosítják az előbbivel. „Sajátos vizsgálati tárgyát több meghatározás összegezése alapján — írja SZABÓ — a következőkben körvonalazhatjuk: a szöveg megszerkesztettsége, kompozíciós formája, valamint a szöveget alkotó mondatok összekapcsolódásai és egyáltalán a mondatoknak mint a szöveg közvetlen összetevőinek a felépítése” (SZABÓ: 1988. 12). A szöveggrammatika feladatkörének a kijelölése során felmerül az a kérdés is: vajon a szöveggrammatikán belül létezik egy szöveg szintaxis? A magyar nyelvészeti szakirodalomban találunk olyan megoldásokat és elképzeléseket, amelyek a szöveg szintaxis létezésének a feltételezésén alapulnak. Itt elegendő utalnunk a már többször idézett DEME LÁSZLÓNAK az úttörő munkásságára (l. a szöveg mondat szerkezeti sajátosságait — terjedelem, zsúfoltság, tagoltság —, melyeket a neves szerző a szövegbe ágyazottságukból vezet le) (DEME: 1971.), vagy említhetjük BÉKÉSI IMRE (1982.) szövegvizsgálati tevékenységéből leszűrhető, elméletileg is hasznosítható következtetéseit, aki a bekezdésnyi egységek szöveg szerkezeti és tartalmi — logikai kapcsolódásait vizsgálja, és a mondatok száma alapján, melyek igen fontos összetevői ezeknek az egységeknek, jellegzetes szövegkonstrukciós formákat különít el. (Erre vonatkozólag l. uő.: 1986. 31—42.) A külföldi szakirodalomban azonban magának a szöveggrammatikának a létét is sokan megkérdőjelezzik, ill. úgy vélik (LANG: 1971., DASCAL és MARGALIT: 1974.; ezek cáfolataként l. még van DIJK: 1972., PETŐFI és RIESER: 1977.), hogy a mondatgrammatika meghosszabbításával, ill. kiterjesztésével a kutató feltárhatja a szöveg szerkezeti sajátosságait. (Erre vonatkozólag részletesebben l. SZABÓ: 1988. 12—14; további utalások ugyanitt.)

A föltett kérdésre, hogy ti. beszélhetünk-e egy szöveg szintaxisról, mind ez ideig határozott igenlő válasz nem hangzott el a nemzetközi szakirodalomban. PETŐFI S. JÁNOS 1987 márciusában a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán elhangzott előadása után (*A szövegnyelvészet időszzerű kérdései*, — ez csupán hozzátvetőleges cím) e sorok írójának a fenti kérdésre adott válaszából az derült ki, hogy a szöveg szintaxis önálló létéről, mint a szövegnyelvészet elkülönült sa-

játos ágáról, még nem beszélhetünk. Mi úgy véljük, hogy a szöveg szerkezeti jellegzetességeit feltáró szöveggrammatika (l. SZABÓ imént idézett meghatározását, pontosabban: a szöveggrammatika feladatkörébe vágó problémák felsorolását) eleve feltételez egy szintaktikai összetevőt is, vagyis a szöveg lineáris szintjén valamilyen formában föltétlenül érvényesülnie kell egy szintaktikai rendszerező elvnek. Ha viszont a szöveg globális egységét kívánjuk szemügyre venni, akkor már átléptünk a szöveg-szemantika területére. Nos, felfogásunk szerint a legújabb szemantikai koncepciók — akármilyen oldalról is közelítjük meg a kérdést, legyen az kommunikációelméleti, pragmatikai, logikai, szemiotikai, cselekvés- és beszédaktus-elméleti stb. — valamilyen formában föltételeznek egyfajta szintaktikai rendszert mint szerkezeti vázat vagy modellt, mert enélkül az egész szemantika egy kissé levegőben lógó szellemi spekulációvá silányul. Egyszerűbben szólva: a szemantikának valamihez kötődnie kell, ez a „valami” pedig a mi esetünkben nem lehet más, mint a szintaxis.

Az elmúlt évek nyelvtudományában ez a probléma ilyen vagy amolyan formában felmerült. CHOMSKY (1965. és az utána következő munkában) a szemantikát többkevesebb sikerrel a szintaxisba próbálta beépíteni, a generatív szemantika képviselői pedig (MCCAWLEY, G. LAKOFF, R. LAKOFF, POSTAL és mások, felfogásukat l. STEINBERG—JAKOBOVITS szerk.: 1971. 232—296) voltaképpen megkérdőjelezték a szintaxis és a szemantika szétválasztásának a létjogosultságát, és úgy vélik, hogy a szemantikai struktúrákból kiindulva kell a gondolati tartalmat, a jelentést a szintaktikai struktúrákra rávetíteni. Egyszerűbben szólva: a szemantikai tartalom határozza meg a neki megfelelő szintaktikai formát.

Sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban nem alakult ki egy viszonylag egységes álláspont arra vonatkozólag, hogy a szövegsemantika és a szöveggrammatika miként viszonyulnak egymáshoz; melyik a másiknak fölé- vagy alárendelt területe, melyik fogalmi köre tágabb oly mértékben, hogy a szövegnyelvészethet esetleg más részdiszciplínáit is magában foglalná. Az viszont mind a hazai (magyarországi), mind a külföldön megjelent szövegnyelvészeti szakirodalomban — legalább implicit módon benne van —, hogy a szintaktikai szerkezetek révén rögzített jelenségekben bizonyos „átrendeződés” megy végbe, és ennek nyomán mindinkább előtérbe kerül a szemantikai „rendező elv”, azaz a szemantika és a szintaxis a „versengésben” helyet cserélnek, ez utóbbinak át kell engednie helyét a szemantikának (SCHMIDT: 1973a. 23). Különböző felfogásban, egymástól némileg eltérő indokolással (KRISTEVA: 1969., 1972.; SCHMIDT: 1970.; HARTMANN: 1964b.; van DIJK: 1972.; PETŐFI: 1968b.; NYÍRÓ: 1979.) a hetvenes-nyolcvanas években a szövegnyelvészethetben a részdiszciplínák közül a szövegsemantika kerül az élre, és mindez azért, mert — különösen az irodalmi mű esetében — „a szöveg lényege szerint szemantikai folyamat, illetőleg egy ilyen folyamat eredménye”. Ez a SCHMIDT-től (1970.) átvett és SZABÓ ZOLTÁNTól is idézett megállapítás, amit PETŐFINEK régebbi álláspontja is megerősít (1968b. 83), a magyar műelemzésekben is nagyon erőteljesen érvényesül (l. a szegedi csoport tevékenységét, különösen a fiatalon elhunyt, igen tehetséges KANYÓ ZOLTÁN munkáit, valamint CSÚRI KÁROLY tevékenységét). Ha viszont ennek az „átrendeződésnek” a forrásai iránt érdeklődünk, akkor ezeket föltétlenül a modern szemantikai elméletekben — mint a generatív szemantika, a logikai és a formális szemantika és a MONTAGUE-féle szemantika — kell keresnünk (SZABÓ: 1988. 17). (A MONTAGUE-féle szemantikáról l. SZABOLCSI ANNA: 1977.)

Tehát a szövegnyelvészethet vagy szövegtannak az a területe, amit SZABÓ tömören és áttekinthetően bemutat — a szövegsemantika —, voltaképpen azoknak a változásoknak, különböző irányba tartó folyamatoknak az egységbe foglalása, s ezáltal magasabb szintre emelése, amelyek a századforduló éveitől (BRÉAL, DARMES-

TETER, FREGE és mások) napjainkig a jelentésstanban végbementek a nyelvszemlélet gyökeres átalakulása következtében. SZABÓ ZOLTÁN szakszerű elemzése elsősorban az egyetemes szövegsemantika időszéri kérdéseire keresi a választ, az olyanokra, mint a szöveg jelentése és tartalma közötti viszony, azaz a valóságra való vonatkozás, a referencia problémája, s ez már szoros szálakkal kapcsolódik a szövegnyelvészet másik fontos ágához, a szövegpragmatikához. (L. részletesen SZABÓ i. m. 17—21.)

A továbbiakban nem kívánunk részletesebben foglalkozni SZABÓ ZOLTÁN legújabb munkájának a szövegnyelvészet alapvető problémáit bemutató részeivel (A tartalom vizsgálata 21—27; Kialakulása, fejlődési változatai 27—36; A szöveg fogalma 36—48; A szöveg rétegei 48—51). Megjegyezzük azonban, hogy a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatát elemző részekben SZABÓ valóban a magyar szövegnyelvészeti szakirodalomban egyedülállóan fogja vállatára ilyen terjedelemben és ilyen „mélységben” a szövegnyelvészetet abból a szempontból, hogy a kutatási tárgyon — a szövegen — kívül elméletileg és módszertanilag mit nyújthat a stilisztikának. Midőn SZABÓ ZOLTÁN stilisztikai koncepciójának eredetiségét hangsúlyozzuk, természetesen nem feledkezhetünk meg a magyar és a külföldi előzményekről sem, (I. BALÁZS JÁNOS: 1956.; 1974., 1976. — melyben LAZICZIUS GYULÁNAK a „szövegelmélet felé” mutató nézeteit elemzi, 1979., 1980., 1985., 1987.; DEME LÁSZLÓ: 1964., 1965., 1966., 1969., 1971., 1974a., 1974b., 1976., 1978., 1979., 1980., 1981a., 1981b., 1983.; BÉKÉSI IMRE: 1973—1974., 1974., 1975., 1975—1976., 1976., 1977., 1978., 1979., 1980.; 1980—1981., 1982., 1983., 1984., 1986.; SZATHMÁRI: 1980., 1987.), nem is beszélve PETŐFI SÁNDOR JÁNOS tevékenységéről, aki jöllehet elsősorban az általános szövegelmélet kidolgozásának művelője, mégis — most itt — legalább egy mondat erejéig utalnunk kell arra a segítségre és hatásra, amelyet személyesen — gyakori hazalátogatása idején — és tudományos tevékenysége révén gyakorol a magyar szövegvizsgálati stúdiumokra. (A külföldi előzményeket I. PETŐFI munkáiban, főleg az '1982'-ben.) Ám mindezek ellenére is a „mozaikokból” a „szelekció és kombináció”, na meg a saját maga erudíciója révén munkálta ki a kolozsvári professzor a stilisztikai felfogását.

Természetesen a koncepció újszerűsége, eredetisége ellenére sem mernénk azt állítani, hogy a SZABÓ ZOLTÁN-féle stilisztikai felfogás az egyedüli járható út. Ezt ő maga sem gondolja, sőt felfogásának kifejtése során állandóan utal az ellenvéleményekre is. Felfogásának használhatóságát, alkalmazási lehetőségét — az elméleti kérdések igen mélyreható taglalása után (i. m. 52—156) — a Stilisztikai elemzések című fejezetben mutatja be, Csokonai, Ady, József Attila, Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor és Kosztolányi Dezső versein és prózáján (i. m. 157—308).

Ha most befejezésül SZABÓ ZOLTÁN koncepciójának gerincét és jelentőségét akarjuk meghatározni a magyar és az egyetemes nyelvtudomány (a szövegnyelvészet) számára, akkor célszerűnek látjuk azt, hogy magát SZABÓ ZOLTÁNT szólaltassuk meg: „Ami mindezekben lényeges (ti. a stilisztika és a szövegnyelvészet kapcsolatában, megjegyzés tőlem: M. J.) — mondja SZABÓ —, és áthatja a tárgyalás szempontjait, azt itt most egyfajta összegezésként tömören így fogalmazhatjuk meg: a szövegnyelvészet lényegében abban segíti a stilisztikát, amiben leginkább segítségre szorul: Azaz:

(1) a stilisztikának az általános tudományelmélet szempontjából nem megfelelő elméleti alapjait javítja, új elméleti alapokat biztosít, és egyáltalán új forrásokat nyit a számára, amelyekből egy új stíluselmélet is kialakítható;

(2) a stilisztika alapfogalmainak, például a stílusnak nem mindig világos, pontos értelmét, másokkal való, de eddig kellőképpen nem tisztázott összefüggéseit új megvilágításba helyezi;

(3) a stilsztika egymással összefüggésbe nem hozott tanulmánytípusai, ágai számára egységes keretet biztosít mindenekelőtt a szöveg szintjeinek és a stilsztika ágainak az összekapcsolásával, és ezzel is felhívja a figyelmet egyik-másik ág elhanyagoltságára vagy jelentőségére;

(4) meg tudja szüntetni a stilsztika eddigi legfeltűnőbb egyoldalúságát, az erőteljes szóközpontúságot;

(5) kedvezően hat a szövegszintű formák közvetlen alapjának, az eddig eléggé elhanyagolt mondatstilsztika kifejlesztésére;

(6) a mondatnál nagyobb egységek számára a természetes keretet, a szövegszintű vizsgálatot biztosítja;

(7) a mondat s az annál kisebb egységek számára a szövegbeli kiterjedés és a szövegszerkezeti kisugárzás figyelembevételével a mindenképpen szükséges tag vizsgálati alapot szolgáltatja;

(8) az eddig eléggé elszigetelő és atomisztikus, a részletek számbavételével kimerülő stilsztikai elemzés számára olyan elveket és technikát kínál fel, amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg, sőt az elemzés egy elmélete, egy különben még csak részleges stíluselmélet is kialakítható a szövegelméleti forrásokból;

(9) a szöveg feletti stílus kategóriák vizsgálata, a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése számára elméleti és módszertani analógiákat, mindenekelőtt a szövegtipológia eredményeit biztosítja;

(10) lehetővé teszi a stilsztika számára is az interdiszciplináris kapcsolatok kiépítését.” (SZABÓ: 1988. 155—165.)

Ez a terjedelmesebb idézet két szempontból is igen jelentős és szerfölött gondolatébresztő. SZABÓ ZOLTÁN nem csupán összegezi az idézett művében részletesebben kifejtett elméleti és módszertani elgondolásait a szövegnyelvészet és stilsztika szoros kapcsolatáról, miközben mindkét diszciplína elvi kérdéseit is feltárja, hanem egyszerűsmind távlati programot is ad a további kutatások számára. Éppen ezért ezt a művét — talán nem túlzás —, ha a magyar szövegnyelvészet és stilsztika stratégiájának tekinthetjük. (L. BÉKÉSI: 1986. 368—369.)

De ha a szövegstilsztikáról beszélünk, feltétlenül utalnunk kell SZATHMÁRI ISTVÁN stilsztikai kutatásaira is, aki SZABÓ ZOLTÁN-hoz hasonlóan, igen alaposan dokumentált dolgozataiban szemügyre veszi a magyar szövegnyelvészet és a stilsztika kapcsolatának szinte valamennyi elvi és módszertani kérdését, és gazdag szakirodalmi jártassága révén meggyőző érvekkel bizonyítja a szövegstilsztika létjogosultságát (SZATHMÁRI: 1983.). SZATHMÁRI egész tudományos tevékenységén vörös fonálként húzódik végig a stílus kérdései iránti érdeklődés (SZATHMÁRI szerk.: 1961.). Minden szóba jöhető tudományos közleményében és monográfiájában (SZATHMÁRI: 1968.) sok olyan megállapítást találunk — még akkor is, ha kimondottan szóközpontú stilsztikai stúdiumaira gondolunk (FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI: 1966.) —, amelyek a már említett „átsugárzás” révén jóval túlmutatnak a szó határain. A hetvenes évek második felétől SZATHMÁRI elkötelezett művelője a szövegstilsztikai kutatásoknak (SZATHMÁRI: 1979., 1983a., 1983b., 1983c.), szervezője a szövegnyelvészeti tudományos ülésszakoknak (Kaposvár, 1978) és szerkesztője, világgrasitője a szövegnyelvészeti tanulmányköteteknek (RÁCZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983.).

Az eddigi fejtegetéseink is azt igazolják, hogy a szövegnyelvészeti vizsgálódások széles körű kibontakozásával az elmúlt két, két és fél évtized során fokozatosan, de igen erőteljesen megnövekedett a jelentéstani kutatások szerepe. A magyar szövegnyelvészeti szakirodalomban sem vagyunk híján a szövegsemantikai vizsgálódásoknak, és hogy a jelentéstan a hatvanas évek óta immár másodszor is miért éli reneszánszát (az első nagy „áttörés” annak során következett be, hogy szükségszerűvé

vált a szemantika „beépítése” a szintaxisba, a második „szemantikai forradalmat” pedig a szövegnyelvészeti rohamos kibontakozása idézte elő), azt a legtalálékosabban KELEMEN JÁNOS fogalmazta meg: „Ha a mondat szintjén a szemantikai probléma a szintaxis részeként jelenik meg, akkor a szöveg szintjén megfordul a viszony: vagyis a mondat szintaktikai szerkezetéből elvont szemantikai komponens válik immár szervező elemmé” (KELEMEN: 1976. 194). S hogy mindez miért történik így, arra is KELEMEN válaszol: „A szemantikának a szövegelmélet középpontjába való állítása — írja KELEMEN — eleget tesz annak a szempontnak, hogy a tudattalan szimbolizmust és a valóság tudatos reprezentációját együttesen kell megragadni, egységes magyarázat részévé kell tenni. Pontosan a szemantika lehet az a kapocs, mely a szövegnek a »signifiant terében« való generálódását a valóságos társadalmi praxishoz és az általa hordozott kognitív struktúrákhoz köti” (KELEMEN: uo., a kiemelések KELEMEN JÁNOSTÓL: M. J.). A neves magyar nyelvfilozófus megállapításai egyszerűbben szólva azt jelentik, hogy a kommunikáció folyamatában a szemantika jelenti azt a kapcsolatot, amely a szöveg keletkezését a társadalmi gyakorlathoz és e gyakorlat folyamán kialakult kognitív struktúrákhoz köti. — TERESTYÉNI TAMÁS is azok közé a nyelvészek közé tartozik, akik igen korán felismerték a szöveggéalkotásban/szövegképződésben a szemantika központi szerepét, főleg az irodalmi alkotások elemzésében (TERESTYÉNI: 1971a., 1971b., 1978.).

Természetesen mind a mai napig sem a külföldi, sem a magyar szövegsemantikának nincs kiforrott módszertana, ezt a legkülönbözőbb, egymásnak igen gyakran ellentmondó elképzelések is igazolhatják. Szövegsemantikáról lévén szó, nyilvánvaló, hogy a kutatóknak „(...) a szöveget alkotó elemeknek, az őket összekötő kapcsolatoknak és a belőlük szerves egésszé rendeződött szövegnek”, tehát a szónál, a szószervezetnél vagy a mondatnál nagyobb egységnek a jelentésével kell foglalkoznia. Hogy a nagyobb egységek — mondjuk — a szövegek jelentése a kisebb egységek jelentéséből alakul ki, ám a nagyobb egység jelentése korántsem egyszerű összege az öt kitevő kisebb egységek jelentésének, ez annyira közhelyszerű megállapítás, hogy nem érdemes szót vesztegetni rá. A nagy kérdés az: milyen folyamatok révén valósul meg, alakul ki egy nagyobb egységnek a jelentése a kisebb egységek jelentéséből? Mind a mai napig erre a tudomány nem tudott megnyugtató választ adni. De mégis abból kell kiindulnunk, hogy a nagyobb nyelvi egységek jelentése végső soron a diszkontinuum, a nem folytonos kisebb nyelvi elemek jelentéséből alakul ki. Éppen ezért úgy véljük, hogy a szövegsemantikában kezdeményezett szójelentések vizsgálata nagyon is fontos lehet a szövegsemantika viszonylag egységes módszertanának a kidolgozásában (SZABÓ: 1988. 15). Újabban a szövegsemantika művelői igen nagy gondot fordítanak a szótári szócikkeknek mint szövegegységeknek a vizsgálatára, ezeknek a szócikkeknek szövegnyelvészeti szempontból történő elemzésére, de kutatják a szószemantika, a szókészletrendszer és a szöveginterpretáció közötti kapcsolatot is (PETŐFI: 1977., 1981. és SZABÓ: 1988.).

Ide sorolhatjuk a komponenciális elemzések különböző típusait, igaz ugyan, hogy sokan kételkednek ezeknek a hatékonyságában (KELEMEN: 1976.). KELEMEN egy olyan szövegelmélet körvonalait, amelynek koherenciáját a szemantikai összefüggések biztosítják, A. J. GREIMAS strukturális szemantikájában látja (GREIMAS: 1966.), bár a magyar nyelvfilozófusban GREIMAS szémái, szemémái és klasszémái is bizonyos kételyeket támasztanak hatékonyságukat illetően. Az igaz ugyan, hogy a francia tudós bevezeti szemantikájába az izotópia fogalmát, amely nem más, „(...) mint egy-egy nyelvi szint valamely egységének tetszőleges számú ismétlődése” (KELEMEN: 1976. 195), de itt is nehézségekbe ütközhet a kutató, mert a szójelentések lebontása, azaz a szemémák szémikus elemzése önkényes, és elméletileg igen nehéz

meghatározni azoknak az elemi szemantikai jegyeknek a listáját, amelyeknek kombinációjaként értelmezhetnénk a lehetséges szemémákat (KELEMEN: 1976. 195; GREIMASról I. BAKOS: 1970.).

Ha a szövegsemantikai kutatások során szóba hoztuk a szójelentések vizsgálatának a fontosságát, akkor itt az ideje, hogy legalább egy-két mondat erejéig utaljunk egy valóban magyar kezdeményezésre, melyről a szövegnyelvészeti kutatások során nem sok szó esett, de amelyet véleményünk szerint hasznosítani lehetne a szövegsemantikai vizsgálódásokban. ZSILKA JÁNOSnak és a néhány év óta igen eredményesen működő kutatócsoportjának a tevékenységéről van szó. ZSILKA JÁNOS idestova jó három évtizedes tudományos tevékenysége (ZSILKA: 1966., 1971., 1973., 1975., 1978., 1980., 1982a., 1982b., 1985., 1987.) és a vezetése alatt működő, a „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái (1982., 1983., 1985a., 1985b., 1986., 1987.) jól beleilleszthetők abba a témakörbe, amely a szövegnél kisebb egységek elemzésének az eredményeit kívánja felhasználni a szövegsemantikai vizsgálódásokban. ZSILKA JÁNOS szemantikai elemzési módszere jóval túlmutat a szó vagy szókapcsolat határain még akkor is, ha a neves szerző egy meghatározott szó jelentésszerkezetét tárja fel. Az ún. „jelentés-átszűrődés” következtében az ilyen típusú elemzések eredményei a mondat vagy a mondatnál szélesebb körű egységek (pl. körmondatok, bekezdések) avagy esetleg a szöveg szintjére emelkednek. Ebben a „szintátlépési” folyamatban igen nagy jelentősége van a szövegsemantikai kutatások szempontjából a metaforizáció vizsgálatából leszűrhető tanulságoknak. A metaforizációs folyamatok bemutatása, az új jelentések kialakulásának nyomon követése nagyon közel áll a szövegsemantikában kezdeményezett szójelentéseknek és a szótári szócikkeknek mint szövegegységeknek a vizsgálatához. Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata — ha nem is mindig közvetlenül, de közvetve föltétlenül — kapcsolatot teremt a szószemantika, a szókészletrendszer és a szöveginterpretáció között (PETŐFI: 1977., 1981. és SZABÓ: 1988.).

Rendkívül tanulságos a ZSILKA-féle kutatócsoport legújabb munkája (1987.), mely az ellentét szerepét vizsgálja a szó és a mondat jelentésében. A palintonia (az ellentett irányú kötött feszültség) fogalmának a bevezetése a jelentéselemzés módszertanába ZSILKÁÉK számára lehetővé teszi azt, hogy magának ennek az ellentett irányú kötött feszültségnek bemutassák a különböző oldalait, vagyis nagyjából azonos fogalom jelentheti azt, hogy ami összetart és egybeesik, az széttart, ami széttart, önmagával összhangba kerül, a széttartóból a legszebb összhang alakul ki, az ellentétes eredetű összhang voltaképpen belső ellentét, és végül az egység a totalitást fejezi ki (H. DIELS: Die Fragmente der Vorsokratiker. Idézi ZSILKA: 1987. 153).

Természetesen az első benyomások alapján nem vonhatunk le elhamarkodott következtetéseket, de annyit talán ennek a felfogásnak az elnagyolt bemutatása után is megkockáztathatunk, hogy a magyar szövegsemantikai kutatások, sőt még inkább a szövegstilisztikai vizsgálódások szempontjából nem lenne haszontalan időtöltés alaposabban szemügyre venni ennek az elemzési módszertannak a hasznosítható lehetőségeit. Ugyanezt mondhatjuk ZSILKA JÁNOS két legutóbbi munkájáról is (ZSILKA: 1982., 1987.). A *De constructione* című könyvében ZSILKA a történet és állapot egységét vizsgálva a nyelvben, arra a következtetésre jut, hogy az állapoton belüli mozgások, összefüggések következtében ugyanazoknak a szavaknak, pl. „(...) egy költői életmű során különböző tartalmak lehetnek. Pl. *öröm* (=A) különböző tartalmak egy mű során:

(1) A(a) → A(b) → A(c) → stb. (...)

(2) Az A(a) → A(b) összefüggése azonban gyakran csak egy másik szó, pl. B(a, b, stb.) alapján érthető meg. Pl.: (sivár +) öröm: (gazdag +) szenvedés.

(3) Egy állapot jelentéselemei hierarchizálódnak. Pl.: bonyolult + öröm (\supset {[sívár öröm] + [gazdag szenvedés]}).” (ZSILKA: 1982. 222.)

Ha teljesen elvonatkoztatunk is attól, hogy ZSILKÁNAK az eljárásai valóban történeti folyamatokat reprodukálnak-e, vagy egyszerűen csak heurisztikus fogások, akkor is megállapíthatjuk azt, hogy ezek az eljárások kiterjeszthetők, és némi átalakítással, árnyalással alkalmazhatók a szövegnyelvészeti, elsősorban is a szövegszemantikai, szövegstilisztikai és szöveggrammatikai stúdiumokban. Hasonlóan vélekedhetünk ZSILKA JÁNOSNAK a nemrég megjelent monográfiájáról is (*Tautologikus egységek a nyelvben*, 1987.), melyben a neves tudós a nomen abstractumok (N (abstr.) \rightarrow S) — a szerves rendszer bomlásának, szétesésének a folyamatát mutatja be, amiből a szövegnyelvészeti stúdiumok képviselőit főleg az a mozzanat érdekelheti, hogy a nomen abstractumokból miként bomlik ki egy szerkezet vagy egy mondat, és ez a folyamat bizonyos pragmatikus tényezők (pl. a szándék) hatására milyen lehetőséget nyújt más mondatokkal való kapcsolódásra.

A szövegszemantikai kutatások hatékonyságát nagymértékben növelik nemcsak a szószemantikai vizsgálódásokban elért eredmények, hanem — legalább ilyen mértékben — azok a stúdiumok is, amelyek a legkülönbözőbb stílusalakzatok korszerűbb értelmezésére tesznek kísérletet. A teljesség igénye nélkül csak egy-két nevet sorolhatunk fel az utóbbi évek egyre terebélyesedő szakirodalmából, és nyilván nem hagyhatjuk figyelmen kívül KEMÉNY GÁBOR ilyen irányú tevékenységét (KEMÉNY: 1974., 1977., 1980a., 1985., 1985a.), főleg azt a tanulmányát (KEMÉNY: 1986.), amelyet a Nyelvtudományi Közleményekben publikált. KEMÉNY GÁBOR ebben a tanulmányában a nyelvi képről egy új, eredeti koncepciót alakít ki, ill. szövegelméleti keretbe ágyazva vizsgálja a jelenség mibenlétét és befogadásának mechanizmusát, igen-igen gazdag szakirodalmi utalásokkal kísérve. A szóképekről, stilisztikai szerepükről l. még J. NAGY MÁRIA: 1968., 1971. Ezt a sort „egészíti ki”, pontosabban talán úgy fogalmazhatnánk, indítja el PETŐFI tudományos tevékenysége, aki már a hatvanas években több tanulmányában foglalkozik a szóképek és az irodalmi műalkotások nyelvi elemzésének a kérdésével (PETŐFI: 1967., 1969.).

Csak hézagosan utalhatunk a szerfölkött termékeny FÓNAGY IVÁNNAK néhány, a nyelvtudomány, a stilisztika és az irodalomtudomány területén mozgó tanulmányára, melyekben a Párizsban élő neves magyar nyelvtudós a metafora lényegét, a költői nyelv különféle mozzanatait, a nyelv és a tudatalatti viszonyát elemzi, de ezeken kívül behatóan vizsgálja a hang és a szó értékét a költői nyelvben és a kifejező szófajváltást a költői szövegekben (FÓNAGY: 1960., 1978., 1982., 1984.).

A magyar szövegnyelvészet elméleti és módszertani alapjairól szólva az eddigiek során elsősorban az egyéni felfogásokból igyekeztünk egy csokorra valót átnyújtani az olvasónak. Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy az egyéni felfogásokból, olykor egyszerű próbálkozásokból, „sejtésekből” összeálló kép eléggé hézagos, mert pusztán terjedelmi okokból kifolyólag sem ölelhette fel a magyar szövegnyelvészeti kezdeményezések és a velük igen szorosan összefüggő kérdések egyre táguló körét; igen sok szerző munkáját még csak meg sem említhettük. Azt viszont, hogy kinek a felfogását tartottuk fontosnak bemutatni, korántsem a rokonszenv diktálta, hanem az elképzelés megalapozottsága és következetessége, ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy e sorok írója mindenben helyesen járt el, sőt egészen bizonyosan nagyon sok értékes munkát meg sem említett, pedig ezek is megérdemelték volna, hogy szó essék róluk.

A külföldi nyelvészeti gondolkodásban bekövetkezett szemléletbeli változás, amiről az eddigiek során is többször szót ejtettünk, valamint a hazai egyéni kezdeményezések után az 1961-ben indult Általános Nyelvészeti Tanulmányok című

sorozat 11. kötetében a szövegnyelvészeti vizsgálódásokban érdekelt, különböző társadalomtudományi területeken dolgozó magyar kutatók fejtették ki véleményüket tizennyolc tanulmányban és tizenkilenc recenzióban a kibontakozófélben lévő szövegnyelvészet legfontosabbnak vélt általános elméleti és módszertani kérdéseiről.

A magyar szövegnyelvészeti vizsgálódásoknak ez az első „seregszemléje” annak a jele, hogy a magyar nyelvtudomány igyekszik bekapcsolódni a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe; ez a kötet is — mint maga az egész Általános Nyelvészeti Tanulmányok című sorozat — azt bizonyítja, hogy nyelvtudományunk egyre fogékonyabbá kezd válni az új felfogások és módszertanok iránt. Mert való igaz — amit a kötet alcíme is jelez: *A szöveg megközelítései* —, hogy itt a szövegelméleti vizsgálódások különféle kérdései kerülnek terítékre. ANTAL LÁSZLÓ a szemantikai interpretáció és a nyelven kívüli tartalom kérdéseit feszegeti (5—14), BÉKÉSI IMRE tanulmánya már empirikusabb jellegű. „A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról” című tanulmánya témáját (15—25) a későbbi munkáiban továbbfejleszti (BÉKÉSI: 1982.). BORZSÁK ISTVÁN klasszika-filológiai szempontból vizsgálja a szöveget, pontosabban ebből a szempontból mutat be egy szöveginterpretációt („Klasszika-filológiai szöveginterpretáció (Tacitus: Ann. XIII. 1—2)”) (27—36). CSÚRI KÁROLY az irodalomelmélet felől szemlélve a szövegtudományt, „Egy narratív struktúratípus néhány szabályszerűsége (Generatív szempontú megközelítés)” címen fejt ki új elgondolásokat tartalmazó felfogást (37—49). DEZSÉRY JUDIT és TERESTYÉNI TAMÁS „Élő szöveg — stúdió-szöveg” című tanulmányukban azt vizsgálják, hogy mennyiben tér el a naív szereplők nyelvi viselkedése mesterséges tömegkommunikációs helyzetben attól a nyelvhasználattól, amely a hétköznapi társalgásukra jellemző (51—77). DEZSŐ LÁSZLÓ Az ószerbhorvát oklevélszövegek szerkezetét vizsgálja (79—92); FÜREDI MIHÁLY „Adalékok a magyar aktívum és passzívum leírásához esetgrammatikai keretben” című dolgozatában új oldalról közelíti meg az utóbbi években előtérbe került magyar aktívum és passzívum lényegét (93—113).

GÖRGEY ESZTER—JÉKEL PÁL—PAPP FERENC az automatikus szövegelemzés kérdéseit taglalja a legelső nyelvi szinteken. A dolgozat voltaképpen az automatikus elemzéshez szükséges metaapparátust kívánja bemutatni (115—125). HERCZEG GYULA „A mondatstilisztikai kutatás mint módszer” című dolgozatában a címben foglalt téma időszerűségével és a „modern stílustörténeti filológia” (SZÉPE) hasznosíthatóságával foglalkozik (127—142). HORÁNYI ÖZSÉB a szöveg fogalmát nem-nyelvi, vizuális közegben vizsgálja, és ezzel ismeretelméletileg is szélesíti a szöveg-fogalom körét a szemiotika irányába (143—165). A fiatalon elhunyt, igen tehetséges KANYÓ ZOLTÁN „Szövegelmélet és irodalomelmélet” című tanulmányában arra a fontos kérdésre keresi a választ, hogy az irodalomelméletet önálló teóriának tekintsük-e, vagy csupán a nyelvelmélet egy jól körülhatárolható részterületét lássuk benne (167—181). KELEMEN JÁNOS tanulmányában (Szöveg és jelentés, 183—196) nyelvfilozófiai szempontból elemzi a két entitás közötti viszonyt. KIEFER FERENC dolgozata „A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról” valóban szöveggrammatikai téma, ám a szerző nincsen meggyőződve arról, hogy egyáltalán szükséges-e egy szöveg-szint posztulálása (172—222). KISS SÁNDOR „Demarkációs jegyek az irodalmi műben” című tanulmányában a fonológia egy sajátos típusának a hasznosíthatóságát próbálja ki az irodalmi művek vizsgálatában. KOMLÓSY ANDRÁS „Az ágens és az objektum felszíni kifejezésének lehetséges rendszerei a természetes nyelvekben” című munkájában voltaképpen azt igyekszik bizonyítani, hogy az ágens és az objektum kérdése nem oldható meg a klasszikus transzformációs keretben (239—246). MIKÓ PÁLNÉ dolgozata a kommunikációelmélet és a szövegalkotás köré szövi a gondolatjait (A kommunikációs és szövegszerkezeti egységekről, 247—260). PLEB CsABA és RADICS KA-

TALIN „Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg” című dolgozatukban azt bizonyítják, hogy általában, de a címben szereplő témák megnyugtató tisztázására föltétlenül szükséges egy mondat feletti szint bevezetése (261—277). Végül TELEGDI ZSIGMOND dolgozatát idézzük (A nyilatkozás mint indíciium, 279—287), amelyben a neves szerző azt bizonyítja, hogy a nyelvi nyilatkozat „mindig gazdagabb információkban, mint amit az alapjául szolgáló mondat tartalmaz”, mivel nem csupán ennek megvalósulása, hanem egyben indíciium is (TELEGDI: 281).

Ezeknek a címeknek a felsorolása egyértelműen bizonyítja, hogy 1976-ban (ne feledjük, hogy ezek a tanulmányok minden bizonnyal 1973-ban vagy 1974-ben íródtak) még meglehetősen képlékeny állapotban leledzett a magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana. Ám ez a tematikai tarkaság mégiscsak arra utal, hogy nyelv-tudományunkban megindult egy egészséges erjedés. Ez jellemzi a tizenkilenc recenziót is. Ezeknek a műveknek a bemutatásában a szerkesztőbizottságot az az eléggé nem helyeselhető elgondolás vezette, hogy a magyar nyelvésztársadalmat minél többféle felfogással, szövegnyelvészeti szemléletünket tágító koncepcióval ismertesse meg. Színvonalas és igen elmélyült ismertetéseket olvashatunk a generatív poetikáról, a neoretorikáról, a beszédaktus-elméletéről, az egzakt szövegtipológiáról, a szöveg-semiotikáról, a műelemzésről stb.

Bármennyire is tartalmaz ez a kötet, a szövegnyelvészet egyre terebélyesedő tematikáját sem az önálló tanulmányokban, sem a recenziókban nem mutathatta be. Éppen ezért egyet kell értenünk SZÉPE GYÖRGGYEL, a kötet egyik szerkesztőjével, aki a szerkesztői utószóban (375—378) hiányolja azt, hogy egy-két igen lényeges, a szöveg-tanhoz szorosan kapcsolódó téma kimaradt a kötetből. Ezek között említi a szöveg-tanban is szerföltre fontos szerepet játszó téma—réma, vagy más néven a topic—comment viszonyt, azaz az aktuális mondattagolás kérdéskörét. Összefoglalónkban már utaltunk néhány külföldi és hazai szerző munkájára, akik a téma—réma viszonyt taglalták. Az újabb tanulmányok közül anélkül, hogy pótolni akarnánk az említett hiányokat, megemlíthetjük HUSZÁR ÁGNES két dolgozatát (1983a., 1983b.), KIEFER FERENC (1982.), KLAUDY KINGA (1975., 1979.), SZABOLCSI ANNA tanulmányait (1980.), akik más-más szempontból, eltérő koncepció birtokában a funkcionális perspektíva kérdéseit elemzik a mondat, ill. a szöveg szintjére kivetítve.

A magyar nyelvtudománynak egy újabb „elkötelezettségét” tanúsítja a magyar szöveg-tan mellett az a tudományos ülésszak, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság a kaposvári Tanítóképző Főiskola közreműködésével rendezett Kaposvárott, 1978 áprilisában. (*A szöveg-tan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN és VÁRKONYI IMRE. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. Budapest, 1979.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya ezt a tudományos ülésszakot azzal a céllal szervezte meg, „(...) hogy tájékozódjunk az eddigi eredményekről; hogy egységesítsük, összegezzük az egyes nézeteket; és hogy kijelöljük a közvetlen és a távolabbi teendőket. Ezenkívül azt is kikötötte, hogy az előadásokban föltétlenül szó essék a külföldi eredményekről, a hazai elképzelésekről és mindezeknek az iskolai oktatásban való alkalmazásáról”. (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 3). Már a kötet címe is a célkitűzéssel egyezően az elmélet (hazai és külföldi) és a hazai gyakorlat szoros egységét kívánja érzékeltetni.

BALÁZS JÁNOS előadásában (*A szöveg-tan alapjai*, 9—21) nyomon követi azt a folyamatot az ókori klasszikus, középkori és reneszánsz örökségen át, amely a modern szöveg-tan kialakulásához vezetett, miközben szerét ejti annak is, hogy a szöveg-szerveződés néhány mozzanatát bemutassa. A kitűnő szakmai jártasságról tanúskodó előadásában érintett gondolatait az általunk is már röviden bemutatott munkájában (BALÁZS: 1985.) fejti ki részletesebben.

Jellegénél fogva is BALÁZS JÁNOS elméleti beállítottságú előadásához kapcsolódik KÁROLY SÁNDOR expozeja is (A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben, 23—32), amelyet néhány bekezdéssel ezelőtt már röviden ismertettünk. A magyar szövegnyelvészeti kutatások egyik neves úttörőjének, DEME LÁSZLÓnak az előadása is (A szöveg alaptermészetéről, 57—65) az előbbiek során már szóba került, itt csupán annyit kívánunk az elmondottakhoz hozzáfűzni, hogy neves tudósunk BALÁZS JÁNOShoz és KÁROLY SÁNDORhoz hasonlóan — természetesen eltérő mozzanatok kidomborításával — a szöveg mibenlétét kívánja feltárni.

Ez a három előadás maradéktalanul eleget tesz a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányja célkitűzésének: annak, hogy a nézeteket egységesítsük és tájékozódjunk eddigi eredményeinkről, elgondolásainkról úgy, hogy ne feledkezzünk meg a külföldön elért eredményekről sem. Ez utóbira tesz kísérletet egyik tehetséges fiatal kutatónk, ANDOR JÓZSEF, aki előadásában (A nyelvleírás szövegtanának egyik lehetséges megközelítése. — Az esetgrammatika alkalmazása a szöveg szemantikai értelmezésében, 33—45) CH. J. FILLMORE esetgrammatikája alkalmazásának lehetőségét vizsgálja a szöveg jelentésviszonyainak az értelmezésében, miközben az amerikai tudós több tételét kiigazítja. BÓKAY ANTAL előadásában (A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük, 47—55) arra próbál választ adni, hogy az olyan szövegekkel foglalkozó tudományos diszciplína, mint az irodalomtudomány, voltaképpen milyen segítséget kaphat az alakulóban lévő szövegvizsgálati elképzelésektől. ANTAL LÁSZLÓ a szöveg, a nyelv és a tartalom mibenlétét vizsgálja és kapcsolja össze a három jelenséget hasonló című előadásában (Szöveg, nyelv, tartalom, 67—72). Sok olyan mozzanatot említ, amely eredeti módon világítja meg a szövegszerveződés folyamatát, pl. WATERHOUSE *Language*-beli cikkére hivatkozva azt, hogy miként függenek össze a szöveget alkotó mondatok, vagy hogyan is értelmezendő a „szövegmegértés” fogalma. A más vonatkozásban már többször idézett BÉKÉSI IMRE a szövegszerkezeti egységek kapcsolódási típusait (a kapcsolás terjedelme, ereje, szorossága vagy a kapcsolási típusok megkülönböztetése: lexikai—szemantikai, tartalmi—logikai, mellérendelés—lineáris stb.), a mondatok gondolati összetartozásának a kérdéseit világítja meg A kapcsolás problematikája című dolgozatában (73—76). BÁNRÉTI ZOLTÁN a szöveg témáját helyezi előadása középpontjába (A szempont a szövegépítkezésben, 77—82), egy olyan jelenséget, amelyre a szöveget alkotó egyes mondatok vonatkoztathatók, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szövegtéma kiválasztása voltaképpen meghatározza a szövegépítkezés lehetőségét.

A klasszika-filológus ADAMIK TAMÁS az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásait elemzi, hasonló című előadásában (Az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásai, 83—92), és meglehetősen gazdag anyaggal illusztrálja a klasszikus retorikából a modern szövegtanba, annak a legkülönfélébb ágaiba átmenthető, szövegképződést elősegítő eszközöket és szabályrendszereket. É. KISS KATALIN magyar mondatnani munkái (1983., 1987.) igen sok olyan mozzanatot tartalmaznak, amelyek a szövegelemzés (akár szöveggrammatikai, akár szövegsemantikai szinten) során is felhasználhatók. Erre igen jó példa a kaposvári konferencián elhangzott előadása is (A mondatátszövődésről, 93—104), amelyben annak idején SIMONYI ZSIGMONDTól értelmezett (1881.), majd ZOLNAI GYULÁTól ismertetett (1926.) mondat-szerveződési formát — a mondatátszövődést — elemzi a topic—comment szempontjából, és azt bizonyítja be, „(...) hogy e látszólag rendhagyó, rendszerűtlen, ad hoc szintaktikai jelenség szerves része (...) a topic és a fókusz fogalmára épülő magyar szintaktikai rendszernek” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 93).

A szóban forgó konferencián elhangzott és az eddig egy-két mondatban ismer-

tetett előadások után, amelyekben voltaképpen dominált az elméleti mozzanat, következtek a szövegtan gyakorlati, elsősorban az anyanyelvi oktatásban hasznosítható szempontjait megvilágító előadások. Az ezt a sort megnyitó BENCÉDY JÓZSEF látszólag nagyon általános témát feszeget előadásában (Szövegtan és tanárképzés, 105—112), ám lényegét tekintve figyelmét arra összpontosítja, miként lehet az anyanyelvi oktatást, a nyelvművelést, a stilisztikát a szövegtannal „feldúsítva” eredményesebbé tenni a magyar tanárképzésben. BENCÉDY expozéjához szorosan kapcsolódnak SZENDE ALADÁR (Anyanyelvi oktatás és szövegtan, 113—117), JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN (A szövegtan helye a középiskolai anyanyelvi képzésben, 119—123) és SZIRMAY ENDRE (A szövegtan jelentősége a tanítóképzésben, 125—129) előadásai. A három előadó külön-külön ugyanannak a témának: az anyanyelvi oktatásnak és a szövegtan kapcsolatának a különféle mozzanatait elemzik és annak lehetőségeit vizsgálják, miként lehet a különböző szintű anyanyelvi oktatásban egy új, szövegközpontú nyelvszemléletet kialakítani és ezáltal a diákok anyanyelvi műveltségét árnyaltabbá tenni és magasabb színvonalra emelni.

B. FEJES KATALIN DEME LÁSZLÓ funkcionális mondatsemleléteré alapozva (DEME: 1971.) a szövegalkotási készség mérésének a szempontjait vizsgálja, és ennek kapcsán három mondat szerkezeti sajátág gyakoriságát kutatja: (1) a mondat egységek és a mondatrészek aránya, (2) az átlagos szintméltség, azaz a mondat egységek alárendelődésének aránya, (3) a tartalmas szavak számával mért átlagos terjedelem. E sajátágok vizsgálata alapján B. FEJES KATALIN a tudományos ülészakon elhangzott előadásában (A szövegalkotási készség mérése, 137—140) arra a következtetésre jutott, hogy „(...) a fogalmazások hosszúsága (és terjedelme), valamint szerkesztettsége (és szinteződése) ellentétes tendenciát mutat. A fogalmazások hosszúságának és terjedelmének növekedésével a szerkesztettség és a szintméltség csökken” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 138). Vagyis a tanár nem tekinthet túlságosan sikerültnek egy fogalmazást csak azért, mert hosszú, vagy csak azért, mert sok benne az összetett mondat (l. ou.).

ZSOLNAI JÓZSEF a Kisiskolás korúak szóbeli szövegalkotásra nevelésének szövegtani vonatkozásai című előadásában (131—136) egy programot vázol fel arra vonatkozólag, hogy milyen módszerekkel lehet 6—7 éves korban a kisgyerekek szövegalkotási készségét kialakítani és fejleszteni. HELLER ÁGNES nyomán (HELLER: 1970.) ZSOLNAI JÓZSEF a következő lehetőségeket látja célravezetőnek: (1) a közvetlen szóbeli érintkezés, (2) a beszéd cselekvés, mely rendszerint saját vagy mások cselekvésére vonatkozik (közlés, híresztelés), (3) a játék; ez közvetlen cselekvést és beszéd cselekvést is feltételez, s ezenkívül ide sorolhatók a játék különböző típusai is. ZSOLNAI ezeknek a lehetőségeknek a maximális kihasználásában látja a kisiskolás korúak szövegalkotási készségének a kialakítását és fejlesztését.

A magyar nyelvészek második szövegnyelvészeti seregszemléjének tanulságait SZATHMÁRI ISTVÁN összegezte (Zárószó, 141—144), és legfőbb tanulságként azt emelte ki, hogy az ülészakon sok kérdésben sikerült egymáshoz közelebb hozni a különféle álláspontokat. Jóleső érzéssel állapította meg, hogy a résztvevőknek az új diszciplína elnevezésében is sikerült megállapodniuk, és azóta a magyar szakirodalomban valóban gyakran használják a szövegtan elnevezést, mely semlegesebb és általánosabb a szövegnyelvészet fogalmánál, hiszen a szövegtan nem csupán nyelvészet, hanem kutatási tárgyának sok olyan mozzanata van, amely több más kutatási területet is legalább olyan mértékben érint, mint a nyelvészetet. Távlataiban is eredményesnek itéli meg a szöveg szemlélet érvényesítését a stilisztikában, és ennek révén is lehetőséget lát arra vonatkozóan, hogy a szövegtan a hid szerepét töltse be a nyelv- és irodalomtudomány között. (A kötetről részletesebben l. A.

A magyar szövegtan e két igen sommásan bemutatott kötete után szólnunk kell a harmadik tanulmánykötetről is. Ez utóbbi voltaképpen egyetemi segédkönyv, tehát elsősorban az egyetemi oktatás céljait szolgálja, de egyben tükrözi a magyar szövegnyelvészet/szövegtan mai állapotát is (*Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk. RÁ CZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN. Budapest, 1983.).

A jelenlegi tanulmánykötet voltaképpen azoknak az előmunkálatoknak a kézzelfogható eredménye, amelyek legalább egy jó évtizede folynak egy új magyar nyelvtannak az előkészítése körül. Az eddig megjelent kötetek (*Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*, 1974.; *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*, 1977.; *Tanulmányok a mai magyar nyelv szóképzéltana és jelentéstana köréből*, 1980.) a BENCÉDY—FÁBIÁN—RÁ CZ—VELCSOVNÉ: *A mai magyar nyelv* című, 1968 óta négy kiadást megért egyetemi tankönyvnek a kiegészítései, nagyobb fejezeteinek, témaköreinek a mellékletei. A jelenlegi — a szövegtani kötet — noha szervesen beleilleszkedik ebbe a sorozatba és logikusan kapcsolódik az elkészítendő új magyar egyetemi nyelvtankönyv koncepciójához —, jellegénél és főleg témájánál fogva különleges helyet foglal el az eddig megjelent kötetek között, mivelhogy „(...) nem a tankönyv meglevő fejezeteihez (mármint az imént említett tankönyv fejezeteihez — a megjegyzés tőlem: M. J.) ad új problematikát, hanem egy korábban nem tárgyalt kérdéskörrel, a szövegtan bevonásával bővíti a tananyagot” (RÁ CZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983. 4).

Vajon ez a „bővítés” elegendő-e ahhoz, hogy a leendő magyar szakos tanároknak és a jelenlegieknek megfelelő tájékoztatást nyújtson egy lendületesen fejlődő határközi tudomány leglényegesebb kérdéseiről, kutatási szempontjairól? A föltett kérdésre — első benyomásként — föltétlenül az igenlő válasz kínálkozik, mivelhogy „(...) e dolgozatok a még kialakulóban lévő s így bizonytalan körvonalú tudomány-szaknak a legkülönfélébb területeiről merítik témájukat, a szöveggrammatikától kezdve a szövegstilisztikán és a szövegtan egyéb kérdésein át egészen az irodalomtudományi kutatásokkal érintkező, ill. a szöveg külső megjelenítésére irányuló vizsgálódásokig. A dolgozatok egy része a dialógusokkal is foglalkozik” (RÁ CZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983. 4. — a kiemelés tőlem: M. J.). Vagyis, mind a szerzőket, mind a szerkesztőket az a nem eléggé méltánylandó törekvés vezette, hogy a lehető legteljesebben érzékeltessék az idézett tematikai gazdagságot, azaz minél átfogóbb képet nyújtsanak a szövegtan leglényegesebb elméleti és gyakorlati kérdéseiről és a legkülönfélébb területeiről. Ez a törekvés nagyjából meg is valósul a kötet tizenhét szerzőjének tizenöt tanulmányában, s ezáltal a „szövegtan bevonásával” ki is egészül az az ismeretanyag, ami egy korszerű szemlélet jegyében fogant egyetemi tankönyvet nagyjából teljessé tesz. Eddigi megállapításainkat igazolni fogja a kötet „tartalomjegyzékének” egyszerű bemutatása is, amely a szerzők ábécésorrendjében a következő:

- (0) RÁ CZ ENDRE—SZATHMÁRI ISTVÁN: Előszó (3—4);
- (1) BAKOS JÓZSEF: Felolvasásra és előadásra szánt szövegek alkotása, értelmezése és hangosítása (5—14);
- (2) BÉKÉSI IMRE: A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében (15—30);
- (3) DEME LÁSZLÓ: A szöveg és a szövegegység jellemzője (31—60);
- (4) FEHÉR ERZSÉBET: Történetkibontás és szövegalkotásmód ellentmondásainak feloldása az aktivista regényben (Kassák Lajos: Tragédiás figurák) — (61—106);
- (5) GAÁL EDIT: A szövegtan helye a nyelvtani rendszerben (107—111);

- (6) GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A mű stílusötvözete mint szövegszervező erő (Gozsdu Elek: Egy falusi mizantróp című novellája alapján) — (112—123);
- (7) HUSZÁR ÁGNES: Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben (124—151);
- (8) JUHÁSZ JÓZSEF: Szövegtani vázlatok (152—163);
- (9) KESZLER BORBÁLA: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata (164—202);
- (10) KIEFER FERENC: A kérdőmondatok szemantikájáról és pragmatikájáról (203—230);
- (11) NAGY FERENC: A szövegkohézióról (231—238);
- (12) NAGY FERENC—SZAKÁCSNÉ FARKAS JUDIT—VÁGÓNÉ MIKLÓS ILONA: Nőies és férfias szövegsajátosságok (239—248);
- (13) RÁCZ ENDRE: Egyeztetés és szöveggrammatika (249—295);
- (14) RÓKA JOLÁN: A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei (296—319);
- (15) SZATHMÁRI ISTVÁN: Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? (320—355).

A kötetben szereplő tanulmányok az elméleti és módszertani utalásokat igyekeznek összekapcsolni az empirikus kutatásokkal, ami — egyetemi segédkönyvről lévén szó — helyeselhető eljárás. Ám a bizonyítási alap kedvéért, hogy ti. a nemzetközi mezőnyben a magyar szövegtani kutatások milyen szintet képviselnek, szükségesnek tartottuk volna egy igényes elméleti szintézis beiktatását a kötetbe, egy olyan körkép felvázolását, amely a legjelentősebb külföldi irányzatok bemutatását összekapcsolta volna azzal, hogy a magyar szövegtani vizsgálódások különféle irányzatai hol helyezkednek el a nemzetközi mezőnyben.

Ezzel kapcsolatban valóban hivatkozhatunk igényes magyar szövegtani tanulmányokra, amelyek viszonyítási alapjai lehetnek az akkori (1982—83. évekbeli) magyar szövegtani stúdiumoknak (I. SZABÓ szerk.: 1982.; PENAVIN—THOMKA—UTASI szerk.: Szövegelmélet. In: Tanulmányok. 15. (1982.)), ám a hiányolt körképnek — az említett szempontokon kívül — a tájékoztatás céljait is kell szolgálnia, hiszen ennek a tanulmánygyűjteménynek egyik legfontosabb rendeltetése abban áll, hogy tájékoztassa a bölcsészhallgatókat és a középiskolai tanárokat, nem kevésbé a szövegtantól valamivel távolabb eső területen dolgozó szaknyelvészeket a legkülönfélébb felfogások és irányzatok sokaságáról.

A hagyomány és újítás egységének a megvalósítása a társadalomtudomány s így a nyelvtudomány területén is a hatvanas-hetvenes évek fordulójától kezdve szinte fokmérője lett a tudományos tevékenység értékének. Az eddigi elemzéseinkben ezt a mozzanatot ugyan nem domborítottuk ki eléggé, ám az értő olvasó ezekben is észlelhette, hogy a hagyományos és a modern felfogásokat nem állítottuk szembe egymással, hanem a kölcsönösség jegyében, a hagyomány és újítás szellemében próbáltuk a magyar szövegtani vizsgálódások elméleti és módszertani alapjait bemutatni. Ez a törekvés jellemzi a fiatalon elhunyt, igen tehetséges NAGY FERENC kollégánk *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* című egyetemi jegyzetének a koncepcióját is (Budapest, 1981.). A fiatal szerző meglehetősen tömören, ám kellő szakértelemmel és az egyetemi oktatás célkitűzéseinek megfelelően világos fogalmakkal dolgozva, logikus okfejtéssel vezeti végig az olvasót a szövegtan történeti előzményein, a szöveg fogalmának, szerkezetének bemutatásán keresztül a szöveg grammatikájának, jelentésének, a szöveg stílusának pontos meghatározásáig. Csak elismeréssel szólhatunk NAGY FERENC munkájáról, mely voltaképpen 95 lapon, igen szakszerűen, a szövegnyelvészet szinte valamennyi kérdésére érintette viszonylag gazdag és friss magyar és nemzetközi szakirodalomra támaszkodva.

Persze 95 lapon a szerző nem vállalkozhatott a nagyon részletes elemzésre, ám ezt a „hiányt” az egyetemi oktatás céljainak megfelelően feladatokkal és gyakorlatokkal egészítette ki, és ily módon a diákok számára megteremtette azt a lehetőséget, hogy elméleti ismereteiket gyakorlati feladatok megoldásával és konkrét szövegek elemzésével mélyítsék el.

NAGY FERENC másik jelentős munkája a *Kriminalisztikai szövegnyelvészet* (Budapest, 1980.), mely jellegénél és „műfajánál” fogva némileg eltér az előbbtől. Könyvének jelentőségét növeli az a tény, hogy a magyar nyelvudomány számára a kutatásnak egy új területét fedezi fel. Névtelen levelek és bírósági jogkörbe tartozó iratok (feljelentések, önvallomások stb.) szövegeinek az igen aprólékos vizsgálata során a szerző tudományos következtetéseket von le az ilyen egyének (bűnözők, notórius feljelentők, bebörtönzöttek stb.) szövegalkotási módozatairól, és ezen túlmenően — tipizálva a szövegalkotási módokat és sajátosságokat — a tévedés viszonylag minimális lehetőségével meg tudja állapítani, hogy kb. milyen társadalmi kategóriába tartozik a szóban forgó szöveg alkotója, és milyen szellemi szintet képvisel.

Ha nem is vaskos kötetekben, de gondolatgazdag tanulmányokban BÁNRÉTI ZOLTÁN is elősegítette a magyar szövegtan több elméleti kérdésének a tisztázását. A SZATHMÁRI—VÁRKONYI-féle kötetben megjelent tanulmányán kívül, amelyben a szempont (téma) szerepét vizsgálja a szövegépítkezésben (BÁNRÉTI: 1979a.), még ugyanabban az évben két dolgozatban foglalkozik a szerző a szövegtan kérdéseivel: a szöveg interpretációját és témáját, valamint a szöveg anaforikus viszonyait elemzi (BÁNRÉTI: 1979b., 1979c.).

A magyar szövegtan elméleti és módszertani megalapozásához hozzájárult BÓKAY ANTAL is (1973., 1984.), de ugyanezt elmondhatjuk BONYHAI GÁBORRól (1968.), HELL GYÖRGYRól (1980.), vagy hivatkozhatunk HORÁNYI ÖZSÉBRE (1983.), KÁLMÁN BÉLÁRA (1984.), KEMÉNY GÁBORRA (1982.), R. MOLNÁR EMMÁRA (1978., 1982.), NAGY L. JÁNOSRA (1987—1988.), PAPP FREENCRE (1978.), VASS LÁSZLÓRA (1987—1988.), VIDRA KLÁRÁRA (1976.), nem is beszélve a már oly sokszor idézett PETŐFI S. JÁNOS tevékenységéről (1967., 1968., 1982.a, 1982b., 1984. stb.), akinek közvetve és közvetlenül is hatása volt és van a magyar szövegvizsgálódási stúdiumok elméletének és módszertanának a kialakítására. Szólnunk kell PLÉH CSABA tevékenységéről is (RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.), aki említett tanulmányában az aktualizálás és a szöveg viszonyát elemzi, vagy utalhatunk WACHA IMRE munkáira (1973., 1974., 1975.), aki főleg szövegfonetikai és prozódiai kérdésekben mond megszívlelendő dolgokat.

Ebben a fejezetünkben (A magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana) olyan műveket elemeztünk, amelyek a magyar szövegtani vizsgálódások elméletét és módszertanát világították meg, vagy pontosabban szólva: azokat az elképzeléseket vettük szemügyre, amelyek ezt a feladatot kívánták megoldani. Az olvasó könnyen észreveheti, hogy „kristálytisztá” elméletet és módszertant nem tudtunk „produkálni”, mert a szerzők elméleti megállapításaikat igen gyakran megfelelő szövegelemzésekkel támasztották alá, s így akarva-akaratlanul, hogy a szerző elgondolásait ne csorbítsuk meg, fejezetünkben olyan munkákat is számba vettünk, amelyek a következő fejezetünkbe is besorolhatók lennének. Itt utalhatunk BALÁZS JÁNOS már idézett munkájára (1985.), amelyben az igen termékeny neves nyelvudósunk elméleti megállapításait a Ómagyar Mária-siralom, II. Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor, s általában irodalmunk és közéletünk egy-egy kimagasló személyisége valamely munkájának mintaszerű szövegelméleti elemzésével támasztja alá. Ez a megállapításunk érvényes az ugyancsak többször idézett BÉKÉSI IMRÉRE, a szegedi csoport egyik vezetőjére és a szakma hozzáértő művelőjére, akinek rövid egymásutánban megjelent két munká-

jában (BÉKÉSI: 1982., 1986.), nem is beszélve legalább két, két és fél tucatnyi, különféle hazai és külföldi folyóiratokban megjelent tanulmányairól (BÉKÉSI: 1986. 360), meglehetősen „vegül” az elmélet a gyakorlattal. Ugyanezt mondhatjuk a kolozsvári SZABÓ ZOLTÁN nemrég megjelent könyvéről (SZABÓ: 1988.), azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy itt a szövegnyelvészet és stilisztika kapcsolatának elméleti meg-alapozása során a szerzőnek nem csupán a szövegtan alapvető elméleti és módszer-tani kérdéseit kellett kifejtenie, hanem legalább ilyen részletességgel kellett elemeznie a két diszciplína érintkezésének elméleti és módszertani kérdéseit, hozzávetőleg más-fél száz oldalon.

Irodalomjegyzék

Míthogy körképünkben igen sok szakmunkának megadtuk a bibliográfiai adatait, ebben a szakirodalmi jegyzékünkben csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyek dolgozatunkban zárójel-ben, csak a szerző nevével és a megjelenés évszámával szerepelnek.

- AHMANOVA—POLUBIČENKO: 1980. = Ahmanova, O. S.—Polubičenko, L. V.: *Transformacionno-generativnaja grammatika v svete sovremennoj naučnoj kritiki*. Vvedenije. Moskva.
- ANDERSON: 1975. = Anderson, Erik: Style, Optional Rules and Contextual Conditioning. In: Ring-bom et al. (eds.): *Style and Text: Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Stockholm.
- ANTAL: 1963. = Antal László: *Questions of Meaning*. The Hague—Paris. Mouton.
- ANTAL: 1976a. = Antal László: *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest.
- ANTAL: 1976b. = Antal László: Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. In: *ÁNyT*. 11. Budapest.
- AUSTIN: 1962. = Austin, J. L.: *How to do Things with Words*. Harvard Univ. Press. Cambridge.
- ÁBRAHÁM—KIEFER: 1966. = Ábrahám, Samuel—Kiefer, Ferenc: *A Theory of Structural Semantics*. The Hague—Paris. Mouton.
- BAKOS: 1970. = Bakos Ferenc: A. J. Greimas: Sémantique structurale. Larousse. Paris. 1966.
- BALÁZS: 1956. = Balázs János: A stílus kérdései. In: *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörté-net*. A III. Országos magyar nyelvészkongresszus előadásai. 103—177. Budapest.
- BALÁZS: 1974. = Az osztályjegyek (klasszémák) a magyar szavak jelentésszerkezetében. In: *NyudÉrt*. 83. Budapest.
- BALÁZS: 1976. = Balázs János: A szövegelmélet alapkérdései Laziczus Gyula megvilágításában. In: *NyK*. 76. 256—263. Budapest.
- BALÁZS: 1985. = Balázs János: *A szöveg*. Budapest.
- BALLMER: 1981. = Ballmer, Thomas: Words, Sentences, Text and all That. In: DORFMÜLLER—KARPUSA—PETŐFI (eds.): *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg.
- BALLY: 1955. = Bally, Charles: *Obščaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*. Moskva.
- BÁNRETI: 1971. = Bánréti Zoltán: Közlési szabályok a megengedő mellékmondatokban. In: *NyK*. 73. 309—326.
- BÁNRETI: 1979a. = Bánréti Zoltán: A szöveg interpretációja és témája. In: *NyK*. 81. 323—338. Budapest.
- BÁNRETI: 1979b. = Bánréti Zoltán: Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. In: *MNy*. 75. 406—415. Budapest.
- BÁNRETI: 1983. = Bánréti Zoltán: *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. In: *NyudÉrt*. 117. Budapest.
- BÉKÉSI: 1973—1974. = Békési Imre: Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szer-kezetéről. In: *Népr. Nyud.* 17. 9—18. Szeged.
- BÉKÉSI: 1974. = Békési Imre: A közös elemek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. In: *NyudÉrt*. 83. Budapest.
- BÉKÉSI: 1975. = Békési Imre: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. In: *Nyr.* 99. 424—438. Budapest.
- BÉKÉSI: 1975—1976. = Békési Imre: A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggése négymondatos beszédművekben. In: *Népr. Nyud.* 19—20. 311—329. Szeged.
- BÉKÉSI: 1977. = Békési Imre: A szövegkonstrukciós forma és az esemény „logikája”. In: *Népr. Nyud.* 21. 97—102. Szeged.
- BÉKÉSI: 1976. = A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. In: *ÁNyT*. 15—25. Budapest.

- BÉKÉSI: 1980. = Békési Imre: Szövegalkotás, szövegvizsgálat. In: FÜLÖP LAJOS (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. 37—60. Budapest.
- BÉKÉSI: 1980—1981. = Békési Imre: Viszonyfajta és konstrukciós forma. In: *Népr. Nytud.* 24—25. 161—179. Szeged.
- BÉKÉSI: 1982. = Békési Imre: *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Budapest.
- BÉKÉSI: 1983a. = Békési Imre: A „teljesképzet” és a szövegkonstrukció. In: *Népr. Nytud.* 27. 39—45. Szeged.
- BÉKÉSI: 1983b. = Békési, Imre: Typologische Häufigkeitsangaben über den Aufbau der kurzen Zeiteinheitsnachricht. In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. 257—271. Budapest.
- BÉKÉSI: 1984. = Békési Imre: Egy magyarázo konstrukciótípus Németh László esszéiben. In: *Nyr.* 108. 463—470. Budapest.
- BÉKÉSI: 1985. = Békési Imre: A konstrukciótípus állományi és használati szintje. In: *MNy.* 81. 63—71. Budapest.
- BÉKÉSI: 1986a. = Békési, Imre: Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus. In: HEYDRICH und PETÖFI (hrsg.): *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Papiere zur Textlinguistik. Band 51. 163—173. Hamburg.
- BÉKÉSI: 1986b. = Békési, Imre: Die konfrontative Untersuchung eines Typus der Textkonstruktion. In: *Acta Academiae Paedagogicae. Series Ling.-Litt.-Aest.* 3—13. Szeged.
- BÉKÉSI: 1986c. = Békési Imre: A gondolkodás grammatikája. A szövegfelepités tartalmi-logikai szabályrendszere. Budapest.
- BÉKÉSI: 1987—1988. = A választó viszony konstrukcionális jelentése. In: *Népr. Nytud.* 31—32. 9—19. Szeged.
- BENEŠ: 1971. = Beneš, E.: Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. In: *Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik*. Schriften der Instituts für deutsche Sprache 17. 160—182. Düsseldorf.
- BENKŐ—IMRE: 1972. = Benkő, Loránd—Imre, Samu (eds.): *The Hungarian Language*. Budapest—The Hague—Paris.
- BENSE: 1965. = Bense, Max: *Zusammenfassende Grundlegung moderner Ästhetik*. MuD.
- BENSE: 1969. = Bense, Max: Einführung in die informationstheoretische Ästhetik. In: *Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek bei Hamburg.
- BENVENISTE: 1974. = Benvenist, Emil: Urovni lingvističeskogo analiza. In: *Obščaja lingvistika*. Moskva. (Eredeti: Les niveaux d'analyse linguistique. In: Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists. Cambridge, Mass. 1962.)
- BERRÁR: 1956. = Berrár Jolán: A magyar megengedő mondatok kialakulása. In: *MNy.* 52. 26—35. Budapest.
- BERRÁR: 1963. = Berrár Jolán: A mondat formai ismertető jegyei. In: *ANyT.* 1. 53—76. Budapest.
- BÓKAY: 1973. = Bókay Antal: A modern grammatika eljárásai a szövegelemzésben. In: *Tudományos Diákköri Tanulmányok* 1. Pécs.
- BÓKAY: 1984. = Bókay Antal: Pszichoanalitikus szövegelmélet és az irodalmi interpretáció. In: *Pszichológia* 4. 469—482. Budapest.
- BONYHAI: 1968. = Bonyhai Gábor: Szövegelmélet és konkrét költészet. In: *Kritika* 4. 59—62. Budapest.
- BRASIL: 1975. = Brasil, David: Discourse Intonation. In: *Discourse Analysis Monographs* 1. University of Birmingham.
- BRASIL: 1978. = Brasil, David: Discourse Intonation 2. In: *Discourse Analysis Monographs* 2. University of Birmingham.
- BRINKER: 1979. = Brinker, Klaus: Zur Gegenstandbestimmung und Aufgabestellung der Textlinguistik. In: PETÖFI, János S. (ed.): *Text vs. Sentence, Basis Questions of Text Linguistics* 1—2. Hamburg.
- BUDA: 1974. = Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest.
- BUDA: 1988. = Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Harmadik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest.
- BÜKY: 1988. = Büky Béla: Balázs János: A szöveg. Budapest. 1985. In: *MNy.* 84. 88—90. Budapest.
- CASSIRER: 1975. = Cassirer, Peter: On the Place of Stylistics. In: Ringbom et al. (eds.): *Style and Text: Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Stockholm.
- CHOMSKY: 1957. = Chomsky, Noam: *Syntactic Structures*. The Hague—Paris.
- CHOMSKY: 1968. = Chomsky, Noam: *Language and Mind*. New York.
- CHOMSKY: 1982. = Chomsky, Noam: *Lectures on Government and Binding*. The Pisa Lectures. Foris Publications. Dordrecht—Holland/Cinnaminson—U. S. A.
- DANEŠ: 1970. = Daneš, František: Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. In: *Folia Linguistica* 4/1—2. 72—78. The Hague.
- DANEŠ: 1974a. = Daneš, František: Functional sentence perspective and the organization of text. In: F. Daneš (ed.): *Papers on functional sentence perspective*. 106—128. The Hague—Paris.

- DANEŠ: 1874b. = Daneš, František (ed.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague—Paris.
- DÁNIEL: 1983. = Dániel Ágnes: *A fordítói gondolkodás iskolája*. Budapest.
- DASCAL—MARGALIT: 1974. = Dascal, M.—Margalit, A.: A new 'revolution' in linguistics? — 'Text-grammars' v. 'sentence grammars'. In: *Theoretical linguistics* 1. 195—213.
- DEME: 1964. = Deme László: Szórendi problémák az értekező prózában. In: *Műszaki Nyelvőr*. 114—135. Budapest.
- DEME: 1965. = Deme László: A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. In: *Nyr.* 89. 292—302. Budapest.
- DEME: 1966. = Deme László: *A nyelvről — felnőtteknek*. Budapest.
- DEME: 1969. = Deme László: *Az általános nyelvészet alapjai*. Bratislava—Pozsony.
- DEME: 1971. = Deme László: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest.
- DEME: 1974a. = Deme László: *Szónokok, előadók kézikönyve*. Budapest.
- DEME: 1974b. = Deme László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: *NyudÉrt.* 83. 114—118. Budapest.
- DEME: 1976. = Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Budapest.
- DEME: 1978. = Deme László: *Közeletiség, beszédmód, nyelvi műveltség*. Budapest.
- DEME: 1979. = Deme László: A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest.
- DEME: 1980. = Deme László: A szövegtan, a szövegismeret és a szövegselejtelem az anyanyelvi nevelés rendszerében. In: *Nyr.* 104. 332—339. Budapest.
- DEME: 1981a. = Deme László: A közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói. In: *Nyr.* 105. 145—155. Budapest.
- DEME: 1981b. = Deme László: Közigazgatásunk nyelvi arculatáról. In: *Nyr.* 105. 1—10. Budapest.
- DEME: 1983. = A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 31—60. Budapest.
- DEZSŐ: 1972. = A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. In: TELEGTI ZSIGMOND (szerk.): *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet*. 85—105. Budapest.
- DEZSŐ—SZÉPE: 1967. = Dezső László—Szépe György: Adalékok a topic—comment problémához. In: *NyK.* 69. 365—388. Budapest.
- DEZSŐ—SZÉPE: 1974. = Dezső László—Szépe György: Contributions to the Topic—Comment Problem. In: DAHL, Ö. (ed.): *Topic and Comment, Conceptual Boundness and Focus*. 65—93. Hamburg.
- VAN DIJK: 1972. = Dijk, Teun A. van: *Some aspects of the text grammars*. The Hague—Paris.
- VAN DIJK: 1980. = Dijk, Teun A. van: *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen.
- VAN DIJK—PETŐFI: 1979. = Dijk, Teun A. van—Petőfi, János S. (eds.): New Developments and Problems in Textlinguistics. In: Petőfi, János S. (ed.): *Text vs. Sentence: Basic Questions of Text Linguistic 1—2*. Hamburg.
- DRESSLER: 1972a. = Dressler, Wolfgang: *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen.
- DRESSLER: 1972b. = Dressler, Wolfgang: Textsyntax und Allegro—Regeln. Zwei vernachlässigte Probleme der kontrastiven Grammatik. In: HORVÁTH MIKLÓS—TEMESI MIHÁLY (szerk.): *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Budapest.
- DRESSLER: 1973. = Dressler, Wolfgang—Schmidt, Siegfried J.: *Textlinguistik*. Kommentierte Bibliographie. München.
- DRESSLER: 1978a. = Dressler, Wolfgang (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin.
- DRESSLER: 1978b. = Dressler, Wolfgang (Hrsg.): *Textlinguistik*. Darmstadt.
- ELEKFI: 1964. = Elekfi László: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. In: *NyK.* 66. 331—370. Budapest.
- ELEKFI: 1967. = Elekfi László: A racionális mondattagolás stilisztikai szerepe Petőfi verseiben. In: *NyudÉrt.* 58. 434—439. Budapest.
- ELEKFI: 1969. = Elekfi László: Mondatformák és mondathangsúlyok fonetikai vetülete. In: *NyK.* 70. 329—349. Budapest.
- ELEKFI: 1971. = Elekfi László: Nemzetközi tanácskozás az aktuális mondattagolásról. In: *Nyr.* 95. 126—128. Budapest.
- ELEKFI: 1973. = Közlélelmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. In: *ÁNyT.* 9. 65—85. Budapest.
- ELEKFI: 1975. = Elekfi László: Petőfi költeményeinek versmondattani felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- ELEKFI: 1986. = Elekfi László: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. Budapest.
- ENKVIST: 1971. = Enkvist, Nils Erik: On the Place of Style in Some Linguistic Theories. In: Chatman, Seymour (ed.): *Literary Style: A Symposium*. London—New York.
- EÖRDÖGH: 1985. = Eördögh Miklós: Időszegmentálás és kontrasztív szövegnyelvészet. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.

- FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI: 1966. = Fábíán Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: *A magyar stilisztika vázlata*. Budapest.
- FEHÉR—HÁRSING: 1977. = Fehér Márta—Hársing László: *A tudományos problémától az elméletig*. Budapest.
- FILLMORE: 1968. = Fillmore, Charles J.: The case for case. In: BACH, E.—HARMS, R. (eds.): *Universals in linguistic theory*. New York.
- FIRBAS: 1971. = Firbas, J.: On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. In: *Slovník prací filosofické fakulty brněnské university*. A. 19. 135—144.
- FÓNAGY: 1960. = Fónagy Iván: A hang és a szó hírértéke a költői nyelvben. In: *NyK*. 62. 73—100. Budapest.
- FÓNAGY: 1978. = Fónagy Iván: Nyelvek a nyelvben. In: *ÁNyT*. 12. 61—105. Budapest.
- FÓNAGY: 1982. = Fónagy Iván: metafora. In: *Világirodalmi lexikon* VIII. 300—331. Budapest.
- FÓNAGY: 1984. = Fónagy Iván: Kifejező szófajváltás költői szövegekben. In: *ÁNyT*. 15. 33—47. Budapest.
- GAÁL: 1983. = Gaál Edit: A szövegten helye a nyelvtani rendszerben. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 107—111. Budapest.
- GREIMAS: 1966. = Greimas, A. J.: *Sémantique structurale*. Larousse. Paris.
- HADROVICS: 1969. = Hadrovics László: *A funkcionális magyar mondatan alapjai*. Budapest.
- HAGÈGE: 1976. = Hagège, C.: *La grammaire générative. Réflexions critiques*. Paris.
- HALLIDAY—HASAN: 1976. = Halliday, Michael A. K. — Hasan, Ruqaiya: *Cohesion in English*. London.
- HARTMANN: 1964. = Hartmann, Peter: *Syntax und Bedeutung*. Assen.
- HARWEG: 1971. = Harweg, Roland: Die textologische Rolle der Betonung. In: Stempel, W. D. (hrsg.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München.
- HARWEG: 1972. = Harweg, Roland: Stilistik und Textgrammatik. In: *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5.
- HEGEDŰS: 1984. = Hegedűs József: Nyelv — idegen nyelv — valóság szemlélet. A nyelvi relativitás és a nyelvelsajátítás. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- HELL: 1980. = Hell György: A gépi szövegelemzés grammatikai kategóriái. In: *NyudÉrt*. 104. Budapest.
- HELLER: 1970. = Heller Mária: Az alárendelés általános nyelvészeti vizsgálata. A faktív igeosztály. Egyetemi szakdolgozat. Budapest.
- HEYDRICH—PETŐFI: 1986. (hrsg.): Heydrich, Wolfgang—Petőfi, János S.: *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Band 51. Hamburg.
- HORÁNYI: 1983. = Horányi Özséb: Vizuális szövegnyelvészet. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- HUSZÁR: 1983a. = Huszár Ágnes: A mondat aktuális tagolása és annak tanítása. In: *Nyr*. 107. 87—100. Budapest.
- HUSZÁR: 1983b. = Huszár Ágnes: Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 124—151. Budapest.
- IMRE: 1958. = Imre Samu: *A Szabács Viadala*. Budapest.
- IONESCU-RUXĂNDIOIU—CHIȚORAN: 1975. = Ionescu-Ruxăndioiu, Liliana—Chițoran, Dumitru: *Sociolingvistică. Orientări actuale*. București.
- JÓZSA: 1982. = Józsa Mária: A szövegnyelvészet egy elbeszéléselemleti alkalmazása. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. 199—238. Bukarest.
- KÁLMÁN: 1984. = Kálmán Béla: Szövegtan és tipológia. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- KÁROLY: 1956. = Károly Sándor: *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Budapest.
- KÁROLY: 1963. = Károly Sándor: Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. In: *ÁNyT*. 1. 161—186. Budapest.
- KÁROLY: 1965. = Károly Sándor: Egy morfológiai szerkezetten vázlata. In: *ÁNyT*. 3. 85—96. Budapest.
- KÁROLY: 1969. = Károly Sándor: A magyar nyelv generatív nyelvtanának előkészítése. In: *ÁNyT*. 6. 11—24. Budapest.
- KÁROLY: 1971. = Károly Sándor: A generatív nyelvtan kapcsolata a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával. In: *MNy*. 67. 270—279. Budapest.
- KÁROLY: 1979. = Károly Sándor: A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest.
- KÁROLY: 1981. = Károly Sándor: Mondat és megnyilatkozás. In: *Népr. Nyud.* 24—25. 49—63. Szeged.
- KÁROLY: 1987. = Károly Sándor: A Szabács Viadala szöveggrammatikai jellemzői. In: *MNy*. 83. 466—474. Budapest.

- KELEMEN: 1976. = Kelemen János: Szöveg és jelentés. In: *ÁNyT.* 11. 183—196. Budapest.
- KEMÉNY: 1974. = Kemény Gábor: *Krúdy képkalkotása*. Budapest.
- KEMÉNY: 1977. = Kemény Gábor: Nyelvtani és képi determináció a teljes metaforában. In: *NyK.* 79. 177—200. Budapest.
- KEMÉNY: 1980. = Kemény Gábor: A teljes metafora nyelvtani szerkezetéről. In: IMRE SAMU—SZATHMÁRI ISTVÁN—SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája*. 457—465. Budapest.
- KEMÉNY: 1982. = Kemény Gábor: Szöveg és jelentés. In: *Nyr.* 106. 465—476. Budapest.
- KEMÉNY: 1985a. = Kemény Gábor: A nyelvi kép mint stíluseszköz Krúdy Gyula prózájában. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest.
- KEMÉNY: 1985b. = Kemény Gábor: Kép és kommunikáció. In: GRÉTSY LÁSZLÓ (szerk.): *Nyelvészet és tömegkommunikáció*. 119—205. Budapest.
- KEMÉNY: 1986. = Kemény Gábor: A nyelvi kép mibenléte. In: *NyK.* 88. 39—87. Budapest.
- KIEFER: 1966a. = Kiefer, Ferenc: Über Fragen einer formalen semantischen Theorie. In: *Sprache im technischen Zeitalter* 19. 189—210.
- KIEFER: 1966b. = Kiefer Ferenc: A jelentésemélet formalizálásáról. In: *ÁNyT.* 105—155. Budapest.
- KIEFER: 1966c. = Kiefer Ferenc: A Katz—Fodor-féle szemantikai elmélet. In: *MTA I. OK.* 178—188. Budapest.
- KIEFER: 1967a. = Kiefer, Ferenc: *On emphasis and word order in Hungarian*. Bloomington, Ind.
- KIEFER: 1967b. = Kiefer Ferenc: *Mathematical Linguistics in Eastern-Europe*. New York.
- KIEFER: 1968a. = Kiefer, Ferenc: Review of Saumjan's *Strukturnaja Lingvistika*. In: *Foundations of Language*. 72—89.
- KIEFER: 1968b. = Kiefer, Ferenc: A transformation approach to the verb „van” (to be) in Hungarian: In: *Foundations of Language*. Suppl. Series 7. 12—21.
- KIEFER: 1970. = Kiefer, Ferenc: On the problem of Word Order. In: BIERWISCH—HEIDOLP (eds.). *Progress in Linguistics*. 127—142. The Hague. Mouton.
- KIEFER: 1975. = Kiefer Ferenc: Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban. In: *NyK.* 77. 47—70. Budapest.
- KIEFER: 1976. = Kiefer Ferenc: A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. In: *ÁNyT.* 11. 197—222. Budapest.
- KIEFER: 1979. = Kiefer Ferenc: Szövegelmélet—szöveggrammatika—szövegnyelvészet. In: *Nyr.* 103. 216—225. Budapest.
- KIEFER: 1980. = Kiefer Ferenc: A faktivitás a magyarban. In: *A magyar nyelv grammatikája*. 491—499. Budapest.
- KIEFER: 1983. = Kiefer Ferenc: *Az előfeltevések elmélete*. Budapest.
- KIEFER: 1986. = Kiefer Ferenc: A modalitás fogalmáról. In: *NyK.* 88. 3—38. Budapest.
- KIEFER—RUWET: 1973. = Kiefer, Ferenc—Ruwet, Nicolas (eds.): *Generative Grammar in Europe*. Reidel. Dordrecht.
- É. KISS: 1983. = É. Kiss Katalin: *A magyar mondat szerkezet generatív leírása*. Budapest.
- É. KISS: 1985. = É. Kiss Katalin: Az anaforikus névmások értelmezéséről. In: *ÁNyT.* 16. 155—187. Budapest.
- KLAUDY: 1975. = Klaudy Kinga: Beszámoló a moszkvai szövegnyelvészet konferenciáról. In: *Modern Nyelvoktatás* 12/1—21. 315—320.
- KLAUDY: 1979. = Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. In: *Nyr.* 103. 282—286. Budapest.
- KRISTEVA: 1969. = Kristeva, Julia: *Semeiotiké. Recherches pour une sémanalyse*. Paris.
- KRISTEVA: 1972. = Kristeva, Julia: *Essais de sémiotique*. Paris.
- KUHN: 1986. = Kuhn S., Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest.
- LANG: 1971. = Lang, Ewald: *Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren einer ‚Textgrammatik‘*. Berlin.
- MARCUS: 1968. = Marcus, Solomon: Aspecte matematice în studiul limbajului (Matematikai aspektusok a nyelv tanulmányozásában.) In: *Limbaj—logică—filozofie*. București.
- MARCUS: 1977. = Marcus, Solomon: A „vezértudományok” módszere és a nyelvek tanulmányozása. In: *A nyelvi szépség matematikája*. 74—94. Budapest.
- MÁTÉ: 1981. = Máté Jakab: A 20. század hetvenes évei a nyelvtudományban. In: SIPTÁR PÉTER (szerk.): *Körkép. Szemelvények a hetvenes évek nyelvelméleti irodalmából*. 1—51. Budapest.
- MÁTÉ: 1983a. = Máté Jakab: A nyelvi kölcsönhatás és a kétnyelvűség kérdései. In: *Nyelvpedagógiai írások* 4. Budapest.
- MÁTÉ: 1983b. = Máté Jakab: Szabó Zoltán (szerk.): A szövegvizsgálat új útjai. Bukarest. 1982. In: *Nyr.* 107. Budapest.
- MATHESIUS: 1929. = Mathesius, Vilem: Zur Satzperspektive in modernen Englisch. In: *Archiv für das Studium in neueren Sprachen und Literaturen* 84. 202—210.
- MCCAWLEY: 1968. = McCawley, J. D.: The Role of Semantics in a Grammar. In: BACH, E.—HARMS, R. T. (eds.): *Universals in Language*. 125—269. New York.

- H. MOLNÁR: 1956. = H. Molnár Ilona: Kötőszóval kezdett önálló mondatok. In: BÁRCZI—BENKŐ (szerk.): *Pais-émlékkönyv*. 230—234. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1968. = H. Molnár Ilona: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelv rendszerében. In: *NyudÉrt.* 60. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1977. = H. Molnár Ilona: *A tartalmatlan 'hogy' kötőszó összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*. *NyudÉrt.* 94. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1983. = H. Molnár Ilona: A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről. In: *Nyr.* 107. 333—347. Budapest.
- R. MOLNÁR: 1978. = Rozgonyiné Molnár Emma: Logikai relációk kifejezése hálódiaagrammal a szöveg és a mondat vizsgálatában. In: *Nyr.* 102. 452—462. Budapest.
- R. MOLNÁR: 1982. = Rozgonyiné Molnár Emma: A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése. In: *Nyr.* 106. 352—356. Budapest.
- MOSKALSKAJA: 1981. = Moskalskaja, O. I.: *Grammatika teksta*. Moskva.
- NAGY L.: 1987—1988. = Nagy L. János: Fogalmazások szintaxisának konfrontatív vizsgálata. In: *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica). 93—100. Szeged.
- J. NAGY: 1968. = J. Nagy Mária: A képek stilisztikai jellemzése. A képfajták. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *Kis magyar stilsztika*. 97—121. Bukarest.
- J. NAGY: 1971. = J. Nagy Mária: A tudomány a költő eszközeiről. In: *Korunk* 30. 1482—1488. Cluj—Kolozsvár.
- NYÍRÓ: 1979. = Nyíró Lajos (szerk.): *Irodalomtudomány*. Tanulmányok a 20. századi irodalomtudomány irányzatairól. Budapest.
- PAP: 1971. = Pap Mária: Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról. In: *NyK*. 73. 113—128. Budapest.
- PAPP: 1978. = Papp Ferenc: Magyar és orosz nyelvű szövegek számítógépes vizsgálata. In: *MTA. I. OK.* 30. 365—391. Budapest.
- PETŐFI: 1967. = Petőfi S. János: A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. In: SZÉPE György (szerk.): *Nyelvefeldolgozás és dokumentáció*. 117—140. Budapest.
- PETŐFI: 1968. = Petőfi, János S.: Notes on the semantic Interpretation of Verbal Works of Art. In: *Computational Linguistics* 7. Budapest.
- PETŐFI: 1969. = Petőfi, János S.: On the Structural Analysis and Typology of Poetic Images. In: KIEFER, FERENC (ed.): *Studies in Syntax and Semantics*. 187—230. Dordrecht—Holland.
- PETŐFI: 1971. = Petőfi, János S.: *Transformations-grammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt.
- PETŐFI: 1977. = Petőfi, János S.: *Text Representation and Lexicon és Semantic Network*. Universität Bielefeld. (Kézirat.)
- PETŐFI: 1981. = Petőfi, János S.: Texttheoretische Forschung, Aspekte der Textkohärenz, Sprachunterricht. In: DORFMÜLLER-KARPUSA, Káthi—PETŐFI, János S. (szerk.): *Text, Kontext, Interpretation: Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg.
- PETŐFI: 1982a. = Petőfi, János S.: Text, Signification, Models and Correlates Some Aspects of Text Comprehension and Text Interpretation. In: RICKHEIT, G.—BOCK, M. (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language*. Processing.
- PETŐFI: 1982b. = Petőfi S. János: Szöveg, diszkurzus. In: PENAVIN Olga—THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok—Studije* 15. 9—28. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1982c. = Petőfi S. János: Szöveg, modell, interpretáció. In: PENAVIN Olga—THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok—Studije* 15. 137—184. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1983. = Petőfi, János S.: Some Methodological Aspects of Text Processing (*Text* 3/1, Special issue.)
- PETŐFI: 1984a. = Petőfi S. János: Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. (Danyi Magdolna beszélget Petőfi S. Jánossal.) In: *Hid*. 1. 62—90. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1984b. = Petőfi S. János: Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. In: *Hid*. 6. Novi-Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1987. = Petőfi S. János. A szövegnyelvészet időszerű elméleti kérdései. Előadás az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Budapest.
- PETŐFI—RIJESER: 1977. = Petőfi, János S.—Rieser, Hannes: Some Arguments against Counter-Revolution: On Marcelo Dascal's and Avishai Margalit's A New 'Revolution' in Linguistics? — 'Text-Grammars' vs. 'Sentence Grammars'. In: *Linguistics* 188.
- PLÉH—RADICS: 1976. = Pléh Csaba—Radics Katalin: „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. In: *ANyT*. 11. 261—277. Budapest.
- PLÉH—RADICS: 1982. = Pléh Csaba—Radics Katalin: Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. In: *ANyT*. 14. 87—108. Budapest.
- PLÉH—TERESTYÉNI: 1979. = Pléh Csaba—Terestyéni Tamás (szerk.): *Beszédaktus, kommunikáció, interakció*. Budapest.

- RÁCZ: 1957. = Rác Endre: Az értelmezői mellékmondat. *MNy.* 53. 407—408. Budapest.
- RÁCZ: 1965. = Rác Endre: A többszörös összetett mondat alaptípusai a magyar nyelvben. In: *NyudÉrt.* 46. 85—92. Budapest.
- RÁCZ: 1968. = Rác Endre: Újabb tanúvallomások az 'ami' pörben. In: *Nyr.* 92. 267—269. Budapest.
- RÁCZ: 1973. = Rác Endre: Megjegyzések Hadrovics Lászlónak „A funkcionális magyar mondatan alapjai” című művéről. In: *ANyT.* 9. 147—164. Budapest.
- RADICS: 1974. = Radics Katalin: A névmások egy csoportjáról. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből.* 75—89. Budapest.
- RADICS: 1975. = Radics Katalin: Újabb irányzatok a generatív grammatikában. In: *NyK.* 77. 445—479. Budapest.
- RADICS: 1977. = Radics Katalin: A vonatkozó mellékmondatokról. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondatana köréből.* 135—170. Budapest.
- RADICS—LÁSZLÓ: 1980. = Radics Katalin—László János (szerk.): *Dialógus és interakció.* Budapest.
- REVZIN: 1967. = Revzin, I. I.: *Metod modelirovanija i tipologija slavjanskijh jazykov.* Moskva.
- ROBINSON: 1975. (1980.) = Robinson, I.: Pohorony neogrammatistov: kritika lingvistiki N. Homskogo. In: *Transformacionno-generativnaja grammatika v svete sovremennoj naučnoj kritiki.* Moskva (1980). Eredeti cím: The new grammarian's funeral: A critique of Noam Chomsky's linguistics. Cambridge Univ. Press. 1975.
- SCHAFF: 1960. = Schaff, Adam: *Występ do semantyki.* Warszawa.
- SCHAFF: 1967. = Schaff, Adam: *Bevezetés a szemantikába.* Budapest.
- SCHMIDT: 1970. = Schmidt, Siegfried: Text und Bedeutung: Sprachphilosophische prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft. In: Schmidt, S. (hrsg.): *Text Bedeutung Ästhetik.* München.
- SCHMIDT: 1973a. = Schmidt, Siegfried: *Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation.* München.
- SCHMIDT: 1982. = Schmidt, Siegfried: *Foundations for the Empirical Study of Literature: The Components of Basic Theory.* Hamburg.
- SGALL—HAJICHOVA—BENEŠOVA: 1973. = Sgall, P.—Hajičova, E.—Benešova, E.: *Topic, Focus and Generative Semantics.* Kronberg.
- SLJUSARJEVA: 1987. = Sljusarjeva, N. A.: Ob anglijskom funkcionalizme M. A. K. Hallideja. In: *Voprosy jazykoznanija* 5. Moskva.
- STATI: 1967. = Stati, Sorin: Teorie și metodă în sintaxă. București.
- STATI: 1970. = Stati, Sorin: In jurul încercărilor de recuperare a gramaticilor raționale. In: *Sistemele limbii.* București.
- STEINBERG—JAKOBOVITS: 1971. = Steinberg, D. D.—Jakobovits, L. A. (eds.): *Semantics: An Interdisciplinary Reader.* Univ. of Illinois Press. Urbana.
- STIERLE: 1975. = Stierle, Karlheinz: *Text als Handlung.* Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft. München.
- SZABÓ: 1977. = Szabó Zoltán: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai.* Kolozsvár—Napoca.
- SZABÓ: 1988. = Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika.* Budapest.
- SZABOLCSI: 1977. = Szabolcsi Anna: Megjegyzések a Montague-grammatikáról. In: *NyK.* 79. 157—174. Budapest.
- SZABOLCSI: 1980. = Szabolcsi Anna: Az aktuális mondattagolás szemantikájához. In: *NyK.* 82. 59—82. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1961. = Szathmári István (szerk.): *A magyar stilisztika útja.* Budapest.
- SZATHMÁRI: 1968. = Szathmári István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Budapest.
- SZATHMÁRI: 1980. = Szathmári István: Megjegyzések Ady stílusforradalmához. In: CSÁKY JUDIT (szerk.): „Akarom, tisztán lássatok”. Tud. ülésszak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. 155—164. Budapest.
- SZATHMÁRI 1983a. = Szathmári István: Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* 320—355. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1983b. = Szathmári István: A szövegstilisztika tárgyköréből. In: *MNy.* 79. 149—161. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1983c. = Szathmári István: Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. In: *MNy.* 79. 357—359. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1987. = Szathmári István: Nyelvtudomány, stilisztika, fordításelmélet és -gyakorlat. In: *MNy.* 83. 536—542. Budapest.
- SZATHMÁRI—VÁRKONYI: 1979. = Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* Budapest.
- SZECSKŐ—SZÉPE: 1969. = Szecskő Tamás—Szépe György (szerk.): *Nyelv és kommunikáció.* 1—2. Budapest.

- SZÉPE: 1975. = Szépe György: Szerkesztői bevezetés. In: *Társadalom és nyelv*. 7—23. Budapest.
- TAKÁTS: 1985—1986. = Takáts Károlyné: Károly Sándor munkássága 1947—1985. In: *Népr. Nytud.* 29—30. 9—25. Szeged.
- TERESTYÉNI: 1971a. = Terestyéni Tamás: Irodalmi alkotások szemantikai szövegelmzésének egy lehetséges módszere. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. 237—248. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1971b. = Terestyéni Tamás: A szemantikai szövegelmzés útjairól. In: *NytudÉrt.* 75. 55—66. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1978. = Terestyéni Tamás: Szemantikai szövegelmző módszerek kommunikációs tartalmak vizsgálatában. In: *Helikon* 24. 276—284. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1981. = Terestyéni Tamás: *Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés*. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1982. = Terestyéni Tamás: Szemantikai interpretáció mélyszerkezet nélkül. In: *ANyT.* 14. 109—125. Budapest.
- TODOROV: 1966. = Todorov, Tzvetan: Les anomalies sématisques. In: *Languages* 1. 100—123.
- VASS: 1987—1988. = Vass László: Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. In: *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica). 107—114. Szeged.
- VIDRA: 1976. = Vidra Klára: Mondategészek elhatárolása beszélt nyelvi környezetben. *MNy.* 72. 197—201.
- VÍGH: 1981. = Vígh Árpád: *Retorika és történelem*. Budapest.
- WACHA: 1973. = Wacha Imre: Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. In: *NyK.* 75. 77—102. Budapest.
- WACHA: 1974. = Wacha Imre: Az elhangzó beszéd főbb akusztikai stíluskategóriái. In: *ANyT.* 10. 203—216. Budapest.
- WACHA: 1975. = Wacha, Imre: System und Zusammenhänge der Textphonetischen Ausdrucksmittel. In: *Acta Linguistica Acad. Scientiarum Hungaricae* 25. Budapest.
- WACHA: 1981. = Wacha Imre: *Beszélgessünk a beszédről*. 2. kiad. Budapest.
- WACHA: 1987. = Wacha Imre: *Közéleti beszédünk*. Budapest.
- WELLEK—WARREN: 1972. = Wellek, René—Warren, Austin: *Az irodalom elmélete*. Budapest.
- ZVEGINCEV: 1976. = Zvegincev, V. A.: *Predloženie i jego otnošenije k jazyku i reči*. Moskva.
- ZVEGINCEV: 1977. = Zvegincev, V. A.: *Lingvistika v sisteme nauk i issledovatel'skikh metodov*. In: *Naučno-tehničeskaja revolucija i funkcionirovanije jazykov mira*. 41—47. Moskva.
- ZSILKA: 1966. = Zsilka János: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. In: *NytudÉrt.* 53. Budapest.
- ZSILKA: 1971. = Zsilka János: *Nyelvi rendszer és valóság*. Budapest.
- ZSILKA: 1973. = Zsilka János: *A nyelvi mozgásformák dialektikája*. A nyelv szerves, hipotétikus és szintaktikai síkjá. Budapest.
- ZSILKA: 1975. = Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés-mozgás egysége. Budapest.
- ZSILKA: 1978. = Zsilka János: *Jelentés-integráció*. Budapest.
- ZSILKA: 1980. = Zsilka János: *Szintaxis*. Budapest.
- ZSILKA: 1982. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentéselemzések a dictum köréből*. Budapest.
- ZSILKA: 1982a. = Zsilka János: *Szemantika*. Budapest.
- ZSILKA: 1982b. = Zsilka János: *De constructione*. Történet és állapot egysége a nyelvben. Budapest.
- ZSILKA: 1983. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentéselemzések a modalitás köréből*. Budapest.
- ZSILKA: 1985. = Zsilka János: *Jelentésszerkezet és szintaxis*. In: *A Nyelvi mozgásformák dialektikája* (sorozat). Budapest.
- ZSILKA: 1985a. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentésszerkezet és szintaxis*. Budapest.
- ZSILKA: 1986. = Zsilka János (tud. vezető): *Kontrasztív szemantikai elemzések*. Budapest.
- ZSILKA: 1987. = Zsilka János: Az ellentét szerepe a szó és a mondat jelentésében. In: *A Nyelvi mozgásformák dialektikája* (sorozat). Budapest.
- ZSILKA: 1987. = Zsilka János (tud. vezető): *Az ellentét szerepe a szó és a mondat jelentésében*. Budapest.
- ZSILKA: 1978. = Zsilka Tibor: Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. In: *Slovenská literatúra* 25. 739—742. Bratislava—Pozsony.
- ZSILKA: 1981. = Zsilka Tibor: Az allúzió funkciója a szépirodalmi szövegekben. In: *Híd*. 5. 632—644. Novi-Sad—Újvidék.

1988. január—április.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 317 p.

Több mint két évtizede ismertettem ezt a monográfiát a *Magyartanításban* a rovat szabta kurtságával. Kiemeltem a kötet elméleti alaptételét: a hanglejtés konvencionális, de nagyrészt korántsem önkényes. Méltattam az érzelmek hanglejtési kifejezésének gazdag eredményeit, a tömörítő beszéddallam-vegyítések fölfedezését, a szintaktikai szerepű hanglejtésformákból levont következtetéseket.

Azóta nyelvtudományunk nagyot változott. Hosszan indokolhatnám, miért kell különféle területeken dolgozóknak újraolvasni „A magyar beszéd dallamát”-t. Újra kell olvasnia a nyelvészociológusnak, a generatív nyelvtan hívének, nem is szólva a kibontakozó szövegten művelőiről, mert nem avult el; mert gyümölcsöző dolog kritikailag összemérni a mai magyar nyelvészet igényeivel.

Nagyrészt a szerzők érdeme, hogy a magyar hanglejtéskutatás ma már nem maradt el „évtizedekkel” (306) beszédhangjaink sok szempontú elemzéséhez képest. Igaz, a szélesebb közönség fülét is finomította az országszerte lezajló kiejtési versenyek sokasága vagy a rádió 'Beszélni nehéz' sorozata. (Más kérdés, hogy ez utóbbit inkább csak hódolat illetheti, nem bírálat — a személyi érzékenység és a tekintélyvédő erőszakosság miatt.)

Fónagy és Magdics 1964-ben józanul méri föl, mire vállalkozhatnak: „meg sem kíséreltük felépíteni az érzelemmentes magyar hanglejtés szabályainak teljes rendszerét, a generatív első hanglejtéstant” (314). Negyedszázad múltán ma sem késett el az erre törekvő: azóta sem vágott neki senki e feladatnak. Ezért az érzelmek kifejező beszéddallamoknak a semleges normaszorúhoz való értékelő viszonyítása ma sem lehet tárgyyszerű, ma is rengeteg benne az egyéni ízlés és kíváncsi. Tapasztalni ezt a kiejtési és versmondási versenyek zsűriinek vitáiban éppúgy, mint a versmondás tudós elemzői közti jókora nézeteltérésekben.

Be kell illeszkednie az új magyar nyelvészetbe értékes anyaggyűjtésként Fónagyék munkájának. Aki valaha is foglalkozott ilyesmivel, elismeréssel tanulmányozza a csaknem kétezer mondatdallam kottáját, melyek többnyire páros, olykor többszörös változatokból összegződnek. De az erre fordított munka mennyiségének hódolva sem kerülhetjük meg a kérdést: mennyire hitelesek a lejegyzések. Maga a szerzőpáros is tájékoztat róla, hogy a hangmagasságban egyszerűsítene. A lekottázónak, Magdics Klárának az volt a módszere, hogy „kiénekelte” magának a dallamot, aztán közös alaphangra „transzponálta” (314). Kicsit szűkszavú ez a befejezésbe kerülő tájékoztató. Ha különböznek a beszélők, mi az a 'közös alaphang'? Azonos beszélő is változtatja pillanatnyi érzelmi, egészségi, műfaji, kommunikációs helyzetbeli hangmagasságát! Félreértések elkerülése megérdemelt volna egy megjegyzést. A zenei transzponálásnak a következménye az is, hogy félhangokat még csak-csak találunk a kottákban, de persze gyakran veszünk igénybe beszédünkben ennél szűkebb hangközöket is. További embertelenül nehéz feladatba ütközött volna a kottázó,

ha jelölni próbálta volna csak hallása alapján a beszéd iramát és a hangok időtartamát. Általában és következetesen negyedhangokat tüntet föl mind a nyomatékos, mind a nyomatékaltalan szótagokban, mind a rövidebb, mint a hosszabb mondatokban; csak elvétve használ nyolcadokat és tizenhatodokat (212—213). A beszédgyorsaságra a kottához csatolt megjegyzések utalnak itt-ott. A jobb gépekre fordítható több pénzzel oldhatják meg csak e feladatokat majd az utódaink.

Ma másban látom a hitelesség bökkenőjét! Számtalanszor jelölnek a kották a nyomaték után esést, de a további szótagokban az esetek többségében ezt az esést nem követi további ereszkedés (l. pl. 125—130), hanem e szótagok is megmaradnak az esés hangmagasságán a következő nyomatékig. Nem tagadom, előfordul olykor ez a hanglejtésforma, de semmiképp sem többségi megoldás, mint a kötet sugalmazza. Húszan olvassák föl benne (108) a szerzőknek az „Erre több példa is van a »Magyar zené«-ben” mondatot. A kották szerint a hangsúlyos *több* előtt az *erre* két szótagja mindig azonos magasságú, sehol sincs benne ereszkedés; ugyanitt a *példa is van a* szegmentum tizenkilencszer, a *példa is* pedig mind a húsz esetben azonos hangmagasságú. Lehetetlen, hogy ennyire „ragados” legyen a magyarságra nem jellemző egyhangúság, az ereszkedés ilyen következetes hiánya. A feldolgozott anyag e tekintetben egyoldalúan eltorzítja a magyar nyelvközösség hanglejtésformáinak megoszlását. Ugyanez a lekottázásmód jellemzi az angol, francia, német példákat (260—266); érdekelne, mit szólnak ehhez e nyelvek hanglejtéskutatói.

A szórványos elírások vagy sajtóhibák persze bocsánatosak. Olykor-olykor vagy az érzelemkifejező dallamból, vagy az ellenőrző semlegesből marad ki egy-két szótag hangjegye (457., 547., 554., 556., 609. stb. sz. kotta). Máskor mag a kotta képzelenség, hihetetlen! A 100.-ban négyszer is alacsonyabb hangú a nyomatékos szótag az utána következőnél. Ezt még egészen egyéni kiejtésmódnak sem tudom elképzelni. Hibás, kétes vagy magyartalan a 126., 127. és 129. kérdőmondat, továbbá a 101., 125., 447. és 512. sz. mondatkotta.

Meglepő, mennyire hiányzik e monográfiából a normatív szempont. A szerzők sehol sem csoportosítják a gyűjtött változatokat szabályosan elfogadhatókra — vagy legalább szokványosan gyakoriakra —, még tűrhetőkre vagy ritkábbakra, illetve hibásakra, idegenesekre. Értékelő megjegyzés nélkül közlik a kijelentő mondatoknak a nyomatékok után felszökő magasságú zárásait, sőt inkább funkciót keresnek e jelenségben: annak jelölését, hogy milyen mellékmondat vagy mellérendelő utótagmondat következik (177 stb.).

A másik oldalról, az elhangzottak szövegi lejegyzését tekintve, kétségeket ébreszt számos mondatzáró írásjel hitele. Ha három pont zárja a mondatot, nem tudjuk, a hanglejtésről árulnak-e el valamit, vagy azt jelzik, hogy a lejegyzők szakítják meg a szöveget, mondanak le a folytatásról (pl. 249). Még gyanúsabbak a pontok. Az „Element a villamos. Most mit csináljak?” szövegben a *-mos* szótag nem az alaphang felé süllyed, hanem fölemelkedik. Miért zárulna itt a mondat (215)? Vitatom. Ilyen hamis pontok korántsem ritkák (24, 26, 234 stb.). Általában vitára ingerelnek a szerzők azzal, hogy az érzelmileg fűtött, dallamot fölrántó végű mondataikat ponttal zárják le (208, kk.). (Más kérdés, hogy ezek milyen normának felelnek vagy nem felelnek meg...) A méltatlankodó-érvelő mondatok végének emelkedése utáni pontokban sem hiszek (234—237=559., 561. kotta stb.). Valami elhallgatott folytatást sejtet a kották dallama itt, egy rétegnyelvben várható a *mert...*, vagy a *hogy...* után. A szerzők is kimondják, hogy „A figyelmeztetően felhajló mondatvég különösen gyakori az érvelő beszédben” (235). De ha elmaradnak azok a figyelmeztető érvek, akkor miért pontot tesznek a mondat végére, miért nem három pontot? A kérlelő mondatok érzelmi indokokat elhagyó, de végül emelkedő dallamát is meggyőzőbben zárná

három pont az itteni pont vagy felkiáltójel helyett (227—228), az ilyen rábeszélését szintén (533. kotta). A befejezetlennek érződő, felkapott végű fenyegető mondatoknak megfelelő írásjel nem annyira a felkiáltójel, hanem inkább: ..., vagy !... (230, 232=538., 540., 549., 550. kotta).

E tiszteletre méltó nagy vállalkozás csorbáját a folytatóinak ki kell köszörsülniük, tisztázva a mondatdallamok végének és a mondatzáró írásjeleknek a viszonyát. Addig gyakran egyedi kiejtés módként is, egyedi jelölés módként is értékeliük az affektív alatti semleges hanglejtésváltozatok némelyikét (pl. 148=342. b. kotta) társadalmi érvényesség nélkül.

Nem feledkezem én meg ennek az óriási anyagfeldolgozásnak keletkezési idejéről, dehogy kérek számon tőle kidolgozott társadalomnyelvészeti szempontokat! Nagy méltánytalanság volna tagadni, hogy igenis kaptunk ilyeneket is! Elvégre a szociolingvisztikába is vágó igazság, hogy a hanglejtésformák egyrészt közösek egymástól távoli idegen nyelvekben, sőt a nyelvben és a zenében is, másrészt határozottan kötődnek bizonyos területhez, nyelvi részlegekhez (260—267). Más műveiben bővebben, de itt is utal rá Fónagy, hogy miért is nem egészen önkényesek a különféle társadalmak hanglejtési konvenciói, mi a hátterük a természetes reakciókban, viselkedési formákban, érzelmi tényezők fiziológiai hatásában (276 stb.). A társadalomnyelvészetbe szólnak bele a szerzők annak kijelentésével is, hogy a hanglejtés maig is alakuló rendszer: valamilyen fokán áll az archaikus, természetes, élettani alapú kifejezési kódok és a fejlettebb társadalmi jelrendszer közti átmenetnek (312).

Ha nem tekintik is fő céljuknak, a szerzők igazolják elődeiket, nyelvjárastanunk jeleseit: táji köznyelveink hanglejtésformáikban is eltérnek egymástól (7, 11). Ha csak néhány kotta erejéig, de ők is szemléltetik az eltéréseket. Fónagyék nem közlik, hogy itt hány személy hanglejtésmódját általánosítják regionális köznyelveinkben. A nem vízszintes, hanem függőleges nyelvi tagolódást tekintve, a férfiak és a nők eltérő hanglejtési sajátságaira fordítanak némi figyelmet (29—30). A szöközárás mondatvégek pl. gyakoribbak a nők, mint a férfiak közt. Nem tudni, hogy e következtetést nem túlnyomórészt budapestiek összevetéséből vonta-e le a szerzőpáros. Érdekesek a felolvasott és a hasonló tartalmú, de kötetlenül elmondott szövegek közötti összehasonlítások (11, kk.), akkor is azok, ha a közölt eredmények alighanem csak szűk, magasabb műveltségű rétegekre jellemzők.

A társadalomnyelvészeti szemléletű lexikológia és frazeológia szilárd eredményeinek tartom, ahogy bizonyos kis csoportok fráziskészletének megszilárdult, jórészt átörökölt dallamformáiból meggyőző példákat emelnek ki (kéregetők, szenzációt szertekürtölő rikkancsok, perecesek, kalauzok, labdarúgó-riporterek: 32—35).

Ez a monográfia még nem ad, nem adhat szociolingvisztikai hanglejtéstant. Arra azért figyelmeztet zárszavában, hogy a köznyelvi sémától (vajon melyiktől? Okvetlenül a budapestitől?) rendszeresen eltérő, eredetileg semleges használatú rétegnyelvi dallamok fölidézik a miliőt, jellemzik a beszélőt azzal, hogy melyik réteghez tartozik (313). Nyilván csakis akkor, ha nem a saját nyelvi közegükben hangzanak el ilyen mondatdallamok.

Fónagy és Magdics elkülöníti anyaga feldolgozásában a mondatfajták dallamvilágát (s fejezetzárásul itt tárgyalja a hanglejtés és modalitás viszonyát), a hanglejtés mondaton belüli „grammatikájától”, továbbá még határozottabban az érzelmelek és magatartáskifejezések hanglejtési sajátságaitól. Ma már valószínűleg ők is másként állítanak fel a korlátokat, illetve korlátok helyett hidat építenének. Elvégre nagyot fejlődött az utóbbi évtizedekben a modalitás kutatása nemcsak a nyelvészetben, hanem végül is tőle elszakíthatatlanul a modális, deontikus logikában is. A mondatfajtákban, mondatformákban kifejeződő beszédészandék számos fajtája meghatáro-

zásánál fogva érzelmi, indulati tartalmú. S a beszédszándékot igen gyakran jobban kifejezik a hanglejtés szegmentumok fölötti eszközei, mint a módosító- és viszonyszók, illetve viszonyragok. A modalitás kutatásához, szükségszerű integrációjához nélkülözhetetlen lesz a „A magyar beszéd dallama” (főleg: 40—100), és fordítva, a hanglejtéskutatásban is összefonódnak majd a szintaktikai és az érzelemkifejező szempontok.

Hajdani formájában mik a mondattani eredményei a monográfiának? Meggyőzőnek a közbeékelt tagmondatokról is, az értelmezői és állítmányi rész hangzási megkülönböztetéséről szóló megállapítások (139—142, 312), legfőljebb e hangzási megoldások egységesen kötelező érvényét vitatnám. Más a véleményem azokról a mondattani kétértelműségekről, amelyeknek a háttere a birtokos jelző ragtalan volta vagy egyszerűen a rossz szórend — tehát a mondat csiszolásával meg is szűnne a kétértelműség. E helyesbítés nélkül ugyan segíthetnek valamit a hanglejtés vagy a szünettartás eszközei (109—110, 113, 118—120, 156—159, 312), de Fónagyék túlságosan kevés kísérleti személyi dallamértékeléseivel érvelnek ahhoz, hogy statisztikai eredményeikét szignifikánsnak tarthassuk. A példaszövegekhez pedig nagyon hiányolom a nyelvhelyességi bírálatot...

Korántsem tagadom, hogy a beszédtekintélyek kánonjai, téveszméi ellen ne lehetne föllebbeznünk. Örülök, hogy a szerzők sem bólogatnak mindig Péchy Blának (116—117), viszont az ő kettős tekintélyük sem fogadtatja el társadalmilag a páros, mély *sem...*, magam *sem...* mondatdallamot (136). Azt a hibás közkeletű véleményt is meg kellene már kérdőjelezni, hogy a családnév utáni keresztnévnek hangsúlytalannak kell lennie (pl. 103): téves ez a nézet, akárhányan erősítgetik is! Ha a keresztnév is fontos új közlés, nagyon is hangsúlyos lehet (bemutatkozás!), legfőljebb az idegenes, ha nyomatéka magasabb hangú a családnévénél.

Ismét méltányosságra intem a mai olvasót. Fónagy Iván és Magdics Klára nem állítja, hogy akár húsz egyetemi hallgatót használva föl kísérleti személyként, akár öt férfit és öt nőt, többségi döntéseik megbízhatóan tükrözhetik egy-egy mondatdallam társadalmi súlyát, normativitásának a mértékét (50, 71 stb.). Sokkal hálásabban lehetünk magukért a módszerekért. Fónagy Iván e kötetben is ontja a pompásnál pompásabb ötleteket, melyekkel mások elvégezhetik később az aprólékos munkát. Kialakulhat társadalomnyelvészeti hanglejtéstanonunk, szilárdabb lesz az alapja a hanglejtésformák helyességi, nyelvművelési bírálatának, föltáru a mondatdallamok normarendszere.

Egy-egy ilyen — itt néhány személyre alkalmazott ötlet egyrészt ösztökél a továbbgondolásra, másrészt sejteti, mit várhatunk tőle nagyban. Nem vezet szignifikáns eredményre a szövegtelenül zümmögött hanglejtés némely modalitás kihallásában, fölismerésében (91—96)? Nem zárul le a vizsgálat! Az ötlet lett volna hibás, vagy valóban nincs jelölő értéke a beszéddallam e modalitásának szövegtelenül, önmagában? Esetleg az értékelő kérdést kell másként föltenni? Netán az az igazság, hogy bármennyire számításba veszik is a szerzők egyébként a mondat legtagabb szituációját és nagykontextusát, tehát műfaját (pl. 28, 42), ezek az eligazító tényezők hiányoznak a kísérletből?

A monográfiában használt kísérleti módszerek egyaránt alkalmasnak látszanak a beszéddallamnak inkább mondattani modalitásbeli, és inkább érzelemkifejező vizsgálatára. Hadd ismételjem meg azonban, hogy ez a két oldal mennyire szorosan függ össze! Ha kellőképp tágra szabjuk a nyelvi modalitás körét, akkor egyszerűbb vagy összetettebb modalitássá válnak az érzelem- és magatartásfajták is nyelviesülve. A kötetből véve példát: a tiltó-fenyegető és a csodálkozó-felkiáltó, felvilágosító szándékú mondat egy-egy összetett modalitásfajta fejé ki. A fenti szemlélet indokolhatja,

hogy az említett két — egymástól távolinak rémlő — beszédszándék modalitását szinte azonos dallam nyelvismereti. További kérdés, hogy mely összetevő modalitásaik rokonok, s összetettségükben más-más módon térnek el a semleges kijelentő modalitástól (vö. 254). Az bizonyos, hogy nélkülözhetetlen a normákhoz mérni. Ha saját normájuktól is egyenlő arányban térnek el a dallamok, akkor van valami modális kapocs köztük; pl. az erőyes, határozott kijelentés és az akár barátságos, akár szigorú felszólítás közt (66).

Az érzelmek és indulatok, magatartásválaszok kutatási problémáit fölterképezve, akkor is rengeteg az érték a könyvben, ha a vizsgált beszéddallamok nem kis hányada egyéni, sőt egyedi. Magát a végkövetkeztetésüket ez nem érinti: tehát vannak a mondatdallamokkal igen egyértelműen kifejezhető érzelmek, de vannak olyanok is, amelyeknek értelmezésében erősen rászorul a hallgató a jelentés, a kontextus és a szituáció értelmezést támogató segítségére (70).

Természetesen fejet hajtunk a részeredmények előtt is. Ha nem magyarázta volna el Fónagy Iván az itteninél bővebben mind korábbi, mind ezután írt műveiben, ez az anyag szinte kifejtetlenül is rávezet az érzelmi, indulati töltésű beszéd alapsajátságainak magyarázatára. Minden érzelmi feszültségforma magasabb dallamfekvésű? Nyilván a hangszálakat is feszíti a feszültség. A dallam hangmagassága azt már nem jelzi, hogy az érzelem, az indulat tartalma pozitív-e, vagy negatív. Tüneti értékű viszont, hogy a szorongás mondatainak nemcsak a csúcsai magasak, hanem végig megfeszülnek a hangszálak, a mondat a felső regiszter szűk közében hangzik el (vö. 183, 187—188, 189).

Mi sem áll távolabb a két szerzőtől, mint a dogmatizmus. Nem siklanak el az ellenpéldák fölött sem, sőt általában meggyőzők az ezekhez fűzött magyarázataik is. Nem csökkentik érdemeiket, ha ez elvéve nem sikerül. Én pl. vitatnám az óhajto mondatok dallamértelmezését (88—89), s marad bennem némi kétely azzal a határozott tétellel szemben is, hogy a felszólítás szigora mindig fordított arányban áll a mondat hangterjedelmével, a csúcsa és alja közti távolsággal. Talán másként értelmezzük egyik-másik érzelem, indulat tartalmát és határait? Túlságosan átfödi egymást a szigor és a fenyegetés ahhoz, hogy ne csapnának át dallamaik is egymásba, vagyis hogy a szigorúság dallamsajátságai egységesek maradhassanak. További kifogásaimnak elveszi az élet, hogy Fónagy Iván és Magdics Klára sok más helyen jelzi makacs következetességgel: nincs egyhangúság, nincs egységes és egyedül helyes megoldás az érzelemfajták kifejezésében. (A kezdeti magabiztos uniformizálás után a 'Beszélni nehéz' sorozat vezetői is belátták, hogy érzelmi töltésű házifeladat-mondatainknak mindig van több helyes megoldásuk is, noha a dallamok különbsége általában különbség a mondanivaló tartalmában.)

Tovább morzsolják az egységesítő kisded táborát azzal, hogy fölterjék a mondatok többszólamúságának a funkciót. A hanglejtés-keresztvezetések, a „dallammetaforák” különleges értékei nyelvünknek — alighanem más nyelveknek is —: hatásosan sűrítene, tömörítene. Legegyszerűbb fajtájuk talán az ún. ismételtető kiegészítendő kérdés. Egy ilyen kiegészítendő kérdés eredeti hanglejtése fölcserélődik az emelkedő-eső végű eldöntendőével, s ezzel belekerül valamelyik efféle eldöntendő kérdés tartalma is a mondatba: „Jól hallottam?”, „Ezt tapasztaltad volna?”, „Valóban így véled?” stb. (58—59). Hasonlóképp sajátosan tömörök a kalauznyelvi felszólítások jól ismert, eldöntendő kérdő dallamai (84=266. kotta, 86=275. kotta); a jövőben csak a kalauz nélküli városi közlekedés miatt vesznek ki. Hatásosan sűrítve váltja föl a felkiáltó dallam a kérdőt.

Látszólag öntörvényű terület a versmondásé? Nem hiszem. Az itt tapasztaltak is megnyilvánulhatnak a nem művészi igényű szövegekben. A versbeli kérdés elhan-

gozhat kijelentő dallamban is, ha elvárjuk az igenlő választ (299—302), de ugyanígy elhangozhat a kalauzok beszédében is.

Jelzi vagy jelezheti a hanglejtés, hogy a beszélő mit vár el a hallgatótól. De jelezheti a hanglejtés megszabott szelete azt is, hogy a hallgató mit várhat el a mondat folytatásától, hogy a mondattani fejezetre térjek vissza. A mondat elejének a hangmagassága és dallama megjósolja, hogy az egésze hosszabb vagy rövidebb lesz-e (145). A bevezető tagmondat zárása viszont azt sejteti — ha nem is olyan vas következetességgel, csak tendenciaszerűen —, hogy következményes, következtető vagy magyarázó tagmondat várható utána (133—134).

A mondat legtöbbször nem önállóan teljes szöveg, hanem nagyobb szöveg része. Ezért fontos a szövegtan számára, hogy Fónagy és Magdics teljes versek hanglejtését is elemzik (284—285). Egy mondat beszéddallama a következő számára épít alapot, függetlenül attól, hogy a beszélő saját szövege folytatódik-e, vagy másé kezdődik. A mondat előkészítheti a folytatásában kibontakozó fokozást is, ellentétezést is (280—284). Ha pedig befejezetlen hanglejtésű mondat zárja egy beszélő szövegét, a hallgató várhatja ugyan — akár ki is fejtve kívánságát — a folytatást, de maga is vállalkozhat rá bizonyos helyzetekben, hogy gondolatban vagy hangosan teljessé egészíti ki a mondandót (144).

A szövegtanban sem homályosítja el a két kutató hajdani munkájának érdemét, hogy bizonyos problémákat másként értékeltünk, mint ők. Szerintük: „Spontán beszélgetésekben a mondatoknak mintegy fele végződik csak alaphangon. A kijelentő mondatok utolsó szótagjának dallamszintje pontosan tájékoztat arról, hogy a beszélőnek van-e a tárggyal kapcsolatban még mondanivalója, s hogy ez a mondanivaló milyen szorosan fűződik a már elmondottakhoz. Csak különböző méretű pontok bevezetésével lehetne írásban érzékeltetni a közlés tagolódását. A hanglejtés tanúsága szerint számolnunk kell a mondatnál nagyobb beszédegységekkel is” (142). Pontosabban: a hanglejtés tanúsága szerint is! — állítjuk mi.

Egyébként pedig nincs szükség különféle pontokra! Egyszerűen be kell vallanunk, hogy nem fejeződött be a kérdéses helyen a mondat. Folytatódik, ha másként nem, „laza kapcsolatossgal”, mint némely mondattanásunk ilyenkor mindent nyitó varázsszóval kimondja. Magyarán: a pont helyére vessző, kettőspont, pontosvessző vagy három pont illenék...

S a fentiekkel szemben az is kérdéses, hogy a dallamnak az alaphangra esése tendenciájában olyan széles ív, amely „egybefoglalja a nagy tartalmi egységeket, de érzékelteti ezen belül is az egyes elemek összetartozását, a nagyobb elemek tagolódását” is (312). A nagy tartalmi egységek korántsem mindig nagyobb autonóm szövegegységek a mondatnál. Megmaradhatnak a mondathatáron belül is. A hangmagasság és a közlés értelmi tagolódása természetesen és szükségszerűen kapcsolódik össze, igaz! De már a mondaton belül is. A szövegtan kutatói hálásak lehetnek e monográfiáért, de nem olvaszthatják be gépiesen tudományágukba az itt olvasottakat. A hanglejtés határjelző szerepének a mondaton túl a szövegre való kiterjesztését ezután tovább kell vizsgálni, önkéntelenül is hasznosítva e monográfia eredményeit a kötelező fölülbírálás közben.

Török Gábor

Irodalom

Török Gábor, *Magyartanítás*. XII. (1969.) 3. 144—145.

**DEME LÁSZLÓ: MONDATSZERKEZETI SAJÁTSÁGOK
GYAKORISÁGI VIZSGÁLATA
(MAGYAR SZÖVEGEK ALAPJÁN) NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK 15.**

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 406 p.

1. A mondat szerkezeti sajátosságok — Deme László könyvében — a szöveg mondat szerkezeti sajátosságai; nemcsak a magyar mondat kutatásban nyitott tehát e könyv új fejezetet (a mondat statisztikát), hanem a magyar szöveg kutatásban is. „S ha (...) bebizonyosodik — írja a szerző —, hogy ezek a konstrukcionális sajátosságok nem is csak a mondatokat és a mondat típusokat jellemzik, hanem a szövegeket és a szöveg típusokat is, akkor a statisztikai számbavétel tulajdonképpen nem is csak »szentenciológia«, azaz mondatisme, hanem bizonyos tekintetben »textológia«, azaz szövegisme is. S ez már lépés volna a »parole-nyelvészet«, azaz a beszéd felépítése és működése sajátos törvényeinek megismerése felé” (25).

A megjelenés óta eltelt húsz év igazolta Deme László várakozásait. Különböző szöveg típusok mondat szerkezeti vizsgálatait építették azóta a könyvében lefektetett alapokra; így például nyelvjárási (Szabó József), esszé (S. Virágh Erzsébet), publicisztikai szövegeket (Békési Imre); szövegértékű mondatok (Galgóczi László, R. Molnár Emma) és iskolai fogalmazások elemzéseit (Bicskei Dezsőné, Fejes Katalin).

2. Deme László könyve négy részre tagolódik: a bevezető és a befejező, köztük pedig a módszertani, valamint a tüzetes részre.

2.1. A Bevezető rész — mivel a könyv gyakorisági vizsgálatról számol be — először a nyelvi statisztika korabeli (s korábbi) értelmezéseit tekinti át.

Deme László figyelme a nyelv (az állomány) és a használat, ez utóbbin belül a mondat statisztikai vizsgálatának lehetőségét kutatja, s egyetértően idézi a Jespersenre hivatkozó Berrár Jolán megállapítását: „hogy mi a mondat, abban a grammatikusok aligha tudnak megegyezésre jutni; de szinte minden konkrét esetben egyetértenek abban, hogy egy adott szó csoport mondat-e vagy sem” (15). Deme László ebből a maga számára azt a tanulságot vonja le, hogy mivel „a statisztikai felmérésben nem a mondat szerepel, hanem mindig konkrét mondatok, (...) a gyakorlatban a konkrét egységek minősítése és besorolása általában elvégezhető. (...) Dolgozatomban tehát — összegzi az addigiakat — semmiképp sem az a célja, hogy megoldjam vele a mondatnak immár több mint két évezredes problémáját. (...) Mindössze annyira vállalkozhatom itt, hogy néhány sajátosságát — nem is a legvitatottabbakat — elvében és gyakoriságban megvizsgáljam” (15).

Igen körültekintően jelölte ki tehát, s indokolta kutatása tárgyát Deme László, de erre — a tárgy: a mondat kétarcúsága miatt — szüksége is volt. Vizsgálata a szövegből indult ki. Ez olyan kutatói megközelítés, amelyben a mondatnak funkcionális vonásait látja meg az elemző, vagyis azokat, amelyek által a mondat része marad a viszonylagos egésznek (=amelyek révén beépül abba). E vonások egyik csoportja a hangsúly- (s a hangsúlyokat kifejező szórendi) viszonyok, amelyeket (mivel nem kötődnek eléggé morfológiához, szintaxishoz) Deme László itt nem vizsgált, valamint — kutatása tárgyaként — az a szerkesztési rendszer, amelyben a szö-

vevőgész jelentése következetesen széttagolódik. E széttagolódás adekvát követése a vizsgálati apparátussal s ezen apparátus statisztikai alkalmazása megfelelő szöveg-típusok gondosan kiválasztott korpuszaiban az a tudományos nívó, amellyel — ismereteim szerint — Deme László megelőzte a hasonló indítékú külföldi kutatásokat. E szerkesztési rendszert egészségek, valamint ezen egészségek közti s belüli viszonyok (kapcsolások) alkotják. Összefoglalom ezek vázlatát.

Az egységek vázlata:

A beszédmű (mint a kommunikáció alapegysége) szövegegységekre (mondat-egész-tömbökre) tagolódik szét, ezek pedig mondategységekre. A mondategész maga vagy mondategységnyi (=egyszerű mondat), vagy több mondategységre (tagmondat-tömbökre, tagmondatokra) tagolódik tovább. A mondategységek mondatfunkciós részekre (=mondatrészekre), a mondatrészek szerkezettrészekre (=szintagmatikus komponensekre) tagolódhatnak szét. A szerkezettrészek tagjai: a viszonyított fogalmak (=glosszémák) állnak Deme László vizsgálatában a statisztikailag számbavett rendszertag-sorozat végén.

Az egységeket viszonyító viszonyok (kapcsolások) vázlata:

A beszédműn és a szövegegységeken belül (mondategészek között) mellérendelő (tartalmi-logikai) és burkolt alárendelő; a mondategészen belül (tagmondatok között) mellérendelő, alárendelő (grammatikai) és közömbös; a mondategységen belül (mondatrészek, valamint szerkezetrészek között) alárendelő, mellérendelő és közömbös. (Legutóbbit — ebben a helyzetben — „közvetett heterogén” viszonynak is nevezik.)

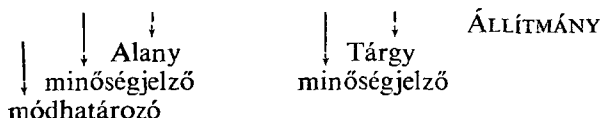
2.2. Módszertani rész: A mondat szerkezetéről és elemzéséről

A könyvnek mintegy negyedét kitevő rész középpontjában a mondategység és a mondategész értelmezése s szerkezetük elemzése áll. A mondategészek mint a vizsálat szöveg-alapegységei — bármily heterogének is belülről — mennyiségükkel jellemzik szövegük tagoltságát, s hasonlóképpen jellemzi ez a mondategységeket is. A mondategységek azonban pontosabban jellemeznek. Az ő belső tagoltságuk is heterogén ugyan, de — fő viszonyaikban grammatikai szabályokat követve — homogénabb jellegét tükrözik szövegüknek, mint a mondategészek.

„A mondategység szerkezete és elemzése” című fejezet legmarkánsabb kutatói állásfoglalása az alany lesüllyesztése a tárgy és a határozó mellé, vagyis a mondat-egység állítmányközpontú felfogása:

E négy mondatrész áll a mondat szintjén, „ahol a szabad mondatrészeknek mindegyike közvetlenül az állítmányhoz tartozik mint központi taghoz” (52). Az már nem a mondategységek, hanem egyes mondatrészeinek „belügye”, hogy szintagmatikusan tovább oszthatódnak-e, mint pl. a következő példamondat alánya és tárgya, valamint első minőségjelzője (*A szorgalmasan tanuló fiú jó eredményt ér el*):

Mivel a fentiekben — Deme László felfogásától eltérően — G. Varga Györgyi (Rácz—Szathmári: 99) három szintet lát, érdemes visszatérnünk a könyv kiindulópontjához. Innen nézve világos, hogy Deme László nem meglévő mondatfelfogáshoz konstruált mondatstatistikai vizsgálatot, hanem maga a feladat (vagyis a nyelvi va-

lóság statisztikai vizsgálata) írta elő ezt a mondatfelfogást. Az elvégzett vizsgálat (a könyv tüzetes része) meggyőzi erről az olvasót.

A mondategység szerkezeti sajátosságai feltárásának legáltalánosabb törekvése, hogy a szerkezettagok ne keveredjenek össze a mondatrészekkel. A mondategység átlagos tagoltságában ezért — természetesen — az állítmány is benne van; nem lehet benne viszont a főnévi állítmány jelzője, sem a melléknévi állítmány fokhatározója. Ezek ugyanis mindenekelőtt egy-egy szófajhoz tartoznak, amelyek adott esetben állítmány szerepet töltenek be. Két szinten vizsgálódik tehát Deme László: a mondategység mondatrészi, valamint a mondatrészek szerkezettagi szintjén.

Annak, hogy a mondat szintjén egyedül az állítmány áll uralkodó helyzetben, vannak mondatelméleti konzekvenciái is. Közülük talán legfontosabb, hogy szintagmatikus viszony így nem a mondatfunkciós részek között, hanem az egyes mondatfunkciós részekben belül van. E szerint *A fiú Nellit bámulja* mondatban a *Nellit bámulja* nem tárgyas szintagma, hanem tárgyas viszony; tárgyas szintagmának — Deme László felfogásában — csupán a *Nellit bámuló fiú Nellit bámuló* szerkezetét tekinthetjük (53—54).

Azzal az állásfoglalással, hogy az egyes mondatrészek szerkezeti továbbtagolódását ezen mondatrészek „belügyének” tekinti, Deme László áttekinthetőbbé s kezelhetőbbé teszi a mondategység szerkezetét. Az alárendelő főkapcsolású szintagmát x-szel, a mellérendelőt y-nal jelölve, egyszerű ábrát rajzolhatunk a bővített mondatokról is. Az alábbi példában a nagybetűvel jelölt mondatrészeket — statisztikai feldolgozásuk során — az átlagos mondatrészi tagoltsághoz, az x-szel megjelölteket a mondatrészek szerkezetességéhez számláljuk hozzá (*A szabályoknak túlságosan gyakori változtatgatása veszélyezteti a szépen alakuló helyesírási egységet*):

$$xA - \hat{A} - xT.$$

Ez a — megszámlálásra előkészített — képlet is szemlélteti, hogy Deme László két szinten vizsgálja a mondategységeket: a mondat részeként, valamint (az itt x-szel jelölt) szerkezet részeként. A szerkezetes mondatrészek belső tagolódásáról mint tömbösödésről az 58—61. oldalakon a szintagmaformákat tömören kifejező sémákat kapunk.

„A mondategész szerkezete és elemzése” című fejezet ugyancsak a funkció függvényében vizsgálja a szerkezeti széttagolódást. Itt is két fő szint van. Egyik a beszéd szintje, amelyen az egyszerű mondat, valamint az összetetteknek legalább egy tagmondata áll; a másik a beszéd szintje alatti szinteződés (a mellékmondatok első, második stb. mélységi szintje). Három és háromnál több tag itt is tömbösödik; s ezek szinteződésének — tömbösödésének képletbe foglalására (megszámlálhatóságára) Deme László könnyen értelmezhető szimbólumrendszert alkotott. A főmondati helyzetű mondategységeket F-fel, a mellékmondatiakat m-mel (mélységfokozatukat indexszámmal: m_1 , m_2) jelöli; viszonyaikat vízszintes vonallal (=mellérendelő), ferde vonallal (alárendelő), közömbös viszonyukat \sim jellel szimbolizálta. Ezek, valamint 39 sorszámozott példa segítségével áttekintést ad a szerző az összetett mondat elvi szerkezetéről. Az elvi áttekintés rendszerességét jól szemlélteti a 15.—24. közötti tíz példán (79—82):

- F—F : *Felkapta a villát, majd mérgében odavágta a földhöz.*
F/ m_1 : *Felkapta a villát, mikor a szénát már összekaparták.*
F—F—F : *Felkapta a villát, mérgében odavágta, s elindult hazafelé.*
F—F/ m_1 : *Felkapta a villát, és akkor vágta oda mérgében, amikor a szénát már összekaparták.*

- $F/m_1 - F$: *Felkapta a villát, mikor a szénát már összekaparták, és odavágta mérgében.*
- $F/m_1 - m_1$: *Felkapta a villát, mikor a szénát már összekaparták, de a boglyázás még hátra volt.*
- $F/m_1 - m_1$: *Mérgében földhöz vágta a villát, mikor a szénát már összekaparták, mert a boglyázás hátravolt még.*
- $F/m_1/m_2$: *Mérgében odavágta a villát, mert a boglyázás még hátra volt, bár a szénát már összekaparták.*
- És további két eset, amelyben a tömbösödést is jelölni kell:
- $(F - F)/m_1$: *Akkor kapta fel a villát, és vágta oda mérgében, amikor a szénát már összekaparták.*
- $(F - F) - F$: *Vagy felkapja a villát, és odavágja mérgében; vagy azonnal itthagya csapot-papot.*

2.3. A könyvnek több mint felét a Tüzetes rész (a mondat egyes szerkezeti jellemzői s ezek gyakorisága) tölti ki.

„A vizsgálat anyaga és szempontjai” című fejezetben a szerző a vizsgálat statisztikai kívánalmait veszi sorba. Ismerteti az anyagot s az anyag kiválasztásának szempontjait, majd a vizsgálat szempontjait. Ezek: a mondategységek (mondategységek számával mért) hosszúsága; a mondategységeknek és a bennük foglalt mondategységeknek (tartalmas szavaik számával mért) terjedelme; a szintviszonyok; a kapcsolódási viszonyok és kapcsolódásformák; valamint a tömbösödési formák. — A Tüzetes rész e szempontok érvényesítésének adatait és tanulságait mutatja be.

„A mondat hosszúság vizsgálata és a szerkesztettségi mutató keresése” című fejezettől válik számunkra nyilvánvalóvá, hogy bizonyos mondat szerkezeti sajátosságok kölcsönös összefüggéseinek gyakoriságával Deme László meghatározott szövegtípusokhoz tartozó konkrét szövegek sajátosságait méri.

Elsőként ezek átlagos szerkesztettségét, vagyis azt, hogy egy-egy mondategységre átlagosan hány mondategység jut. A szerkesztettségi mutató tehát egy osztási művelet eredménye. Ez a szám — hacsak nem csupa egyszerű mondatra tagolódik egy szöveg — 1 egésznél nagyobb lesz; a vizsgált első szövegben például 2,08, a másodikban 1,92 (138).

A nyelvhasználatnak is vannak törvényszerűségei — vonja le a következtetést Deme László: „a mondat hosszúság megválasztása, a »vesszők« és »pontok« ide vagy oda tétele alapvetően nem szubjektív, hanem objektív indítékú eljárás; akár azt is mondhatnánk: műfaji kényszer” (159).

„A kapcsolások vizsgálata és a bonyolultsági mutató keresése” című fejezetben közelebbi képet kapunk az egyes szövegekről. Itt a mondategységek mondategységen belüli kapcsolódásait vizsgálja a szerző: „nem jellemző-e legalább az adott szövegre — de azon túlmenően a szerzőre, műfajra, esetleg a nyelvhasználatra általában is — az, hogy a tagmondatok kapcsolódásának mi a módja, a lehetséges kapcsolásformának milyen az előfordulási sűrűsége, megoszlása, részesedési aránya” (161). Statisztikai vizsgálatról lévén szó, itt is létrehoz egy mutatót Deme László. Az adott szöveg (szövegegység) összes kapcsolásainak számát elosztja az ezeket magukba foglaló mondategységek számával. Ez a hányados a bonyolultsági mutató. Ennek számértéke annál magasabb, minél kevesebb egyszerű, illetőleg minél több többszörösen összetett mondat van a vizsgált szövegben.

„A szinteződés vizsgálata és a mélységi mutató keresése” című fejezet legáltalánosabban kérdése, hogy hány szintűek egy szöveg mondategységei, s ezeken a szinteken hány mondategység található. Ezek átlagos arányát fejezi ki a mélységi mutató. Jellemző lesz a vizsgált szövegre, hogy az egyes szinteken átlagosan hány mondategység helyezkedik el, azaz az egyes szintek átlagos népessége is.

„A tömbösödés vizsgálata és a tagoltsági meg a zsúfoltsági mutató keresése” című fejezet (a főként stilisztikai) szövegvizsgálatok egyik általános feladatához, a szegmentáláshoz nyújt elméleti s gyakorlati segítséget. Ott a szövegegységet alkotó mondategységek, itt a mondategységben foglalt mondategységek viszonyának szorosabb vagy lazább volta (vagyis a komprimáció) kerül a figyelem előterébe.

A szöveg tömbösödéséről, valamint a tömbről mint átmeneti nagyságrendről Deme László nagyon fontos megállapításokat tesz: „A tömb átmeneti nagyságrend a mondategész és a mondategység között. Átmeneti; de nem önálló, hanem ad hoc; azaz nem konstrukcionális egység, hanem konstrukciós forma. Olyan helyzetet foglal el tehát a mondategész és a mondategység között, mint a szintagma (illetőleg a szintagmatikusan szerkesztett konstruéma) a mondategység és a glosszéma között. Lehet; de nem feltétlenül van” (221).

A szövegek tömbösödését — statisztikai megközelítésben — két mutatóval jellemzi Deme László. Mondategységek átlagos tagoltságának mutatójával, ami a három- vagy több tagmondatos mondategységek tömbszámának elosztása ezen mondategységek számával. A zsúfoltsági mutató a tömbök átlagos népességét fejezi ki, azt tehát, hogy egy-egy tömbben átlag hány tagmondat található. A tagoltság és a zsúfoltság „egymást feltételező s egymást nagyjából egyensúlyban tartó két sajátosság” — állapítja meg a szerző. „Sem abszolút tagolt, sem abszolút zsúfolt szöveg nincsen, nem képzelhető el” (242).

„A mondatterjedelem vizsgálata és a telítettségi mutató keresése” című fejezet a szövegmondatok eddigi néhány sajátosságát a tartalmas szavak mennyiségéhez viszonyítja. A vizsgált szöveg mondategységeinek és mondategységeinek terjedelmét a bennük foglalt tartalmas szavak átlaga minősíti.

Az eddigi mutatók keresésében is figyelembe kellett venni az egyes mondat-hosszúsági csoportok mutatóit, itt azonban csak így lehet a szövegre jellemző mutatókat kapni. Azaz mi a telítettségi mutatója a vizsgált szöveg egyszerű mondatainak (átlagosan hány tartalmas szó van bennük)? Az egytagú (egyszerű) mondat, valamint a kéttagú, a háromtagú stb. összetett mondat átlagos telítettségét 52 grafikonon mutatja be Deme László.

2.4. Befejező rész: Előre- és visszapillantás

A vizsgálat komponenseinek, szempontjainak, valamint általánosított tanulságainak áttekintése után Deme László számba veszi a további lehetőségeket. „De anyagunk felhívja a figyelmet arra is — írja —, hogy a nyelvtudománynak nemcsak a mondat szintje alatt vannak még keresni- és mondanivalói, hanem fölötte is. A mondatot a tüzetes részben úgy vizsgáltuk, mint a beszédmű részét. S ha bizonyosodott róla, hogy bizonyos aspektusból valóban az, minthogy sok sajátosságával önmagán kívül azt is jellemzi: akkor figyelemre érdemes maga a magasabb egység, azaz a beszédmű (a szöveg) is. A vele foglalkozó stúdiumot hirtelenében textológiának (szövegtannak) nevezném el; nem tekintet nélkül bizonyos továbbiakra” (380).

E tekintetbe vett „továbbiakban” Deme László könyvének — a szöveg mondat-szerkezeti sajátosságai vizsgálatának — megalapozó és ösztönző szerepe volt és van. A mondatmegközelítésű empirikus (jelenségvizsgáló, statisztikai, stilisztikai) szövegvizsgálatoknak — az itt ismertetettekén kívül — rengeteg további, eddig észre nem

vett s ki nem aknázott tanulságokat kínál a magyarul értő olvasóknak. A magyarul nem olvasó kutatóknak pedig — mivel ilyen következetességű mondatstatisztika azóta sem jelent meg — hozzáférhetővé kellene végre tenni angol vagy német változatban.

Fejes Katalin

Irodalom

Benkő László, *Nyr.* 96. (1972.) 2. 233—238.
Szende Tamás, *NyK.* 74. (1972.) 2. 463—465.
Heller Mária, *ANyT.* XI. (1976.) 327—331.

ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK XI.
(A SZÖVEG MEGKÖZELÍTÉSEI)

Szerkesztette: TELEGDI ZSIGMOND és SZÉPE GYÖRGY.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 380 p.

Nem könnyű ismertetést írni egy olyan kiadványról, amely másfél évtizeddel ezelőtt jelent meg egy alapvetően *nyelvészeti* sorozat tagjaként, s amely alcímében is — óvatosan — csupán „megközelítésekről” beszél. Nem is az időközben eltelt másfél évtized jelenti a fő nehézséget, noha ez az időszak meglehetősen hosszúnak számít egy olyan dinamikusan fejlődő diszciplína esetében, mint a szövegtan; inkább az, hogy 15 év távlatából meglehetősen nehéz egy ilyen jellegű kiadványt egyszerűen csak „ismertetni”: fennáll annak a veszélye, hogy a recenszens olyasmit is számon kér a szerzőktől, amit csak az időközben végzett kutatások tártak fel. Nehéz lenne természetesen ettől teljesen eltekinteni is, és talán szükség sincs rá. A kötet megjelenése óta eltelt másfél évtized ugyanis egyfajta „rálátást” is lehetővé tesz: más szemmel nézhetjük, ítéelhetjük meg az akkori próbálkozásokat, törekvéseket, s a megközelítések fő irányvonalai is jobban kirajzolódhatnak.

Már az első, felületes belelapozás után kitűnik, hogy a kötetben szereplő írások meglehetősen heterogén összképet mutatnak: jól tükrözik, hogy szerzőik nem „szövegnyelvészek”, hanem a legkülönbözőbb diszciplínák — transzformációs szintaxis, generatív szemantika, esetgrammatika, irodalomtudomány, generatív poétika, szemiotika, kommunikációelmélet, kibernetika, stilisztika, filozófia stb. — felől kiindulva próbálnak közelíteni a szöveg(ek) vizsgálatához. Így nem csoda, hogy — a betűrendes sorrend jóvoltából — egymás mellett találjuk a klasszikus filológiai szövegmagyarázatokat, a generatív poétikai szöveginterpretációt, a Fillmore-féle esetgrammatikai keretet felhasználó mondatelemzéseket és az elméleti igényű irodalomszemiotikai írásokat.

A kötet szerkesztői is érzik, hogy a szöveg — bár nyelvi képződmény — nem közelíthető meg *kizárólag* a nyelvészet felől, a nyelvészet eszközeivel. Természetesen lehetetlenség pontosan meghatározni, meddig tart a nyelvészet illetékessége a szöveg(ek) vizsgálatában. Szerkesztői utószavában Szépe György is utal erre, majd miután röviden bemutatja és megkísérli tematikailag csoportokba sorolni a kötet tanulmányait, megjegyzi: „Olyan írás, amelyik a világ minden pontján besorolható volna a modern szöveggrammatikába, voltaképpen csak kettő van a kötetben” (377). Kiefer Ferenc jogosan állapítja meg: „A szövegelmélet nincs egészen tisztában saját kutatásának tárgyával” (...) „A szövegelmélet nem rendelkezik egzakt modellel; ezenkívül még saját létjogosultságát sem tudta eddig egzakt módon megindokolni” (199); a nyelvfilozófus Kelemen János pedig arra az „elméleti ürre” hívja fel a figyelmet, amely az egyes mondatokat szöveggé rendező „szervező elvet” veszi körül (187). Azt tehát kockázat nélkül kimondhatjuk — s nem hiszem, hogy ebben a tekintetben a helyzet túl sokat változott volna az eltelt másfél évtized során —, hogy egységes, mindenki által elfogadott „szövegelméletről” éppúgy nem beszélhetünk, mint egységes, mindenki által elfogadott „jelentéselméletről” vagy „irodalomelméletről”. Jól

tükrözi ezt az egyes tanulmányokban tetten érhető terminológiai sokszínűség is (ilyen például a „szövegelmélet”, „szövegnyelvészet”, „szöveggrammatika” terminusok definíátlan, egymás helyett való használata).

A kötetet Antal László *Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom* című írása nyitja (5—14). Konkrét példák szemantikai elemzése nyomán bírálja a generatív szemantikuskok jelentésfelfogását; a forma és jelentés mellett célszerűnek tartaná egy harmadik tényező, a *tartalom* felvételét. A jelentés és a tartalom megkülönböztetése azért lenne szükséges, mert ezáltal meghúzható lenne a határvonal nyelvi és nem nyelvi ismeretek között. Csak sajnálhatjuk, hogy a szellemes elemzések nem mennek túl a *mondat* jelentésének és tartalmának megértésével összefüggő problémákon: jó lett volna látni, vajon jelentés és tartalom ilyenén megkülönböztetése összefüggő szövegek megértésekor is kimutatható-e.

Békési Imre *A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról* című írása (15—25) már címében jelzi, milyen hatalmas nehézségekkel kell megküzdeniük a magyar szövegnyelvészeknek, ha alkalmas *magyar* terminusokat szeretnének találni kutatásaikhoz. A szerző, amint maga is utal rá, „mondattanilógikai megközelítésben” vizsgálja a bekezdésnyi napihír (egy 4 mondatból álló újsághír) lehetséges konstrukciótípusait. A négymondatos beszédmű empirikus úton előállított 675 variánsának elemzése alapján kimutatja, hogy „a beszédmű tagolódásaként keletkező szövegszerkezeti egységek saját belső továbbtagolódásuktól függetlenül viselkednek egységként” (22). A tanulmány végén közölt táblázat számszerűen is kimutatja a mondatrend, a logikai kapcsolat és az egyes konstrukciótípusok közötti összefüggéseket.

Borzsák István (*Klasszika-filológiai szöveginterpretáció*, 27—36) Tacitus *Annales*-részletének mélyreható elemzésén keresztül — imponáló erudícióval és lebilincselő előadásmódban — azt mutatja be, hogyan lehet analitikus módon, az egyes nyelvi szegmentumokból kiindulva eljutni a mögöttes történelmi-kultúrhistoriai vonatkozások feltárásaig. A módszer némiképp hasonlít a francia iskolákban előszeretettel alkalmazott „explication de texte” műfajához; kár, hogy nálunk kiveszőben van ez a fajta következetesen végigvitt szöveginterpretáció.

Egészen másféle szövegmegközelítést látunk Csúri Károly *Egy narratív struktúra-típus néhány szabályszerűsége* című tanulmányában (37—50), amely — alcíme szerint — generatív szempontú megközelítés. A dolgozatban a szerző arra tesz kísérletet, hogy „felvázolja azokat az általános érvényű strukturális tulajdonságokat és kapcsolatokat, amelyek képesek leírni a ’rövidtörténet’ egy meghatározott típusába tartozó irodalmi elbeszélő szövegek felépítését és működési elvét” (37). Egy Borchert-rövidtörténet narratív struktúráinak feltárást követően „szabályszerűségeket” állapít meg a rövidtörténetek globális mély struktúrájáról, a szereplőcsoportok egymáshoz való viszonyáról, majd arra a következtetésre jut, hogy a szövegfelszín hosszúsága nem tekinthető releváns jegynek a „rövidtörténet” definiálásakor: sokkal meghatározóbb az a tény, hogy „a mély struktúrára általános szinten megfogalmazott feltevések teljesülnek-e vagy sem” (49). Az írás érdekes kísérlet egy *nyelvészeti* modellnek az irodalomelméletben való alkalmazására.

A Dezséry Judit—Terestyéni Tamás szerzőpáros (*Élő szöveg — stúdió-szöveg*, 51—77) arra a kérdésre keres választ: milyen nyelvi különbségek mutathatók ki „egy viszonylag természetes és hétköznapi beszélgetés” anyaga és egy olyan szöveg között, amelyet „naiv szereplők önállóan produkálnak a rádió stúdiójának mikrofonja előtt”. A kísérlet bemutatása után a szerzők megkülönböztető jegyekkel írják le a kétféle kommunikációs szituáció sajátosságait. Ezután részletesen elemzik a két szövegtípus predikatív szerkezeteinek szintaktikai jellemzőit — külön az alanyi részét és az

állítványi részét —, kitérnek a predikatív szerkezetek szórendjének, hosszúságának és komplexitásának vizsgálatára, a kétféle szövegstruktúrán belül feltárják a topic-comment viszonyt, szólnak a szövegszerkesztés strukturáltságáról, illetve strukturálatlanságáról, a megnyilatkozásokban elkövetett hibákról, végül összefoglaló áttekintést adnak a két szövegtípus összehasonlításáról. A tanulmány értékes hozzájárulás a *beszélt* nyelvi szövegek vizsgálatához, a kötetben való szerepeltetése feltétlenül indokolt.

Dezső Lászlónak *Az ószerbhorvát oklevélszövegek szerkezete* című írását (79—92) szerkesztői utószavában Szépe György „a hipermodern nyelvészet eredményeit is felhasználó filológia” példajaként említi. Az oklevél-textus speciális mondatfelépítésének és tematikus elrendezésének feltárása, a pretextus-textus-posttextus nyelvi elemzése, az anaforikus elemek szövegszervező szerepének bemutatása szép példája annak, hogyan lehet alkotó módon összeötvözni a klasszikus filológia és a modern általános nyelvészet eredményeit és kutatási módszereit.

Füredi Mihály *Adalékok a magyar aktívum és passzívum leírásához esetgrammatikai keretben* című írása (93—113) egyike a kötet legalaposabb, legértelmesebb tanulmányainak, mindössze az nem egészen világos, miért éppen ebben a *szöveg megközelítéseivel* foglalkozó tematikus kiadványban kapott helyet. A szerző ugyanis már a bevezetőben sietve leszögezi, hogy „(...) az elemzésekben csak a mondatokon belüli kérdésekre leszek tekintettel, a szöveg problémáját itt figyelmen kívül hagyom” (93). A téma iránt érdeklődő olvasó mindazonáltal szép és igen mélyreható elemzést kaphat arról, hogyan lehetne a Fillmore-féle esetgrammatikát a magyar aktívum és passzívum leírásában alkalmazni.

„Nyilvánvaló, hogy a nagy mennyiségű szöveg feldolgozása a jövőben egyre inkább az elektronikus számológépek segítségével történik majd” — írja Szépe György a szerkesztői utószóban annak igazolására, miért kapott helyet a kötetben a Görgey Eszter—Jékel Pál—Papp Ferenc debreceni szerző-hármas *Automatikus szövegelemzés a legalsó szinteken* című tanulmánya (115—125). Az írás érdekes módszertani előkészítés a szöveg „legalsó” — vagyis „anyagi”, írástechnikai — szintjének feldolgozásához; kísérlet arra, hogy „(...) megmutassa, milyen meta-apparátus szükséges az analízis leírásához” (115).

Herczeg Gyula *A mondatstilisztikai kutatás mint módszer* című tanulmányában (127—142) különböző magyar, latin, francia és olasz nyelvű szövegrészletek — tulajdonképpen többszörösen összetett mondatok — nyelvi-stilisztikai elemzésével foglalkozik. Az igen eltérő műfajokhoz sorolható szövegrészletek — az elemzésre kiválasztott szövegrészletek között éppúgy megtaláljuk egy latin nyelvű adásvételi szerződés zárómondatát, mint egy-egy összetett körmondatot Boccaccio *Dekameron*-jából vagy Voltaire *Zadig*-jából — arra szolgálnak, hogy a szerző kimutassa a mondatfelépítés (szövegszerkesztés) és a tartalom közötti kapcsolatot. Ezzel a kapcsolattal — írja a szerző — igencsak óvatosan kell bánnunk, mivel „(...) gyakorisági alapon az olvasóban kialakulhat egyfajta tapadás, és egy meghatározott mondatstruktúrának szubjektíven elkezd meghatározott stilisztikumot tulajdonítani” (141). Innen pedig egyenes út vezet „a néplelektan és mondatalkotás összekapcsolása” felé.

A szemiotikus Horányi Özséb írása (*Adalékok a vizuális szöveg elméletéhez*, 143—165) figyelemre méltó kísérlet arra, hogy „egy eredendően általános nyelvészeti fogalmat, a szöveg fogalmát nem-nyelvi, pontosabban vizuális környezetben kipróbálja, alkalmazását megkísérelje” (143). A szerző tehát a szöveget nem specifikusan nyelvészeti, hanem szemiotikai kategóriaként értelmezi, a nyelvészetet mintegy eszköznek használva fel a vizuális kommunikáció elemzésére. A szövegfogalom szemiotikai irányban való kiszélesítése után néhány „vizuális szövegelméleti problémát”

tárgyal, majd megpróbálkozik a vizuális szövegek tipológiájának létrehozásával. A szemléletes példákkal alátámasztott elemzések — a kissé talán nehézkes fogalmi-terminológiai apparátus alkalmazása ellenére — azért érdekesek a nyelvészet számára, mert rávilágítanak egy olyan, ma még kevésbé ismert és tanulmányozott területre, amelynek érdemi vizsgálata épp hogy csak elkezdődött.

Kanyó Zoltán *Szövegelmélet és irodalomelmélet* című, nagy horderejű elméleti problémákat tárgyaló tanulmánya (167—181) a nyelvészetet ugyancsak egyfajta modellként tekinti az irodalomelmélet számára. Arra a kérdésre keres választ, hogy „viszonylag önálló teóriának vagy a nyelvelmélet egy meghatározott részterületének célszerű-e tekinteni az irodalomelméletet?” (167). A generatív grammatika elméletét és módszertanát alkalmasnak tartja irodalmi szövegek tudományos elemzésére is, sőt a kor színvonalán álló irodalomelmélet kidolgozásához elengedhetetlennek tartja a modern nyelvtudomány és ezen belül is a generatív grammatika eredményeinek felhasználását. A tanulmány amellet érvel, hogy — hasonlóan a grammatika és a poétika közötti megkülönböztetéshez — módszertani megfontolások alapján „ajánlatos különbséget tenni (nem-irodalmi) szövegelmélet és az irodalmi szövegek elmélete (irodalomelmélet) között” (169): az előbbi a szövegalkotásnál kötelező érvénnyel alkalmazandó szabályokat tartalmazza, az utóbbi pedig e szabályrendszeren kívül még további, fakultatíve választható, másodlagos szabályokat foglal magában. A szellemes, számos példával alátámasztott érvelés végigkövetése meghaladná e recenzió kereteit, így csak utalunk arra, hogy Kanyó Zoltán ebben a dolgozatában nemcsak a szövegelmélet, hanem az irodalomelmélet számára is kijelölte a követendő utat, és meggyőző példát szolgáltat arra, hogy a (szöveg)nyelvészeti ismereteket a modern irodalomelmélet problémáival foglalkozó kutatók sem nélkülözhetik.

Szöveg és jelentés című írásában (183—196) Kelemen János egy, a szorosan vett szövegnyelvészet keretein messze túlmutató általános *filozófiai* jellegű kérdést tárgyal a tőle megszokott alapossggal és nyelvészeti-szemiotikai-filozófiai erudícióval. Miután röviden sorra veszt néhány ismertebb jelentésfelfogást a „hagyományos” koncepciótól kezdve egészen a francia szemiotikai iskola képviselőinek felfogásáig, leszögezi: „a szövegek, főleg az irodalmi szövegek, maguk teremtik meg szemantikai univerzumukat, nem a szémák rajtuk kívül adott fix készletét kombinálják” (196). Azt a felfogást, amely szerint a szöveg a jelentések *keletkezésének* a helye, a modern hermeneutika fejlesztette tovább.

Kiefer Ferenc *A szövegelmélet grammatikai indokoltóságáról* című tanulmánya (197—222) a mondat és a szöveg közötti szintaktikai különbségek bemutatásával kezdődik. Megállapítja, hogy a szöveg szintaktikai eszközökkel nem generálható, s így nem definiálható a generatív nyelvelméletben szokásos rekurzív módszerrel sem. A határozott névelő, az anafora, a téma-réma viszony, továbbá a mellérendelő szerkezetek és a szemantikai kutatásokban fontos szerepet játszó előfeltevések elemzése után feltételezhető, hogy „a szöveg és az összetett mondat között lényeges szemantikai különbségek jelentkezhetnek” (208), s ez a tény indokoltá teszi a szöveggrammatikai kutatásokat. Noha Kiefer szerint „egyelőre korai lenne még szövegelmétről beszélni”, hiszen „szövegelmélet a szó szigorú értelmében jelenleg még nem létezik” (221), azért *tárgyát* kijelöli: „a szövegelmélet tulajdonképpeni tárgya azoknak a feltételeknek a vizsgálata, melyek mellett egy mondat sor szöveget alkot” (218). A kérdés csupán az, hogy — kilépve a szűken vett szöveggrammatika keretei közül — megadhatók-e globális módon azok a feltételek, amelyek teljesülése esetén egy mondat sor *mindig* szöveget alkot.

Kiss Sándor filológiai alapossggal megírt munkája (*Demarkációs jegyek az irodalmi műben*, 223—238) az ún. „demarkációs fonológia” ismeretanyagát ter-

jeszti ki irodalmi művek vizsgálatára. A mondatban fellelhető demarkatív jegyeket megpróbálja — a megfelelő módosítások beépítésével — a szövegre is átvinni: ennek alapján „a mondatot és a szöveget izomorfnek tekinthetjük” (238). Véggözetkeztése szerint az elhatárolás mindkét esetben a kohézió negatívja, a rendelkezésre álló eszközök hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy „stilisztikai értékük” a szöveg szintjén megnövekszik.

Komlósy András *Az ágens és az objektum felszíni kifejezésének lehetséges rendszerei a természetes nyelvekben* című dolgozata (239—246) nehezen illeszthető be a szöveg megközelítéseit célul tűző tematikus kötetben, inkább egy általános nyelvészeti vagy nyelvtipológiai válogatásban kaphatott volna helyet. A szerző egyébként Fillmore esetgrammatikai modelljének két mélyszerkezeti kategóriáját, az ágenszt és az objektumot veszi elemzés alá, de mivel mindvégig „mondattípusokról” beszél, megállapításai a szöveg vizsgálatával foglalkozó kutatók számára nem túl relevánsak.

Mivel a *nyelvhasználó* oldaláról közelít a (beszélt) szöveghez, sok értékes információt és megfigyelést tartalmaz Mikó Pálné *A kommunikációs és szövegszerkezeti egységekről* című tanulmánya (247—260). A felvetett kérdésekkel nálunk eddig jobbra a nyelv művelők foglalkoztak, több-kevesebb rendszerességgel. Az a tény, hogy ezúttal nyelvész foglalkozik az olyan problémákkal, mint a közbeszóló reagálás, a hallgató mozgósítása, a besegítés, az ön-kommentár, az ál-közlés, az önmosdatás és önkiemelés stb. — elméleti-terminológiai keretbe helyezve őket — mindenképpen öröndetes, de talán még ennél is öröndetesebb az, hogy szellemes, a nem szakember számára is érthető stílusban megírt dolgozatot olvashatunk ezekről a mindannyiunkat érintő problémákról.

Pléh Csaba—Radics Katalin *Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg* című írása (261—277) a főnévi csoportok referenciális azonosságát biztosító anaforikus névmások elemzését terjeszti ki „szöveggrammatikai problémává”, azt vizsgálva: milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy két (vagy kettőnél több) egymást követő mondat *szöveggé* álljon össze. Külön kitérnek a hangsúlyos és emfátiikus mondatok elemzésére, majd megállapítják, hogy a magyar nyelvben igen gyakori hiányos mondatok esetében „a mondatok közötti kapcsolatok nem pusztán a beszédre jellemző performancia tényezőkből származnak, hanem a nyelv, a kompetencia szintjén meglévő, az anafora általános kérdéséhez szorosan kapcsolódó szabályrendszer valósítja meg őket” (277). Az igen alapos, összefoglaló táblázatokat is tartalmazó tanulmány bármely, szöveggrammatikával foglalkozó tanulmánykötetben helyet kaphatna.

Az önálló írások sorát Telegdi Zsigmond *A nyilatkozat mint indícium* című dolgozata zárja (279—287). A szerző azt bizonyítja, hogy a nyelv expresszív-emotív funkcióját „működtető” nyilatkozat — a mondat alkalmankénti realizációja, a *beszélő* mondata — „mindig gazdagabb információban, mint amit az alapjául szolgáló mondat tartalmaz” (281). A hallgató képes arra, hogy pontosan megkülönböztesse azt, amit a beszélő mond, attól, amit a nyilatkozat mint indícium ad tudtára. Ennek legjobb bizonyítéka az, hogy ha az elhangzott nyilatkozatot írásban kell reprodukálnia, akkor valójában csak a mondat nyelvi alapját, a *mondatot* fogja írásjelekkel reprodukálni, és „könnyűszerrel le fogja róla fejteni azt, ami abban indícium” (281).

Végére értünk a kötetben szereplő 18 önálló tanulmány bemutatásának. Sajnos nincs lehetőség arra, hogy hasonló részletességgel szóljunk a 18 recenzióról is (289—374), csupán annyit jegyzünk meg, hogy az ismertett művek egy része valamilyen módon kapcsolatba hozható a *szöveggel* — a szerkesztői utószó ilyen témakörök közé sorolja a beszédaktus elméletét, a generatív poétikát, a neoretorikát, az egzakt szövegtipológiát, a szövegek írásjel-problematikáját, a beszédtempó-kutatást, a szö-

vegszemiotikát és részben a szöveg-esztétikát —, más részükkel a recenziós rovat úgy mond „egyéb időszerűségük miatt” foglalkozik. Ez utóbbiak közül legyen szabad csupán a *Lenin stílusa* című tanulmánykötetre utalnunk.

Összegzésképpen elmondhatjuk: a válogatás hű képet ad arról, milyen irányokból, milyen szemlélettel, milyen fogalmi-terminológiai apparátus felhasználásával próbálták megközelíteni a szöveg vizsgálatát a magyarországi kutatók a 70-es évek elején. A kép talán még teljesebb lehetett volna, ha több szerző választotta volna témájául a *beszélt* nyelvi szövegek sajátosságainak elemzését (legjobban talán a *dialógussal* kapcsolatos szövegproblémák bemutatását hiányolhatjuk), a szöveg *működésével* kapcsolatos kérdések tárgyalását (fordítók, kiadói szerkesztők tapasztalatai), a *textológia* némely aspektusainak felvázolását, a magasabb szinteken történő gépi szövegfeldolgozással összefüggő kérdések vizsgálatát (gépi szövegfordítás) vagy az ún. *hiperszintaxis* kidolgozását nehezítő problémák kifejtését. A sok szövegelméleti, szövegnyelvészeti orientációjú írás mellett elért volna legalább egy hermeneutikával és nyelvfilozófiával bővebben foglalkozó tanulmány is. A szöveg megközelítéseit bemutató, a lehetséges irányokat hol kifejtő, hol csupán felvillantó kötet azonban ebben a formájában is hasznos, gondolatébresztő olvasmány minden, a szöveggel valamilyen formában foglalkozó szakember számára.

Albert Sándor

WACHA IMRE: BESZÉLGESSÜNK A BESZÉDRŐL!

Kossuth Könyvkiadó 1978. 196 p.

Wacha Imre gondos, precíz, alapos, kimunkált, tiszta gondolatsorok logikus megfogalmazója. Fejezetcímek és tartalomjegyzék nélkül is világos felépítésű könyve éppen a címszerű tagolás híján arra késztet, hogy sodró lendületű, problémafelvető, -kifejtő és -lezáró, de ezekre újabb gondolategységeket építő munkáját végigolvassuk, „vele beszélgetve” megismerjük napjaink élő nyelvét, tipikus hibáit és a helyes beszéd követelményeit, ezek nyelvészeti-szakmai alapú téziseit, de úgy, hogy — az íróval együtt remélve — a mindennapi ember is szívesen „megbeszélje önmagával”, mintegy fölismerje, tudatosítsa gondolkodásának, beszédének hatékonyságát, hiányosságait és erőnyeit.

A szerző folyamatosan megfigyelteti a fejezetrészekben található idézeteket, ezeket magyarázza, elemzi, velük játékra invitál, beszélget róluk. A sok idézet itt nemcsak illusztrál, hanem vagy szakmai háttérrel ad a gondolatsornak, vagy elemzésre, viszonyításra, fölismerésre, vagy urambocsá, elrettentésre szolgál. Más idézetek pedig (pl. Kosztolányi, Sánta Ferenc) anyanyelvünk magasztalását, különleges szépségét, feladatát, báját, ritmusát vannak hivatva közvetíteni.

A húsz fejezet mottóval bevezetve fejezetcím nélkül — talán, hogy a hivatalosságot, a szakmaiságot ilyen módon is távol tartsa az olvasótól — szól az élőbeszéd aktuális gondjairól, azok társadalmi, emberi háttéréről. Nem tanácsokat oszt, hanem szakmai alapossggal fejt ki a hatékony kommunikáció nyelvi, gondolati, emberi oldalait. A továbbiakban a mottóval bevezetett egységeket mutatom be röviden.

Beszédidegen közegben kénytelen *a beszédről írni*, mert hisz írásban összefoglaljuk, rendezzük a beszélt szöveget, alkalmazkodunk az írott szöveg követelményeire. A nyelvész mégis arra invitál bennünket, hogy egy képzeletbeli kandalló mellett figyeljük az élő beszédet, de azt is, aki „életre kelti, azt, aki beszél, az embert”. (5—7.)

Petőfi-vers kapcsán megmagyarázza olvasójának (Deme-idézet segítségével), mi a *kommunikáció*, milyen *jelzések* léteznek. Az emberi kommunikációt egyéb körülmények is segítik, gátolják, előzmények befolyásolják, szövegösszefüggések determinálják, az információk cseréjét lehetővé teszik vagy akadályozzák, bizonyos nyelvi, illetve kulturális, műveltségbeli szokások meghatározzák. (8—15.)

A *kommunikációs alapforma* legtöbbször nem zavartalan, és a körülmények számátalanul különböznek, ezért gyakori váltásra (hang, hangnem, szóhasználat, stílus, szerkesztés stb.) kényszerülünk. Egyszerű a helyzet, ha $A \rightleftharpoons B$ ábra szerinti, egyenlő rangú információs helyzettel, párbeszéddel, beszélgetéssel van dolgunk. Ez a legritkább esetben ilyen sematikus egyszerű, a nyelvi forma a gondolatnak, a beszédhelyzetnek, a hallgatónak, az emberi viszonyoknak is alá van rendelve, azaz ezektől kell függnie. Ez nem őszintétlenség, hamisság, hanem természetes alkalmazkodás. (16—24.)

A gyakorlott művész és előadó is rendszeresen átéli a lámpaláz, az elfogódottság

érzését. Az előadás egyoldalúsága új feladatokat jelent a beszélő számára. A közvetlen, nyelvi visszacsatolás hiányában, a hallgatóság összetételének változatosságában, az esetleges alá-fölé rendeltség állapotában az információátadás helyes módja más és más. Ilyenkor is a nyelv helyes használata az egyetlen „szabály”, ami a jó előadást befogadhatóvá teszi, a gondolatközvetítést segíti. (25—39.)

A rádió tájékoztató jellegű szövegei felolvasott írott szövegek voltak a legutóbbi időkhöz, így a befogadás csak alacsony hatékonyságú lehetett. Szupraszegmentális eszközökkel „javították” a fölolvast, de alkalmazkodni kellett az élőszóbeli gondolatközlés és gondolatátvitel igényeihez. Wacha Imre itt részletesen ismerteti az írásbeli és az élőszóbeli gondolatalkotás és gondolatátvitel különbségeit, sajátosságait. (40—49.)

A kommunikációt artistamutatványhoz hasonlítja: egymásrautaltság, fegyelem jellemzi, a csupasz teret pedig egyetlen eszközként áthidaló kettős tárcsa a nyelv. Ha nő a tér, a távolság, a nyelvnek, a beszédnek a szerepe annál fontosabb (E. T. Hall). Etológiai kutatások mutatják, hogy a távolságot nemcsak a körülmények (pl. színházi előadás) befolyásolják, hanem az emberi kapcsolatok, sőt népek sajátos szokásai is (azóta jelent meg erről A. Pease: Testbeszéd. 1989.), vagy pl. társadalmi protokoll. A visszacsatolás hiánya vagy minimuma esetében az egyetlen közvetítő eszköz a nyelv, a beszéd marad. (50—56.)

Beszédművön belüli bekezdések, mondatok analízise az előadó feladata, a hallgatóé a szintézis (Deme: Szónokok, előadók kézikönyve. 1974. 116—117). Ezt a szintézist segíti az előadó a szupraszegmentális elemek (pl. mondatfonetikai eszközök) használatával. A láncszemek (szintén Deme hasonlatával élve) úgy lesznek lánczá, ha egymásba is szerkesztjük őket, a mondatok így alkotnak szöveget. A beszédintonáció segít a hallgatónak a szöveget megérteni. A hangos közlemény így nem szóhalmaz lesz számára, hanem fontos, kevésbé fontos, régi és új, elhanyagolható és kiemelten lényeges szerkezeti elemek rendszere, amelyben a meghallás pillanatában el tud igazodni, azaz megérti, a kommunikációs tevékenység létrejön. (Akadály lehet pl. a megértésben a könyv szemléletes példája szerint egy-két hosszabb jelzős, melléknévi igeneves szerkezet, amelyben a jelző tudvalévően megelőzi a jelzett szót, így elvezetheti a hallgató figyelmét, hiszen elszakítja a szorosan összetartozó részeket, láncszemeket. Akadályozza a megértést az állítmánytól távol kerülő, tíz elemből álló tárgyias szerkezet.) A beszédintonáció azonban nem képes csodákra, ezért a szerző felhívja a figyelmet, hogy „fogalmazási elveinken vagy szokásainkon kell változtatni, amikor élőszóra fogalmazunk”. Wacha Imre a tudatosan egyszerű és művészi fogalmazás példaképeként állítja elének Illyés Gyulát. (57—73.)

Ebben a fejezetben öt élőnyelvi magnetofonfelvétel lejegyzését adja a szerző, hogy bemutassa a beszélők gondolkodását, fogalmazását, szövegalkotását — öt típusban. A riportalanyok élethűen lejegyzett beszédének tanulságait egyenként elemzi Wacha Imre. A kép azonban általánosíthatóan lehangoló: tetten érhető gondolatlanság, szerkesztetlenség, befejezetlenség, frázisok pufogtatása, üres kerekesség, nyögés, önállótlanosság, szavak áradása. Mindez éppen elég. Ha esetleg van is gondolat, a nyelvi kifejezés készsége hiányzik hozzá (pl. a harmadik riport). (74—89.)

A szerző levonja a tanulságokat az előző fejezet alapján: vagy a gondolat hiánya akadályozza a szövegalkotást, vagy a kifejezőkészségé, vagy — sajnos — mindkettő. A hétköznapi hallgató számára megtévesztő, hogy a tévében, rádióban megszólaló riportalanyok, előadók beszédét nem nyers formában látjuk; sokszor nem vesszük észre a hibát; a megszólaló fölkészül; a tartalom elvonja figyelmünket a formáról: a tömegkommunikációban legtöbbször átszerkesztett, vágott szövegeket hallunk. Lehangelőak Wacha Imre tapasztalatai a Sátoraljaújhelyen rendezett Édes anya-

nyelvünk nyelvhasználati verseny eredményeiről is. Az általános kép azért is elkeserítő, mert az ott szereplő diákok a legjobbak közül valók. A főbb hibákat most nem sorolhatom föl. A főbb hibák okai a „nyelvi és társadalmi gondolkodás módjának jelenlegi helyzetével és állapotával” függnek össze. Az ötlet nem elég, a gondolat ezzel még nincs kész. Az ötleteket össze kell gyűjteni, rendszerezni kell, beszédművé kell alakítani, s világosan elmondani. Wacha Imre a gondolkodás *fáradtságos munkájára* hívja föl a figyelmet, s arra, hogy a fiatalokat éppen „az őszinteség, az igazság kimondásának és kimondhatóságának kérdése” izgatja. (90—98.)

A szerző Babits-idézet alapján mondja, hogy a szó még a gondolatnál is fontosabb. *Nyelvzszociológiai* alapvetésekkel mutatja be a szóválasztás, a beszéd társadalmi alakulását, ezek ágait-bogait. Ilyenek: anyanyelvi tapasztalatok, tudások 6 éves korig, iskolai oktatás, nyelvhelyességi mozgalmak, a nyelvi gyakorlat irányításának hiánya nyelvtudományi ismeretterjesztő formában. A ráismertetés és rendszerezés által segítheti az iskola a nyelvi tudatosságot, majd ezen is túllépve az ösztönösséget, amely a készségek lehető maximalitását jelenti. Ezt segíti: az olvasás, nyelvhelyességi mozgalom, falusi természetes beszédkörnyezet. Így tudunk felkészülni a társadalmi érintkezés során „feltétlenül szükséges” *nyelvi kódváltásra*, a nyelvi és magatartásbeli választékosságra. S ha a szavak nincsenek meg, hiába a bölcs gondolat. (98—104.)

Más vélemény szerint a rossz kifejezési mód oka maga a tökéletlen *gondolat*. Vagy ismét más: a *nyelv* szegény a gondolatok, érzések gazdagságához képest. Wacha Imre (és József Attila) válasza: a nyelvnek az a része lehet szegényes, melyet „mi a nyelv egészéből mint sajátunkat felhasználunk” vagy csak ismereteink fokán ismerjük azt, s nem használati fokon. Így a következtetés kézenfekvő: nyelv és gondolkodás független egymástól, „bár a gondolat nem lehetséges nyelv nélkül, mégsem azonos teljesen”. A nyilvánosság előtti megszólalásban pedig legtöbbször hiányoznak a begyakorlott mozzanatok a leghelyesebb kifejezés megtalálásához. Ha a kifejezés-készlet nem éppen korlátlan, nem bőséges, akkor nehéz rátalálni a megfelelő variációra a gondolat átadásához. (105—113.)

Illem és őszinteség, alakoskodás, tapintat és fogalmazás, igazságérzet és árnyalt kifejezés, szerepjátszás és körültekintő fogalmazás: ezeket a témaköröket fejtegeti ez a fejezet. A *kódváltás* kifejezést „szituatív gondolkodás nyelvi gondjai”-nak nevezi Wacha Imre. A nyelvi megformálás *hogyanjára* hívja föl a figyelmet a szerző: a vélemény kimondása, az elutasítás, az ellenvetés, a vita nem okoz gondot, ha a körülményekhez alkalmazkodó megfogalmazást használunk. S ez a szándékon is múlik, de a nyelv megfelelő birtoklásán is. (114—122.)

A nyelv, a beszéd a kommunikáció eszköze. A nyelv állomány, a beszéd tevékenység, működés: tartalomkifejezés, tájékoztatás, befolyásolás (l. Deme). Ez az emberi jelenség az én szempontjából előbb mikro-, majd makroközösségekben él, és a viszonylatok ága-boga igen gazdag: az *idiolektus* és a *köznyelvi norma* közötti igen gazdag színárnyalatokra hívja föl a figyelmet (l. Terts I.). Ezt a gazdagságot pedig mindenképpen ismernünk kell, tudnunk kell élni vele. (123—127.)

A kultúránként más értékű jelek, jelzések sok félreértésre adhatnak okot. A nyelvi jelek rendszerének sokszínűsége, eltérő jelentése, stílusértéke közösségenként változik. Van, aki a *Kezét csókolom* kifejezést „törvényesen” eltöröltetné a hűbéri eredet miatt. A merev szemlélet sem a köszönésben, sem egyéb nyelvi normák megválasztásában nem lehet célravezető, csakis a kapcsolat milyensége, a szándék minősége, az igen változatos nyelvi normák ismerete, alapos nyelvi műveltség igazíthat el bennünket a helyes nyelvi jel kiválasztásában. A szerző sorra veszi a kézenfekvő mindennapi megszólítási, megszólalási példákat, változó „szerepköröket”: szülő—gyermekviszonyban, rokonságban, baráti kapcsolatokban, iskolai hierarchiában, táguló tár-

sadalmi körökben más és más köszönést, megszólítást, hangnemet, más és más nyelvi jeleket vagyunk kénytelenek használni. Gyakorlati útmutatásokat találunk itt az igen szövevényes munkahelyi megszólalásokhoz, változatos szituációkban és a gyakran változó körülmények között. A *nyelvi viselkedés* rejtelmébe vezet be a szerző. (128—143.)

Két nyelvi szint, az *argós diáknyelv* és a tisztelettudó, felnőtthöz szóló *köznyelv* értékelésében az elsőt „fűtöttebbnek, szuggesztívabbnak”, érzelmdúsabbnak találja a szerző, s persze nem ezt ajánlja, de azt igen, hogy a köznyelvi megszólalás is legyen érzelmileg telítettebb, színesebb, ha a téma engedi. Ezután a diáknyelv és az argó minősítése következik a fejezetben, ami nem éppen hízelgő azokra nézve: elmarasztalja mindkettőt, mert mindig ugyanazokat a fordulatokat használják minden helyzetben, s így a kifejezések közhelyek lesznek hamarosan. S ráadásul durvaságokat és trágárságokat terjesztenek úton-útfélen. S mindezt tetézi, hogy tulajdonképpen legtöbbször szerepjátszás az egész: az érzelmek eltakarása, felnőtt példák utánzása, vezéregyenységek majmolása, szokásos jópofaságra törekvés csupán. (144—150.)

Wacha Imre folytatja az *ifjúság nyelvéről* szóló pályamunkákból való szemeztetést. A durva meg- és felszólítások általánosak. A szókimondást neveltlenségnek minősítő tanárok pedig beszélgetés helyett mindig »nevelést kezdenek« — írja az egyik dolgozat. A fiatalok a felnőtt társadalomhoz eleve alakoskodva közelednek, s ennek társadalmi okait is feketén-fehéren leírja Wacha Imre: az indulatos, sietős, zsúfolt élet, csoportos foglalkozások, tévézése, „mars aludni” — sajnos mindenki számára ismerős szituációk, s elnémult az iskola is. Fájdalmas tény, de igazi változás csak igen kevés történt e téren. A munkafüzetek kipontozott félmondatait, a tesztlapok „igen-nem” válaszai a recenziens tetszését sem nyerték meg soha. Sajnos, a memoriter elmaradt. Az árnyalt, könnyed kifejezés akkor valósulhat meg, ha ismereteink a témában eléggé mélyen bennünk vannak, s akkor hiteles is lesz a kimondott szó. Mindezt gyakorolni kell, félretéve a lustaságot, a rohanó világot, a korosztály furcsálló pillantásait vagy megjegyzéseit. (151—162.)

A szó, a beszéd (az írás) úgy segítheti a gondolat megszületését és azt, hogy átadásra alkalmas, megfelelő legyen, ha annak adekvát logikai rendben közöljük mondanandókat. Ez követhet tanult sablonokat is, de lehetünk újtók, sőt a témának leginkább megfelelő rendet és nyelvezetet kell választanunk. (163—173.)

Nehéz spontán módon példamutatón beszélni. A könyv gyakorlati példái is az írott nyelvi rétegből valók: szépirodalmi, értekező prózai részek. A továbbiakban az írói, egyéni sajátosságokat figyelteti meg velünk Wacha Imre. József Attila egy hatsoros töredékének „megszületését” mutatja be a szerző a vers fogalmazványainak betoldásai alapján. A pontos, odaillő szavak keresése nemcsak a költő feladata. (174—178.)

A kisgyerek a szavakat ismételve tanulja. A dolgokat akkor tudjuk jól, ha el is tudjuk érthetően magyarázni (Tarkovszkij). A *gyakorlással* elérjük, hogy a tudás mélyen bennünk éljen, s az anyanyelvünk kitörölhetetlen mélységű legyen, főleg az alapszókincs aktív rétege. Bővíteni kell szókincsünket sok-sok olvasással, tudatos (meg)tanulással. A szókincs nem minden: szupraszegmentális elemek tudatos alkalmazása (hangsúly, dallam stb.) egyáltalán a beszéd megértését, befogadását teszi lehetővé. Áldozatos munka árán élvezetet szerzünk hallgatóságunknak. Gyakoroljuk a fölolvastatást a könyvben alaposan bemutatott Illyés-részlet módjára, s akkor spontán beszédünk is tudatosabb, pontosabb, érthetőbb, értékesebb lesz, s bizton közvetíti az értelmet, az érzelmeket egyaránt. (179—188.)

A szerző kiindul a tünetből (lámpaláz), s befejezi az elsajátítandó tudással: az anyanyelv alapos birtokbavételével. A nyelvi önvizsgálat sorát választotta a könyv

szervezeti rendező elvéül, s erre építette a lehetséges megoldást: a fölismertetést, a gyakorlást, a megtanulást. Beszélgetés..., mely folytatást igényel. (189—191.)

A sok gyakorlati útmutatást adó, egyben magvas elméleti fejtegetést a szakirodalom bőséges listája zárja le. (193—196.)

K. Fábián Ilona

Irodalom

Molnár Ildikó, *Nyr.* 103. (1979.) 3. 374—376.

A SZÖVEGTAN A KUTATÁSBAN ÉS AZ OKTATÁSBAN
Szerkesztette: SZATHMÁRI ISTVÁN és VÁRKONYI IMRE

A kaposvári Tanítóképző Főiskola Kiadványai 2. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 154. Kaposvár—Budapest, 1979. 148 p.

0. „Ez a kötet azoknak az előadásoknak az anyagát foglalja magába, amelyek a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a kaposvári Tanítóképző Főiskola közreműködésével 1978. április 6-án, 7-én és 8-án Kaposváron megrendezett vándorgyűlésén hangzottak el.” (3.) A Társaság Választmánya megjelölte a célt: „(...) hogy tájékozódjunk az eddigi eredményekről; hogy egységesítsük, összegezzük az egyes nézeteket; és hogy kijelöljük a közvetlen és a távolabbi teendőket (...) az előadásokban föltétlen szó essék a külföldi eredményekről, a hazai elképzelésekről és mindezeknek az iskolai oktatásban való alkalmazásáról.” (Uo.)

1. Várkonyi Imre a kaposvári Tanítóképző Főiskola nevében üdvözölte a résztvevőket (*Köszöntő*, 5); Benkő Loránd, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnöke nyitotta meg a vándorgyűlést. Az *Elnöki megnyitó* (6—8) a szöveg tudományának előtérbe kerülését ellenhatásnak tulajdonítja a résztudományok analizáló tendenciáival szemben: „(...) a szövegtan szerves kiegészítése és ugyanakkor bizonyos egységbe fogója azoknak a nyelvtudományi ágazatoknak, amelyek a szöveg elemi felépítőinek vizsgálatát tűzik ki célul. Ennélfogva a szövegtani kutatások kifejlesztése űrt van hivatva kitölteni a nyelvészet egészében, mondhatni tudományfejlődéstudománytörténeti szükségszerűség. (8.)

2.0. Az első két félnap előadói a szöveggel foglalkozó tudománytörténeti és modern szakirodalom megállapításai mellett saját kutatásaik eredményeit is közölték.

2.1. Balázs János előadása, *A szövegtan alapjai* saját szavai szerint „a régiektől megteremtett alapokon” épült fel. A szövegtan születését szemléletváltozásból eredteteti: a mondat 2000 éves uralmát váltja fel a szövegé. A korábbi lehetőségek közül felidézi a szillogizmusok tanából a mondatok közötti összefüggések elemzését, a szövegbeli szemantikai kapcsolás anaforikus és kataforikus eszközeit, a sorszámnevek és kötőszók szerepét, beleértve elhagyásuk stilisztikumát is.

A szövegnek mint egésznek a létrehozását a pszicholingvisztikai kutatás tárgyának tekinti, értékesnek látja a szövegértés vizsgálatait. Az ún. örök témák és feldolgozásaiak összevetéséből Saumjan *genotextusának* és *fenotextusának* sajátos formáit várja. A szövegvizsgálat tendenciái közül kitér a pragmatikai keret értelmezésére, a modern viszonylogikai elemzés lehetőségeire, a hely, az idő és a sorrend összefüggéseire, az „ordo naturalis” érvényességére. Sürgeti az általános szövegelmélet mellett leíró és történeti magyar szövegtan létrehozását is.

2.2. Károly Sándor gondolatmenete, *A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben* a grammatikában el nem végzett elemzéseket lát a szöveggrammatikai vizsgálatokban. A szövegnyelvészetben a beszélő és hallgató feltételezéseit és elvárásait, intenciókat és situációs feltételeket tekint relevánsnak; hangsúlyozza a beszédaktus/beszédett-elmélet jelentőségét. Lévéen a koherencia legfontosabb tényezője a szemantika, a szerző a szöveg jelentésviszonyainak

néhány aspektusára utal. Pl. tartalomleírás állandó és változó elemek viszonylogikai elemzésével, a szemantikai jegyek alkalmazásával; szövegváltozatokban invariáns szemantikai-lexikai leírás megadása, a tartalomleírás explikálása az ellipszis és az anafora/katafora szabályok érdekében. A szöveg alapegységeinek értelmezéséhez Károly Sándor FULL STOP és NON STOP jelenségeket mutat be, főleg XX. századi irodalmi szövegeken. Említi az izotópiát, a közös valóságelemre utaló láncot, a szemantikai progressziót. Szól a cím szerepéről a globális kohézió megteremtésében, a címke- és reklámfunkcióról.

A szövegnyelvészet és a stilisztika egymásra utaltságát bizonyítja, nem tagadva eltérő szempontjaikat. Szót kap a szemantikai-hangulati egyneműség, az etikai szemlélet vitában, verbális befolyásolásban. A szerző örömmel üdvözlí az 1978-as tanterv középpontjában a szövegtant és a stilisztikát.

2.3. Andor József *A nyelvleírás szövegtanának egyik lehetséges megközelítése* (Az esetgrammatika alkalmazása a szöveg szemantikai értelmezésében) címmel tartott előadást. A szerző az esetgrammatika helyének és szerepének tisztázását, a szöveg jelentésviszonyainak értelmezésében való alkalmazhatóságát kíséri meg. Mindennek az az alapja, hogy a nyelv jelentésközlő eszköz, a szemantikai struktúrák pszichológiaiailag általános érvényűek, így a természetes nyelvek szemantikai elmélete a fogalmi struktúrák általános elméletévé lesz. A modellben az esetgrammatikai kategóriák a megnyilatkozás jelentésviszonyainak felelnek meg, a grammatikai kategóriákat szemantikai jegyekkel határozzuk meg, az elmélet alapelvei a szöveg keretein belül általánosulnak, a szemantikai meghatározottság univerzális viszonyokat fed le, s ez az univerzális jelleg kognitív pszichológiai tesztekkel ellenőrizhető.

A szerző módosításokat javasol Charles Fillmore 1968-ban publikált modelljében. Az esetgrammatikai kategóriákat mátrixjegyrendszer segítségével szemantikailag határozza meg, s hierarchikusan, szintekben helyezi el őket. A mély szinten azonosított viszonyokat az átmeneti szinten a klasszikus esetelmélet kategóriáiba vezeti át, ez van Dijk 1972-ben az R_1 és R_2 összefüggése lehet. Az R_3 szint Andor József hipotézise szerint a felszíni struktúrákhoz vezető mikrostruktúrák közege.

A következőkben a fenti elven értelmezi a szerző a szöveg jelentésviszonyainak egymásba épülését és megértését a társalgás nyelvéből vett példán. A befejezésben kognitív pszichológiai teszt eredményeivel ismerkedhetünk meg.

2.4. Bókay Antal előadása, *A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük* azt kívánja elemezni, hogy a szövegnyelvészet „jelen fejlettségi szintjén milyen lehetséges modelleket kínál egy modern szövegelmélet kidolgozásához”. (47.)

2.4.1. Van Dijk modellje (*Some Aspects of Text Grammars*, 1972.) a szöveg-egészről, a jelentéségről indul ki, a mondat grammatikája számára modellként szolgál a szövegelmülethez. A felszíni struktúrákban a szintaxis lineáris kapcsolatai és a lineáris szemantikai összefüggések típusokba rendeződnek, a mélystruktúrák szemantikus reprezentációinak a megnyilvánulásaiként felszíni azonosságtípusok és mondatközi szemantikai kapcsolatok írhatók le. A textuális mélystruktúra globális összefüggéseket ad, s par excellence szemantikai jellegű. Minthogy a mondat minimális szöveg, az analógiát a 2 szint logikai formája jelenti. A szöveg felszíni mondat-sorában van Dijk 'szekvenciákat' lát, a makrostruktúra pedig predikátumlogikai leírást (argumentumokat, predikátumokat, konnektívumokat, minősítőket, modális operátorokat és mondat-attitűdöket) tartalmaz. A mondatok közötti összefüggések: preszuppozíciók és következtetések, konjunkciók, topológiai és időrelációk, ok-okozati viszonyok, koncessziók, topic-comment kapcsolatok. Így bármely szöveg logikai-szemantikai mélyszerkezetét leírhatjuk, az irodalmi szöveg formális leírásához pedig van Dijk irodalmi kompetenciát: kulturális és pszichoszociális tényezőket kap-

csol. A narratív műfajokban pl. az első szinten fonológiai és szintaktikai műveletek, majd a felszíni szerkezeten a második szinten szemantikai műveletek jelennek meg, s szemantikai makro-műveletként a narratív struktúrák működnek.

2.4.2. Petőfi S. János szövegelméleti gondolkodásában erőteljesen megkülönbözteti a *kotextuális* elemzést a *kontextuálistól*. Az előző az explicit szövegnyelvtan, az utóbbi a szövegvilág és a normákban, ideológiákban rögzített világ analízise. A teóriában a mélystruktúrát a szövegbázis adja, benne a szövegsemantikus reprezentáció elkülönül a lineáris elrendezést megszabó információblokkoktól. A TeS-WeST rövidítésű szövegstruktúra-világstruktúra elmélet a természetes nyelvi szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai struktúráját írja le. Így a szöveg komplex jel, intenzionális szemantikai leírással, s ehhez lehetséges extenzionális interpretációt kapcsolunk.

A modell elemei: *szöveggrammatika*, *világsemantika* és *lexikon*. Domináns a világsemantikai komponens, a lexikon explicit intenziókat tartalmaz. Az intenzionális-grammatikai részt külön szabályok egészítik ki a szöveg lineáris felépítésére vonatkozóan. Az extenzionális szemantikai komponens minimális extenzionális interpretációkat hoz létre W_1 , majd W_2 stb. világokra, s ezekből létrehozuk az interpretált szöveg világkomplexumát, s a minimális extenzionális interpretáció hipotézisek halmazába épül be. E halmaz lehetővé teszi a magyarázó/értékelő interpretációt. Bóka Antal a Petőfi-modell alkalmazásában megállapítja, hogy az szervesen tartalmazza a nonverbális információk analízisét, s az elméletben a pragmatikai extenzió szükségszerű rész. Az irodalmi szövegek leírásában a mű kódjának megragadása a szöveg ágrajzszzerű tagolódásában (53) lineáris bontásban, majd nem lineáris jelentésstruktúrájában történik. A világelemekre bontás rendezett sort eredményez, s az ehhez tartozó minimális extenzionális interpretáció írja le a világvonatkozásokat. Az interpretációs ágrajzon felfelé haladva az integráló tendencia érvényesül, létrejön a kommentált extenzionális interpretáció, azaz a szövegvilág. A szerző hipotézise így irodalmi szöveg tartalmi interpretálását kíséri meg Petőfi S. János formális szemiotikai elméletének egyszerűsített alkalmazásával.

2.5. Deme László gondolatmenete, *A szöveg alaptermészetéről* a megnyilatkozás fogalmában a funkció elsődlegességét ragadja meg, s a szerkesztettséggel szemben a kommunikatív szerepet hangsúlyozza. A szöveget mint beszédművet szembeállítja a nyelvvel mint eszközrendszerrel. Idézi a szöveg fogalmára adott korábbi meghatározását (*A beszéd és a nyelv*, 1976. 59), s kiemeli a szöveg szituációba ágyazottságát is. A kommunikáló felek számára a legfontosabbnak a közös nyelvűséget, majd a közös előismereteket, a közös előzményeket, végül az aktuális beszédhelyzetet értékeli. Szemléltető példájában a gondolat alapszerkezete azonos, s a változatok kifejezési szintjén az eltéréseket a beágyazottság szükséges explicitása határozza meg. Ez az explicitás persze a párbeszédben és a folyamatos szövegben más és más fokú. A 'kijelentő természetű' szöveg redundáns a felkiáltó, felszólító mondatok mint kijelentő, felszólító szövegek szükségszerűségével szemben. Deme László hivatkozik Csúri Károly 1977 egyik gondolatára, s a szöveg interpretálásának dinamizmusát emeli ki, majd az irodalmi szövegek sajátos jellegét hangsúlyozza. A *szöveg* — *szövegmű* — *irodalmi szövegmű* — *költői szövegmű* a szerző számára halmaz-részhalmaz sort alkot.

Az emberek egymásra hatása a szöveg alapfunkciója, ezt látjuk történetéből is, ezt fejlessze oktatásunk is.

2.6. Antal László előadása, a *Szöveg, nyelv, tartalom* számos megoldatlan problémára hívja fel a figyelmet a nyelvhasználatban. Waterhouse és David Hays gondolatait idézve a szöveg nem nyelvi természetű tényezőinek fontosságát emeli ki.

A mondatnál nagyobb egységekre nincsenek általánosan elfogadott kategóriák. A szöveg tartalmára nézve korábbi munkájában mindazt tartalomnak mondta, ami nem eleme a nyelvi szerkesztésnek. A mondat és a szöveg viszonyában pedig a mondatot a jelentés legnagyobb, a tartalom legkisebb egységének javasolta. Így a mondatban a jelentés tartalommal, annak részévé válik, a mondat meg grammatikailag autonómból a szövegben létező részfunkciós egységgé lesz. A szöveg linearitását, annak néhány következményét példákon is szemlélteti. Az interpretáció szerint ugyancsak a nyelvtudomány szűkebb érdeklődésén és kompetenciáján kívül található, mert a szöveg megértése nem csupán nyelvi tevékenység, s az eltérő természetű komponensek segíthetik is, zavarhatják is egymást. A szerző utal a mondatmegértés és a szövegmegértés különbségére, a 'már értem' effektusra, s végül a szövegstruktúrára vonatkozó ismeretek hiányosságaira mutat.

2.7. Békési Imre előadásának (*A kapcsolat problematikája*) a célja a szövegegységek között a kapcsolat szintaktikai-szemantikai természetének a vizsgálata. A kutatók sora: Longacre, Szolganyik, Szévbo kétféle szövegszerkezeti kapcsolást különböztet meg. A lexikai-szemantikai és a grammatikai-szintaktikai kapcsolat között az elkülönülés nem éles: az előbbiek a mondatok és a szövegegységek tartalmi összefüggéseit értelmezik, az utóbbiak a mondat belső megformálását jellemzik.

A szerző egy hárommondatos újsághír elemeinek gondolati összefüggéseit mutatja be, s igazolja a 3. mondategész szórendjének megváltoztatásával, hogy a szórend és a mondat tartalmi-logikai kapcsolása „ugyanannak a helyzetnek mondaton belüli és mondatok közti kifejeződése.” (76. — Békési Imre kiemelése.) Így felfogása szerint a mondatok közötti kapcsolások a szövegben mintegy összegyűjtik, koncentrálnak az információk nyelvi összefüggéseinek mondaton belüli grammatikai-szemantikai jegyeit. Tehát pl. a hír nyomtatéktalan vagy nyomtatékos szórendű 3. mondata annak a függvényében áll, hogy a gondolatnak milyen architektúrája kívánatos a hírszerkesztő számára.

2.8. Bánréti Zoltán előadásában (*A szempont a szövegépítkezésben*) a szöveg témáját olyan viszonyítási pontnak látja, amelyre az egyes mondatok vonatkoztathatók, s ezáltal lehetnek koherensek. A szerző példákon illusztrálja, hogy az egész szöveg témájához tartozás fontosabb 1—1 mondat számára, mint a részletek ismétlődései, hiszen az utóbbiak önmagukban nem elégségesek a koherenciához. A téma reprodukálása, ill. produkálása különböző: az interpretátor a verbális információkhoz kapcsolja az előfeltevéseket és implikációkat, a szövegszerkesztő számára pedig a téma globális terv. Az explicit és implicit proposíciók viszonyítása a megértésben alapművelet. Bánréti Zoltán ezt példázza újságnyelvi részleten: bekezdés témájára utal vissza anaforikus névmás, — s a téma nem explikálódott.

Van Dijk megállapításaival egyetértve utal a konstruáló jellegű témamegfejtő eljárások fontosságára. A modalitás és az időviszonyok megváltoztatása a jelentés és a téma megváltozását eredményezi. A szövegrész témája kevéssé törekszik elvontságra, s a szerző hipotézise szerint az egész szövegben is megőrződnek az előfeltevéseként ismétlődő proposíciók.

Searle és Longacre pragmatikai vizsgálataira hivatkozva Bánréti így ír: „A beszélő és a hallgató föltevésai, szándékai részben előírják, szelektálják a témákat, legalábbis azok típusait (...) A beszédcselekvések szekvenciáival a szövegműfajok globális szerkezetét (...) jellemezni lehet.” (81.) A szöveg interpretálása a témának a keretében, a részleteknek ehhez való viszonyításával történik. A szerző köznyelvi kijelentésekkel bizonyítja, hogy a szövegtéma kiválasztása lényegileg pragmatikai természetű.

2.9. Adamik Tamás előadása, *Az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásai*

tárgyában a szövegre koncentrációt, a kommunikációs jelleget és a funkcionalitást emeli ki. A modern szövegkutatók is elődeiket tisztelik a szónoklattan ókori művelőiben.

A szerző a Herenniusushoz címzett retorika szövegtani érdekességeit tárgyalja. Az adott munka olyan szabályrendszert tartalmaz, amely a beszédalkotás folyamatát a szónok feladatai felől is, a beszédrészek felől is vizsgálja. A beszéd fő célja az ítélet elfogadtatása volt, globális tartalomként ez biztosította a részek egybetartozását. Adamik Tamás sorra veszi az elrendezésre vonatkozó elveket s a kidolgozás szabályait, ismerteti a szó- és gondolatalakzatok fejezetét.

Az adott retorika lényegéből kitűnik, hogy gondolkodásának középpontjában a beszédstruktúra állt, s érdekes párhuzamokat mutat van Dijk globális struktúrájának elemeivel. Az argumentáció fontos az antik szónok számára, ennek modern elemzésével a pragmatika még adós. Tzvetan Todorov gondolataival szemben a szerző a tárgyhöz illő stílus követelményét hangsúlyozza a tárgyalt retorikában. A tanulságok: a nyelvészet tudománya egységes, tanácsos az egyes retorikákat külön-külön vizsgálni, s érdemes a szövegtan művelésében figyelni a retorikára.

2.10. É. Kiss Katalin előadása, *A mondatátszövődésről* azt célozza, hogy tárgyat a topic és a fókusz fogalmára épülő magyar szintaktikai rendszer szerves részének mutassa. E rendszer invariáns szerkezete: gyakori a nominális/adverbiális topic-indítás + mondathangsúlyos elemmel, fókusszal bevezetett comment. A fókusz az ige előtti pozíció, utána állnak neutrális elemek.

A szerző a mondatátszövődést, azaz alárendelő szerkezetek elemeinek a keveredését az *emelés* transzformációval magyarázza. A jelenséget műveleti ábrákon, szimbólumokkal és szabályokkal mutatja be. A *post-ciklus topicemelés* topic nélküli főmondatba emeli a mellékmondat topicját. Ez a többi transzformációs ciklus után, a szerkezeti váz kialakulása után lehetséges. A *ciklikus topicemelés* és a *ciklikus fókusz-emelés* *hogyan* és *ha* kötőszós alanyi és tárgyi mellékmondatból történhet. A másik feltétel a főmondat modális vagy idéző jelentésű igéje. A harmadik: a mellékmondat topic, ill. fókusz szerepe a főmondatban; az utalószó helyére kerül az emelt rész. Ha a feltételek fennállnak, a többszörösen összetett szerkezetekben is végbemehet az emelés. A *kell*, *szabad* állítmányi mondatokban a mellékmondat topicja a főmondat topicjává lesz, a mellékmondat fókusza pedig az ige elé kerül.

3.0. Az oktatásban is helyet követelt magának a szövegtan, ez tükröződött a pedagógusképzésben és az iskolai kísérletekben.

3.1. Az oktatás oldaláról közelítő előadások sorát Bencédy József nyitotta meg (*Szövegtan és tanárképzés*). A magyartanár szokásos tevékenységében mutatta be, hogy eddig is alkalmaztak szövegalkotó/szövegelemző szempontokat. A kommunikáció valóságának kutatása, az új tantervek szemlélete, az egzakt szövegismeretek hiánya és a diszciplína interdiszciplináris jellege premisszaként előlegezi a főiskolai tanterv szövegtani fejezetét.

A szerző szövegben javasolja a nyelvi jelenségek vizsgálatát, s szemlélteti a nyelvhasználat szabályai mellett a kommunikáció szerkesztési szokásait/normáit/divatjait, felhívja a figyelmet nevelési szempontokra. Sok tisztázatlanságot lát a szöveg keletkezésében, a szövegbázisból a felszíni struktúrákhoz vezető transzformációkban, a szöveg nyelvfilozófiai értelmezésében, az absztrakt szimbólumrendszerek taníthatóságában. A szövegtan bevezetése ismereteket hoz, készségfejlesztést igényel, s megváltoztatja a szemléletet a többi diszciplínában is. Fontos a normativitás és a hatékonyabb oktatási módszerek terjedése.

3.2. Szende Aladár előadása (*Anyanyelvi oktatás és szövegtan*) is tantervi kérdéseket világít meg. Az új követelményrendszer megvalósítható, s kutatatandónak

tartja a tantárgypedagógiai lehetőségeket, az iskolai módszereket; s tanulók spontán és tudatos szövegalkotását. Az MTA 6. sz. kutatási főirányának néhány jellemzőjét ismerjük meg: előszövegek gyűjtése és feldolgozása konstrukcionális, stilisztikai, normatív, nyelvészociológiai, szociálpszichológiai, beszédakusztikai, metakommunikatív szempontból. Az értékelt anyagból levont következtetések főként pedagógiai és oktatásmetodikai szempontból hasznosíthatók. Szende Aladár e kutatásoktól választ vár a tanítandó szövegműfajok, az oktatott tárgyak viszonya, a szövegelemzés és szövegalkotás kérdéseire. A szövegalkotás és a gondolkodás együttesének hangsúlyozásával zárul a gondolatmenet.

3.3. Jobbágyiné András Katalin *A szövegtan helye a középiskolai anyanyelvi képzésben* címmel adott elő, készülő gimnáziumi tankönyvének szövegtani fejezeteiről. A mondat fölötti egységek vizsgálatának csirái megvoltak már, az új tanterv a kommunikáció valósága felől közelít a szöveghez. Az anyag legrészletesebben a mondatközi/szövegközi kapcsolásokat tárgyalja. A pragmatikai irányt a szövegfajták jellemzése és a jelkomplexumok vizsgálata képviseli. Az alpműfaj az értekező próza; a színesebb szóbeliség és az igényesebb írásbeliség is cél, elérését a gyakorlati rész segíti.

A nyelvhasználat-központúság törvényszerűen vezetett a szövegszemlélethez, ezt igényelte az irodalomoktatás a művészi szövegek nyelvi, stilisztikai elemzésében. Hasznos a fogalmazástanításban és a nyelvi magatartás formálásában.

3.4. Szirmai Endre nézőpontja (*A szövegtan jelentősége a tanítóképzésben*) a pedagógusképzés gyakorlatát mutatja be. A jelentkezőknek nincs egységes nyelvi szemlélete, a jobbak emlékeznek 1—1 szöveg elemzésére. A nyelvi képzésre fordítható keretek problematikusak: jelenleg tanítják a hagyományos grammatika legfontosabb törvényszerűségeit, néhány újabb kutatási irányt népszerűsítene, megismertetnek a hallgatókkal 1—1 korszerű szövegelemzést, és segítik az új típusú szemlélet elsajátítását.

3.5. Zsolnai József *Kisiskolás korúak szóbeli szövegalkotásra nevelésének szövegtani vonatkozásai* címmel anyanyelvoktatási kísérlet szervezőjeként és vezetőjeként szólt 6—7 éves tanulók nyelvhasználatának fejlesztéséről. Kidolgozott elmélet hiányában kísérletét kezdeti eredményekre építette, a kisiskolások szituációs szövegalkotását fejleszti. A mindennapi érintkezés ebben az életkorban a legtermészetesebben a játéktevékenységben igényli a spontán beszédet, a szerző főként a mimetikus szerepjátékot tartja ígéretesnek. A beszédkedv kialakítása után a spontán beszéd tudatosítása történik kép- és szövegelemzéssel. A szóbeli szövegtanítás típusai: ábrázoló, szándékot nyilvánító, véleményt nyilvánító szövegek; ezekhez járul a köszönés és a megszólítás.

A csoportkommunikációs keret szövegeivel szemben a társalgási típusokat a tanulók a tanítóval együtt hozzák létre. A gyermekek kedvelik a játékos, értékelő és fantáziaelemekkel bíró társalgást. A félreproduktív beszéd fejlesztése már a kapcsolattartás és a helyesejtés gyakorlására is alkalmas.

3.6. B. Fejes Katalin előadása, *A szövegalkotási készség mérése* a gyakorló pedagógus kutató tapasztalatait osztotta meg hallgatóságával. Azt vizsgálta, hogy a fogalmazást mi teszi szöveggé; hipotézise szerint a mondat szerkezeti sajátosságok összhangja. Vizsgálatait Deme László funkcionális mondat szemléletére és a szövegszerkezeti elemzésben alkalmazott módszereire alapozza. A Deme-mutatók közül a szerkesztettség (tagmondat/mondatrész), a szintmélység (az alárendelődés aránya) és a tartalmas szavak száma összefüggést mutatott: a fogalmazások hosszúsága és szerkesztettsége/szinteződése ellentétes tendenciát ad. Az adatokat összefoglaló táblázatban találjuk (139—140). A szerző bizonyítja: van olyan optimális sávja a fogalma-

zásoknak, amellyel a tanulók megfelelően tudnak bánni az adott életkorban és műfajban.

4. Szathmári István foglalta össze a tanácskozás tanulságait. (*Zárószó.*) A vándorgyűlés a kutatók és nézeteik találkozásával elősegítette a szövegnyelvészet fejlődését. Öröndetes tény, hogy az előadások lényeges témákat ragadtak meg. (A recenzens teszi hozzá: az ismertetés terjedelemben is kiemelt ezek közül néhányat.) Szathmári István további kutatások fontosságát hangsúlyozza, pl. a stílusérték, az árnyalatok és műfajok körében. Időszerűnek látja az összehasonlító szövegtani elemzést.

Az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. kötete (1976) után ez a vándorgyűlés elvégezte feladatát: „(...) az alapokat megvetette, és felhívta a figyelmet a szövegtan fontosságára.” (*Szerkesztői előszó*, 4.)

Nagy L. János

Irodalom

- Büky Béla, *NyK.* 82. (1980.) 1—2. 446—450.
D. Máta Mária, *HungÉrt.* III. (1981.) 3—4. 198—199.

NAGY FERENC: KRIMINALISZTIKAI SZÖVEGNYELVÉSZET

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 171 p.

A könyv szerzője — Magyarország első igazságügyi nyelvész-szakértője — a mű jelentőségét a bevezetésben a következőképpen határozza meg: „új, hatásos fegyver a gyanúsítottak védekezésének, tagadásának megtörésére”.

A munka öt nagy fejezetre oszlik: *A szövegkutatás napjainkban*, *Kvantitatív szövegvizsgálat*, *A kriminalisztikai nyelvészet általános kérdései*, *A nyelvész-szakértő és szakvéleménye az eljárásban*, *A nyelvész-szakértői vizsgálat szövegei*. — Az érdemi részt tárgymutató, az ábrák és képek jegyzéke, valamint mellékletek (ábrák és képek) egészítik ki.

Az első fejezetben (*A szövegkutatás napjainkban*) a szerző örömmel állapítja meg, hogy az újabban kibontakozó szövegtan lehetőséget biztosít a nyelvésznek ahhoz, hogy a nyelvi mű természetét, a szövegnek és alkotójának a kapcsolatát megismerje.

Napjaink szövegkutatását elemezve kitér a szövegkutatás és a szövegvizsgálat eredetére, történetére, majd foglalkozik a szöveg meghatározásának problémájával. Idézi Wolfgang Dressler véleményét (mely szerint a lezártág a szöveg legfontosabb ismérve), valamint felsorolja a szövegnek J. M. Lotman által megadott három alapvető kritériumát: kifejezettség (meghatározott jelekben van rögzítve), elhatároltság (részek, fejezetek, pontok, bekezdések), strukturáltság (belső elrendezés). A továbbiak során a szövegnek két nagy osztályát különbözteti meg. Ezek: nyílt (spontán beszéd) és zárt (írásban rögzített) szöveg. — Szól a textológia ágairól. Ezek: a) szöveggrammatika, b) szövegjelentéstan, c) szövegstilisztika, d) szövegpragmatika. Végül megemlékezik a szöveggrammatika hazai művelőiről (Deme László és Békési Imre) és a szövegpragmatikai kutatásoknak Dezséry Judit és Terestyéni Tamás nevéhez fűződő első hazai kísérleteiről is.

A második fejezetben (*Kvantitatív szövegvizsgálat*) rámutat arra, hogy a minőségi ismérvek felkutatása mellett a nyelvész-szakértőnek nagy gondot kell fordítania a mennyiségi viszonyok feltárására is. Mindezek érdekében igyekszik tisztázni a kvantitatív nyelvészet és a kvantitatív szövegvizsgálat lényegét. Felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvstatisztika nem azonos a kvantitatív nyelvészettel. A nyelvstatisztika ugyanis a valószínűségszámítás, az általános statisztika és a nyelvtudományi módszertan alapelveire épül, a kvantitatív nyelvészet viszont (mely lényegében nyelvtudományi alapkutatások eredményeit mozgósítja speciális módszerekkel, speciális céllal) az említett eljárásokon kívül más matematikai diszciplínák (információelmélet, halmazelmélet, gráfelmélet) módszereit is hasznosítja. A kvantitatív nyelvészetben belül a kvantitatív szövegvizsgálatnak a célja a szövegjelenségek mennyiségi viszonyainak és azok minőségének kimutatása, azaz a hasonló és az eltérő szövegsajátosságok rögzítése.

A szövegvizsgálat feladatai a következők: a) egy-egy írásmű mennyiségi elem-

zése, b) két vagy több szöveg kvantitatív összehasonlítása, c) a választék és a választás mennyiségi viszonyainak a feltárása, d) a szerző személyi tulajdonságainak és a szövegezési sajátosságok mennyiségi összefüggéseinek a bemutatása.

A szerző kifejti, hogy egy-egy nyelvi mű kvantitatív elemzése elsősorban azonos ismérvek előfordulási arányainak bemutatását jelenti. Érdemesnek tartja az elemelőfordulások abszolút számának megadását, valamint a középértékek kiszámítását, de felhívja a figyelmet az abszolút számok viszonyításának a *fontosságára is*. Részletesen foglalkozik a nyelvészeti szakirodalomban kedvelté vált indexekkel. Ilyen például a szöveg gazdaságosságának a képlete: $I_g = \frac{\sum t(x > 15)}{N}$ (azaz a 15 leggyakoribb

tartalmas szó előfordulásának összege elosztva a szövegszavak számával). — Egy másik index (I_i) a szöveg szókincsbeli gazdagságát, a szavak ismétlődését mutatja meg: $I_i = \frac{N}{L}$, ahol N a szövegszavak, L az előforduló szótári szavak száma. — A kü-

lönlegességi index (I_e) a szókincs specifikumára világít rá. Minél nagyobb az I_e érték, azaz minél több az egyszer előforduló szó, annál elmélyültebb a szókiválasztás, annál inkább él a szerző a rokonértelműség lehetőségével. — A valószínűségi index (P) szintén az egyszer előforduló szavak meghatározta viszonyra utal.

Nagy Ferenc a vizsgálati módszerek elemzése során figyelmeztet arra, hogy nem szerencsés dolog, ha a kvantitatív elemzés megmarad egy szövegen belül. A belső arányok értéke csak kiindulópontja lehet a kvantitatív szövegösszehasonlításnak.

A mennyiségi szövegegybevetés tárgyai tehát többfélék lehetnek: a) a konkrét szöveg ismérvei, b) réteg- és csoportnyelvre, műfajra jellemző szöveggyakoriság, c) a mai magyar nyelv szöveghasználatára jellemző szöveggyakoriság.

Két vagy több azonos terjedelmű szöveg egybevetése a közös szövegezési sajátosságok kimutatását, végső fokon az egyéni stílus jellegzetességeinek a feltárását célozzák.

A továbbiak során Nagy Ferenc 10 különböző típusú, de hasonló terjedelmű (egyenként 1000 szövegszót tartalmazó) szövegfajta kvantitatív összehasonlításának eredményeiről számol be. Az összehasonlítás célja annak a kimutatása, hogy az egyes szövegtípusokra milyen arányban jellemzőek az egyes szófajok és az egyes mondatrészek, továbbá, hogy milyen viszony mutatható ki a szófajok és a velük kapcsolatos mondatrészek között. Az eredményeket 15 táblázat szemlélteti.

A harmadik fejezet a kriminalisztikai nyelvészet általános kérdéseit kutatja. Foglalkozik a bűnüldözés és a nyelvtudomány kapcsolatának első csiráival, majd a kriminalisztikai szövegnyelvészet előfutárainak tekinthető diszciplínákkal és kutatásokkal, valamint a nyelvészeti szakértői vizsgálat létjogosultságának problémájával is. Ezt a nyelvi művek jellegzetes vonásaival igazolja. Az adott fogalmazóra jellemző nyelvi tulajdonságok ugyanis tapasztalata szerint személyenként változnak. Minden egyénnél megfigyelhetők kulcsszavak, kulcsmorfémák, kulcsszófajok, kulcsmondatrészek stb., azaz olyan nyelvi kategóriák, amelyek lényegesen gyakrabban vagy ritkábban fordulnak elő a vizsgált írásokban, mint a köznyelvi átlag.

Tapasztalata szerint csak több, különböző jellegű nyelvi sajátosság együtt határozhatja meg az alkotó személyét, vagyis csak az ismérvek komplexumát tekinthetjük egyedinek.

Nagy Ferenc a szakértői munka első fázisában a kérdéses szöveg öt szempont alapján való megvizsgálását tartja fontosnak. Az analízis szempontjai: a) a fogalmazás színvonala, b) a mű stílusa, c) a mű jelrendszere (egyéni szókincs), d) a mű grammatikai szabályai (szabályosság, eltérés), e) a mű helyesírása. A szempontok jelleg-

zetességeit 5 fokozattal kell minősíteni, s a számértékek alapján kell a hasonlósági indexet kiszámítani, valamint az azonosítást elvégezni.

Természetesen a szerző is felveti az azonnal felmerülő nehézséget: lehet-e valamit kezdeni kvantitatív módszerrel akkor, ha a szöveganyag rövid. Lehet. Három névtelen levél összevetésének példáján mutatja be, hogyan. A rejtély kulcsa az ismérvek nagy száma és a valószínűsített konzekvenciák kölcsönviszonyokban való elemzése.

A mű 4. fejezete (A nyelvész-szakértő és szakvéleménye az eljárásban) főként jogi kérdéseket fejteget (mikor van szükség nyelvész-szakértői véleményre; hogyan történik a nyelvész-szakértő kijelölése; milyen jogai vannak a nyelvész-szakértőnek stb.).

A munka további részében Nagy Ferenc nyelvész-szakértői *tapasztalatairól* számol be, előtárva annak a tevékenységnek az anyagát (mintegy 559 személy 1047 szövegét), amelyekre alkalmazta, illetve amelyekből leszűrte módszerét. Komplex módszerekkel vizsgálja a kriminalisztika szövegtípusait: a névtelen leveleket, az ön-életrajzokat, a búcsúleveleket, az elmebetegek írásait és az egyéb fogalmazványokat. A konkrét elemzésekkel párhuzamosan tovább gazdagítja az előzőkben ismertetett módszereket, példát adva a szövegösszehasonlítás lehetőségeire, és bemutatva azokat a mennyiségi és minőségi eljárásokat, amelyekkel meghatározható több szöveg azonos fogalmazója, a névtelen szövegíró neme, életkora, foglalkozása, műveltsége, nyelvjárása, esetleges lelki betegsége stb.

A névtelen leveleknek (a nyelvész-szakértői munka leggyakoribb szövegtípusának) szerzőségvizsgálatával kapcsolatban Nagy Ferenc igen fontosnak tartja a szöveg hasonlóság mértékének a megállapítását. Két szöveg hasonlósági fokát szerinte három kategóriába lehet sorolni. Ha 10 vagy annál több különös szövegezési sajátosság megegyezik, nagyfokú hasonlóságról lehet beszélni, s ebben az esetben nagyon valószínű, hogy ugyanaz a személy fogalmazta az írásokat. Középfokú a hasonlóság, ha a vizsgált szövegekben 5—9, kisleveles a hasonlóság, ha 4 vagy annál kevesebb tényleges szövegsajátosság egyezik meg. A szerző hangsúlyozza azonban, hogy a nyelvhasználatbeli sajátosságok természete nem azonos értékű. A fogalmazás színvonala, az aktív szókincs nagysága bizonyos műveltségű emberek körét határozza meg; ezzel szemben a kulcsszavak ismétlődése, az egyébként ritka szófajok, mondatrészek használata egyediti a szerzőt, tehát ezek a szerzőségi vizsgálat perdöntő bizonyítékai. Az azonos szerzőre utaló jegyek között kiemelkednek a teljesen vagy részben megegyező szókapcsolatok, de ilyen értéke lehet bizonyos szóképzési módoknak is.

A szövegtani munkák általában leltározzák a női, illetőleg a férfi szövegek jellemző vonásait. A kriminalisztikai szakírók megtörtént bűnesetek szövegeit vizsgálva azt tapasztalták, hogy a becsületsértő, rágalmazó, zsaroló levelek tartalma vagy határozott intézkedéseket követel a címzettől (ez férfias vonás), vagy egyszerűen közli az igazságot (nőies vonás). A férfiak fogalmazásában több a hivatalos íz, vádaskodásaikat jogi nyelven szeretnék előadni, ezzel együtt jár a műveltséget fitogtató, divatos szavak, valamint az idegen szavak alkalmazása. A nők levelei általában terjedelmesebbek, bőbeszédűbbek; a leírásuk részletezőbb, gyakran a jelentéktlenebb eseményekre is kitérnek. Nőiesnek minősíthető a pozitív, illetve a negatív jelzők halmozása is.

Nagy Ferenc szerint gyakran a levélírónak a szókimondáshoz, a trágársághoz való viszonya is jelezheti, melyik nemhez tartozik. Szerinte a névtelen levelek írói közül főleg a nők írásai hemzsegnék a trágár szavaktól, kifejezésektől, bár a férfiak sem mentesek efféle stílusárnyalattól. A szerző külön indexet javasol a durvaság mértékének a kiszámítására. A durvaság mértékének felmérésére a durva szavakat és

szókapcsolatokat 3, 2, 1 értékkel minősíti, aszerint, hogy a szavak nagyon, közepesen vagy kevésbé durvák. A Nagy Ferenc által A/B indexnek nevezett durvasági index kiszámításának a módja tehát a következő: $A/B = \frac{\text{szövegszó}}{3 \cdot n + 2 \cdot n + 1 \cdot n}$ (n = az előforduló trágár szavak száma). (A képlet maga, különben Nagy Ferencnél így nem található meg, csupán kikövetkeztethető a leírtakból.)

Az önéletrajzokkal kapcsolatban a szerző megállapítja, hogy a férfiak szövegei tömörebbek, szakszerűbbek, míg a női életrajzoknak szembeötlő a tartalmi változatosága. Színességük, érdekesebb tartalmuk ennek megfelelően azonban (a névtelen levelekhez hasonlóan) bőbeszédűbb.

Kriminálisztikai szempontból igen lényeges a búcsúlevelek tanulása is. A férfiak általában kevesebb szót, mondatot tartalmazó levelet hagynak hátra, mint a nők. Női vonásnak minősíthetők a lírai kulcsszavak is.

Igen érdekes része a nyelvész-szakértői munkának az elmebetegek írásainak vizsgálata, mely elsősorban az abnormális szövegezési hibák elemzésével foglalkozik. Ezek a hibák lehetnek grammatikaiak, jelentéstaniak, szövegalkotásbeliek és helyesírásiak. Nagy Ferenc véleménye szerint ezek közül a legjellemzőbbek a következők: befejezetlen mondatok, gyakori széttagolás, ragcsere, raghalmozás toldalékvesztés; értelmetlen, képtelen kifejezések, új szavak használata; összefüggéstelen mondat-sorok, a gondolat nyelvi kidolgozatlansága, ellentmondásos tartalom; gyakori betűkihagyás, a nagybetűs írásmód túltengése, sok felesleges írásjel, általában: helyesírási anarchia.

Nagy Ferenc munkája az első olyan könyv a világon, amely rendszeres áttekintést ad a kriminálisztika és a szövegnyelvészet határterületéről, sok érdekes információt nyújtva a kriminálisztika, a szövegnyelvészet és a kvantitatív nyelvészet művelőinek egyaránt, ugyanakkor akaratlanul is módszert és mintát adva a köznap, a szép-irodalmi és egyéb szövegfajták elemzéséhez is.

Keszler Borbála

Irodalom

Szende Tamás, *Nyr.* 105. (1981.) 1. 103—104.

Keszler Borbála, *HungÉrt.* IV. (1982.) 1—4. 272—273.

NAGY FERENC: BEVEZETÉS A MAGYAR NYELV SZÖVEGTANÁBA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Kézirat.
Tankönyvkiadó, Budapest, 1981. 155 p.

1. Nagy Ferenc úttörőként is kiemelkedő munkája, a *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* című egyetemi jegyzet 1981-ben látott napvilágot. Sajnos, a kegyetlen sors nem engedte meg, hogy szerzője néhány évvel később a közben nagy számban megjelent idevágó munkákat is felhasználva átdolgozott formában és könyvalakban kiadja. Egykori kedves tanítványom, majd munkatársam és barátom ugyanis fiatalon, tele tervekkel, elgondolásokkal, mondhatnánk: a munka, az alkotás lázában égve 1984-ben örökre eltávozott közülünk. Minthogy azonban olyan összefoglaló művel állunk szemben, amelyet tanárok és hallgatók ma és a jövőben is haszonnal forgathatnak, — úgy gondolom — a jelen kötetben föltétlen szólni kell róla. És még talán az sem hibáztatható, hogy magam a megjelenése után hamarosan ismertettem a Magyar Nyelv hasábjain. Így tudniillik csaknem egy évtized elmúltával ismét mérlegre tehetem a tekintetben is, hogy a vele kapcsolatos akkori — értékelő és bíráló — megállapításaim kiállták-e az idők próbáját.

2. Abból indulok ki, hogy Nagy Ferenc igen szerencsés kutatói és oktatói alkat volt — nem győzöm hangsúlyozni, milyen felmérhetetlen veszteség a tudomány és az egyetemi oktatás számára egyaránt, hogy mindezt immár csak múlt időben mondhatjuk. A magyar nyelv és irodalom mellett latin szakos lévén korán megismerkedett a filológia lényegével, módszerével. Aztán úgy adatott, hogy — egy kissé leegyszerűsítve a dolgot — „kijárta” mind a hagyományos, elsősorban nyelvtörténeti, mind pedig az újabb leíró és vizsgálati módszereket követő „iskolákat”: otthon volt például a strukturalista és a generatív grammatikában, illetve nyelvészetben is. Külön érdekelték a nyelv kvantitatív sajátosságai, de ezen túlmenően vonzódott általában is a gyakorlat, az alkalmazott nyelvtudomány egyes ágai, mindenekelőtt a kriminalisztikai nyelvészet felé. De jártas volt a stilisztikában, a régi és a mai szépirodalomban is. Végül pedig nem feledkezhetünk meg kivételes didaktikai érzékéről: szeretett és tudott tanítani, nem véletlenül volt sok önkéntes tanítványa, és nem véletlenül jártak vissza hozzá később is hallgatói. Elmélet és gyakorlat, régi és új módszer így kapcsolódott egybe Nagy Ferenc munkásságában, de olyan módon, hogy mindig igazi filosz maradt.

Minderre azért utaltam, mert a jelzett vonások szinte kivétel nélkül tükröződnek ebben a szövegtani bevezetésben is.

3. És most lássuk magát a művet. A szerző az előszóban tájékoztat munkája beosztásáról: „A jegyzet két részből áll. Az összegző, áttekinthető fejezetek bemutatják a szövegtan egyes szintjeit, példákkal szemléltetik az új vagy újnak tetsző szövegtani fogalmakat, és irodalom közlésével szolgálják a szövegjelenségek mélyebb megismerését. A jegyzet második része szövegszintek, szövegtani kategóriák szerint közöl olyan gyakorlatokat, feladatokat, amelyek az elméleti ismeretek megszilárdítását segítik elő.” (3.)

Az első rész *A szöveg tudománya* című fejezettel kezdődik, és ennek keretében olvashatunk a „történeti előzmények”-ről, valamint „a szövegtan felosztása”-ról. A szövegtan történeti előzményeit tárgyalván a szerző helyesen emeli ki, hogy a „nyelvészeti gondolkodás az idők során vissza-visszatért bizonyos kevésbé megoldott kutatási témákra azon egyszerű oknál fogva, hogy az adott kor tudományos színvonalán még mélyebb összefüggéseket, ismeretanyagot tárjon föl” (5). Majd ügyesen foglalja össze (5–11), hogy mely diszciplínák (a leíró nyelvtan; az antik retorika; az ars dictandi; a modern retorika; a filológia, benne különösen a klasszika filológia; a szerzőségvizsgálatok; az epigonirodalomra, a stílusutánpótlásra, a stílusparódiára irányuló irodalomtörténeti vizsgálódások; a stilisztika; illetve végső soron a nyelvészet: a hagyományos szintaxis, a strukturalista és a generatív kutatások, később a tartalomelemzés, valamint a szövegstatisztika és a szemiotika) hogyan segítették az akkori szövegtan kikristályosodását.

A szerző a „szövegtan” elnevezés helyességét ügyes érvekkel bebizonyítva ez új diszciplínán belül megkülönböztet szövegelméletet és szövegtypológiát, illetőleg különleges — azaz egy meghatározott nyelv idevágó kérdéseivel foglalkozó — szövegtant (11–13). Ez a szövegtan viszont lehet minőségi (kvalitatív) és mennyiségi (kvantitatív), valamint leíró (szinkrón) és történeti (diakrón). Ezek részterületei: a szöveggrammatika, a szövegjelentés- és a szövegstilisztika. Joggal és okkal említi meg Nagy Ferenc az alkalmazott szövegtant, benne a szövegtannak a fogalmazás-tanításra gyakorolt hatását, továbbá a kriminalisztikai és a pszichiátriai nyelvészetet.

Ezután olvashatunk a szöveg fogalmáról és jellemzőiről (15–17; helyesen emeli ki a szerző, hogy „(...) a nyelvi jelek szöveggé válása együtt járhat más jelek szerveződésével”, 15), majd a szöveg fajtáiról (18–21; beszélt és írott szöveg, a kohézió szerepe stb.).

A szöveg szerkezete című fejezet (22–32), miután utal a szövegtan közelebbi feladatára („(...) a szövegalkotás azon formái, grammatikai és értelmi, jelentésbeli lehetőségeit leltározza, amelyekből az író, a beszélő az alkalomhoz illően választhat”, 24), szól a szöveg mikroszerkezetéről (szövegmondat, mondatfő, bekezdés stb.), illetőleg makroszerkezetéről (bevezetés, tárgyalás és befejezés, hiányos és teljes szerkezetű szövegtypus stb.).

A szöveg grammatikája című rész (33–44) tárgyalja az egyes elemek szöveggé szerveződésének a grammatikai szabályait (mondatfonetikai eszközök, az egyeztetés és a sorrend szerepe; a téma—réma, illetőleg topic—comment kérdései; mondategész és mondategység, valamint szabad és csonkított mondat; a kötőelemek — konjektorok — funkciója; a hátra-, a jelenre és az előreutalás és ezek eszközei; a szövegidő stb.).

A szöveg jelentéstana (45–56) taglalja a lineáris kohézió eszközeit, mindenekelőtt az antik retorikában gondolatalakzatnak nevezett jelenségeket (felsorolás, felosztás stb.), továbbá a tartalomelemzés kategóriáit, a jelentéssíkok létrejöttét és az előfeltevés vagy preszuppozíció kérdéseit.

A Szöveg a közlésben című fejezet (57–68) a hét kommunikációs összetevő tárgyalása során kitér olyan fontos jelenségekre, mint a közlés stratégiája és taktikája, az egynemű és heterogén szövegek, a redundancia és a szövegfolytonosság bizonytalansága, a beszédhelyzet, a kontextus és a szövegelőzmény, valamint a metakommunikációs eszközök.

A szöveg stílusa című fejezetben (69–84) szó esik a következő szövegstilisztikai jelenségekről: a korstílus, a csoportstílus, a műfaji és az egyéni stílus szövegjegyei; az előismeretek fontossága; származtatott szöveg, stílusparódia és szövegkeveredés;

kapcsolódási lehetőségek, a tömbösödés és az utaló eszközök, laza és szoros lineáris kohézió; a történeti szövegstilisztika.

A szerző — nagyon is érthetően — beiktatott munkájába egy kvantitatív kérdésekkel foglalkozó fejezetet is. *A szöveg mennyiségi viszonyai* címen (85—95) szól itt az egyes szövegjelenségek aránykülönbségeinek stilisztikai értékéről, a lineáris kohézió erősségének a méréséről, végül pedig arról, hogy a szövegjelenségek keverési arányaiból hogyan lehet következtetni a fogalmazó személyiségi vonásaira.

A jegyzetet — mint utaltam rá — az egyes fejezetekhez kapcsolódó változatos gyakorlatok, feladatok teszik teljessé, és az idegen műszók rövid értelmezése (147—149), valamint az ezúttal különösen hasznos tárgymutató (151—153) zárja.

4. Nagy Ferenc egyetemi jegyzetének a következő föltétlen pozitívumait emelem ki. 1. Helyes célkitűzés: „Jegyzetünk arra a feladatra vállalkozik, hogy a szerteágazó szövegtani kutatásokat rendszerbe foglalva és kritikailag elemezve áttekintést adjon a tudományok egész sorából kinőtt és most már önálló életet élő szövegtanról.” (3.) — 2. Helyes eljárás mód: a szerző nem „egy-egy szövegtani irányzat szellemében” (3) írta meg jegyzetét, hanem az idevágó régebbi és új munkákat józan és reális szemlélettel felmérve szintézist adott a mai oktatás számára. — 3. A jegyzet felöleli a szövegtan valamennyi fontos területét. — 4. A megfelelő elméleti tudnivalók mellett megfelelő szinten kitér a gyakorlatra, a legkülönbözőbb műfajú szövegek megszerkesztésének, megfogalmazásának az alapvető kérdéseire. — 5. A jegyzetben a szövegértés szintén megkapja a kívánatos teret. — 6. Változatos és kitűnő illusztráló szövegeket alkalmaz (l. a *Forrásjegyzék* című részt: 145), beleértve a beszélt nyelv műfajait is. — 7. Jó összefoglalások, szemléltető ábrák stb., továbbá kitűnően összeállított szakirodalmi jegyzékek találhatók a jegyzetben. — 8. Változatosak, meggondolkozatóak a feladatok. — 9. Utoljára, de nem utolsósorban külön utalok a jegyzetnek a jó értelemben vett didaktikus jellegére. Az eddig mondottakon kívül megemlítem még a jegyzet világos felépítését, a mondanivaló érthető megfogalmazását, a lényeges dolgok megfelelő kiemelését, valamint azt, hogy a szerző igyekszik minden — új — fogalmat megmagyarázni, és hogy utal a korábban — főként a grammatikában — tanultakra.

5. Már a korábbi recenziómban jeleztem, hogy — mint a szerző maga is utalt rá — több fejezet alaposabb kidolgozást kíván. Ez az elmúlt évtized bő termése következtében még aktuálisabbá vált. Mindez vonatkozik valamennyi fejezetre, az azokban tárgyalt részjelenségekre, mégis — úgy gondolom — mindenekelőtt a következő irányba kellene kitérni a vizsgálódásokat, az eddigi eredmények számbavételét, illetve az összefoglalást: (a) a szövegfajták, a szövegtipológia és a normák kérdése; (b) a szemantika és a pragmatika, illetve regiszternyelvészet; (c) a logika (l. pl. Békési Imre munkáit); (d) az irodalmi szövegek interpretációja (Petőfi Sándor János megjelölésével: szemiotikai textológia; l. *Szemiotikai szövegtan*. Szerk.: Petőfi S. János és Békési Imre, Szeged, 1990. 7—21); (e) a retorika (a gondolatalakzatok tárgyalása egyébként sem megnyugtató a jegyzetben), valamint (f) a stilisztika felé. Ezenkívül föltétlen ki kellene egészíteni természetesen a szakirodalmi jegyzékeket (ehhez jó fogódzót adna az említett szegedi kiadvány bibliográfiai része: i. h. 117—126, 127—133).

Megjegyzem még a következőket:

1. Örültem, hogy Nagy Ferenc — reális indokkal (l. a 11. lapot) — a „szövegtan” elnevezés mellett állt ki. Tudniillik az 1978-ban Kaposváron megrendezett konferencián magam a zárószóban — figyelembe véve az ott elhangzottakat — e mellett a megnevezés mellett foglaltam állást (l. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk. Szathmári István és Várkonyi Imre. MNyTK. 154. Budapest, 1979. 142).

Nos, később mintha ez a megjelölés — nyilván idegen nyelvi hatásokra — háttérbe szorult volna. Ismét örülök tehát, hogy Petőfi S. János és Békési Imre sorozatuk címében és magában a kötetben is több helyütt ezt a terminus technicust alkalmazták.

2. Nehéz kérdés a szövegstilisztika dolga. Magam egyfajta rendszerezéssel megpróbálkoztam (ide véve a mondaton túlmutató és a szöveg egészére kiható, meghatározott stílusértékkel rendelkező jelenségeket; 1. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk.: Rácz Endre és Szathmári István. Budapest, 1983. 320—355), de én sem tartom végleges megoldásnak.

3. Említett recenzióban ezt írtam: „Jó volna a későbbiek során még több fogódzót adni az úgynevezett szövegalkotáshoz, hogy a szövegtan igazán nyelvhasználat-központú legyen”. (I. h. 359.) Tudtommal a régi — valójában egyáltalán nem eredménytelen — fogalmazástanítást ez idáig még senki sem dolgozta át (vagy ki?) a modern szövegtan, a kommunikációelmélet, a pragmatika, az interakcióelmélet stb. eredményeit felhasználva, jóllehet „szövegalkotás” címen többen több lényeges dolgot rávilágítottak. Az igazi anyanyelvi nevelés számára ennek a kidolgozása elengedhetetlen!

4. Ugyancsak a korábbi ismertetésemben utaltam arra, hogy a nyelvtudományban bekövetkezett kétségtelenül nagyarányú gazdagodás nem kis zűrzavart is eredményezett. Ez utóbbival kapcsolatban említettem, hogy több új vagy lényegesen megújult diszciplína (pl. a szövegtan is, de a szemiotikáról, a szemantikáról, sőt a stilisztikáról szintén elmondható) igyekszik mintegy „bekebelezni” a többit. Nos, ez máig nem következett be, sőt a stilisztika — szerintem lényegében ok nélkül — több helyütt háttérbe szorult. Annyit azért hozzátehetünk az eddigiekhez, hogy az utóbbi években mintha a retorika törekedne efféle cél felé.

6. Végezetül meg kell állapítanunk, hogy Nagy Ferenc itt tárgyalt jegyzetét — legalábbis nálunk — sajnálatos módon nem követte hasonló feldolgozás. Kiváló kollégánk emléke is arra kötelez, hogy folytassuk, amit ő „nem egészen dicstelenül” elkezdett.

Szathmári István

Irodalom

Szathmári István, *MNy*. LXXIX. (1983.) 3. 357—359.

**BÉKÉSI IMRE: SZÖVEGSZERKEZETI ALAPVIZSGÁLATOK
(MAGYAR ÚJSÁGHÍRANYAG ALAPJÁN)
NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK 20.**

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 245 p.

1. A szerző szövegkutatásának tendenciái az 1960-as évek második fele óta ismertek, főként a Néprajz és Nyelvtudomány, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, a Magyar Nyelvőr és az Általános Nyelvészeti Tanulmányok lapjairól; kongresszusokon, konferenciákon tartott előadásából, gyűjteményes kötetekben közölt írásaiból. E kötetének alapja az 1976-ban megvédett kandidátusi disszertáció. Az egész téma közvetlen előzménye és ösztönzője Deme László Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata című munkája, s benne az a szemlélet, amely az egyes mondat- és szövegszerkezeti alakulatok megszerkesztettségében a beszerkesztettség következményeit is fontosnak tartja. Békési Imre az ilyen szemléletű kutatásokat emeli ki könyvének tudománytörténeti alapozásában.

Ebben a megközelítésben a szövegtan mint új kutatási irány akkor kezdődött, amikor a mondatot relatíve önálló entitásként, a szöveg részeként kezdték vizsgálni. A szövegszerkezet kutatói közül a szerző főként azokat idézi, akik 'hyperszintaxist', mondat feletti szintaxist analizáltak, s szemantikai kategóriákat alkalmaztak. A szerző egyetértőleg idézi Szevbo: 1969. megfogalmazását: „A folyamatos szöveg tanulmányozásában a kérdés lényegét röviden a »szintaxis szemantikájának« fogalmával lehet kifejezni, mivel itt a szintaxis kérdései elkerülhetetlenül összefonódnak a szemantikaiakkal. Így ki kell bővíteni a grammatika kereteit, bevezetve egy új részt — a folyamatos szöveg szintaxisát. Ez az a »magasabb szintaxis« lesz, amely az egyszerű és az összetett mondat tanulmányozása után következik.” (9, idézi B. I. — 10.)

A bekezdés problémakörében a szerző főként Ahmanova, Scserba, Findra, Longacre, Peskovszkij, Szilman, Galperin, Szolganyik gondolatait emeli ki, s veti össze egymással, s úgy látja: a bekezdés szerkezetének vizsgálata „csak a mondat után következő első lépés a nyelvhasználat mondat fölötti szintjén”. (13.) Eme első lépés megtételéhez szemügyre veszi a mondat autonómiájának-viszonylagosságának kérdését. Deme László megállapítása nyomán leszögezi: „a vizsgált konstrukciók elemeiként a mondategészeket, az elemek közti viszonyok közvetlen jegyeként a mondategészek közti tartalmi-logikai kapcsolásokat, másodvonalbeli sajátágként pedig az egyes mondategészeknek mint konstrukcióépítő elemeknek belső felépítettségét, nyelvi megformáltságát kell tekintenünk”. (15.) Ezért koncentrálni Békési Imre e viszonyokra: „a tartalmi-logikai kapcsolat (...) a bekezdésnek a középpontjában áll. Egyszerre jellemzi a bekezdés megszerkesztettségét a s bekezdést építő kisebb egységnek, a mondatnak ebbe való beszerkesztettségét. Ez magyarázza azt is, hogy első megközelítésként miért választottunk olyan bekezdésformát vizsgálati tárggyul, amely nincs beszerkesztve magasabb egységbe, amely egyszerre bekezdés és szövegegész; s ez ad világos szempontot az eddigi, elsősorban külföldi vizsgálatok elveinek, módjainak s tanulságainak mérlegeléséhez is.” (16.)

A beépítettséget elemszinten, mondaton belül vizsgáló eljárások közül figyelemre-

méltó a szemantikai ismétlődés kutatása: Paducseva, Szkorohogyko, Palek, Szilman, az epikai mű és a köznyelvi szöveg szegmentálásában alkalmazott elemzések közül Daneš, Findra, Miko, Longacre, Szolganyik, Rejman, Iszacsenko, Szevbo megállapításaiból idéz a szerző. Ezután leszögezi: „(...) elsősorban azokat a viszonyokat követjük, amelyek mentén közvetlen egységekre tagolódik a bekezdés. Ezek a viszonyok tartalmi-logikai viszonyok.” (44.) H. Molnár Ilona 1956. fontos megfigyelése: „Az önálló mondatokból álló mondatok tartalmi és nyelvi összefüggéseinek a jelenleginél alaposabb és rendszeresebb vizsgálata jó eredménnyel járhat.” (234.) Békési Imre idézi Deme László: 1965. és Török Gábor: 1968. példáit a mondatok közötti kapcsolások-kapcsolatok meghatározásának fontosságára. Stilisztikai oldalról hasonló eredményre jut Bečka: 1970. is.

2. Békési Imre az újsághírt választotta vizsgálati műfajul, emellett szólt a valóságvonatkozás egyszerűsége is, a stilisztikai és tematikai egyneműség is. A szerző a bekezdésnyi szövegművet a szövegtan 'egyszerű mondat'-ának nevezi. Vizsgálatának tárgya: „Az események »logikáját«, azaz idő- és oki-okozati rendjét tükröző gondolat miféle szövegkonstrukciós formákban realizálódhat; ezek közül melyek tekinthetők domináns, kialakultabb megoldásoknak, s melyek az alkalmibb, stílusértékű változatok?” (55.) Hipotézise szerint e konstrukciós formák feltárhatók a komponens-mondatok viszonyainak elemzése útján.

A szempontok: a mondategészek száma, sorrendi helyük, tartalmi viszonyaik, önállóságuk foka. A módszer: gyakorisági vizsgálat; a konstrukciók logikai felépítését a szerző egybevetette a valóságos esemény „logikájával”. A tényállások linearitása eltérhet a propozíciók sorrendjétől. Az „átrendezés” lehetőségei nem korlátlanok: a hírszerkesztő tekintettel van az események belső kapcsolataira, az olvasók tapasztalataira/várakozásaira stb. S a nyelvi formában — mint a könyv példái bizonyítják — a fontossági különbségek tagolják a bekezdés mondategészeit: főkapcsolást és alkapcsolás(oka)t mutatnak. Sőt: az egyes mondatok információinak explikálódása vagy implikálódása közvetlenül függ sorrendi helyüktől.

A szövegkonstrukciós formák kísérleti vizsgálatában a szerző hipotézise szerint megadott mondatkészlet híranyagból alkotott hírváltozatok nem mutatnak egyenletes eloszlást az elvi permutációk szerint, hanem az információk és a propozíciók viszonyában a domináns megoldásoktól egészen a nem választhatókig terjed a listájuk.

Egy baleseti hír 4 mondatából 90 főiskolás 675 variánst szerkesztett, a mondatok között csupán ok-okozati összefüggés volt: a propozíciók: *Kivilágítatlan lovaskocsi — motorkerékpár nekiütközött — súlyos sérülést szenvedett — a rendőrség eljárást indított.*

Előbb felderítő vizsgálat keresett állandó elemeket a variánsokban, majd kutatatta a tagolódást. A legönállóbb mondat önmagában állt a másik 3-mal szemben, a legritkábban épült be altömbbe, s határozottan kiemelkedett egyes formák relatív gyakorisága. Mindezt táblázatban láttatja a 84. oldalon.

A sorrend felcserélése azt mutatta, hogy attól függően cserélhetnek helyet a mondatok, hogy a konstrukció tagolódásában milyen szintet foglalnak el, azaz a leginkább a legszorosabban beépülő mondategészek változtathatnak helyet. Kevésbé 'mozgathatók', s csupán 'tömbtársukkal' együtt mozdulhatnak el a főkapcsolás szintje alatti mondatok. Ami pedig a bekezdés fő tartalmi viszonyának legönállóbb mondatát illeti, csakis a többivel mint egésszel cserélhet helyet. S így pl. az ok és okozat cseréje miatt a következtető viszonyból — magyarázó lesz. (L. a táblázatot: 90.)

A kísérleti vizsgálatban 3 négymondatos információsorból 2-ben az ok-okozati

viszonyon kívül ellentétes tartalom is található. (Az újabb sorok: *Galambot tenyésztett — szomszédja kifogásolta — elverte szomszédját — a bíróság elítélte; és: Leégett a keltető — az éjjeliőr öngyilkos lett — a tűz oka zárlat — a tsz segíti az özvegyet.*) Mindkét ellentét alkapcsolásban van, nem a legfontosabb viszony. Így a tartalmi fontosság-szintnek konstrukcionálisan az alkapcsolás felel meg, ezt bizonyítják a hirtartalom-variánsok elemző táblázatai. (99—101.)

Eddig a tanárjelöltek nyelvérzéke szerkesztette a híreket. Békési Imre műfaji kontrollt is alkalmaz: 54 újságíró-gyakornok osztályozta a 'galambos' hír leggyakoribb változatát. Ők az első helyre a leghatásosabb mondatot tették („Szelíd galambjai védelmében durván összeverte...”), tehát a valóság időrendjét konstrukcionális — itt műfaji — szempontnak rendelték alá.

A négymondatos anyagot 5 mondatossá tette ezután a szerző: egy kapcsolatos viszonyal. (*A jármű összetört.*) 675 variáns készült. Előbb egy részkorpusz elemzésében 150 változatban a legönállóbb mondat áll az első helyen. Ezután az egész korpusz analízise következik. A szerző összeveti az elvi lehetőségeket a megvalósuló szerkezetekkel, s ismerteti, majd táblázatban mutatja be a főbb jellemzőket (118. és 120—124.) Az egyes konstrukciós formákat mint egymás kölcsönös átalakításait is táblázat adja. (130.) Fontos tanulságokat fogalmaz meg a 131. oldalon: „A rendszerből kitűnik az 5-ös mondat egyedüli szerepe: csupán ez lehet tételmondat (abszolút önálló tömb) a hír első és utolsó helyén egyaránt, vagyis egyedül az 5-tel kezdődő konstrukcióknak van átalakítási párjuk az első tagolódási szinten. Ez természetesen nem véletlen. Az *eljárást indít* igei alaptagú kapcsolatnak nemcsak alanyi és állandó határozói kiegészítőre van szüksége, hanem indoklásra is, aminek a részletessége — témától és műfajtól függően — különböző lehet.”

A kísérlet laboratóriumi módszer. Az előzőkben jellemzett vizsgálat tanulságait a szerző ezután szembeesíti a valósággal: 4800 hírrel a Délmagyarország, a Magyar Nemzet és a Népszava lapjairól. Mindegyik példa legalább 2 mondatnyi, összesen 13 376 mondat. A korpusz egyik felének alapvizsgálatát a másik 50% ellenőrzi, a teljes anyag feldolgozását a kötet a mondatszám sorrendjében mutatja be.

A kétmondatos hírek (2397 db) elemzése racionálisan a téma és a mondatok közötti viszony összefüggését tekinti relevánsnak, az adatokat a 135. oldalon közli. A kapcsolatos viszony a korpusz 3/4-ét jellemzi, a következtető és magyarázó 5—5%. A témák közül a *kulturális* és *gazdasági* vezet, ezeket követi a *külpolitika*, a *belpolitika*, a *közlekedési balesetek* híreinek száma. Az is feltűnő, hogy e legutóbbi téma és a következtető viszony magas számban kapcsolódik össze. Ez az összefüggés — mint Békés Imre rámutat — majd a többmondatos anyagban válik jelentőssé.

A hárommondatos hírek (1523 db) mindegyike kétfelé tagolódik, 2/3 részükben az első mondat egész önálló, a többiben a 3. A leggyakrabban a főviszony kapcsolatos, említhető még a magyarázó és a következtető tartalom. A téma: az igazgatási hírek száma meghaladja a közéletiekét. Ha meg a 3. mondat az önálló, a legfőbb viszony a következtetés, utána áll a kapcsolatos, a magyarázó.

A négymondatos anyagban (587 db) nem 3 tömb alakult, hanem 2: a második-harmadik mondat vagy az első, vagy a 4. mondatához áll közelebb. E csoportban lényegesen több a közéleti, s kevesebb az igazgatási témájú. A főkapcsolás magyarázó jellege releváns a tételmondat-szerűen előrevetett következményt tartalmazó szerkezetekben, a leggyakoribb a kapcsolatos főviszony. (Az adatok a 163. oldalon.)

Az ötmondatos anyagban (193 db) tendenciaszerűen az élen, illetve a zárás előtt található a főkapcsolás, 1—2 mondat után vagy előtt, tehát a tagolás aszimmetrikus. A csekély számú adatban a közéleti téma és a kapcsolatos főviszony a leggyakoribb. (A táblázat a 177. oldalon.)

A fentebb tárgyalt konstrukciós formák együttesen azt a kérdést vetették fel: melyek a mondathosszúságtól független, közös jegyeik. Békési Imre válasza egyrészt elemzés (Illyés Gyula 2 bekezdésnyi esszéesszéletéről), másrészt a megállapítások ellenőrzése sorrendi cserével és újságnyelvi példák vizsgálatának eredményeivel. 2 fontos tanulság: „A konstrukció megjelenési formáit a benne kapcsolt tagok belső felépítése határozza meg.” (191.) És: „Valószínű, hogy az egyes kapcsolásfajták alkalmazása összefügg a gondolatmenet kifejlődésének konstrukcionális szakaszaival.” (199.) Táblázatok tanúskodnak a kapcsolásfajták és a szorossági fokozatok összefüggéseiről (197—198.), a viszonyfajták és a tematikai csoportok kölcsönös összefüggéséről (199—201.). A kísérlet-realizáció párhuzamnak megfelelően adatszerűen mutatja be a szerző előbb a bekezdésszerkezetek elvi rendszerét (202.), majd ezek valóságos rendszerét a főkapcsolás konstrukcionális helye szempontjából (203.), s végül a realizációk teljes rendszerét (204.).

Könyvének záró fejezetében Békési Imre a mondatok közötti viszonyokban a megszerkesztettség és a beszerkesztettség egyaránt érvényesülő 2 tendenciáját látja megvalósulni. A bekezdéseket mint elemi szövegegységeket, azaz a „konstrukciós formákat a felépítő mondategységek egymás közti viszonyainak elemzésével lehet feltárni”. (206.) Vizsgálta a mondatok számát, sorrendi helyüket, tartalmi-logikai kapcsolásukat és önállóságuk eszközeit. A választott műfaj, az újsághír eléggé homogén nyelvhasználati korpuszt adott. Mind az elvi, kísérleti vizsgálat, mind a valóságos hírek korpuszán az elemző a megállapításokat szakszerűen, a választott módszert következetesen alkalmazta, így az analízis alapozó eredményeket hozott. Jól mutatja ezt Deme László véleménye a kapcsolásformák értékhierarchiájáról. (214—6.)

Mint a legutóbbi tény mutatja, Békési Imre fontosnak tartja a tanulságok között idézni bírálóinak esetleges ellenvetéseit, újabb megfontolásra ösztönző véleményét. (Lásd Rácz Endre és Molnár Iлона gondolatait: a 212—213. oldalakon.)

A kötet végén a szerző így jelzi a folytatást: „A szövegtanban való továbbépítés az [1 ≠ (2 → 3)]-féle szövegkonstrukciós forma feldolgozása nyomán látszik legígéretesebbnek. Vizsgálni lehetne a többi viszonyfajta épülő hárommondatos alapformák hasonló realizációit, hogy kellő részletességű képet alkothassunk a viszonyfajták konstrukcionális szerepéről, s általában a főkapcsolás hatásának kiterjedtségéről (...) az itteni alapvizsgálat tanulságait a bekezdésnél nagyobb terjedelmű szövegek szerkezetének feltárásában legérdekesebb kamatoztatni.” (217—218.)

3. A könyvről alkotott összegző képünk legmarkánsabb vonását az 1982 óta gazdagon jelentkező szövegtani munkák ismeretében biztosan kiemelhetjük. Meghatározóan azt, hogy kutatásaiban szerencsés kézzel emelte ki Békési Imre az ún. tartalmi-logikai viszonyfajtákat. Ezek felszíni alakulatokban szerepelnek ugyan, általuk azonban olyan szemantikai struktúrák körvonalazódnak az „állomány”-ban, amelyek felkínálják a bennük rejlő, „rendszerbeli” összefüggések mélyreprezentációját. E felé tett lépésként értékelhetjük a szerző 1986-ban megjelent könyvét. A gondolkodás grammatikáját, amely még gazdagabb tipológiáját adja a leggyakoribb felszíni (tartalmi-logikai) struktúráknak.

Nagy L. János

Irodalom

- Burányi Nándor, *Magyar Szó*, IX. (1982.) 11. 15.
 Fábián Gyuláné, *Magyartanítás*. 25. (1982.) 3. 138—139.
 Szabó Zoltán, *Nyr.* 106. (1982.) 4. 487—489. *HungÉrt.* 6 (1984.) 1—2. 246—247.
 Kabán Annamária, *Nyírk.* XVII. (1983.) 1. 82—83.

A SZÖVEGVIZSGÁLAT ÚJ ÚTJAI (TANULMÁNYOK)

Szerkesztette: SZABÓ ZOLTÁN

Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982. 238 p.

Az utóbbi idők nemzetközi nyelvtudományában a szövegtani vizsgálatok egyre inkább a figyelem középpontjába kerültek, s mind az elméleti, mind pedig a konkrét szövegelemzések terén komoly eredmények születtek. Sőt mára már a szűk nyelvtudományi diszciplínából interdiszciplináris, sőt multidiszciplináris tudomány lett. Ezt elsősorban az egyes szövegelméletek forrásainak sokfélesége, valamint a szövegnyelvészet széles alkalmazási lehetőségei magyarázzák. Köztudomású ugyanis, hogy sok szövegelmélet alapját a szemiotika és a kommunikációelmélet, a cselekvés- és a beszédteóriák alkotja. Mindezekből pedig következik a pragmatika, a szociológia, a logika és a lélektan jelenléte. Ennél is több azonban az alkalmazási területe, itt elsősorban a szöveggel is foglalkozó tudományok jönnek számításba, mint például az irodalomtudomány, a stilsztika, a retorika, a poétika, a történet- és jogtudomány.

A romániai magyar nyelvű szövegtani kutatásban jelentős állomásnak számít a Szabó Zoltán szerkesztette *A szövegvizsgálat új útjai* című tanulmánykötet, amely a multidiszciplinárisra készült szövegtan komplex kérdéseit tekinti át. Az egyik nyelvtudományi érdekű tanulmány alapja egy újabb nyelvlélektani, a másiké pedig egy újabb szöveglogikai elmélet. Három pedig a szövegnyelvészetnek a stilsztika, az irodalmi műelemzés, valamint az elbeszéléseleméletre gyakorolt megtermékenyítő szerepét méri föl igen eredményesen.

A kötet célja a szöveg korszerű megközelítése. „Emellett — idézem a szerkesztői előszóból — a dolgozatokat az a szándék is egybekapcsolja, hogy a szöveggel, főleg a szépirodalmi művekkel mint szövegegységgel foglalkozó szakemberek és oktatók, valamint az ez iránt érdeklődők számára ismertté tegyék a szövegvizsgálatokat kivirágoztató, új tudománynak számító szövegnyelvészetet és produktív eredményeit, hasznosításának lehetőségeit” (5).

A szerkesztői előszót követően a kötet öt tanulmányt tartalmaz. Ezek a következők: Schweiger Paul: *A szövegnyelvészet néhány elméleti kérdése*, Murvai Olga: *Szemponatok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához*, Szabó Zoltán: *A szövegnyelvészet stilsztikai jelentősége*, Cs. Gyimesi Éva: *A műelemzés módszertanához*, és Józsa Mária: *A szövegnyelvészet egy elbeszéléseleméleti alkalmazása*.

A legátfogóbb jellegű Szabó Zoltán, valamint Cs. Gyimesi Éva tanulmánya.

Szabó Zoltán a szövegnyelvészet és a stilsztika igen sokrétű kapcsolatát igyekszik feltárni. A szövegnyelvészet és a stilsztika szoros összetartozásának alapja a vizsgálat tárgya: a szöveg. A szerző azt kutatja, hogy miben segíti a szövegnyelvészet a stilsztikát. Ez a segítség két területen ragadható meg: az általános tudományelméleti szempontból sok problémát jelentő, elméletileg kellőképpen meg nem alapozott stilsztika elméleti alapjainak a javításában és a tényleges, konkrét kutatásokban.

Minthogy a szövegnyelvészetben még a szaktudományi ág tárgy- és feladatkörét illetően is nagyon különbözőek a vélemények, igen fontosnak és mindenképpen

hasznosnak tartom a szövegnyelvészet alapkérdéseit tárgyaló első rész beiktatását. Ennek a résznek a jelentőségét az növeli, hogy valamennyi részkérdés tárgyalásakor a szerző nemcsak egyfajta álláspont elfogadását, feleletre váró kérdés megoldását adja, hanem az idevágó vélemények és szakirodalmi hivatkozások gazdag összefoglalását nyújtja.

A továbbiakban a teoretikus szövegnyelvészetnek a stilisztika elméleti alapjainak tisztázására nyújtott megtermékenyítő hatásáról értekeznek. A szerző szerint a szövegnyelvészet biztosítja a stilisztika számára az általános elméletet és módszert, ugyanis a szövegnyelvészet erőteljesen elméleti tudomány, s mint ilyen, igazodik a tudományos elméletalkotás igényes szempontjaihoz. Itt a két legfontosabb kategória: a stilisztika és a stílus szövegnyelvészeti megítélését mutatja be, majd pedig egy részleges stíluselmélet kialakításának lehetőségét villantja föl.

A tanulmány ezt követő részében a szövegnyelvészetnek a tényleges kutatásokban, a stílusjelenségek leírásában nyújtott szerepével foglalkozik. Ehhez egy megfelelő hármas keretet alakít ki, amelyben (1) a szöveg eltérő hierarchiájú szintjeit, (2) a stilisztikától vizsgált jelenségekkel és (3) a stilisztika ágaival azonosítja. Ebből adódik ennek a résznek három alfejezetre való osztása: (1) *A stilisztikai minősítés*, (2) *A stilisztikai elemzés* és (3) *A stilisztikai jellemzés*.

A *stilisztikai minősítés* címet viselő alfejezetben a szövegszintű stílusformákat, az alsóbb szintű stílusesszüközöket, valamint a szójelentéseket és képeket értékeli szövegnyelvészeti szempontból. A legtöbb újat azonban a második alfejezetben a stilisztikai elemzés kapcsán olvashatunk. A stilisztikai elemzés egyedi, konkrét közlemények stílusának a vizsgálata, leírása. Az elszigetelő és atomisztikus szemlélet és az impresszionista és ösztönös, módszer nélküli elemzések helyett egy elemzési elméletet és módszert dolgoz ki, amelynek legfőbb elvei a szöveg és a stílus fogalmából adódnak. A szöveg és a stílus egységes egész, globális struktúra. A szerző szerint ezért az elemzés célja és jellege ennek megfelelően a globalitás. A globális cél pedig a szövegszervező elv segítségével valósítható meg. Az egységes egészet jelentő szöveg egyben szerves összetettség is, tehát az elemzés során különböző rétegeit és kontextusait különíthetjük el. Az elemzés fázisait a rétegek egymást követő leírásai alkotják. Szabó Zoltán számára legmegfelelőbbnek a rétegek egy hármas felosztása látszik. Eszerint az irodalmi műnek három rétegét határolja el: (1) a tartalom, eszme, gondolat, érzés, hangulat, ez a *megjelenített valóság*, (2) az ezt kifejtő közlő közeg, a megjelenítés anyaga, a *megjelenítő valóság*, ami a valóság egy darabja vagy fikció, például: egy táj, egy évszak, vagy az elbeszélésszövegekben a cselekmény, a szereplők, a helyszín, idő, és (3) a kifejtés, közlés, *megjelenítés nyelvi formája* a maga közlő, kifejező funkciójával.

Természetesen, bár az elemzés rétegek szerint történik, az elemzés fókuszában mindig az egész áll. A rétegekhez társul a belső és a külső kontextus kettőssége: tehát az, ami csak a szövegből olvasható ki, és mindaz, amit a szövegen kívüli forrásokból, pl. az író életrajzából, más műveiből, irodalom-, művelődés- és művészet-történetből, a stílustörténetből tudhatunk meg.

Végül pedig a szöveg feletti szint vizsgálatát a stilisztikai jellemzés végzi, ez alkotja tehát a stilisztika harmadik ágát, amelyet a szerző egy későbbi tanulmányában stílustipológiának nevez. A stilisztikának ez a legkevésbé kidolgozott ága. A szöveg-tipológia mindenképpen hasznos forrása a stílustipológiának.

A stilisztikai elemzés fejezetében az elméleti fejtegetések igazolására egy konkrét szöveg elemzését is beiktatja. József Attila *Favágó* című költeményének sokrétű szövegnyelvészeti, stilisztikai elemzését végzi el.

Következtetésként elmondható tehát, hogy elméleti tisztánlátás, ebből szervesen következő produktív módszer és ennek gyakorlati alkalmazása szoros egységet alkot.

Cs. Gyimesi Éva a műelemzés leghatékonyabb módszereit kutatva, a legkülönbözőbb elvi és módszertani alapon álló irodalomelméleteket tekinti át. Természetesen valamennyi elmélet más-más módszertani alapot, elemzési modellt kínál. Az elméleti sokféleségen belül azonban két nagyobb osztályt különít el, és ennek megfelelően két módszertani alternatívát, ugyanis minden mai ismert irány tipológiailag besorolható a leíró vagy az értelmező jellegű megközelítés kategóriájába. Az első a formális szemantikai, logikai szövegelméletekre jellemző, a második a hermeneutikai, szemiotikai, recepcióesztétikai megközelítésekre.

A műelemzés másik nagy dilemmája, hogy a megismerő alany tudatától teljesen független, zárt tárgyerületként, vagy pedig a szubjektum és objektum kapcsolatát, kölcsönhatását is figyelembe véve kell-e vizsgálni az irodalmi művet. Cs. Gyimesi Éva az irodalmi művet ontológiai státusának bonyolultságában fogja föl úgy, hogy benne az objektum és szubjektum aspektusa egyidejűleg benne van. Ebből pedig természetesen következik, hogy a műelemzés kiindulópontjaként is a tárgy és a tárgyba foglalt immanens alany viszonyát tételezi. Közismert ugyanis, hogy az alkotónak és műnek az abszolutizálása odavezetett, hogy az irodalom elidegenedik az egyéni és társadalmi felhasználástól, autonómmá válik, s kialakul az immanens, esetenként pedig a strukturalista szemléletmód. A recepció oldalának abszolutizálása pedig kiszolgáltatja az irodalmat a befogadók ellenőrizhetetlen szükségleteinek, céljainak és érdekeinek. Mindezt figyelembe véve, igen fontosnak tartom a szerzőnek azt a mérsékelt álláspontját, miszerint az irodalmi mű nyitottságát a mindenkori olvasatok felé semmiképpen sem lehet olyannyira eltúlozni, hogy a mű önazonossága teljesen elmosódjék a különböző értelmezésekben. Schmidt álláspontját fogadja el, miszerint az értelmező csak azt értelmezheti a tárgyon, ami benne interszubjektíve észrevehető.

Az irodalmi mű sajátos jelentés- és értékhordozó, a befogadót is feltételező jellegéből következik a szerző szerint, hogy tudományos megismerésében nem a leírás—értelmezés—értékelés, hanem az értékelés—értelmezés—leírás az adekvát eljárás. A leírás ugyanis az értelmezés alátámasztására szolgál, de az értelmezés aktusa nélkül alkalmatlan a művészi jelentés helyes megragadására.

A különféle mai műelemzési irányok látszólag megegyeznek abban, hogy tárgyük az irodalmi szöveg, de ez a valóban szövegre összpontosító vizsgálatoktól, a legtávolabbi szövegen kívüli pragmatikai tényezők bevonásáig tágítható. A nyelvélektani és pragmatikai kutatások bebizonyították, hogy mindenfajta közlés értelmezése az üzenetben adott jelentéslehetőségek és a befogadói előfeltevések interenciájának függvénye. A szerzőnek ez a megállapítása Wolfgang Isernek, a recepciókutatás szövegelmélete kidolgozójának nézetével egyezik meg, miszerint az irodalmi mű mint artefaktum csak az olvasó tudatában konkretizálódik, azaz csak akkor lesz aktuális léte, ha az olvasó tudomásul vette. Gyimesi Éva azonban különbséget tesz az olvasói és a szakmai előfeltevések között. Az olvasói előfeltevések azok, amelyek az irodalom befogadására képessé teszik az olvasót, s amely nélkül a műélvezetre nem is kerülhetne sor. De ezek mellett a hivatásos olvasóban kimondottan szakmai előfeltevések is élnek, amelyek kontextuális vagy poétikai előfeltevések. A kontextuális előfeltevések közé olyan kérdések tartoznak, mint kortörténet, esztétörténet, írói életrajz, korabeli kritikák, a poétikai előfeltevések közé pedig a mű esztétikai-poétikai minőségének értelmezéséhez szükséges fogalomrendszer.

A szerző szerint a művészi jelentés feltárására irányuló elemzés módszeressége azon múlik, hogy az elemző hogyan építi fel, és hogyan igazolja erre vonatkozó hipotéziseit. A magyar műelemző szakirodalomban az interpretáció hipotetikus-deduktív

módszereként való felfogására, Gyimesi Éva szerint, a legkövetkezetesebben Bernáth Árpád és Csúri Károly elemzéseire irányulnak. Ők hermeneutikai integratív keretbe foglalják a szövegelmélet, a generatív poétika, a narrációelmélet eredményeit.

Az eddig kifejtettek igazolására tanulmánya befejező részében Gyimesi Éva Vári Attila *Expressz-ajánlott vérpad* című novellájának valóban sok újat hozó, módszeres elemzését olvashatjuk.

Józsa Mária a szövegnyelvészetnek egy elbeszéléseleméleti alkalmazását térképezi fel. Tanulmánya azonban, akárcsak az előbbieik, nem tisztán elméleti fejtegetés, hanem elméleti hipotézisalkotás és azt visszaigazoló konkrét szövegvizsgálat egységére épít. Narratológiai vizsgálatai alapját a strukturalizmus, a generatív grammatika és a szemiotika idevágó elvei alkotják. Fő forrása a francia narratológiai iskola elmélete. Az elbeszélésvizsgálatnak négy szintjét különíti el: a szintaktikait, a szemantikait, a pragmatikait és a valóságra vonatkozó világképet.

A szintaktikai komponens a szerző szerint része a van Dijk szerinti szöveggrammatikai makrostruktúrának. Ehhez a szövegszinthez a cselekményre sarkító háromlépcsős funkcióegymásutániságot sorolja. A cselekmény mellett a másik fontos narratív tényező a szereplő. A vizsgálat makrostruktúrája lényeges részének a Greimas-féle aktanciális modellt tartja.

A szemantikai komponens segítségével leírható az elbeszélés jelentésszerkezete. Az alap Józsa Mária szerint az elvont logikai és egyben univerzális jelentés. Ebből alakul, transzformációk segítségével a felszíni szerkezet, a mikrostruktúra, amelyben már a stílust alkotó variációs lehetőségek is megvannak. Ezek során konkretizálódik a cselekmény, és itt válik az elvont szereplőkből tényleges szereplő *actant* → *acteur*.

A pragmatikai komponens azokat a vizsgálati szempontokat biztosítja, amelyek az elbeszélésszövegek külső kontextusára vonatkoznak. A világkép lényege pedig a valóságra való vonatkozások összessége, azaz a világnak, a valóságnak filozófiai és etikai fogalmakból kialakított végső képe.

A tanulmány második részében Joyce *Dublini emberek* című novellaciklusának elbeszéléseit elemzi. Ez az elemzés szemantikai abban az értelemben, hogy novellánként és a ciklus egészében egyaránt kiemeli a jelentést alakító tényezőket, és szövegnyelvészeti is, hiszen a jelentést alakító szerkezetek elemzéséből következtetéseket próbál levonni a Joyce-i novellisztika eszmeiségére vonatkozóan.

Murvai Olga tanulmányának középpontjában a szövegjelentés és a modalitás kapcsolata áll. Abból indul ki, hogy a nyelvi közlemény nemcsak egyszerűen információhordozó, hanem a tények bemutatásának, megismertetésének egyfajta módzata. Vagyis az egyes helyzeteket s az ennek megfelelően kialakuló szövegeket nemcsak ontológiai szempontból vehetjük szemügyre, hanem gnoszeológiai is, ahogyan a dolgokat a közlő látja, illetőleg láttatni, ismertetni akarja. A modalitást pedig úgy értelmezi, mint a közlő-feladó választásának, döntésének explicit megnyilvánulását. Ennek megfelelően öt modális funkciót különít el, amelyek mind a közlő valamilyen magatartását vagy kapcsolatát feltételezik valamilyen eseménnyel vagy személlyel kapcsolatosan.

A nyelvészeti értelmezés szerint a közlemény olyan elemeket tartalmaz, amelyek „lefordítják”, nyelvi síkra ültetik át a közlő alanynak a közlési folyamatba vagy a közleménybe való beavatkozási szándékát, választási és/vagy döntési lehetőségét. Eszerint minden közleményben két összetevő van: egy leíró rész, a bemutatott tartalom, és a közlő alany beavatkozási lehetőségeként értelmezett választás/döntés, mint a dictumot módosító művelet, ez a módus. A modalizált mondat tehát két részből áll: a mondat leíró részéből és egy lélektani—logikai síkon értelmezhető operacionális műveletből, amely a leíró közleményt modalizálja. A szerző szerint a modalitás a

szövegben különféle modális értékek szempontjából elemezhető: bizonyosság, valószínűség, kötelezettség stb.

A modális értékek szemiotikai osztályozását logikai keretben végzi el. Ennek megfelelően a következő modalitásokat különíti el: aletikus, episztemikus, deontikus, kívánságmodalitás és érzelmi modalitás. Valamennyit részletesen elemzi is. Az elemzések során az azonban kiderült, hogy a logikai érték a modális értéknek csak kiindulópontja lehet, hiszen a nyelvi forma gazdagabb és változatosabb, mint a logikai tartalom, a nyelvi jelentések színesebbek, mint a logikai keret.

Schveiger Paul a szövegnyelvészet néhány elméleti kérdését villantja föl. Kiinduló tétalként a szövegelméletet egy olyan generatív elméletnek tekinti, amelynek tárgya az ideális és/vagy reális beszélő közleményeit generáló apparátus működésének az absztrakt leírása. Eszerint a szövegelmélet nemcsak az ideális beszélő kommunikációs magatartását tanulmányozza, hanem a maga elemzési keretébe bevonja a reális beszélőt is. Az ebből levont következtetést viszont túlságosan leegyszerűsítettnek tartom, miszerint „mindegyik közlés teleologikus tevékenység, amelyet a beszélő egyedek lélektani struktúrája határoz meg” (12). A pragmatika szemszögéből ugyanis a szöveg a közlő és a befogadó között zajló nyelvi kommunikáció eszköze. A pragmatikai alapsémának megfelelően pedig a meghatározott nyelv- szociológiai és nyelvélektani szerepben fellépő beszélőt és hallgatót is, sőt a közlés- helyzetet is figyelembe kell venni.

A továbbiakban a kompetencia és a performancia fogalmát tisztázza. „A szövegkompetencia kategóriáját olyannak kell felfognunk, mint aminek főleg pragmatikai jellege van, hisz olyan képességeket foglal magában, mint az összegezés, az átfogalmazás” — állapítja meg a szerző. A kérdés szerintem ennél sokkal bonyolultabb, hiszen ha „pragmatikai jellege van”, akkor ki kell tágítani a vizsgálati kört a különböző szituációs feltételekre is.

A szöveg felszíni és mélyszerkezetét tisztázva egy harmadik szintet is elkülönít, mégpedig a szöveg „legmélyebb” szerkezetét. A mélyszerkezet szerinte egy olyan még mélyebb struktúrán alapul, amely meghatározza a közlő egyed logikáját, közlési szándékát és preszuppozícióit. Ide tartoznának a beszélők tudatában levő objektív szerkezetek legelvontabb reprezentációi.

A továbbiakban a szövegnyelvészet ma már olyan közismert kérdéseit tisztázza, mint beszédtekst, a mondatok és a szövegek generálása, a szöveggrammatika, a szövegsemantika, a szöveg szintaxis, a szövegpragmatika, valamint a szövegkohézió. Az ezekről szóló rövid fejtegetések azonban túlságosan elszigeteltek, atomisztikusak, hiányzik az egészlet egységbe fogó koncepció. Egy átfogó szöveg szemiotikai keretben a tárgyalt rész kérdések a maguk helyére kerülhetnének.

Ezen az 1982-ben kiadott kötetben természetesen nem kérhetjük számon az azóta lezajlott fejlődést. Számolnunk kell tehát azzal, hogy vannak olyan részei, amelyek ma már túlhaladtak. Megjelenésekor azonban mindenképpen ösztönzőleg hatott nemcsak a nyelvészet és irodalomtudomány szakembereire, de a nyelv és irodalom oktatóira és mindazokra, akik a szöveg iránt valamilyen módon érdeklődnek.

Kabán Annamária

Irodalom

Békési Imre, *Népr. Nytud.* XXVI. (1982.) 243—247.
Máté Jakab, *Nyr.* 107. (1983.) 3. 354—362.

TANULMÁNYOK, 15. FÜZET. SZÖVEGELMÉLET

Szerkesztette: PENAVIN OLGA, THOMKA BEÁTA és UTASI CSABA

A Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai kutatások Intézetének kiadványa, Újvidék, 1982. 191 p.

A modern nyelvészet utóbbi évtizedének egyik legtermékenyebb területe a szöveg vizsgálata. A szövegnek mint nyelvi produktumnak az előtérbe kerülése kapcsolatban áll azzal a nyelvészetben egyre élesebben körvonalazódó igénnyel, hogy e tudományág tárgyát ne csak a benne rejlő inherens törvények összefüggéseiben írja le, hanem egyrészt kitekintsen az egyéb tudományágak felé, másrészt felfedezze azt a dimenziót, amelynek végső soron objektumát köszönheti, azaz a nyelvi képződményeket alkotójuk, az ember felől közelítse meg. E két aspektusnak a nyelvészetben való térnyerése új viszonyítási rendszert körvonalaz. Ebben a rendszerben korszerűnek az a nyelvészeti megközelítés mutatkozik, amely leírási módjában és várható eredményeiben előrevetíti a szövegnek mint komplex jelenségnek interdiszciplináris szempontokat figyelembe vevő kezelését, ugyanakkor megfelel annak a követelménynek is, hogy a feltárandó tények az emberi gondolkodás, illetve megértés mechanizmusainak árulkodó jegyeiként tűnjenek föl.

A címben jelzett újvidéki tanulmánykötet felettébb jól sikerült próbálkozás annak bemutatására, hogy a szöveg mint kutatási tárgy előtérbe kerülése milyen mértékben tágitja a nyelvészet horizontját. Különösen szerencsés az alábbiakban részletesebben taglalandó két Petőfi-tanulmány elhelyezése, melyek nemcsak keretet, hanem gondolati ívet is biztosítanak egy a szöveg tanulmányozásának sokoldalúságát és szükségességét bemutató kötetnek.

A tanulmánykötet kilenc dolgozatot tartalmaz, amelyet egy (meglehetősen nehezen rekonstruálható alapon) válogatott magyar szakirodalmi bibliográfia egészít ki. A dolgozatok írói az európai szövegkutatás kiváló képviselői. A kötet forgatása során az olvasónak a számos apróbb tipográfiai pontatlanság oka mellett a legnagyobb talányt a dolgozatok három fejezetre bontása jelentheti. Összességében azonban a könyv tartalmi sokszínűsége, a benne rejlő tudásanyag mélysége ezeket a fogyatékoságokat gyorsan feledteti.

A kötet bevezető tanulmánya (Petőfi S. János: Szöveg, diszkurzus) egyaránt alkalmas arra, hogy elolvasása után az olvasó képet kapjon arról, miféle nehézségekkel kell szembenézni annak, aki erre a tudományterületre téved, valamint arra, hogy az olvasó lehetőleg erre a területre tévedjen. A tájékozódást segíti a terminológiai bevezetőt követő okfejtés a szövegkutatás tárgyát, célját és módszerét illetően. Kutatásra invitál a (valóban 'válogatott') szakirodalmi hivatkozások jegyzéke: a kutató kész listával rendelkezik az előző évtized minden számottevő munkájáról, egyúttal képet kap a területet meghatározó problémakörökről, megközelítésekről.

Petőfi megkülönböztet *ko-textuális*, *kon-textuális* és *textuális* elemzést. Ko-textuális megközelítés esetén a szöveg egyszerű mondatok sorozataként jelenik meg, a vizsgálódás pedig e sorozat láncszemeinek kapcsolatrendszerére irányul, a feltárandó

grammatikai struktúrát e láncszemek konnexitásként jelenti. Kon-textuális elemzés során a mondatok láncolatának jólformáltságát, a jólformáltság pragmatikai, etnolingvisztikai, szociolingvisztikai stb. kritériumait deríti föl a kutató, míg textuális elemzésen a szöveg interpretálhatóságának vizsgálatát értjük. Rendkívül fontos az a különbségtétel, amelyre Petőfi felhívja a figyelmet: mindegyik megközelítés esetén alapvető szempont lehet a struktúra, ill. a struktúra létrejöttét meghatározó folyamat középpontba állítása. Strukturális indítatásnál a fenomenológia és a szemiotika bevonása kap nagy szerepet, procedurális megközelítés esetén viszont a kognitív pszichológia, a számítógépes nyelvészet, valamint a velük szorosan összefüggő mesterséges intelligencia kutatása terén mutatkozó eredményekre helyeződik a hangsúly.

A kutatási cél lehet nyelvhez kötött, parciális és egy adott problémára koncentrált, vagy rendre mindezek ellenkezője. Ugyanakkor célként fogalmazható meg egy átfogó elméleti apparátus megalkotása is. (Egy ez irányban tett lépés a szerzőnek a kötetet záró munkája, l. lentebb.)

Az elméleti alapvetéshez Petőfi S. János az alábbi módszertani megfontolásokat tartja lényegeseknek: egy szöveg- (azaz: textuális) elmélet kidolgozásának előfeltétele az, hogy rendelkezésre álljon az elmélettel korreláló ko- és kon-textuális elmélet; a szövegelméletnek olyan elméleti szövegfeldolgozásra kell vonatkoznia, amely empirikusan motivált (azaz releváns mind a kognitív pszichológia, mind akár a neurolingvisztika szempontjából); egy szövegelméletnek rendelkeznie kell olyan reprezentációs nyelvvel, amely egy verbális objektumokat vizsgáló tudomány esetén lehetővé teszi a különbségtételt a kutatás tárgyának és a kutatási deskripciónak a nyelve között. Ilyen kanonikus nyelvnek tekint Petőfi egy a predikátum-logika elemi szerkezeteivel analóg nyelvet.

Petőfi S. János másik tanulmánya (Szöveg, modell, interpretáció. (A szövegelméleti kutatás néhány alapkérdése)) a fentiekben tárgyalt alapvető kitételek számbavételével indít. A szövegelméleti kutatás tárgyának, céljának és módszerének tömör újrafogalmazása a szerző „Szövegstruktúra Világstruktúra Elmélet” elnevezésű (közismertebben TeSWeST) teóriájának bemutatását szolgálja. A TeSWeST általános jellegű szövegelmélet, mely a fentiekben említettek közül a procedurális megközelítést választja, de magában foglalja a struktúrák leírásának igényét is. A TeSWeST célja olyan általános elméleti modell megalkotása, amely alkalmas természetes nyelvi szövegek leíró jellegű jelentés-interpretációjának keretbe foglalására. A dolgozat hátralévő része a TeSWeST kidolgozását meghatározó elméleti megfontolásokat veszi sorra, valamint bemutatja azt a kanonikus nyelvet, amellyel mind az objektumok, mind pedig a folyamatok reprezentálhatóvá válnak.

Leíró jellegű (deskriptív) jelentés-interpretációnak a szerző az olyan interpretációt nevezi, amely egy természetes nyelvi szöveghez *szignifikációt* (jelentést), valamint az adott nyelven kívüli *korrelátumot* képes hozzárendelni. A TeSWeST keretében tehát figyelmen kívül hagyható, hogy miért az jut a szövegben kifejezésre, ami kifejezésre jut, s figyelmen kívül hagyható egyfajta értékrendszer is, amelyre kivetítve az adott szöveg értékesnek vagy értéktelennek minősül. A továbbiakban ezen deskriptív jelentés-interpretációnak a főbb jegyeit igyekszem kiemelni.

Az első alapvető kérdés, melyre Petőfi S. János választ keres, a (fogalmi) jelentés kérdéskörével kapcsolatos. Petőfi a fogalmi jelentést az '*értelem*' és a (denotátumot, referenciát és extenziót magában foglaló) '*korrelátum*' viszonyában értelmezi. A szó-jelentés nem-definitorkus, azaz az értelem által egyértelműen meghatározott korrelátum létét tagadó koncepcióját próbálja szemiotikailag rekonstruálni annak érdekében, hogy a rekonstrukció eredményét az interpretáció tárgyalásánál felhasználhassa.

Ennek során a szójelentés egy különféle relációkból összetevődő szemiotikai piramisban ábrázolódik. Az első lényegi különbségtétel abban a hármasban ragadható meg, ami valamely *objektum*, annak *perceptív képe*, valamint *ezek reprezentációja* között fennáll. A szó mint objektum rendelkezik *originális formatívummal*, a szó korrelátumának tekintendő objektumnak van *originális korrelátuma*, melynek esetén megkülönböztethető a *korrelátum originális állapota*. (Ez utóbbi az originális korrelátumtól abban különbözik, hogy a benne megmutatkozó korrelátum lényegében az előző egy aktuális konfigurációjának tekinthető. A két utóbbi, tehát az originális korrelátum és az originális állapot *originális szignifikációval* rendelkezik. Az objektumok adott (maximálisan széles) értelmezése mellett az alábbi originális relációk értelmezhetők:

szignifikáció
denotáció
deszignáció.

A korrelátum és állapota közötti distinkció a perceptív képre vonatkoztatva bír különös jelentőséggel: a korrelátum perceptív képe egy globális kép, ugyanakkor originális állapotának képe perceptív úton szerzett benyomások halmaza. Ez utóbbi perceptív kép rendelkezik *verbális* és *nem-verbális értelemmel*. A verbális értelem lehet *atomi* és *nem-atomi*. Egy *L* nyelv adott szava akkor rendelkezik atomi verbális értelemmel, ha ez az értelem az adott nyelvben nem helyettesíthető valamely explikatív szöveggel. A nem-atomi értelmek három típusával kiegészülve (implicit, explicit és szemi-explicit értelem) a verbális értelmek olyan négyesét kapjuk, amelyben a lehetséges szignifikáció-relációk mellett egy új relációt, az *explikáció-relációt* értelmezhetjük.

Petőfi a szemiotikai relációk elemeihez rendelhető reprezentációt az alábbi megszorításokkal tárgyalja.

A formatívum reprezentálható egyetlen elemmel (a formatívum mint egész), ill. elemek konfigurációjaként (a formatívum mint tulajdonságainak halmaza). A verbális értelem reprezentálható egy szóval, melyet a későbbiekben valamilyen explikatív szöveg helyettesíthet. A formatívumok és korrelátumok tulajdonságait jelölhetjük valamiféle (szintaktikailag és szemantikailag normalizált) primitívák véges halmazával (vö. A. Wierzbicka idevágó nézeteivel), de — a természetes nyelvi szavakhoz fűződő asszociációk kiküszöbölésére — alkothatunk egy kanonizált nyelvet. A korrelátum esetében Petőfi nem reprezentációról beszél, hanem korrelátum-indikátorról, amely a szignifikáció reprezentációjában magát a korrelátumot *helyettesíti*.

Mindezek alapján egy szó szótári jelentése azonos annak *verbális szignifikációjával*, szövegbeli előfordulásának jelentése pedig a *szignifikáció*, amely lehet nem-verbális is, és aktuális feltöltődése az interpretátortól (ill. a kommunikáció/szöveg kontextusától) függ.

A dolgozat következő része G. A. Miller közismert appercepcionális modelljét vázolja föl. A Miller-féle szövegmegértési modell releváns elemeinek bemutatása azt a célt szolgálja, hogy a tanulmányban kifejtendő interpretációs szövegelméleti modell pszichológiailag motivált koncepcióként kerüljön az olvasó elé.

A modell bemutatása a TeSWeST apparátusának ismertetésével, illetve működésének egy konkrét példán keresztüli illusztrálásával történik. A TeSWeST rendelkezik egy szabályrendszerrel és egy lexikonnal. A szöveg feldolgozásának eredményeként eljutunk egy kanonikus szöveghez és egy szövegvilág reprezentációjához. Ezek megalkotása kétféle úton lehetséges: vagy a lexikonban lévő formatívumokhoz rendelt implicit értelem- és korrelátum-representációk alapján, vagy pedig azon explicit és szemi-explicit értelem-representációk, valamint korrelátum-representá-

ciók alapján, amelyek egyrészt a lexikon formatívumaihoz rendelve tárolódnak, másrészt a kanonikus nyelvi lexikonokban a definiálandó kanonikus nyelvi elemekhez rendeltetnek. A modell egyaránt alkalmas analízis és szintézis modellálására.

Egy kanonikus atomi szöveg propozíciók komplexusaként ábrázolódik. (Ennek kifejtettebb technikai kezelésére jó példa R. Cohen dolgozata: *Analyzing the Structure of Argumentative Discourse*. In: *Computational Linguistics*, Vol. 13. 1987. 11–24.) Egy propozíció szerkezete egy predikátum-funkció révén képződik, mely egy funktorból és három argumentumból áll. Ez utóbbiak a temporális specifikáció, a lokális specifikáció, ill. a propozíciómag indikátorai. A kanonikus egységek szemantikai típusokkal paraméterezhetők. Ezek a paraméterek az egységeket kommunikatív közömbös (jelölése: *c*), performatív-modális (*m*), világ-konstituáló (*w*), evaluatív (*e*) avagy egyéb típusú (*n*) egységekként minősítik. A propozíciók kötelezően rendelkeznek a performatív-modális (*P*), világ-konstituáló (*W*) vagy leíró (*D*) funkciók valamelyikével. A funkciók és típusok az alábbi lehetséges kombinációkat adják: *Pm*, *Ww*, *Dc*, *Dm*, *Dw*, *De*, *Dn*. A konstituensek meghatározott beágyazási struktúrával rendelkeznek, és megengedett propozíciók konnektív funktorral létrejövő összekapcsolása ('konnexe') is.

A jelentés-interpretációnak a TeSWeST keretein belül történő végrehajtását Petőfi S. János az „*A vonatok késtek, mert sztrájk volt*” példán keresztül mutatja be. Az adott egység az általa megkülönböztetett szövegosztályok közül az elsőbe tartozik, vagyis abba, amelynek elemei implicit értelem-reprezentációk (tehát amely nem tartalmaz primitívakat, vagy nem a két típus keveréke).

Hogyan alkotható meg a kanonikus szövegből a szövegvilághoz tartozó reprezentáció? Ehhez Petőfi megkülönböztet két 'hozzáférhetőségi relációt', melyeket *res translata* és *res creata* elnevezéssel jelöl. Az előző viszony egy személy és a valóságos tényállások között áll fenn, az utóbbi egy személy és a (hozzáférhetőségi reláció révén) *kreált* tényállások között létesül. A valóságos tényállás egy személycsoportra értelmeződik annak alapján, hogy a tényállások adott konfigurációja számukra reálisan létezőnek tűnik föl, mely mások számára hasonlóképpen hozzáférhető. Ezek után a szövegvilág megalkotásához szükség van egy kommunikációs posztulátumra, melynek értelmében valamennyi megnyilatkozás valóságos tényt ábrázol. Ennek alapján megalkotható az adott szövegvilág reprezentációja (161). A reprezentáció a szövegrész valamennyi információját (és csakis azokat) tartalmazza.

Amellett, hogy az interpretátor az adott tényálláshalmazt (háttér-) ismeretei függvényében interpretálja, az adott modell megalkotásához reaktívált ismerethalmazt explicite is hozzáférhetővé kell tennie. Ebben nyújtanak segítséget azok a hozzáférhetőségi relációk, amelyek az adott modellekben megadhatók (az interpretátor saját magára, ill. a szövegalkotóra vonatkozó modelljei).

Egy elemi megnyilatkozás interpretálásának procedurális reprezentációja a folyamat explicit bemutatását feltételezi (l. a 4.2. fejezetet). Ebből a strukturális reprezentáció az alábbi lépésekben alkotható meg:

- a) reprezentáljuk az interpretálás eredményeként kapott korrelátumot,
- b) reprezentáljuk a korrelátum interpretációként való elfogadását lehetővé tevő modell-sort,
- c) reprezentáljuk a modell-sornak megfelelő szövegvilágot,
- d) reprezentáljuk a szövegvilágnak megfelelő kanonikus szöveget (itt is feltüntetve a hozzáférhetőségi relációkat),
- e) reprezentáljuk a szövegnek a kanonikus szöveggel és a szövegvilág reprezentációjával kompatibilis perceptív képét.

A tanulmány záró fejezete a modell-konstruálás, ill. a pragmatikai-szemantikai szövegosztályok kijelölésével foglalkozik. A klasszifikáció alapvetően fikcionális vs. nem-fikcionális szövegekként interpretálandó osztályokat jelöl ki. Ez a jegy, akárcsak a további osztályozáshoz használt szó szerint/nem szó szerint interpretálandó szöveg jellege, nem inherens tulajdonságai a szövegnek, hanem ahhoz hozzárendelőd(het)-nek. A szövegeknek az interpretátor általi típusba sorolását valamiféle kontextustól motivált indíték határozza meg. Ebben meghatározó tényezők az interpretátor ismeretei és hipotézisei az osztályba sorolást illetően.

A nem szó szerinti értelemben interpretálandó szöveg interpretálására szolgáló modell megalkotásához egyrészt bonyolult szemiotikai relációs elemekre, másrészt az ezen elemeket tároló lexikonra van szükség. A TeSWeST explikáció-lexikonából vett 'szócikk' (a *márvány* szóra vonatkozó lexikon-cikk) globális struktúrája számomra két dolgot homályban hagyott. Egyrészt pontosan nem derül ki a szemléltetésből, hogy az adott szó mit testesít meg a TeSWeST-ben, másrészt nem sikerült megtudni, mikor, milyen globális szerkezetben tekinthető egy szó kellőképpen részletezetten reprezentálnak ahhoz, hogy lehetséges nem szó szerinti értelmei befogathatóvá váljanak. Bár technikai kérdésnek tűnik, érdekes lehet továbbá annak felderítése, hogy egy-egy lexikon mekkora és milyen alapon körülhatárolható értelmi tartományt (jelentés-spektrumot) képes az adott struktúrában megjeleníteni.

Ez utóbbi problémakör továbbgondolása és az elméleti keret alkalmazása a szerző által nem részletezett egyéb szövegtípusok modellálására méltó és alkotó folytatása lehet a fent nagy vonalakban bemutatott alapvetésnek.

Ebben a informatív recenzióban csupán Petőfi S. János két tanulmányával foglalkoztunk, minthogy szerzőjük révén ezek sorolhatók a magyar szövegkutatás tematikájához. Az olvasók tájékoztatására azonban hasznosnak tartjuk a többi tanulmány legalább szerző és cím szerinti felsorolását: František Daneš: *A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez*, Teun A. van Dijk: *Kontextus és megismerés és Pragmatikai kötőelemek*, Werner Kallmeyer: *A tanácsadó beszélgetések cselekvésstruktúrájáról*, Hannes Rieser: *A nyelvészeti szemantika új megközelítése* és Dieter Viehweger: *Szemantikai jegyek és szövegstruktúra*.

A tanulmánykötet elolvasása után a szöveggel mint kutatási területtel foglalkozó szakemberekben bizonyára megfogalmazódik az a vágy, hogy az újvidéki hungarológiai intézet 1992-ben egy újabb, az eltelt tíz év szövegelméleti eredményeiről számot adó kötetet rukkoljon elő.

Fábricz Károly

KIEFER FERENC: AZ ELŐFELTEVÉSEK ELMÉLETE

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 355 p.

A könyv a kutatás 1976. évi állapotát tükrözi ugyan, de erőit máig sem kezdte ki az idő. Ma is alpmű a szintaxis és a szemantika kutatói számára, és nem nélkülözhetik a szöveggel foglalkozó szakemberek sem. Bár a szerző — szándéka szerint — egy egyszerű mondatra érvényes előfeltevés-fogalom részletes kimunkálásán dolgozott, számos olyan kitekintést találhatunk a műben, amely hozzájárul a szövegjelentésről alkotott képünk elmélyítéséhez. A mondattanból a szövegtanba, a szemantikából a pragmatikába mutat irányt, úgy, hogy összefogja a jelentés-elmélet addigi eredményeit is.

A könyv nyolc fejezetből áll, melyek a preszuppozíció problémakörének egy-egy területét tárgyalják. Kiindulópontja alaptétel a jelentésstanban: „(...) a mondat jelentése nemcsak a szemantikai jegyekkel megfogható, explicite kimondott jelentésből áll, hozzá tartozik az is, ami szemantikailag vagy logikailag következik a mondat explicit jelentéséből.” (9.)

1. A terjedelmében is jelentős első fejezet a fogalom pontos meghatározásával foglalkozik. Ez azért is indokolt, mert a kutatók egy része a preszuppozíciót pragmatikai fogalomként kezeli, más részük viszont logikai implikációnak tekinti ezt a jelenséget. Meg kell tehát különböztetni egymástól a szemantikai, valamint a pragmatikai előfeltevést. „Érvelésem érvényessége és eredményeim értékelése nagymértékben függ attól, hogy mit értünk szemantikán és mit értünk pragmatikán” veti fel az alapvető kérdést a szerző (11). Válasza leegyszerűsítve az, hogy a szemantika a jelentés „megjósolható” részével foglalkozik (lexémák és szintaktikai szerkezetek jelentésével), a pragmatika pedig a jelentés „nem megjósolható” részét vizsgálja.

Kiefer Ferenc a következő érveket hozza fel amellett, hogy az előfeltevés szemantikai fogalom, nem pedig pragmatikai:

„a) Az előfeltevések nyelvi elemekhez kapcsolódnak, azok »indukálják« őket.

b) A nyelvi elemek lexémák, s ebben az esetben a lexémának szemantikai tulajdonságai között találunk olyat, amely az előfeltevéseket előidézi, vagy szintaktikai szerkezetek, s ebben az esetben az előfeltevések általában csak a szintaktikai szerkezettől, nem pedig a benne szereplő lexémáktól függenek.

c) Az előfeltevések megjelenése egyszerű mondatok esetén független a kontextustól, tehát prediktábilis, »megjósolható«: amint egy egyszerű mondatban egy olyan lexéma vagy szintaktikai szerkezet szerepel, amely előfeltevést képes indukálni, az előfeltevés valóban meg is jelenik.

d) Az előfeltevések érzéketlenek a tagadással, (eldöntendő) kérdő mondat képzéssel, felszólítással és óhajtással szemben, azaz mindezek a transzformációk érintetlenül hagyják a mondat előfeltevéseit (...)

Az a)–c) tulajdonságok garantálják előfeltevéss-fogalmunk nyelvi jellegét: az előfeltevés fogalma nyelvészeti kategória.” (9–10.)

Fontos szabály még a fogalom kialakításához, hogy előfeltevése csak mondatnak lehet, és hogy azokat a lexémákat és szintaktikai szerkezeteket, amelyek képesek előfeltevést előidézni, preszuppozíciós szerkezeteknek (PSZ) nevezzük. Ezek alapján alkot a szerző definíciót:

„Legyen S egy tetszőleges (egyszerű) mondat, amely egy PSZ preszuppozíciós szerkezetet tartalmaz. PSZ kapcsolódik egy S' előfeltevéshez.

(a) Definíció: S' akkor és csakis akkor előfeltevése S-nek, ha amennyiben S-t állítjuk, akkor függetlenül attól, hogy S igaz-e vagy hamis, nem lehetséges, hogy S' ne legyen igaz.

(b) Definíció: Ha S' nem teljesül (nem igaz), akkor a szóban forgó kijelentés (1) vagy hamis, (2) vagy igazságérték nélküli (sem nem igaz, sem nem hamis), (3) vagy nem adekvát. S hamis, ha (i) S' egzisztenciális előfeltevés, és S olyan predikátumot tartalmaz, amely egy adott világon belüli egyedekre (halmazokra) vonatkozó relációt fejez ki, a mondatban viszont két különböző lehetséges világhoz tartozó egyedekről (halmazokról) van szó, (ii) S' egzisztenciális előfeltevés valamilyen tényre utal, (iii) S predikátuma állapotváltozást fejez ki (inchoatív predikátum). S se nem igaz, se nem hamis az (i)-vel nem fedett esetekben. Az S nem adekvát, ha S' nem egzisztenciális előfeltevés, és az S predikátuma nem inchoatív.” (42.)

Az egzisztenciális előfeltevés a feltevések legtisztább esete. Ezt minden kutató a szemantikába tartozónak vallja. A többi esetet viszont legtöbbször pragmatikai jelenségként kezelik. A szemantikai és pragmatikai előfeltevések közötti legfőbb különbség Kiefer szerint az, hogy míg a szemantikai előfeltevés két mondat — pontosabban kijelentés — közötti reláció, addig a pragmatikai előfeltevés a beszélőnek a megnyilatkozásaihoz való viszonyában születik meg. De a szerző a különbözőség mellett is az egyezést, pontosabban az egymásra épülést hangsúlyozza: „(...) a szemantikai és pragmatikai előfeltevés-fogalom tartalma (funkciója) más, de a pragmatikai előfeltevés-fogalom megfelelő megszorításokkal ugyanazt a feltevést fogja előfeltevésként elismerni, mint a szemantikai. Egy adott mondat szemantikai előfeltevései ezek szerint egyben a mondatnak megfelelő megnyilatkozás pragmatikai előfeltevései és viszont.” (52.)

A definíció tehát így fogalmazható meg:

„Legyen S egy tetszőleges mondat, amely egy PSZ preszuppozíciós szerkezetet tartalmaz. PSZ kapcsolódik egy S' előfeltevéshez; az S-nek megfelelő megnyilatkozást jelöljük M-mel.

(a) Definíció: S' pragmatikai előfeltevése M-nek, ha bármely B beszélőnek szükségszerűen igaznak kell tartania S'-t, amikor M-et használja.

(b) Definíció: Ha S' nem igaz, akkor azt fogjuk mondani, hogy az M megnyilatkozás nem szerencsés”. (52–53.)

Az előfeltevések pragmatikai kezelése mellett szól a következő érv: „Valamely preszuppozíciós szerkezet ugyan indukálhat bizonyos kontextusban előfeltevést, más kontextusban viszont ez az előfeltevés nem lép fel. Egy előfeltevés megjelenése tehát a kontextus függvénye.” (56.)

A szemantikai kezelés melletti érvek:

„a) A legtöbb nyelvben találunk két olyan L_1 és L_2 lexémát, amelyek csak (vagy elsősorban) előfeltevésben különböznek egymástól, azaz a két lexéma jelentése azonos, egyikük azonban előfeltevést indukál, míg a másik nem. (...) A fenti lexémapárok közti különbségek nem magyarázhatók meg tisztán pragmatikai eszközökkel.

b) A legtöbb nyelvben találunk két olyan S_1 és S_2 szintaktikai szerkezetet, amelyek csak előfeltevésben különböznek egymástól, azaz a két szerkezet jelentése azonos, egyikük azonban előfeltevést indukál, míg a másik nem. (...)

Az előfeltevés fogalma elengedhetetlenül szükséges e szerkezetpárok jellemzéséhez. Ebből következik, hogy az előfeltevéseket szemantikai jelenségként kell kezelnünk.” (57.)

Ez a felfogás tehát egy olyan előfeltevés-fogalommal operál, amely csak funkciója szempontjából pragmatikai. Minden más, a jelenséggel kapcsolatba hozható pragmatikai jelenséget leválaszt a fogalomról. Így a szerző számára „csak olyan előfeltevés-fogalom lehet érdekes, amely kizárja mind a szerencse-feltételeket, mind a pragmatikai ismereteket, mind az illokúciós jelentést, mind pedig a pragmatikai implikátumokat”. (51.)

Az első fejezet (és a könyv) legsúlyosabb problémája az összetett mondatok és szövegek előfeltevéseinek vizsgálata. Persze, szövegnyelvészek számára ez egyben a leginkább érdekfeszítő is. Készenfekvőnek látszik az egyszerű mondatnál bevált szemantikai előfeltevés-fogalom alkalmazása összetett mondatokra és szövegekre is. Kiefer Ferenc a következő hipotézissel vezeti be a problémát: „Valamely S összetett mondatnak nem lehet olyan S' előfeltevése, amely nem előfeltevése az S valamelyik S_i tagmondatának, ha S_i -t különálló mondatként (tehát nem S tagmondatként tekintjük). (36.) Ebből persze következik, hogy bár összetett mondatoknál új előfeltevés nem jöhet létre, a meglevő előfeltevések megváltozhatnak és meg is szűnhetnek. A hipotézis felveti még többek között a preszuppozíciók összegeződésének, bevezetésének és kielégítésének problémáit, de ezekkel a könyv utolsó fejezeténél foglalkozunk. A szerző egy fontos megállapítása kívánczik még ide: „(...) az előfeltevések döntő szerepet játszanak az úgynevezett szövegkoherencia biztosításában.” (11.)

2. A könyv további részében az eddigiek alátámasztását szolgáló vizsgálatok következnek. A második fejezet az előfeltevések alapvető osztályozása mellett bemutatja a leggyakoribb előfeltevés-típusokat. Az osztályok a következők: univerzális — idioszinkratikus, egzisztenciális — nem egzisztenciális, lexikai — szintaktikai. Az univerzális előfeltevés nem kötődik egyetlen nyelvhez, így ha egy nyelvben megjelenik az előidéző preszuppozíciós szerkezet, akkor az előfeltevés is fellép abban a nyelvben. Az idioszinkratikus előfeltevés viszont egy adott nyelvhez kapcsolódik. Az egzisztenciális előfeltevés egy egyed, halmaz vagy egy tény létezését állítja, és nem teljesülése befolyásolja a mondat igazságértékét, a nem egzisztenciális előfeltevésekre viszont ez nem áll. Végül a lexikai és szintaktikai előfeltevések megkülönböztetése az őket előidéző preszuppozíciós szerkezetek pontos jellemzése miatt szükséges.

Az előfeltevés-típusok a határozott főnévi szerkezetek, a faktív igék, az inchoatív igék, néhány más igeosztály, az állítmányként használt főnevek, a melléknevek, az *is*, a *csak*, a *még* és a *már* szócskák, a fókusz, az irreális feltéltelt kifejező feltételes mondatok, az emfatikus mondatok, a korlátozó és nem korlátozó vonatkozó mellékmondatok, valamint az idő- és helyhatározói mellékmondatok megjelenéséhez kapcsolódnak.

3. A szemantikai jegyekkel foglalkozó fejezet a jelentésfajták tárgyalása mellett azt vizsgálja, hogy milyen kapcsolat van szemantikai jegyek (szelekciós jegyek) és előfeltevések között. A szerző G. N. Leech alapján hétféle jelentést különböztet meg (denotatív, konnotatív, stilisztikai, érzelmi, átsugárzott, kollokációs, tematikus), de ezek közül csak a denotatív, vagyis kognitív jelentést tartja szemantikai eszközökkel vizsgálhatónak, a többit a pragmatika körébe utalja. A kognitív jelentésnek az a része, amely befolyásolja az igazságfeltételeket, alapvető jelentéselemekre bontható. Ezek a tovább már nem bontható jelentéselemek a szemantikai jegyek. Pél-

dául az *aggregény* lexéma négy szemantikai jeggyel adható meg: felnőtt, hímnemű, nőtlen, emberi lény. E négy közül három (felnőtt, hímnemű, emberi lény) preszuppozíciós jegye az *aggregény* lexémának, hiszen a szemantikai jegyek egy része az előfeltételezett jelentést alkotja.

4. Ahhoz, hogy a melléknevek preszuppozíciós viselkedését vizsgálni tudjuk, összehasonlító szerkezetbe kell helyoznunk azokat, mert egyszerű kijelentésben nem járnak előfeltevéssel. A melléknevek szemantikai jellemzéséhez a következő, univerzálisnak látszó kategóriák használhatók: mérhető minőséget, illetve nem mérhető minőséget jelentő, valamint a pozitív tulajdonságot és negatív tulajdonságot kifejező melléknevek.

Alapfokú összehasonlításnál „mindig fellép előfeltevés, kivéve, ha a melléknév mérhető minőséget jelölő pozitív pólusú melléknév” — mondja a szabály (106.) Középfoknál csökken a preszuppozíciók esélye: „Középfokú összehasonlító szerkezetekben akkor lép fel előfeltevés, ha a melléknév negatív pólusú, nem mérhető minőséget jelölő melléknév” (112). Speciális a helyzet felsőfoknál, hiszen itt az összehasonlítás nem két főnévi csoport között történik. „A felsőfokú összehasonlításnál egy főnévi csoportot, FC_{s1}-et hasonlítunk össze egy H* halmaz elemeivel, amelynek FC_{s1} is eleme.” (117.) Itt a következő a szabály: „A felsőfokú összehasonlító szerkezeteknél körülírt fokozás esetén mindig fellép előfeltevés, nem körülírt fokozás esetén pedig csak akkor, ha a melléknév nem mérhető minőséget jelölő melléknév” (121).

E rendszer alapján a szerző magyar és lengyel anyagon egyaránt elvégezte a vizsgálatot, és a két nyelv a fenti szempontból hasonlóan viselkedett. Ebből egy lényeges következtetés adódik: „(...) a leírásban használt kategóriák nemcsak a magyar melléknevek szemantikai leírásánál alkalmazhatók, hanem annál sokkal általánosabbak: valószínűleg az általános jelentéselmélet alkotóelemei közé tartoznak” (141).

5. A sokféle igitípus közül, amelyek bizonyos szintaktikai szerkezetekben előfeltevést képesek indukálni, a két legfontosabbat külön fejezetekben tárgyalja a szerző. Az inchoatív és a faktív igéről van szó.

Az inchoativitás szorosan összefügg az aspektus és azon keresztül az idő és a szituáció fogalmával: „Az aspektus a szituációk belső időstruktúrája” (149). A legfontosabb aspektusbeli oppozíciók: statikus-dinamikus szituációk, duratív — nem duratív szituációk, telikus-atelikus szituációk, perfektív-imperfektív szituációk. Az aspektus nélkül tehát nem ragadható meg az idő és az állapotváltozás. Márpedig az inchoatív szituációknak ez az alapja: „(...) az inchoatív szituációk állapotváltozást fejeznek ki. Ez az állapotváltozás, annak kezdete és végterméke kifejezhető előfeltevés és implikáció formájában” (169). A szerző a következő definíciót adja az inchoatív predikátumokra: „Valamely Pred akkor és csakis akkor inchoatív, ha Pred(x) minőségi állapotváltozást ír le, és e változás eredményeképpen az x argumentum által jelölt személy vagy tárgy minőségileg új állapotba kerül” (179).

Az inchoatív szituáció perfektív szituáció, amely minőségi változást fejez ki. E minőségi változás kezdő- és végállapota két, mennyiségileg egymással kapcsolatba nem hozható állapot.

6. „A faktív predikátumok olyan predikátumok, amelyek használatánál a *hogy* kötőszós mellékmondat által kifejezett tényállás igazságát adottnak tekintjük. Más szóval, ilyen predikátumok esetén a *hogy* kötőszós mellékmondat által kifejezett kijelentést preszupponáljuk” — írja Kiefer Ferenc.

A faktív predikátum lehet kognitív (*tud, emlékszik, elfelejt, letagad* stb.) emotív (*örül, sajnál, mérges* stb.) evaluatív (*jó, rossz, hasznos, káros* stb.) kauzatív (*okoz,*

eredményez, vmihez vezet stb.) és végül félfaktív, amely csak bizonyos kontextusban faktív (*felfedez, rájön, belái* stb.). A faktivitással kapcsolatos eredmények a következők:

a) A faktivitás leírásánál figyelembe kell vennünk a beszélőt és a hallgatót (a beszélő világát és a hallgató világát).

b) Kognitív faktív predikátumok esetén a faktív előfeltevésnek csak a beszélő világában kell teljesülnie.

c) Emotív predikátumok esetén a faktív előfeltevésnek mind a beszélő, mind pedig a faktív főmondat alanya által jelölt személy világában igaznak kell lennie.

d) Az emotív predikátumok két világosan elkülöníthető csoportra oszlanak. Az egyik csoport mindig faktív (*sajnál,...*), a másik (*örül,...*) lehet faktív, de nem szükségképpen az. Az előbbi csoport mindig attitűdöt fejez ki, az utóbbi kifejezhet érzelmi állapotot is.

e) A kognitív és emotív faktív predikátumokon kívül vannak evaluatív és kauzatív faktív predikátumok is. Az evaluatív predikátumok viselkedésben nem különülnek el élesen az emotív predikátumoktól. A kauzatív predikátumok viszont kettős arculatot mutatnak. Az okra vonatkozóan mindig faktívak, az eredményre vonatkozóan csak akkor, ha az a mondat témájához tartozik.

f) A faktivitásnál fontos szerepet kap a mondatok téma-réma struktúrája. Ez áll elsősorban az emotív predikátumokra, a félfaktívakra és a kauzatív faktív predikátumokra” (219).

7. A mondatok téma-réma struktúrája általában meghatározza egy előfeltevés megjelenését. A szerző fő kérdése, hogy hogyan befolyásolja az aktuális tagolás a határozott főnévi szerkezetekhez (tulajdonnév, osztálynév, anyagnév, birtokos szerkezet, deverbális főnév, komplex jelzős szerkezet) kapcsolódó egzisztenciális előfeltevéseket. A téma-réma struktúra nem hat az előfeltevésekre tulajdonnevek és egyénített anyagnevek esetén, de hatással van funkciót is jelölő osztálynév, birtokos szerkezet, deverbális főnév és komplex jelzős szerkezet esetén. Ezeknél a szerkezeteknél a tematikus helyzet betölt egy változót, amely rematikus helyzetben betöltetlen marad. Ezek a szerkezetek csak tematikus helyzetben indukálnak kötelező erővel előfeltevést. Az általános elv: „ha egy PSZ preszuppozíciós szerkezet rematikus helyzetben előfeltevést indukál, akkor szükségképpen tematikus esetben is előfeltevéssel jár” (242). A téma általában kontextuálisan kötött (így pragmatikai jelenség), de ennek „a mondatok preszuppozíciós struktúrájára nincs közvetlen hatása”.

8. Az összetett mondatok és előfeltevéseik kapcsolata bonyolult kérdés. A szemantikai előfeltevés-fogalomból következik, hogy összetett mondatoknak nem lehetnek sajátos előfeltevéseik (mint ahogy azokat indukáló preszuppozíciós szerkezetek sem), csak az egyes tagmondatok rendelkezhetnek saját előfeltevéssel. Az ide vonatkozó első hipotézis a kumulatív elv volt, amely szerint az összetett mondatok előfeltevéseit úgy kapjuk meg, ha a tagmondatok előfeltevéseit összegezzük. Ez azonban az esetek nagy részében nem vezet eredményre, az előfeltevések egy része „kiszűrődik”. A „kiszűrés” feltételeit először Lauri Karttunen állapította meg az „és”, a „vagy” és a „ha...akkor” logikai operátorok vizsgálatával. A feltételek a következők: „Legyen S egy „A és B” szerkezetű összetett mondat. Ha C előfeltevése A-nak, akkor C előfeltevése S-nek is. Ha C előfeltevése B-nek, akkor C előfeltevése S-nek is, kivéve, ha A-ból szemantikailag következik C” (247).

Ugyanez áll a „ha A, akkor B” alakú összetett mondatokra is.

Más a feltétel a „vagy” operátorra: „Legyen S egy »A vagy B« szerkezetű összetett mondat. Ha C előfeltevése A-nak, akkor C előfeltevése S-nek is. Ha C előfeltevése B-nek, akkor C előfeltevése S-nek is, kivéve, ha A tagadásából szemantikailag következik C” (248).

E feltevések komolyan bírálhatók, mert csak két mondatra érvényesek, így ha ugyanaz az operátor szerepel kettőnél többször, akkor a feltételek nem alkalmazhatók, és bírálhatók azért is, mert más kötőszókat nem vett figyelembe Karttunen. Épp ezért Kiefer Ferenc is csak Karttunen egy későbbi álláspontját fogadja el, melynek lényege: „egyszerűbb, ha az összetett mondatok előfeltevéseinek meghatározása helyett a kontextust határozzuk meg, amely az összetett mondatok előfeltevéseit kielégíteni képes” (252).

Karttunen új feltételei a következők:

„Összetett mondatok esetére az előfeltevések kielégítése rekurzív módon definiálható:

Az X kontextus akkor és csakis akkor elégíti ki az » A és B « mondat előfeltevéseit, ha az (a) X kielégíti A előfeltevéseit és (b) $X \cup A$ kielégíti B előfeltevéseit.

Az X kontextus akkor és csakis akkor elégíti ki az » $Ha A$, akkor B « mondat előfeltevéseit, ha (a) X kielégíti A előfeltevéseit és (b) $X \cup A$ kielégíti B előfeltevéseit.

Az X kontextus csak akkor és csakis akkor elégíti ki az » A vagy B « mondat előfeltevéseit, ha (a) X kielégíti A előfeltevéseit és (b) $X \cup \{\sim A\}$ kielégíti B előfeltevéseit.” (253)

A kontextus-halmaz a mondatösszefüggésből pragmatikai elvek alapján levezethető: „Az X halmaznak nem kell tartalmaznia a beszélő összes feltételezett ismereteit, csak azokat, amelyek szerepet játszanak a mondatösszefüggés biztosításában” (266).

Az X halmaz szerepe, hogy az egyes mondatokat összekapcsolja a kontextussal: „Az X halmaz, amely persze a szöveg növekedésével állandóan bővül, biztosítja a szövegek koherenciáját. X meghatározása szövegelméleti kérdés, amennyiben X nyelvi kontextusra utal. (...) Legyen S egy tetszőleges » A és B «, » A vagy B « vagy pedig » $Ha A$, akkor B « típusú összetett mondat. Valamely az A , B mondatok valamelyikéhez kapcsolódó Pr előfeltevés akkor lesz előfeltevése S -nek, ha Pr -t vagy az összetett mondaton kívül fekvő X' nyelvi kontextus vagy egy nem nyelvi X'' kontextus elégíti ki. Ha Pr -t nyelvi kontextus (megelőző szöveg) elégíti ki, akkor Pr funkciója, hogy a szöveg koherenciáját biztosítsa, és a Pr nem előfeltevése az S -et tartalmazó szövegnek” (267).

A Karttunen-féle feltételek kiterjeszthetők szövegekre is: „Valamely S mondat-hoz kapcsolódó Pr előfeltevés csak akkor lehet az S mondatot tartalmazó T szövegnek előfeltevése, ha a T szövegben az S mondatot megelőző mondatok egyikében sem szerepel Pr állításként, illetve ha a T szövegben az S mondatot megelőző mondatok egyikében sem szerepel olyan állítás, amelyből Pr szemantikailag következne.” (268.)

Végezetül, ha figyelembe vesszük a lehetséges világok szemantikáját, akkor megállapítható, hogy az előfeltevéseknek nem kell feltétlenül a reális világban teljesülniük. A mondat jelentő, a propozíciós attitűdöt kifejező, valamint az „új világokat létrehozó” predikátumokra a következő szabály érvényes: „(...) bár az (...) előfeltevéseknek nem kell a beszélő világában igazaknak lenniük, a mondat alanyának világában viszont teljesülniük kell” (277).

Az *előfeltevések elmélete* 1983-ban jelent meg, sok újat adva a magyar tudománynak. Ma már evidens — és ez Kiefer Ferenc könyvének is köszönhető —, hogy az előfeltevések figyelembevétele nélkül szemantikai szerkezetek nem írhatók le. A könyv által felvetett problémák egy részét már megoldotta a szemantika vagy a pragmatika, de jó részük még ma is probléma.

Mucsányi János

Irodalom

Horváth Katalin, *HungÉrt.* VII. (1985.) 1—2. 265—266.

TANULMÁNYOK A MAI MAGYAR NYELV SZÖVEGTANA KÖRÉBŐL

Szerkesztette: RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN

Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. 364 p.

Az egyetemi segédkönyveknek az 1974-es szó- és alaktani, az 1977-es mondat-tani és az 1980-as szókészlet-tani tanulmánygyűjteménye után 1983. a dátuma a szövegtani kötetnek. Ekkorra vált olyan erőssé a hazai szövegtan, hogy „köréből” fől sorakozzék tizenhat szerző (a bevezetőben említett tizenhetediket nem találom), s tizenöt dolgozatban mutassa be eredményeit. Közönségüket megszabja a könyv műfaja: az egyetemi hallgatók és a magukat továbbképző működő tanárok.

A szerkesztők nem csoportosítják tematikailag az összegyűlt anyagukat. A szerzők nevének ábécérendjében közlik a tanulmányokat. Vajon azért-e, mert nem is tisztázták, mi az átfogóbb, mi a részlegesebb a szövegtani témák közt? 1983 óta eltelt néhány év, e tudományág azóta is fejlődött. De már akkor is lehetett tudni, hogy a „szövegtani megközelítés” korántsem újdonság a tudományban. Az előzményeket egyik szerző sem rendszerezi. Szathmári István (*Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról?*) és a Nagy Ferenc—Szakácsné Farkas Judit—Vágóné Miklós Ilona szerzőhármas (*Nőies és férfias szövegsajátságok*) utalnak csupán az antik retorikára. Szathmári említi még az antik filológiát, a szövegmagyarázat és szövegmondás ágait, sőt megpróbál határt vonni az irodalomtörténeti és -elméleti vizsgálat és a szövegtani között. Ha kifejtetlenül is, de saját cikkéből derül ki, hogy ez nem sikerül neki. Meglátja viszont magában a nyelvészetben is a kezdeteket a funkcionális stilisztikában, sőt ennek történetes fájában, Mészöly Gedeon elemzéseiben, ezeken kívül pedig a mondat-tani kutatások több ágazatában. Sajnálhatjuk, hogy az elődök exegetikai, homiletikai és hermeneutikai eredményeit senki sem próbálja értékelni az új szövegtan szempontjából. (Salisbury János pl. már 1159-ben tudta, hogy a grammatika és a poétika bizonyos törvényszerűségei átfogják a szöveg egészét. Tudta azt is, hogy magában a poétikában összeszővődik a grammatika és a retorika. Aurelius Augustinusnak — Szent Ágostonnak — e szempontból elhanyagolt örökségéről nem is szölok. L.: „De doctrina christiana”).

Kiefer Ferenczel (*A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról*) szemben jóval derülátóbb Szathmári István (i. tanulmány): úgy véli, hogy a szövegnyelvészet tisztázta már alapvető elemi feladatait. Ezzel szemben mi derül ki a kötetből? Kórusban idézik a szövegnek Deme-féle meghatározását, s nem veszik észre, hogy sok pontján vitatható vagy pongyola. Mindig elegendő-e egyetlen „egyéni pszichikai tartalom egy részlete”, hogy objektívalódása önálló szöveggé váljék? Egy tömeg-tüntetés ezernyi résztvevője, ugyanazt a jelszót harsogva, ezer szöveget alkot? Vagy figyeljünk csak föl Kiefernek bölcs tételére: a kis szövegfajták egyike a kérdés és — általában mások által adott — válasz együttese! Vagyis e szövegfajta eleve kétszemes, eleve két szubjektum pszichikai tartalma! Más szóval idézhetik akárhányszor Demét 1983-ban, még az sem tisztázódott, hogy mi a szöveg. Nem tisztázódott ma sem, de ma már tudatosítottuk tudatlanságunkat... Emlithetném azt is, hogy több

szerző pedzegeti a szöveg „extralingvisztikai eszközeit” is, azt viszont nem tisztázzák, hogy ezek nemcsak kiegészítói a nyelvi szövegnek, hanem gyakran fontosabb tartalmú főszövegek, mint a hozzájuk kapcsolódó nyelvi. Viszont szerencsére többen tudják már, hogy az „extralingvisztikai” szövegek tartalmát mindig csak részlegesen lehet verbalizálni, nyelvívét fordítani.

Az elméleti tisztázatlanság lehet az oka annak, hogy a szerkesztők bevettek a gyűjteménybe két olyan tanulmányt is, amely szinte teljes egészében irodalomtörténeti-irodalomkritikai szövegelemzés, s nincs benne több, szorosabban szöveg-taninak vett hivatkozás, ilyen tartalom, mint bármely irodalomtörténész vagy kritikus műelemzésében. Ilyennek tartom Fehér Erzsébet cikkét is (*Történetkibontás és szövegalkotás módjait ellentmondásainak feloldása az aktivista regényben*. (Kassák Lajos: Tragédiás figurák)), Gáspári Lászlót is (*A mű stílusötvezete mint szövegszervező erő*. (Gozsdu Elek: Egy falusi mizantróp című novellája alapján)).

Hogy szépirodalmi szövegek elemzése hogyan válik valóban szövegtani téma kutatásává, azt kettejükkel szemben világosan szemlélteti Huszár Ágnes (*Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben*). Jól látja, hogy a szereplők szövege hiányos marad a cselekmény, az eseménysor nélkül, és sehol sem téved olyan meg gondolatlanságba, hogy a cselekmény okvetlenül csak kiegészítené a szereplők szövegét, annak vagy azoknak mindig csak alárendeltje volna. Kár, hogy nem tör tovább ezen az elméleti nyomon! Mikor azonban kijelenti, hogy a dráma szövegtani alapegysége a dialógus, ő is szétfeszíti a Deme-féle szöveg meghatározást, hisz így több — fiktív, de ez lényegtelen (gondoljunk a dokumentumdrámákra!) — szubjektum válik szövegével szövegegésszé vagy legalább egységgé. A dolgozat fő értéke, hogy részben csehszlovák források nyomán, részben Elekfi László kutatásait fejlesztve tovább, bemutatja, hogy hány fajtája, típusa van a téma és réma fejlődési dialektikájának; központjában azzal az ismert ténnyel, hogy az egyszer már említett réma a folytatásban témává módosul. Huszár Ágnestől függetlenül a kötetnek egy másik szerzője is foglalkozik ezzel a problémával, bár más oldalról nézve (Juhász József: *Szövegtani vázlatok*).

Több szerző indul neki a mondat- és szövegtan közti átmeneti terep föltérképezésének. Vitatható volta ellenére izgalmas Gaál Edit rövid, magvas cikke (*A szövegtan helye a nyelvtani rendszerben*). Méltán óv a tudományág divattá válásának veszélyeitől, de alighanem csak a terjedelmes szöveg lebeg a szeme előtt, amikor kizárja a szövegtanból az előre és visszafelé utaló névmásítást is, a névelőhasználatot is, a mondatok közötti számbeli egyeztetést is, sőt a kötőszók, kötőelemek funkciójának, illetve hiányuknak a vizsgálatát akkor is, ha lezárt mondatok közti kapcsolatot minősítünk. Elismeri, hogy az új és a régi közlés viszonya hosszabb mérlegelést igényel, de szerinte itt sem az egész szöveget érintő kérdést tisztázzunk. Így a szöveg- és mondatlan közé nemcsak külön „tömbtant” iktat be, hanem a téma—réma „textéma-tanát” is. Kételyeink maradhatnak, de abban egyet kell értenünk vele, hogy nincs szükség olyanféle szövegnyelvészetre, amely bizonytalanokra cseréli föl a hagyományos nyelvtan világos kategóriáit, s elhamarkodottan olvasztja magába a régi rendszert. A kötet több tanulmánya is vitatja bennfoglaltan e bátor kritikai hang rész igazságait (az eddig említettek közül Huszár Ágnesé). Az egészre akkor is szükség van, ha magam is elutasítom a szövegtan és szövegstilisztika azonosítását, mint Gaál Edit teszi.

Ha nem zárjuk ki a szövegek közül a kisebbeket sem, bizony, nemcsak mondat-vagy „tömbtani” jelenség az értelmi számbeli egyeztetésnek az a sok fajtája, amelyet Rác Endre taglal (*Egyeztetés és szöveggrammatika*). Fejtegetései meggyőznek, hogy mellékes e jelenségben, vajon összetett mondaton belül érvényesül-e — s ezek közt

mellérendelésekben-e vagy alárendelőkben, az elöl álló főmondat irányítja-e mellékmondatát, vagy az indító mellékmondat a főmondatát —, vagy lezárt, önálló mondatok közt. Érvényesülhet az értelmi egyeztetés akkor is, ha gyűjtőnév irányítja, akkor is, ha mennyiségjelzős (egyes számú) főnév, akkor is, ha számnévi vagy határozatlan általános névmási mennyiségnév. Megnyilvánulhat aztán az értelmi egyeztetés mutató, személyes vagy vonatkozó névmásokon is, csupán igei személyragokon is. Ha nem szövegtani, „csak” tömbtani volna is, nagyszerű munkát végzett el Rácz. Jó volna azonban, ha az *anafóra* műszót nem használná ő is, más is másféle értelemben a mondat- és szövegtan területén, mint a stilisztikában...

Más kisszövegekkel foglalkozik Kiefer említett tanulmánya. A szerző elismeri, hogy a kérdés és a válasz még leírható mondatgrammatikai módszerrel is, együttesük azonban mégis zárt szöveg lehet. Nagy teret igényelne, ha meggyőzően akarnám bírálni az értékes dolgozat néhány alaptételét: nem hiszek a szituáció nélküli, mégis határozott mondatjelentésben; hibáztatom a mondat szemantikai és pragmatikai jelentésének merev szembeállítását; kétlem, hogy megadható annyi szükséges igazságfeltétel, amellyel mindig szétoszthatók a kijelentések vagy igazakra, vagy hamisakra. Stb. Ezek után sem tagadom, hogy a kérdő mondatokat a válaszlehetőségekkel együtt elemezve értékes tanulságokhoz juttat a szerző. Így válnak szét a valódi kiegészítendő kérdések a mondatválaszt váró „nyitott” kérdésektől, így derül ki, hogy az eldöntendők sem egységesek. A vaglyagosakat nem is tekintve, lehetnek még csakis formálisak, másrészt vannak közöttük beágyazott további kérdést tartalmazók is.

Főként (vagy teljesen?) kisszövegek keretében marad Juhász József is, amikor már említett szövegtani vázlatainak egyikében a megszólításfajtáknak a szűkebb szöveggörnyezetüknek jelentésviszonyaival foglalkozik.

Gaál Edit rendszerezésében a bekezdés kutatása sem szövegtan, hanem tömbtán. Bárhova sorolja is Békési Imre témáját (*A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében*), Békési meggyőzi őt is, más olvasóit is, hogy melyek a sorrendi kötöttségek, ha előzmény és következmény, ok és okozat, magyarázandó tétel és magyarázata, értékelés és akár vaglyagos, akár ellentétes indoklása szembesül a szövegben. Föltárulnak, mikor és hogyan cserélhetők föl viszonylag távoli mondatcsoportok is. Külön kiemelem azt az érdemét, hogy aligha akad e szövegtant ismertető kötetben még egy olyan tanulmány, melynek szerzője ennyi pedagógusi érzékkel méri föl, mely műszavainak, kategóriáinak pontos meghatározására ne sajnálja a fáradságot. Világos definícióival, problémaláttatásával ritkítja a téma szükségszerű bozótját. Békési Imrével kellemesen együttgondolkodva juthatunk e bozótból az eredményeknek olyan üdítő tisztására, amelyen már nemcsak bekezdés elemezhető, hanem teljes mű is. „A szabadságról” szóló vers értelmezése édes gyümölcse a módszernek.

Deme László (*A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője*) részben a teljes szöveg „alatti” szinten kutat az itt idézett és kivonatolt cikkeiben: a nyelvi szöveg linearitását állítja szembe a tömbösödés következményeivel. De átfogó szövegtani kérdésekhez is hozzászól, mint említettem, nem épp az utolsó szót mondva ki. A „Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata” című értekezésében kidolgozott gyakorisági mutatókat ismerteti a különféle műfajokban, funkcionális stílusfajtákban. E jelölő értékű gyakorisági eltérésekben szükségképp van határozott információ. Ez a hírmennyiség persze lehet jellemző is, de ajánlatos tudnunk, hogy az esetleg nagyobb mennyiségű mondandó sem mindig fontos, lényegi.

Ez a legutóbbi tanulmány átvezet a kötet dolgozatainak ahhoz a csoportjához, amelyben bemutatkozik az általánosabb tematikájú szövegtan: mik a különféle szövegfajták sajátosságai, eltérései, műfaji, műnemi különbségei, jellemzői.

A sajátosaktól az általánosabbak felé haladva, Bakos József vizsgálatai (*Felolva-*

sásra és előadásra szánt szövegek alkotása, értelmezése és hangosítása) kínálkoznak a sor elejére. A közönség számára „fejben” megfogalmazott s így elhangzó szövegeknek és velük szemben az előzőleg leírt, felolvasásra szántaknak előadott, olvasott formáját veti össze. Bemutatja, hogy vannak a „hangosításnak ellenálló” fogalmazványok, de a közönségnek valók is megkövetelik, hogy a felolvasó tartsa tiszteletben a „hangosítás” Bakos feltárta törvényeit, követelményeit.

Nem hallható, hanem olvasható, írott funkcionális stíluscsoport szövegeire fordítja figyelmét Róka Jolán (*A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei*). Témája a címben megjelölnél is szűkebb: a napi sajtó nyelvezete. Többlete viszont, hogy többnyelvű a vizsgálati anyaga. Kimondja, hogy a napi sajtó szövegei különféle mértékben, de mindig kollektív alkotások akkor is, ha egyéni szerző neve fémjelzi őket. Hírtartalmukban ugyanis érvényesülnek egyrészt nyelven kívüli tényezők, másrészt az újságszám is, az egész újság szokott jellege is hat egyes közleményeinek befogadóira. Szempontokban gazdag ez a feldolgozás. Meghökken az azonban a *kopula* műszo sajátos használata. Ju. V. Rozsgyesztvenszkij nyomán Róka Jolán is ’általános szövegközi összekötő elem’ értelemben alkalmazza. Kétségtelen, hogy a vele jelölt tényező létezik a valóságban, és helytelen volna azonosítani a rémával szembeni téma egy részével, mégis jobb volna zavart nem okozó más elnevezést találni rá.

A publicisztika s ezen belül a napilapok stílusa további alműfajok árnyalataira oszlik. A szerző ismerteti pl., hogy a Népszabadságban tizennyolcat tartanak számon. Ezeknek vannak közös és vannak speciális szövegtani sajátosságai, vázolja a cikk.

Nagy Ferenc és szerzőtársai a nők és a férfiak szövegeinek lexikai és grammatikai, valamint szemantikai jellegzetességeit állítják szembe már idézett fejtegetéseikben. Elért eredményeiket föl lehet használni a nyelvészettől távoli gyakorlati területeken is.

A kívülálló számára ismeretlen gyűjtési és lejegyzési nehézségekkel küzdött meg Keszler Borbála (*Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata*). Kétségei legalább annyira súlyosak, mint tételei. Ráeszméltet, hogy nincs igazi ismérv az elhangzó mondatok határainak egzakt megállapítására; hogy összerosódik az elmondott szöveg és a spontán beszéd, elhalványul a határ a töltelék- és a funkciós szavak közt. Nem tagadja, hogy a határokat olykor szubjektívan vonja meg, bár még nagyobb óvatosság még többet érne. Úgy vélem, tanulságosan veti össze a beszélt nyelvi gyakorisági mutatókat a Deme-féle prózaiakkal.

A végére hagytam a legátfogóbb témákat. Egyikük Nagy Ferenc cikke *A szövegkohézióról*. Némely újabb nézettel szemben Nagy sem különbözteti meg a kohéziót a koherenciától. Így foglalja össze a kohézió eszközeiről eddig megállapított leltárat, kizárva az egyetlen mondaton belülieket, a nyelvi rendszer történeti változásának a hatását is a fennmaradt szövegekben. Szerinte szét lehet választani a nyelvi rendszert, a nyelvi-stiláris eszköztárat, a nyelvhasználatot és a szövegalkotást. Én kétlem: ezek átfolynak egymásba! Érdekes a globális, az átfogó és vele szemben a közeli, illetve távoli lineáris részkohézió megkülönböztetése. A kohézió mértékét helyesen kapcsolja össze műfaji követelményekkel és sajátosságokkal.

Az ábécé esetlegessége folytán is, értelemszerűen is kötetzáró Szathmári Istvánnak — végül is igenlően lezárt — kérdése: *Beszélhetünk-e szövegstiliztikáról?* Bár nem titkolja, hogy a stílus meghatározása máig vitás, leszögezi, hogy volt már szövegstiliztikánk a modern hazai szövegtan kialakulása előtt is. Másokkal együtt ez az én véleményem is, legfőljebb néhány más tételt vitatnám Szathmárinak. Azzal, hogy elfogadja Fónagynak stílus-járulékos többletközlemény elvét, tagadja a zéró-

fokú stílus lehetőségét (mint hajdan Martinkó). Ha nem tér is el a konnotáció általános értelmezésétől, épp itt volna szükség fölülvizsgálatra.

Korábbi nézeteit viszont okvetlenül fejlesztette a szerző azzal, hogy a válogatás művelete mellé egyenrangúan állította oda a stílári elrendezést, hasonulva ezzel a nyugati stilisztikához. Dicséretes törekvései nem vezetnek mindig sikerre: végül mégsem tudja jól különválasztani a funkcionális stíluselemzést az irodalomtörténeti és -kritikai műelemzéstől, sőt mintha feledné olykor, hogy funkcionálisan kell végső soron elemeznünk a nem művészi szövegek stílusát is. Ma már nem szabad leszűkíteni a „tartalmi mondanivalót” egy rövidebb vers esetén sem négy szóra. Ennyi legföljebb a góc megragadásához elég, de gyakran ahhoz sem! Bővebben kellene fejtegetnem, miért nem lett volna szabad Szathmárinak elfogadnia Deme ismérveit arra nézve, hogy milyen a „jó szöveg”.

Hadd emeljem ki inkább az eredményeit! Láttatja, hogy a régi részkutatások már a hangzás szintjén is átfoghatták a szöveget, tehát szövegstilisztikai jellegük volt. Ugyanez a véleménye a képi szint elemzéseiről is (bár a stilisztikai alakzatok szintjére nézve nem győz meg!). Stb.

Tagadhatatlanul sok kétséget kelt a dolgozat, de könyvészete lenyűgöz, és kivívja tiszteletünket a szerző azzal is, ahogyan észreveszi a nem szövegtani, szövegstilisztikai célzatú jelenségtanulmányokban is a termékeny, használható szövegtani szempontokat.

Én nem azt hangsúlyoznám végezetül, hogy szövegstilisztika igenis van, hanem azt, hogy nem is lehetne beolvasztani az egyiket a másikba: a szövegstilisztikát a szövegtanba, vagy fordítva. Megvan a külön kutatási területük, viszonylag önálló problematikájuk.

Ne csodálkozzon az olvasó, ha azzal az intellemmel zárom ismertetésemet: néhány éve megjelent kötetünket is tessék történeti távlatból olvasni! Szövegtan és stilisztika ez alatt az idő alatt is gyorsan fejlődött. Sok szerző ma egészen másként fogalmazná meg mondanivalóját, mint akkor, s ezzel elejét venné bíráló megjegyzéseim jó részének. Elavult tehát ez a gyűjtemény? Az volna a válság, a megtorpanás tünete szövegtanunkban, ha teljesen érvényes maradt volna.

Török Gábor

Irodalom

Horváth Tamás, *Magyaritanítás*. XXVII. (1984.) 2. 93—94.
Hegedűs Attila, *HungÉrt*. VII. (1985.) 1—2. 286—288.

BALÁZS JÁNOS: A SZÖVEG

Gondolat, Budapest, 1985. 371 p.

A könyv bevezetesként a szöveg meghatározásával foglalkozik. „(...) a szöveg az a legnagyobb funkcionális egység, amely a nyelvi kommunikáció szerkezeti kerete. Ebbe szerveződhetnek a mondatok mint legkisebb kommunikációs egységek, a mondatokba a szavak, a szavakba a morfémák, az utóbbiakba pedig a fonémák” (9) — foglalja össze Balázs a szöveg meghatározás szerteágazó kérdéskörét (a szövegtani irodalom számos definícióját nem említve). Lényegében mondatok bizonyos sorozatából áll szerinte a szöveg: „Az egymáshoz folyamatosan kapcsolódó mondatok az egyik dimenzióban, a szintaxis síkján úgy haladnak előre, mint szöveskor a láncfonalak. Ezzel szemben a szöveg jelentésbeli egységét megteremtő, több mondaton is átnyúló szemantikai kapcsolatok a vetülékfonalak erre merőleges irányú mozgásához hasonlóan létesülnek” (18); és: „(...) a mondatot láncszemhez, a szöveget pedig láncsorhoz hasonlíthatjuk” (19). — A mondat és a szöveg viszonyának, illetőleg magának a szöveg mibenlétének kérdéseire a szerző számos helyen rámutat, többször utal különféle problémákra. E kérdések föltevése és a nem egyikükre adott válaszok mutatják Balázs Jánosnak összegző és értékelő munkáját is. A szövegtani kutatások egy része a szöveget más minőségű nyelvi ténynek látja, mint a mondatot, s így szükségképpen más szabályok is alakítják a szöveget, más szabályok a mondatot. A szövegben mutatkozó tulajdonságok lényegében nem is vizsgálhatók a szokásos keretekben működő eljárási lehetőségekkel, ezért alakult ki a szöveggrammatika, a szövegsemantika é. i. t. Balázs János is utal erre, mondván: „(...) a mondatot mint szerkesztményt vizsgáljuk, elvben általában elég, ha csupán szintaktikai és szemantikai sikon vesszük szemügyre. Attól a beszédhelyzettől, amelyben az illető mondat elhangzott, ilyenkor eltekinthetünk, mivel mondatunk jól szerkesztettségének feltételeit maga a potenciálisan adott nyelvi rendszer biztosítja. (...) A mondatok strukturális elemzése során éppen ezt a beszédhelyzettől elvonatkoztatott szintaktikai szerkezetet igyekszünk meghatározni, feltüntetve az egyes alkotóelemeket és ezek egymáshoz való viszonyát” (16). — Mint láttuk: Balázs a mondatot láncszemhez, a szöveget lánchoz hasonlította. Ebben a láncban azonban nem feltétlenül olyan mondat szerkesztmények vannak, amelyekben el lehet tekinteni a beszédhelyzettől. Talán éppen ellenkezőleg áll a dolog: kizárólag a beszédhelyzet határozza meg a mondatnak mint szerkesztménynek milyenségét. Helyesebben: voltaképpen a „mondat” bizonyos mértékig mesterségesen kialakított nyelvi tény. Az élő, a valóságos és a szöveg elemeit alkotó nyelvi egység a megnyilatkozás. A megnyilatkozásokból épül föl a szöveg mint kommunikációs esemény. Amióta a kommunikációs esemény írásbeli vagy eljárásbeli módon is végbevihető, amióta a beszédről is beszélünk (meta-nyelv), azóta alakult ki az eszményi rendszermondat, ám a nyelvi produktívási szabályok nem okvetlenül ezeket hozzák létre, hanem szövegmondatokat, illetőleg megnyilatkozásokat. Ez utóbbiak jól elkülöníthetők a rendszermondatoktól. Egy tény-

leges beszédhelyzetben például a megnyilatkozás egyértelművé válik, a mondat különféle okokból azonban többértelmű (is) lehet. A legjellemzőbb talán a megnyilatkozás elsődlegesen szóbeli volta, amely révén tulajdonképpen szöveget alkot, csupán másodlagosan írásbeli a megnyilatkozás (és alkot természetesen így is szöveget, amelynek azonban egységei a rendszermondat felé húznak). E kérdéskört részletesebben I. Károly Sándor: *Mondat és megnyilatkozás. Népr. és Nyelvtud.* XXIV—XXV. 1980—1981. 49—63. (E cikkel Balázs bibliográfiájában is találkozhatni: 336.) — Mindezt megemlítenünk azért volt szükséges, mert a szerző a szövegalkotás tényezőivel foglalkozva (20—35) K. Bühler, majd R. Jakobson nyelvi kommunikációs modelljével vizsgálódik a szöveg kérdéseiben. Az utóbbi modell kapcsán a metanyelvi, illetőleg a poétikai funkciók is bemutatást nyernek. Ezek a közlésbeli funkciók mind az élőszóbeli, mind az írott szövegekben alkalmanként rendkívül fontosak, hiszen a poétikai funkció („A KÖZLEMÉNYre mint olyanra való beállás, a koncentráció a közleményre magáért a közleményért, a nyelv POÉTIKAI funkciója” — Roman Jakobson: *Hang — Jel — Vers.* Budapest, 1969. 221) lényegében a szövegnek a „szövegség”-jegyekkel való létrehozásakor működik. (Ezért könnyebb a költői szövegek ilyenén vizsgálata, azokban a szövegekben esetenként nagyobb lehet az említett koncentráció, amely a legkülönbözőbb nyelvi elemek használati módján észlelhető.) Maguk a közlésbeli funkciók jól összeegyeztethetők a megnyilatkozás jellemzőivel, így a ’legkisebb beszédegység’ és a szövegfogalom összefüggése függetleníthető volna a mondat és a szöveg (immár hagyományos) problematikájától.

A szövegalkotás és a szövegértés a nyelvi közlés dinamizmusában című (36—56), majd *A szövegszerkesztés és a beszédaktusok* (56—87) fejezetben a szerző alaposan áttekinti az idetartozó kérdéseket. Mint Balázs könyvének egyik ismertetője írja — Büky Béla: *MNy.* LXXXIV. 1988., 89 — „(...) oldalakon keresztül számos — sokszor ókori szerzőktől származó példával világítja meg és oszlatja el a korábbi fogalmi zavart.” Ennek ellenére úgy gondoljuk: a beszédettek dolga nem elsősorban a szövegszerkesztés tárgyköréhez kapcsolandó, jobban húz a szövegpragmatikához. John Langshaw Austin nevezetes előadásai — *How to Do Things with Words*, magyarul: *Tetten ért szavak.* Budapest, 1990. — voltaképp azt vizsgálták annak idején új szempontok alapján, hogy miként használjuk föl a nyelvet valamilyen valóságos vagy éppenséggel elképzelt helyzetben. Némely megnyilatkozás tett értékű (*A kiállítást megnyitom*), ami jól igazolja e jelenségnek a pragmatikai voltát.

Külön részt szentel a szerző a szöveg és a cím viszonyának (87—108). Amiképpen az egész munkában, ebben a részében is átfogó kép rajzolódik ki a régebbi és az újabb idetartozó vizsgálatoknak a számbavételével és értékelésével, illetőleg néhány lehetőség felvillantásával. Egyébként ez a módszere az egész monográfiának is (l. 344).

Mindezek után a szöveg szintaktikai szintje (109—138), a szöveg szemantikai szintje (138—165) és a szöveg pragmatikai szintje (165—194) kap bemutatást. Ezek után *A szöveg témája, az aktuális és a tematikus tagolódás* című rész következik (195—220). Némi hiányérzetet kelt, hogy a tartomelemzésről a szöveg témájának, illetőleg a válogatásnak, a kihagyásnak és a kivonatolásnak a taglalása mellett még érintőlegesen sincsen szó. Ami pedig az aktuális tagolás bemutatását illeti, erről szívesebben olvasnánk a könyvben a szöveg szemantikai viszonyait elemző részben, hiszen — mint Elekfi László kutatásaira hivatkozva Balázs maga írja — bizonyos mondatfajták, -formák az aktuális tagolás tekintetében „(...) bár külsőleg csupán formai sajátságoknak látszanak, valójában inkább a szöveg tartalmi elemeihez számíthatók” (220). — Balázs János könyve — rámutatott erre már Szabó Zoltán: *Nyr.* CIX. 1985. 373 — nem elsősorban a fiatal, változó, gazdagodó új diszciplína, a szövegtan, inkább a szöveg bemutatása, innen van, hogy könyve fölépítése, szerkezete némely helyen vitatható (vö. Szabó i. h.).

A könyv második része: *A szövegszerkezeti modellek mint szuperstruktúrák. Aversszövegek struktúrája* című fejezettel kezdődik (221—244). „Minden nyelvi közlés s így minden szöveg is valamely típusba sorolható” — mondja Balázs. „Feltétlenül tudnunk kell, mi az, amit hallunk: üdvözlés, kérés, felszólítás, tanács, fenyegetés-e, vagy határozat, ítélet stb.” — teszi hozzá (222). Mindenféle szövegnek megvan a maga struktúrája, ezt nevezi Balázs János szuperstruktúrának, amely globális jellegű. „Ezért olyan sémáknak vagy modelleknek tekinthetők, amelyekhez szerkezeti-
leg az illető szöveg idomul. (...) Valamely írásművet tehát nem annak alapján nevezünk levélnek, regénynek vagy drámának, amiről szólnak, hanem megszerkesztettségük módja és formája alapján” (223). A szuperstruktúrák elméleti jelentőségéről Szabó Zoltán az említett helyen már kifejtette véleményét, vázolta a Balázs nézeteiből fakadó lehetséges következményeket. Ezek egyikének mondja, hogy a szöveg nemcsak parole-jelenség, hanem a nyelvi rendszer része, annak egy rétege, tehát langue-jelenség is. A másik következmény Szabó fölfogásában az, hogy a szuperstruktúra a szövegtipológia alapja, kiindulópontja (i. h. 374). — Mindehhez talán hozzáfűzhetjük, hogy amiként „Műfajonként különböző a nyelv, még írástudatlan népek költői alkotásaiban is” (Mészöly Gedeon, *ÓMSz.* 254), úgy bizonyos jelhasznalatok és szókapcsolatok is rendelkeznek ún. műfaji jelentéssel (l. Károly Sándor: *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, 1970: 91—93). Ha a szuperstruktúrákat — ahogy Balázs teszi — bizonyos, már az antik világban leírt műveletekre vezetjük vissza (l. szillogisztikus rendszerek Arisztotelésznél), ha az érvelés és a szónoki beszéd szerkezete is szuperstruktúra (245—273), ha az oklevél és a levél szerkezete is az (273—323), végül: ha az elbeszélő szöveg szerkezete ugyancsak ennek tartható (323—340), akkor valóban bizonyos stílustipológia bontakozik ki Balázs János nézeteiből, amely tipológia a szövegre nézve bizonyos műfaji kötöttséget jelez a langue-ban (jóllehet a megvalósulásban a jelenség parole).

Csaknem szükségtelen a könyv egyik erényét említenünk, azt tudniillik, hogy a szerző lépten-nyomon az antik retorika és poétika, továbbá a középkori ars dictandik és ars praedicandik biztos talaján állva jut el a szöveg (és a szövegtan) számos problémájához, ugyanis ezt az erényt már méltatta Szabó Zoltán ismertetése. A könyv eme tulajdonsága mégis szóba hozandó, hiszen ezáltal válik Balázs János munkája alapvető művé, olyanná, amely a benne foglaltakon túli, újabb szövegtani vizsgálatokhoz is segítséget nyújt. A gyors halál ennek megélésétől azonban elragadta a budapesti professzort, akinek életéről és munkásságáról immár a tudománytörténet ad számot (l. B. Büky: *János Balázs 1914—1989. Ural-Altäische Jahrbücher Ural-Altai Yearbook* 62. 1990. 117—9).

Büky László

Irodalom

- Szabó Zoltán, *Nyr.* 109. (1985.) 3. 372—375.
Békési Imre, *Világ és Nyelv* 1986/2. 13.
Büky Béla, *MNy.* LXXXIV. (1988.) 1: 88—90.

SZENDE TAMÁS: MEGÉRTHETJÜK-E EGYMÁST? KORUNK KOMMUNIKÁCIÓS ZAVARAI

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1987. 302 p.

Mik a nyelvi közlés sikerének feltételei? A nyelvi érintkezésben álló emberek megfelelően használják-e a nyelvet ahhoz, hogy megértsék egymást? A nyelv teoretikus értelemben vett hasznavehetőségéből kiindulva a kötet azt vizsgálja, hogy a beszédpartnerek mit, miért és hogyan tévesztenek a közlési szituációban. A tárgykör határait szűkebbre vonva: a könyv a kommunikációs zavarokat, az ezekkel egybeeső nyelvhasználati vétségeket veszi számba, a közlés hibáinak egyedi és társadalmi forrásait, hatásaikat, felszámolásuk esélyeit. Módszerében két szélső pólus felől közelít a témához: kiterjedt szakirodalomra való hivatkozással világít rá az elméleti összefüggésekre (1—5. fejezet); tényszerű adatokat szolgáltat a „Korunk kommunikációs zavarai” konferencia anyagával (6. Függelék).

Hajszálrepedések egy rendszerben. Tények, érzelmek...

A köznapi beszéd folyamatában érzékelhető nyelvi változások legközvetlenebbül az artikulációs különbözőségekből nyilvánulnak meg. Bár a normától eltérő kiejtésbeli módosítások fenntartják a közlés ökonómiáját, de esélyt is adnak arra, hogy akadályozzák a megértést. A magyar nyelv hangzási állapotában bekövetkező változások típusait tételesen felsorolva (a hangrendszer időtartamviszonyaitól a beszédtempón át a hanglejtésformáig) megállapítható, hogy mindezek nem teszik lehetetlenné a megértést. Azonban a grammatikai rendszer elemei közötti nem megfelelő választások, „szabálytalan” alakulatok már korlátozhatják a közlés eredményességét: a tényállásleírások esetlegessé, pontatlanná válnak. Többek között az *ami/amely* vonatkozó névmások, az *a/az/egy* névelő nélküli szóalakok, az *alanyi/tárgyas igeragozás* ingadozó használatával logikailag átszerkesztődhetnek az állítások: a specifikus jelölő szerep csorbát szenved, az általános kerül előtérbe; az igei perifrázisok (körülírások) és a melléknévi igeneves névszói állítmányok személytelenné teszik a közlést. E tendenciák megjelenését, okait, terjedését vizsgálva az izoláció (elszigetelés) néhány, nyelven kívüli mozzanatát érhetjük tetten.

Az izolációt közvetlen bizonyító *dologiasítás*, tárgyasítás elterjedése a dinamikus-aspektusok háttérbe szorításával azt a szemléleti, gondolkodásbeli átszerkesztést példázza, amely a közlést a vizualitáshoz, az érzéki úton megközelíthetőhöz hozza közelebb, a megértve feldolgozandó helyett. A jelenség másik megnyilvánulási formája a túlzott mértékű *általánosítás*, amelyben a közlés címzettje lehetséges „olvasatokkal” vonatkoztatja a tartalmat a közlés tárgyára — a torzulás esélyével. S harmadszorra a *személytelenítés* mint elszigetelő mozzanat megcsonkíthatja a közleményt, ha a tényállás önmagára korlátozva abszolúttá, kapcsolat nélkülivé válik.

A vázolt tendenciák — hiányosságai ellenére — elsősorban nem a nyelvi rendszer; hanem a nyelvhasználat problémakörébe tartoznak; hatnak a személyközi kapcsolatokra, s ezzel interdiszciplináris összefüggésekre irányítják a figyelmet.

Az egyik legkevésbé ismert, feltáratlan terület az érzelem nyelvi kifejezéseinek,

szerepének megítélése a közlésben. Több vonatkozó kutatás mélyreható, történetileg is igazolt koncepcióját felhasználva, a szerző megállapítja, hogy a nyelvi változásokban a fokozódó absztrakció, a nagy hatású intellektualizálódási folyamat leszűkíti az érzelmek kifejezésének lehetőségeit. De nem a nyelv a felelős elsősorban érzelmi világunk elszegényedéséért. Sokkal inkább a társadalmi-szocializációs és ezekkel összefüggő individuális lélektani okok: a hospitalizálódás, az akceleráció, a szorongás, az ingerekkel való túlhalmozás, a neurózis stb. Az érzelmek kifejezés elhalkulása a nyelv jelenségszintjein a beszéddallam, a hanglejtések egysíkú formáiban, a monoton, ritmustalan, gyors beszédtempóban nyilvánul meg, illetve a képszerűség sorvadásában, a metaforikus szóhasználat eltűnésében. Mindezek egyenes következménye, hogy a kapcsolatteremtés képessége csökken, így a sikeres interakciónak kevesebb esélye marad.

Kimondható-e a világ?

Mit jelent a közlés eredményessége? Alkalmas-e a nyelv a kielégítő tartalom közvetítésére?

A kérdések megválaszolásához tanácsos elidőzni a nyelvtudomány XX. századi fejlődéstörténetének néhány állomásán. A nyelvészeti pragmatika koncepciói új típusú közlésmodell képzésének igényével léptek fel: a beszélő, a hallgató; ami elhangzik; ez utóbbinak nyílt és közvetett tartalma; a nyelvi viselkedés céltételező természete; az előfeltevések, háttértartalmak; az interakció általános szabályai, a szövegnyelvészet vizsgálódásai mind megerősítik a kérdésfeltevést, hogy minek és hogyan kell történnie ahhoz, hogy a közlés sikeres legyen.

Az adott kommunikációs helyzetnek megfelelő, egyedi stratégiákkal szerveződő szövegalkotás tényezőinek összefüggései felvetik a nyelvi szerkezetek és a valódi világ viszonyának kérdéseit, és a nyelvi kifejezés lehetőségeinek határait irányítják a figyelem középpontjába. A nyelvi determinizmus kritikáján túl a *nyelvi közlés értelmének*, jelentésének pontosságáról szóló filozófiai megközelítésen érdemes elgondolkodni.

A nyelvrendszer és a nyelvhasználat elkülönítésével világossá válik, hogy a világ valamennyi ténye és összefüggése utolérhető nyelvi úton: a nyelv abszolút nyitottsága és bővíthetősége által. Így ahhoz a megállapításhoz jutunk el, hogy a *megértést* zavaró tényezők nem nyelvi korlátokból fakadnak.

A nyelvcsatolás folyamatában a konvencionális nyelvi jelek az egyedi tapasztalatok közegén áthatolva válnak kifejező eszközzé. A közlés egyéni és társadalmi rögzítettségének viszonyában a közleménynek olyan tartalmi mozzanatait kell tehát keresni, amelyek a jelkészletből való aktuális választás *módjára* vonatkoznak. Az egyéni és a szociális irányítottság arányeltolódásai a hírérték fokozatait, vagy redundanciát, vagy többértelműséget stb. hozhatnak létre. A közlés eredményességének feltételrendszere többváltozós függvényhez hasonlítható: a szorosabb értelemben vett tartalmi mozzanatok, a közlésfolyamatban részt vevők egymáshoz való viszonya, a kommunikációs szándékokkal kapcsolatos tények, a jelátvitel közvetlenségének körülményei és az újrászabályozási eljárások. Ha a fenti feltételek megvalósulnak, már csak a közlés technikai megvalósításának buktatóira kell gondolnunk.

Ahogy a közlés formálódik és lefolyik

A közlést a szerző egy rendszer működésfolyamatának fogja fel, amely adott pillanatban sajátos *állapottérben* (alterekben, síkokkal, vektorokkal) értelmezhető fogalmi úton. A mindennapi közlés gyakorlatában ez azt jelenti, hogy minden nyelvi eredményt az alkotó összetevők aktuális értékei (jelentéstani, szintaktikai stb.) *határozzák meg*. Az állapottér 3 kiemelt alterének (a kölcsönhatások, az idő, a közlemény aktuális érvényessége) leírásában a közléstényezők lehetséges értékeinek viszonylagos

sorozataival, tartományaival, működésével ismerkedhetünk meg. Az *eseményteret* pedig olyan nyelvi szempontból is összetevőket tartalmazó események alkotják, amelyekben más valószínűségi értékek rendelődnek. Pl. a közlés módosulásokon megy keresztül, a hírértékviszonyok megváltoznak.

A közlési esemény közvetíti a tartalmat. A szándékolt tartalom a közlemény leg-súlyosabb összetevője, amelynek a jelentés a központi eleme. A kommunikációs za-varok mélyebb megismeréséhez a jel/jeltárgy/jelentés néhány összefüggésére is szükség van. Pl. az aktuális jelentésre, amelynek viszonyyszerűségében a jel a jeltárgynak oly módon felel meg, hogy általános jellegét fenntartja. A jelentés kötetlensége és állan-dósága a szó vagy mondat konkrét eseteiben értelmet nyer, mely kötött és egyszeri. A vizsgált téma szempontjából lényeges még a szójelentés kölcsönviszonyainak (szótári, specifikus jelentés), a denotáció, s főleg a konnotáció jelenségének ismerete.

A kommunikációban nemcsak a szoros értelemben vett nyelvi tartalmak köz-vetítenek információt, hanem a hanglejtésen, beszédtempón túl a testmozgás (gesztus, mimika) és a térközsabályozás eseményei is. A közlés tartalmi összetevői termé-szetesen egyetlen közlemény egészen belül szervesen ötvöződnek, s csak elméletileg választhatók külön rétegekre: irány-, tényállás-, viszony- és céltartalmakra, s végül a nem verbális tartalmakra. Ezen eszköztár már alkalmas arra, hogy a mindennapi nyelvhasználat zavarait elemezni lehessen.

Túláltalánosítunk

A szerző e fejezetben tér át arra, hogy az elméleti áttekintésben foglaltakat a gyakorlatban is tetten érje. A *közléshiányról* szólva megállapítja, hogy ez akkor jön létre, ha a közlés eseményteréből bizonyos kommunikációs események kimaradnak. Fajtái: a hallgatás és elhallgatás. Ez utóbbi kényszerűségből fakad, és a közlési zava-rok alapkategóriájával, az általánossal való helyettesítéssel jellemezhető. Az *egy-irányú közlés* főbb jellemzői: a személytelen nyelvi szerkezetek használata, a közlőre vonatkozó információk részleges hiánya, alacsony informatív érték. A túláltalánosí-tás mozzanata az egyirányú közlésben a címzettek általánosítását jelenti. A *dimenzió-torzítás* („görbetükkör”) változatait a közléshelyzet, a közlő/közlőtárs egyedi ismeret-rendszere, a háttértartalmak, előfeltevések, az érzelmi minősítések zavarai hozhatják létre. Csorbát szenved a közlemény tárgymegjelölő pontosságának feltétele, az empá-tia kiegyenlítettlen, különbség van a közlő szándéka és a közlőtárs követőkészsége között stb. A *pozicionális befolyásoltságban* megbomlik a közléstárgy és a közlőtár-sak közötti természetes egyensúly, a kölcsönösség. Az így létrejött közlésben a háttér-tartalmakat jelentős részben előfeltevések alkotják. Formai jegyeikre leginkább jellemzők: az első személyhez kötöttség, az ad hoc definíciók alkalmazása, az álkö-vetkeztetések, az érzelmi töltésű elemek túlsúlya. A közlésben az általános helyette-síti a specifikus tényállásokat. A ráhatás (a túlzott érzékletességgel) ellentmondásossá teszi a közlemény érvényességét. A *hazugság* a téves állítás, a megtévesztés kommu-nikációs eseteiben legszembetűnőbb a társadalmi rétegtagozódással való összefüggés. Az iménti közlés a közlőtárs szempontjából eredménytelen, a hallgatót manipulálja. S végül a szövegtúltengés, kétféle értelemben is. Részben vonatkoztatható a közlő egyén bőbeszédűségére, részben a tömegkommunikációs eszközök által permanensen kínált felhalmozódó közlésmennyiségre. A mértéktelen szövegmennyiség nem tar-talmaz arányosan több információt, annál inkább redundanciát. E jelenségtípusban is megfigyelhető, hogy a túltermelt általános állítások tömege elnyomja a specifikus állításokat, a címzett egyéni szempontjai módosulhatnak, a manipuláció esélye megnő.

Képletesen szólva

A közlési típusoknak van néhány, egyedi jelentésekben megragadható változata. A *neologizmusok* megjelenésével a közlemény tartalmi mozzanatainak pontossága

hiányos marad. A *képes kifejezések* (trópusok) már eleve tartalmaznak helyettesítő elemet. A metaforikus szóhasználatnál a tényleírásban a közlőnek a közlés tárgyához való viszonyával cserélődik fel a tulajdonképpeni közölnivaló (obszcén szavak, eufemizmus). Az *affektív* jelentéstartalmú szavak önmagukban is megvalósíthatnak zavartípust, vagy halmozott alkalmazásuk zárt körülménnyé teszi a szöveget.

A kommunikációs zavarként értelmezett többértelműség oka bizonyos kifejezések jelentéstani többértelműsége. Zavar mindaddig nincs, ameddig a jelentések elkülönítését a közlő specifikussá teszi — a többértelműséget kizáró választással. A szerző a többértelműség elvben lehetséges két változatát különbözteti meg: a félreértést és a célzást. Összességében a túláltalánosítás tézise kiterjeszthető a közlésfolyamatra is (a nyilvános közléseket megfigyelve gyakori az általános alany használata, ritkul a személyes névmás stb.). Ez figyelhető meg a közhelyekben is, amelyek kialakulásuk módjában váltak kommunikációs zavarrá. A nyelvi események eleve korlátozódnak a közhelyekben, sztereotíp kötöttség tükrözi a valóság redukálását. Azt a közvetlen kommunikációs célt szolgálják, hogy kölcsönösen elfogadható végeredménnyel zárják az érintkezést. Ugyanakkor az ismeretek anyagát oly módon rögzítik, hogy a releváns információkat háttérbe szorítják.

S végül a nyelvhasználati szokások, a rétegnyelv és a zsargon jelleg jellemzőiről. A szerző megállapítja, hogy ez utóbbi a modern társadalmakban lehetőségessé vált társadalmi mobilitás laza formájával áll összefüggésben, a társadalmi pozíciónyerés és megtartás nyelvi formájává vált. Ebben kétféle jelentéscsere figyelhető meg: semleges, köznyelvi szót szakszóval helyettesít, illetve kisajátít fogalmakat a köznyelvi jelentésekből. A zsargon kommunikációs zavar volta szintén a túláltalánosításra vezethető vissza.

Korunk kommunikációs zavarai

A kötet utolsó fejezete összegyűjti az ugyanilyen címmel 1980-ban Budapesten megtartott konferencia előadásainak anyagát. Figyelemfelkeltésül néhány cím: „Nem tanulnak meg rendesen beszélni”, „Mert nincs szívük!”, „A lényegét nem mondják”.

E fejezettel nem az volt a szerző szándéka, hogy bizonyítékokat gyűjtsön elméleti megfontolásaihoz. Sokkal inkább az, hogy — a dokumentumértéken túl — összefogja a távolabbra tekintő elemzéseket, amelyek azt igazolják, hogy a nyelvhasználat kérdéseire csak interdiszciplináris megközelítéssel tudunk kielégítő választ adni.

Vidra Klára

Irodalom

Bencze Lóránt, *Nyr.* 111. (1987.) 3. 366—369.

Egy tudományterület mélyebb megismerését hitelesítheti a keretein belül végzett sokrétű pozitív eredményű kísérlet, elemzés, a számbajövő újabb kérdésre megtalált válasz, de megnyugtatóan többek között a kitekintés, azaz a téma „fölkészletben” való vizsgálata viszi tovább a kutatást. Más formában manifesztálódik ez a reál és másképpen a humán tudományokban. Nem véletlen, hogy az előbbi egzakt módszereit gyakran alkalmazzák az utóbbiak objektívabb megismerésére, és igen tanulságos egy-egy sajátos humán szakterületen belül megfelelő relációk konfrontációja abból a célból, hogy általa új dimenziókat kapjon a vizsgálandó tudományág.

Szabó Zoltán igen egyszerűen, világosan vezeti be közlendőjét; megállapítja, hogy a szövegnyelvészet új és ma egészen divatos tudomány, a szövegek vizsgálatának általános tudománya. Az interdiszciplináris szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának a vizsgálata a szándéka, elsősorban annak feltárása, hogy miben segíti a szövegnyelvészet a stilisztikát. Könyvről Danyi Magdolna írt tartalmas recenziót, tett summás, idézendő megállapítást: „(...) ez a kötet egyfajta szintézis, módszeres újragondolása a világban folyó szövegnyelvészeti és szövegelméleti valamint stilisztikai kutatások szerinte legjelentősebbnek ítélt tapasztalatainak, tudományos eredményeinek és hipotéziseinek, azzal a hangsúlyozott célkitűzéssel, hogy a magyar nyelvű stilisztikai kutatás szövegnyelvészeti, szövegelméleti megalapozásának a szükségességére figyelmeztessen, s rámutasson azokra a konkrét elméleti és módszertani szempontokra, melyek a stilisztikai tanulmányokat interdiszciplináris kutatási tevékenységként koncipálva az irodalmi szövegekről és az irodalmi szövegek stílusáról való tudományos hitelű gondolkodásunkat segítik (...)”.

A szisztematikusan felépített kötet a következő gondolatkörök (fejezetek) elemzését, bemutatását, analizálását, szintetizálását vállalja.

1. Bevezetés: a szövegnyelvészet

Szabó Zoltán igen fontos áttekintéssel a szövegnyelvészeti kutatások eddigi eredményeinek felvázolásával indítja könyvét. A téma szakirodalmának sokoldalú ismerőjeként mutatkozik be — ezt egyéb fejezetekben és a kötet végén számba vett szakirodalom is bizonyítja —, de világosan kitűnik az a szándéka, hogy tárgyilagosan saját gondolatmenetének megfelelően tegyen összehasonlításokat, ragadjon ki lényeges és állítson félre elemzése szempontjából lényegtelenebb megállapításokat.

A szövegnyelvészeti kérdéskörök legfontosabbjait sorolja, elemzi: jelesül a szövegnyelvészet ágait; ezen belül a szövegfonetika, szöveggrammatika, szövegpragmatika és a tartalom vizsgálata kap helyet. Külön esik szó a szövegnyelvészet interdiszciplináris jellegéről, kialakulásáról, fejlődésének variánsairól. Alapvető a szöveg fogalmának, pontos definíciójának feltérképezése, az eddigi kutatások alapján való

egybevetése. Ezt a szövegkohézió, a szöveg rétegei, kontextusai című részfejezet követi.

A szövegelméleti kérdéskörök számbavétele azt célozza, hogy a stilisztikában való felhasználáshoz biztos, hiteles alapot nyújtson. Lényegesek ezért azok a konklúziók, amelyekben a szerző hiányérzetét is feltárja: „A szövegnyelvészetben egészen szembeötlő az, hogy a látszat, a sok dicsérendő törekvés ellenére (...) sok minden tisztázatlan még, igen-igen nagy a tarkaság, nincs egy viszonylagos egység (...) legalább területének körülhatárolásában” (26). „Országok, sőt egy-egy országon belül is egyetemek és kutatóközpontok szerint elkülöníthető változatai vannak eltérő eredményekkel, más célokkal és nagymértékben különböző fogalmi rendszerrel és terminológiával” (33).

Hiányolja a szövegnyelvészet alapfogalmának, a szövegnek egységes értelmezését. A hagyományos grammatika és a generatív szemlélet különbözőségéből adódóan a szöveg alkotóelemei és a szövegfajták rendje is eltérő. A kohézió, koherencia, konnexitás elméleti kérdéseit a stilisztika szempontjait alapul véve szemléli, és csak részben mutatja be; így az elmélet egyoldalú, nem ad teljes képet a biztosabb lábon álló alap kutatásról.

A sok pozitív megállapítás a szövegnyelvészet létjogosultságát, elfogadását, elméleti, módszertani megismerését segíti — sőt egyes megállapításai további kutatásra inspirálják a szövegnyelvészet iránt érdeklődőket.

2. A kérdés felvetése: a szövegnyelvészet és stilisztika kapcsolata

Áthidaló, összekötő fejezet, a kapcsolat jellegéről, a stilisztika és a stílus mint a vizsgálat tárgya kerül szóba.

Szabó Zoltán hangsúlyozza, hogy a stilisztika és szövegnyelvészet kapcsolata az interdiszciplináris jellegből természetesen következik. Mindkettő számára közös utalási tárgy a szöveg. A szövegnyelvészetet mint a szövegvizsgálat általános elméletét a szövegek általános, mindenfajta szövegben meglevő sajátosságai érdeklik, a stilisztika viszont csak a maga sajátos szempontjából valamit mondó szövegek stílári sajátosságaival foglalkozik. A szövegnyelvészet biztosítja az általános elméletet és módszert. Ebből következik, hogy a szövegnyelvészet a stilisztikai kutatásoknak csak olyan eredményeit ismerheti el, amelyek szempontjainak megfelelnek, amelyek összhangban vannak általános érvényű tételeivel. A stilisztika viszont a többi szöveg-tudományhoz hasonlóan nemcsak hasznosítja, hanem kipróbálja az egyes szöveg-elméletek alkalmazhatóságát.

A szövegnyelvészet segítheti a stilisztikát: a) a stilisztika elméleti alapjainak tisztázásában és b) a tényleges kutatásokban, a stílusjelenségek leírásában. A b) változathoz Szabó Zoltán egy keretet, tárgyalási alapot alakít ki, amelyet egy táblázatban így összegez:

A szöveg szintjei	A stilisztika tárgya	A stilisztika ágai
a szöveg alkotóelemei	stílári értékű nyelvi elemek	stilisztikai minősítés
szöveg	egyedi közlemények stílusa	stilisztikai elemzés
szöveg feletti szint	stilustípusok	stilustipológia

A stilisztika alapkategóriájának, a stílus fogalmának az értelmezését is nagyfokú tarkaság jellemzi. Mindezek tisztázása után két elvi kérdést tart lényegesnek a szerző, mindkettő a stilisztika és szövegnyelvészet kapcsolatával függ össze: a szövegnyelvészet és a stilisztika is mind a *langue*, mind a *parole* szférájába beletartozik. A stilisztika önálló, de nem független tudomány — a nem teljes függetlenség elismerésével tárgyalhatunk interdiszciplináris kérdésekről —, és ilyen aspektusból vizsgálhatjuk a kölcsönös összefüggést.

3. *A teoretikus szövegnyelvészet: a stilisztika elméleti alapjai*

A stilisztika és a stílus megítélése, általános jellegű felfogások számbavétele; szöveggrammatikai, -szemantikai, -pragmatikai értelmezések majd következtetések, előrejelzések alkotják a fejezetet.

Szabó Zoltán „keresi azokat a szövegelméletből meríthető szempontokat, melyek a stilisztikát is megalapozhatják. Vallja, hogy a stilisztikai elemzéseknek is elég kell tenniök azoknak az általános tudományelméleti premisszáknak, melyekből a szövegelméletek megalkotói kiindulnak. Így biztosítani kell:

- a cél, a tárgy, a módszer és az elmélet egységét;
- az explicit jelleget;
- az általános érvényűséget;
- az alkalmazhatóságot és
- az egzaktaságot.” (Danyi Magdolna: Híd i. m.)

A szövegelméletek közül a pragmatikai jellegűeknek van a legtöbb érintkezési pontjuk a stilisztikával, melynek tulajdonképpeni alapja egy pragmatikai szövegelmélet. A stílusfogalom meghatározásában a szövegpragmatikai szakirodalomban meglehetősen általános az a felfogás, hogy a stílust kölcsönös viszonyok kapcsolják össze a külső kontextusokkal, helyzetekkel. (L. Sz. Z. 71.)

Szabó Zoltán előrejelzése, hogy egy teljesen átfogó, minden részletében kidolgozott szövegelméleti megalapozottságú stíluselméletet még nem lehet megalkotni. Helyesebb egy részleges elmélettel indulni. Ez a részleges stíluselmélet a stilisztika három ága közül csak a stilisztikai elemzésre vonatkozik, ezt így lehetne megnevezni: a stilisztikai elemzés szövegnyelvészeti eredetű elmélet. Az elemzés modelljét külön tárgyalja, elkülöníti a stilisztika másik két ágától (a minősítéstől és tipológiától), és így a két ág szövegnyelvészeti megközelítése eredményesebb lehet.

4. *A szöveg alkotóelemei: a stilisztikai minősítés*

A szövegszintű stílusformák; Az alsóbb szintű stílusesszék; Szójelentések, szóképek; Vizsgálati műveletek című témaköröket sorolja Szabó Zoltán e fejezetbe.

A különböző nyelvi elemekből alakult stílusesszék szövegnyelvészeti szempontból a szöveg stilisztikailag releváns alkotóelemei. A szerző elkülöníti a szövegnyelvészetnek a stilisztikai minősítésekben játszott szerepét aszerint, hogy

- a mondatnál nagyobb szövegszintű egységek (pl. bekezdés)
- mondat szintű és annál kisebb (tehát hangtani, szótani, általában a mondaton belül funkcionáló) egységek.

A szövegszintű egységek stilisztikai minősítéséhez a szövegnyelvészet a természetes keret, a hierarchikus szintjüknek megfelelő vizsgálati alapot biztosítja. Vizsgáltuk a szintjüknél alacsonyabb mondattani alapon nem oldható meg. Jellegük, nagyságuk a számukra szűk mondatperspektívában nem fér el.

A szövegszintnél alacsonyabb rangúnak tekinthetjük a hangtani, szótani és mondattani eszközöket. Ezek stilisztikai minősítését sem lehet szövegnyelvészeti szempontok érvényesítése nélkül elvégezni, tehát nem elég a kérdéses jelenség szintjének megfelelő minősítése, hanem stiláris lényegüket a magasabb szintű, a valamennyiüket átfogó szövegegész szempontjából is néznünk kell. Minden alkotóelemére hat a szövegegész jelentése vagy szerkezeti formája. A szövegjelentés gazdagítja, árnyalja a szavak jelentését. A szóképek létrejöttében nem a név átvitele a legfontosabb mozzanat, hanem a kontextuális átcsapás. Pl. A szöveg időszerkezete mint az egyik szövegszervezési elv fontos a szöveg jelentéssel bíró alkotóelemeinek elrendezésében, egymásutániségük alakításában. A továbbított és felfogott információk áramlásának ideje stílushatások forrása is lehet.

5. A szöveg és stílus kapcsolata: a stilisztikai elemzés

E fejezetben a szövegelmélet és stilisztika, a szöveg és stílus kapcsolódik össze, azaz a szövegelméleti kategóriák segítségével a stíluselemzés kategóriái is kirajzolódnak. A szerző logikus felépítésű rendszere alapján a valóságban meglévő logikai rend feltárásának vagyunk olvasó tanúi.

A stilisztikai elemzés egy szövegnyelvészeti elmélete; A szöveg és a stílus kapcsolata; Az elemzés elvei; A globalitás és a szövegszervező elv; A szövegszervező elv és a szövegkohézió; A stíluskohézió; A rétegek és a kontextusok; Az összehasonlítás, történetiség, a szövegleírások, az elbeszélésszövegek és a képvers kerül a szerző megítéléséből következően együvé.

Az elemzés kérdéskörét a szépirodalmi mű stilisztikai vizsgálatára vonatkoztatja a szerző. Meglátása, hogy amilyen mértékben fejlődött a szövegnyelvészet, gazdagodott elmélete és módszertana, javult szövegleírási technikája, olyan mértékben vált lehetővé a stilisztikai elemzés javítása, korszerűsítése. Más produktív forrásokhoz viszonyítva a szerző azért tartja jelentősnek a szövegnyelvészetet, mert magába olvasztotta az újabb elméletek (strukturális, szemiotika, generatív grammatika stb.) eredményeit, és így gazdag kelléktárából többet tud kölcsönadni, mint más kevésbé nyitott, kevésbé integráló elmélet. Szövegnyelvészeti forrásokból a stilisztikai elemzésnek egy elméletét fejleszti ki a szerző.

A stilisztikai elemzés a szövegegészhez és nem az alkotóelemeihez, sem a szöveg feletti kategóriákhoz kötött stilisztikai vizsgálat.

Elméletének lényege az elemzés tárgya, a szöveg és a stílus fogalma, a kettő közötti kapcsolat. Az elméletet, az elemzés módszerét a két fogalom kapcsolatának tartalmából vezeti le. Így biztosítható a cél, a tárgy, a módszer és az elmélet egysége. Az explicit jelleg jelenvalóságát — mint lényeges szempontot — említi a szerző — a magyarázat, indoklás végig ellenőrizhető. (E gondolatkör más-más megvilágításban többször ismétlődik.)

Releváns tulajdonságnak tartja, hogy a szöveg és stílusa egységes egész, globális struktúra. Ebből következik, hogy az elemző első lépésként „(...) nem a szöveg, a stílus részleteivel, alkotóelemeivel, hanem az egységes egészet jelentő globális struktúrájukkal foglalkozik. Az elemzési technikának tehát nem a szegmentálás, a darabolás a lényege, hanem az egészre való összpontosítás.” Ez globális elemzés (i. m. 100). Az elemzés tehát deduktív jellegű vizsgálat — és első mozzanata a szervező elv megállapítása. A megállapított szervező elvhez való ragaszkodás fontos követelmény. A szövegszervező elvet nem az alkotó, hanem a befogadó, az elemző részéről szemléljük, azaz hogyan ragadható meg az irodalmi mű a szövegszervező elv segítségével.

További észrevételek, hogy a globális elemzés számára a szövegkohézió bevonása is produktív lehet, de csakis a globális és nem a lineáris kohézió jöhet számításba. Szakirodalomra hivatkozva (Mayenowa: 1971.) megállapítja, hogy a kohézió alapja egy integráló erejű mondat. Ezt fókusz jellegűnek kell tekintenünk, amibe egy szöveg különböző alkotóelemei bele vannak sűrítve. Ha az nincs meg a műben, akkor az elemző mesterségesen alkot ilyen jellegű és funkciójú mondatot.

A stíluskohézió — vallja a szerző — nem más, mint az irodalmi mű stílusát alkotó elemek összetartó ereje.

A szöveg szerves összetettség. Az alkotóelemek csoportjai szerint elkülöníthető rétegei (szintjei, komponensei, struktúrái) vannak. Három réteg elkülönítése (hivatkozik Petőfire) látszik célravezetőnek: — a tartalom; — az ezt kifejtő közeg; — a kifejtés, közlés, megjelenítés nyelvi formája a maga közlő, kifejező funkciójával. E három réteg az elemzés három fázisát jelenti. Mindegyik réteg a maga tartalmával, jellegével belső kontextus (ami benne van a szövegben, amit csak onnan tudhatunk meg). A külső kontextus az elemzett szövegen kívüli forrásokból ismerhető meg (l. életrajz, társadalomtörténet stb.). Szövegnyelvészeti szempontból a külső forrás intertextuális jellegű.

A szövegelméletekből, a szöveg és a stílus kapcsolatából levonható elemzési elvek a stilisztikai elemzés elméletének adekvát és szerves részletei. Mindezeket kiegészíti a szerző pl. az összehasonlítás, az irodalmi mű egyedítése céljából a történetiség lehetőségei, a szövegleírások néhány elve és technikájának a bemutatásával. Jelentős a szövegleírás és az elbeszélésszövegek (narrációk) szövegtani stilisztikai párhuzamának konzekvens összehasonlító végigtekintése, azzal a konklúzióval, hogy a szövegnyelvészetből fakadó elbeszéléseleméletek a stilisztika számára produktívak lehetnek, és nagymértékben javítják a prózaművek elemzési technikáját, ami még a közelmúltban is meglehetősen el volt hanyagolva.

Szól a képvers elemzési módszeréről: a szövegalkotás sajátos formájáról. A képvers kettős, vegyes közlemény. Rajz, kép, szöveg sajátos kombinációja, mely jórészt szemantikai, szintaktikai jellegű stilisztikai, szövegnyelvészeti kérdést vet fel. Egy vizuális szövegtudományra is szükség van — ha ezeket a típusú szövegeket (képvers) elméletileg is megalapozva, jól akarjuk értelmezni.

6. *A szöveg feletti szint: a stílustipológia*

A stilisztika egyik ága, a stílustipológia fejezetcím: Az egyéni stílus; A szövegnyelvészet és a stílustípusok vizsgálata; A szövegtipológia; Egy stílustipológiai kísérlet; A szakág távlatai című részfejezeteket foglalja magában.

A stílustípus szövegnyelvészeti megfelelője a szövegtípus; nem egyedi, konkrét szövegek sajátossága, hanem szöveg feletti kategória.

Az egyéni stílust a korábbi felfogástól eltérően a vizsgált író kifejezőmódjára jellemző stílári sajátosságok megkülönböztető értékű struktúrájaként fogjuk fel. Az egyéni stílust az egyes művekben fellelhető, közös stílári sajátosságok összegének tekinthetjük, amelyekből az említett struktúra alakítható ki. Az egyéni struktúrának csak az része, ami minden művében előfordul.

A stílustipológia — melyet felvázolt a szerző saját megítélése szerint is — javításra, finomításra szorul. A legfontosabbnak tartja, hogy a tipológia egészét, valamint az egyes stílustípusokat struktúrává, rendszerre fejlesszük ki, mert egyik sem tekinthető több-kevesebb stílusváltozat pusztá halmazának. A stílustipológiában is ugyanaz a követelmény, mint a nyelvtipológiában: nem az állomány, hanem a rendszer az alapja.

A szerző véleménye, hogy a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése jelenleg a legkevésbé kifejtett stilisztikai vizsgálat. Megerősödésének lehetősége összefügg a stilisztika fejlődési távlatával: elképzelhető, hogy a jövő jellegzetes, uralkodó tudománytípusa a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése lesz (a múlté a nyelvi elemek stílusminősítése volt, a jelené a stilisztikai elemzés).

7. Összegzés

Szabó Zoltán tanulmányát 10 pontba foglalt összeggel zárja, melyben számba veszi, hogy miben segítheti a szövegnyelvészet a stilisztikát.

Néhány fontos, továbbfejlesztő megállapítása: „A stilisztikának az általános tudományelmélet szempontjából nem megfelelő elméleti alapjait javítja, (...) új forrásokat nyit számára, amelyekből egy új stíluselmélet is kialakítható.” (155.)

Megszünteti a stilisztika eddigi legfeltűnőbb egyoldalúságát, és az eddig eléggé elhanyagolt mondatstilisztika fejlesztésére hat kedvezően.

„Az eddig eléggé elszigetelő és atomisztikus, a részletek számbavételében kimerülő stilisztikai elemzés számára olyan elveket és technikát kínál fel, amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg, sőt az elemzés egy elmélete (...) is kialakítható szövegelméleti forrásból.” (156.)

„Lehetővé teszi a stilisztika számára az interdiszciplináris kapcsolatok kiépítését.” (156.)

Sok forrásból merítve fejlődhet a stilisztika, de jelenleg a leghasznosabbnak, legsokoldalúbbnak a szövegnyelvészet nyújtotta segítséget ítéli a szerző.

A kötet meghatározott művek stilisztikai elemzésével zárul. Rövid elméleti bevezetőben elemzési módszereit ismerteti, általános összegző megállapításokkal, megfigyelt „kulcsot” ad az elemzési szisztémához, aztán a választott alkotásokat a „szervező elvből” kiindulva részre szedi, majd összerakja: az irodalmi szöveg három rétegében. A mű külső kontextusaira is kitér, ezzel teszi mintegy komplexsége elemzését.

Az elemzett művek magyar írók alkotásai: Csokonai Vitéz Mihály: *Tartózkodó kérelem*; Ady Endre: *Párisban járt az Ősz*; József Attila: *Favágó*; *Nyár*; *Határ*; Mikszáth Kálmán: *A néhai bárány*; Bródy Sándor: *Az ezüst kecske*; Kosztolányi Dezső: *Fürdés*.

A kötet végén kiegészítésül igen hasznos belső bibliográfia található.

A szövegnyelvészet és a stilisztika kölcsönhatásának elemző, néha didaktikus bemutatásával kitekintésre, továbbgondolásra, új kombinációk megsejtetésére is módot ad a szerző. Szemlélete európai és magyar.

Rozgonyiné Molnár Emma

Irodalom

Danyi Magdolna, *Hid*. LIII. (1989.) 9. 1106—1109.

EGYETEMI FONETIKAI FÜZETEK

1. SZÉP SZÓVAL IGAZAT, 1988. 168 p., 2. TISZTA BESZÉD, 1989. 239 p.

Szerkeszti: BOLLA KÁLMÁN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest

Nyelvészeti folyóirataink, évkönyveink kórosan aritmiás megjelenését tapasztalva már önmagában véve az a tény is örvendetes, hogyha egy-egy új kiadványsorozat indulhat útjára. Bolla Kálmán, aki az MTA Nyelvtudományi Intézetének fonetikai részlegében is kitűnően megtalálta a lehetőségét a kutatási eredmények publikálásának (lásd a *Magyar Fonetikai Füzetek* kitűnő sorozatát), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Fonetikai Tanszékére kerülve gyorsan felismerte a helyzetből adódó feladatokat és lehetőségeket. A pedagógusjelöltek Kazinczyról elnevezett „Szép magyar beszéd” országos versenye 1988-ban már másfél évtizedes jubileumához érkezett el, egy-két kivétellel a Fonetikai Tanszék szervezésében. A versenyek tapasztalatainak számbavétele, az elméleti tanulságok levonása, de főleg a gyakorlati segítségnyújtás lehetőségeinek megkeresése egyszerre tudományos, gyakorlati, oktatási feladat nemcsak a tanszék oktatói számára, hanem mindazoknak, akik bármelyik egyetemen, főiskolán hallgatókat készítenek fel a versenyre, illetőleg versenyzőként indulni kívánnak. Beszédkultúránk rohamos romlását látva feltétlenül hasznosnak és szükségesnek kell tartanunk egy ilyen kiadványsorozatot, amely ha eljut a megcélzott pedagógusi és hallgatói rétegekhez, talán lassíthatja, megállíthatja, visszafordíthatja a romlás folyamatát.

Az *Egyetemi Fonetikai Füzetek* (a továbbiakban: EFF.) első száma saját címet és alcímet is feltüntet: *Szép szóval igazat* — Szakmai segédlet és útmutató a pedagógusjelöltek országos Kazinczy-versenyéhez. Bolla Kálmán *Nyitó szavak* című szerkesztői bevezetésében így fogalmazza meg a sorozat célját: „(...) semmi sem pótolhatja a beszédkutatás és a fonetika újabb eredményeinek a megismertetését, amit első kézből, maguktól a kutatóktól kell megkapniuk [a felkészülőknek és felkészítőknak]. E körülmény indított bennünket arra, hogy a tanszéki kiadványsorozatunkban évente egy füzetet szentelünk a szép magyar beszéd ügyéért tenni akarók munkájának segítésére, a felkészülés és a felkészítés hatékonyságának, minőségének a javítására.” (5).

Az EFF. első számát a kiejtési verseny másfél évtizedes történetével kapcsolatos megemlékezések vezetik be (5—45). Péchy Blanka, Bajkóné Révész Zsuzsa, Hercegi Károly, Erdei Iván felszólalásai mellett főleg Fodor Katalin tájékoztatója (19—26), illetőleg az események sajtóvisszhangjának bemutatása érdemel figyelmet (30—45).

Terjedelemre is, fontosságára nézve is leglényegesebb része a füzetnek a *Szövegek elemzéssel és szövegmagyarázattal* című előadás-sorozat (47—136). Általános bevezetésként e részt Deme László *A szövegmondásról — és a szövegről* című írása nyitja. Figyelmeztet rá, hogy a versenyzőnek ismernie kell a szöveg természetét általában, mert csak így tudja kiválasztani a meghangosítandó szövegrészt kvázi szövegegész-ként. Mindig a mondanivaló egészét kell tolmácsolni a hangosítással is, hiszen „A hangoztatás törvényei (...) nem grammatikaiak, hanem a kommunikációs kapcsolat, azon belül a közléshelyzet (a szituáció) s azon belül a szövegbeli összefüggések

(a kontextus) függvényében állók” (48). A tartalom elemzésének függvényében kell megterveznünk a hangerő, a hangmagasság és a tempó szintjeit és váltásait is. Konkrét példán is bemutatja, hogyan törekszik az újdonságot hordozó beszéddarab a közlésfolyamat ballisztikus görbéjének csúcsára akár a mondategységben, akár a bekezdésben, akár az ennél nagyobb szöveg(rész)ben, részgörbék ívein építve a nagyobb egész ívét. Gondolatmenetének végén joggal figyelmeztet rá: ezek az ismeretek a magyartanár minden órán gyakorlandó műbemutatása szempontjából is elengedhetetlenek, így a versenyre készülés a pályára készülés része.

A kötet első szövegelemzése Bolla Kálmáné, aki egy Apáczai Csere Jánostól vett szövegrészletet (Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...) vizsgál eszközfonetikai mérések alapján. A 130 másodperces, 61 szakaszra tagolt szöveget a három hangfekvés sávra írt dallammenetekkel mutatja be. Így különösebb hozzáértés nélkül is követni lehet a dallam és a szünetek alakulását. Kevesbé tudjuk a táblázatokat interpretálni, jó lett volna ezek tipikus és kirívó elemeit külön is az olvasók figyelmébe ajánlani. Kár, hogy azt sem tudjuk meg, hogy hibátlanak, normatívnak tekinti-e a szerző a bemutatott szövegprodukción. Nehéz normatívnak elfogadni például azt, hogy a 8–16. szakaszokban, ahol nyolcszor indul „majd” elemmel a szakasz, a szünetek hosszúsága 120 és 740 ms közt váltakozik, sőt három esetben egyáltalán nincs mérhető szünet (8., 9., 11., 14. szakaszhatár). Nehezen elfogadhatónak látszik a 19., 24., 30., 33., 44., 51., 58., 59. szakasz szünet nélküli záródása is, ugyanakkor indokolatlan szünet látszik a 23. és 61. szakasz előtt. Tudjuk, persze, hogy a szünet kompenzálódhatik más, konkomitáns tényezővel, mint a nyomaték, zenei magasság stb., mégis jó lett volna legalább egy-két hibásnak látszó ponthoz kiegészítő megjegyzéseket fűzni. Az ilyen mérésekre feltétlenül szükség van, de még többet kell segíteni az olvasóknak a mérések értelmezésében.

Elekfi László egy Bárczi Gézától származó szövegrészlet elemzését adja (A nyelvi eszmény. In: Nyelvművelésünk, 23–24). Kitűnő példát ad a szöveg tartalmi-logikai feldolgozására, utalva az abból adódó nyomatéki, dallam- és szünetmegoldásokra. Szemléltetésül bemutatja a szöveg feldolgozását is azzal a jelzésrendszerrel, amelyet a rádió „Beszélni nehéz” adásaihoz országszerte használnak az iskolai körök. Jól egészíti ezt ki a külön sávban közölt dallamjelzés, illetőleg a szünetfokozatok távolabb írással, a lassításnak pedig a betűritkítással való érzékeltetése. A nem könnyű szöveg értelmezésében, hangosításában szinte minden ponton egyet tudunk érteni a szerzővel (70–82).

Földi Éva szövegelemzése egy Csoóri Sándor szövegrészletet dolgoz fel a Bolla Kálmánéhoz hasonló módon: dallamábrázolással és táblázatokba foglalt mérések alapján (83–99). Elemzését, ábrázolását nehezebb követni, mivel a dallamvonal alá nem írja fel a szöveget, így állandó visszalapozásra kényszerít. Sajnos, ő sem nyilatkozik arról, hogy adatközlőjének produkcióját normatívnak kell-e tekintenünk: hibásnak nem jelzi egyik részletet sem. Jó lett volna, ha kifejti szakaszolásának szempontjait, mert némely szövegdarabnak egyetlen szakaszba sorolása a dallamvonalakat látva erősen kétségesnek látszik. Nehéz elképzelni, hogyan fér el egy szakaszban ez a szövegrész: „amelyen a gyerekhangra és a suhanchangra írt mondókáktól eljutott a világot magukba fogadó és átrendező mítoszi nagy versekig”. A dallamképet nézve akár három vagy négy szakasz kontúrjai is kirajzolhatóknak látszanak (91).

Gósy Mária egy Lotz Jánostól vett szövegrészletet vizsgál. Tanácsokat ad a hangosításra a szöveg elsajátítására, tartalmi megértésének módjára, globális megértésére. Ezután mondatról mondatra haladva mutat rá a tartalomhoz illő nyomatéki, dallam- és egyéb szövegépítési sajátosságok helyes alkalmazására.

Wacha Imre egy rövid, de nagyívű Pázmány Péter-szöveg elemzését vázolja fel.

Igaz, efféle archaikus szöveget ritkán kapnak a versenyzők, de egyetemi szinten képesnek kell lenniük ilyenek hangosítására is. Az elemzés a sok tagmondatból álló mondategységek tartalmi-logikai összefüggéseit mutatja be ábrázolás segítségével, majd — szintén a „Beszélni nehéz” jelzésrendszerének alkalmazásával — bemutatja a hangosított változatot. Felfogásával egy-két vitapont eltéréssel egyet tudunk érteni (105—114).

Deme László Pilinszky János Ismét a színházról című szövegrészletén a tökéletesen felépített szöveg jellemző sajátosságait mutatja be, amely „részszöveg” volta ellenére makroszerkezetében tisztán mutatja a bevezetés, tárgyalás-előkészítés, tárgyalás és befejezés ballisztikus görbéjét. A gondolati felépítés belső logikájának kibontására támaszkodhatik azután a hangosító munkája (115—122).

Molnár Ildikó elemzésének alapgondolata ismét a szöveggel való tartalmi megismerkedés, belső azonosulás, ami nélkül lehetetlen a tartalom hiteles tolmácsolása. Sütő András: Halhatatlan testőreink című munkájából vett részleten mutatja be a szöveg globális és részletes elemzésére épülő hangosítási feladatok mozzanatait (123—130).

A sorozatot záró elemzés ismét Elekfi László munkája, aki itt Zolnai Béla Visszapillantás című esszéjéből emel ki egy részletet. A megszámozott mondatok mindegyikének megformálásához fűz fontos tudnivalókat, míg végül a nagyobb gondolati egységek szerinti összetartozásokra mutat rá, utalva ezek egymáshoz kapcsolódásának kérdéseire (131—136).

A kötet harmadik részében *Szövegek gyakorlásra* címmel húsz változatos szövegrészlet olvasható Babbitól Weöres Sándorig, illetőleg időben a 18. század végétől napjainkig (137—167).

Kár, hogy ez a minden szempontból hasznos kiadvány mindössze 400 példányban jelent meg: így aligha fog eljutni az évenként ezreket kitevő hallgatósághoz, akik házi és országos kiejtési versenyre jelentkeznek. Meg kellene találni a módját, hogy főiskolai—egyetemi jegyzetként minden érdeklődő hozzájuthasson. Ha meg a hasonló középiskolai mozgalomra gondolunk, a Tankönyvkiadó akár könyv alakjában is kiadhatná. A szövegtan oktatásához minden szinten jól fel lehetne használni segédletként.

Az EFF. második kötete *Tiszta beszéd* címmel jelent meg 1989-ben. Első része visszatekintés az 1988-as versenyekre, és az ott megjelent oktatók számára rendezett szakmai program előadásait teszi közzé *Szimpozium a beszédészövegről* címmel (23—67). A második rész az 1989-es rendezvény ismertetése után a kísérő szakmai ülések anyagát közli *Szimpozium a magyar hangtan időszerű kérdéseiről* címmel (77—146). A folytatásban *A fonetika műhelyéből* főcím alatt Varga László: A magyar nyelv dallamprozodémái című tanulmányát adja közre (149—215), végül még rövid *Könyvszemle* rovatot is beiktat (217—238).

A beszédészövegről rendezett szimpózium anyagában Deme László rövid bevezetője után (A szövegszerkezet komplex vizsgálatához, 25—26) Balázs János tanulmányát olvashatjuk *A szöveg szemantikai szerkezete* címmel (27—33). A szöveg egységének legfőbb biztosítéka, a témaazonosság, amelyre a szóismétlések elkerülése céljából már a klasszikus retorikák számos fogást alakítottak ki (szinonimák, anaforák stb.). Ezek ismerete és alkalmazása a mai szövegalkotóktól sem lehet idegen.

Fábián Pál egy Babits-vers (Örökségem) elemzésével mutatja be, milyen jól érvényesül a szöveg szemantikai koherenciájának fenntartásában a tárgyi mezőben összetartozó dolgok megnevezése, illetőleg az azonos fogalomkörbe tartozó szókismételt felbukkanása, továbbá a két „fonál” egymásba sodródása (34—39).

Békési Imre *A szöveg szintaktikai szerkezete* című tanulmánya (40—47) már

nehezebb elméleti kérdést feszeget: a szerkezetek és a szövegszintek (=kommunikációs—pragmatikai, lexikai—szemantikai, grammatikai—szintaktikai, hangzási—vizuális) lehetséges viszonyát. Konkrét példán mutatja be, hogyan szólnak bele ezek a szintek a szöveg szerkezetének alakításába, hogyan kerül dominanciába valamelyik, s hogyan jutunk el a műfajok szerint érvényesülő szuperstruktúrákhoz, azok fő jellemzőihez. E gondolatok fontosságát az adja meg, hogy szövegnyelvészeti kiindulásból az irodalmi műfajok kérdéseihöz kell megtalálnunk az utat, nem feladva az egzakt eljárásmodokat.

Keszler Borbála — hozzászólva Békési Imre előadásához — kétségeit tette szóvá a szöveg grammatikai szerkezetével kapcsolatban, majd az úgynevezett bevezető vagy átvezető szavak szövegsszervező funkciójáról beszélt, kiemelve közülük is a témaadó, illetőleg közbevető jellegűeket, ezek változatos formáit is bemutatva, közlésbeli szerepükre is utalva (48—53).

Bolla Kálmán A beszédsszöveg fonetikai szerkezetéről szólva arra figyelmeztet, hogy a megnyilatkozások szemantikai tartalma és grammatikai megszerkesztettsége mellett nagyobb figyelmet kell fordítanunk a hangzási megjelenítés oldalára is. Felfogásából egy saját szövegmeghatározás is következik. Eszerint „A szöveg a beszédműnek a megnyilatkozásnál nagyobb tematikus egysége, amelynek rá jellemző szemantikai, grammatikai és fonetikai felépítése (megszerkesztettsége) van, s a beszédhelyzet függvényében nyeri el és tölti be közlő funkcióját” (55). A meghatározás jegyét elemezve külön is kitér a szövegfonetika hangszközeire (54—59).

A szimpóziu záróelőadásában Molnár Ildikó az 1987-es verseny szövegében talált hibákat és vélhető okait elemzi (60—66).

A magyar hangtan időszerű kérdéseiről szervezett szimpóziu z előadásainak egy része csak közvetve érintkezik a szövegtan kérdéseivel, így nem kívánunk kitérni rájuk. Csak megemlítjük, hogy például a Bolla Kálmán által felvetett problémák megvitatása igen kíváncsatos lenne az oly régen várt egyetemi leíró magyar hangtan megjelenése előtt (A magyar hangtan időszerű problémái, 79—97). Ugyanez mondható el Földi Éva hozzászólásáról is (Magánhangzó-nazalizáció, hosszú mássalhangzó vagy gemináta? 98—120), aki érveléséhez rendkívül szép szonagramokat mutat be.

Wacha Imre tanulmánya viszont egyszerre szövegtani, szociolingvisztikai és hangtani, mint ezt már címe is jelzi: A hangképzés kommunikatív szerepe a beszéd-folyamatban, különös tekintettel a nyelvi rétegződésre és az elhangzó beszéd stílus-szintjeire (121—139). Joggal utal arra a már-már zavaros kritériumhalmazra, amellyel a nyelvrtégeket elkülöníteni próbáló szakirodalom dolgozik (igényszint, területiség, foglalkozás, életkor, társadalmi rang, írásos vagy beszélt jelleg stb.). A történetileg kialakult változatoknak a szinkroniában kommunikatív funkciójuk van mind a kifejezés, mind a tájékoztatás, mind a befolyásolás szintjén (Demének Bühlerre visszamenő kategóriáit használva). E funkciókon belül „a tágabb értelemben vett intonációnak, a mondat- és szövegfonetikai eszközöknek hat-hét fontos funkciójuk van” (123). E kérdéseket nem annyira a nyelvészet, mint inkább a kommunikációkutatás szokta vizsgálni. Újszerűek és érdekesek a szerző fejtegetései arról, hogy a beszélők hangképzésének a normatívától való eltérései milyen kommunikatív és attitűd-információk hordozására alkalmasak. Az artikulációs mód egészének „zárt szájú” vagy „teli szájú” feszes vagy laza eltérései a normatívától másodlagos, de fontos információk hordozói, magatartásformák kifejezői lehetnek. Hasonló megfigyelésekről számol be az egyes hangok képzésmódjának tipikus eltolódása, illetőleg a koartikuláció normatív törvényszerűségeinek működési eltérései tekintetében is.

A szimpóziu z záróelőadása Molnár Ildikó tanulságos munkája: A pedagógus-jelöltek beszédének hangzástani jellemzői az 1988. évi Kazinczy-verseny hangfelvé-

teleinek elemzése alapján (140—146). Az 53 versenyző előadásában felvett kötelező szöveg egyenkénti és tipikus hibái tanulságos keresztmetszetet adnak legjobb hallgatóink beszédének állapotáról minden pedagógus számára. Már az az indító gondolata is meghökkentő, hogy milyen hatással volt a szövegtan tanítása a versenyzők felfogásának változására. Korábban az elszigetelt mondatok szép artikulálása volt jellemző, hangerő-, tempó- és fekvésváltások nélkül. A szövegtani ismeretek birtokában később „Már nem a szép beszéd, a tiszta artikuláció volt az elsődleges, hanem a szövegegész értő és értető tolmácsolása” (141). Bizony, csak az egyik szemünk nevet: nem nagy öröm, hogy „egyre több beszédhibás diák vett részt a versenyeken” (uo.), és csak nyomatékolni tudjuk a szerző igényét, „hogy a jövőben nagyobb figyelmet fordítsunk mi, felkészítő tanárok a beszéd szegmentális elemeinek tisztaságára, a pontos kiejtésre, a pontos olvasásra” (uo.).

Néhány részlet még a szerző megfigyeléseiből: az 53 versenyzőből csak 16 olvasta pontosan a szöveget, a ritkább, archaikus szavakba rendre belebotlottak. Sok volt a tájnyelvies kiejtés és az egyéni beszédhiba, időtartam-eltérés. Az 53 versenyzőből 23 volt selyp, pösze! Sok volt a ritmushiba, a pattogás, lepeggés is. Mindebben bizonyára egész ifjúságunk beszédkulturájának romlása tükröződik, amibe egyetlen pedagógusnak sem lenne szabad belenyugodnia. Jó lenne, ha ez az elemzés minden felső- és középfokon oktató magyartanár kezébe eljuthatna.

Varga László terjedelmes tanulmánya, A magyar nyelv dallamprozodémái valódi műhelytanulmány. A szerző egy jó évtizede publikál tanulmányokat a magyar nyelv intonációs kérdéseiről, ötvözve a külföldi modern irányzatok szemléletmódját a legjobb magyar hagyományokkal, ami már önmagában is elismerést érdemel. Itteni, két részből álló tanulmányát maga így jellemzi: „Az első rész az intonáció mibenlétével és funkcióival kapcsolatos véleményekkel ismerteti meg, és bemutatja a szerző saját álláspontját, mely szerint az intonáció prozodémák rendszere. Ez a rendszer nem szűkíthető le a dallamprozodémákra (hanglejtésre), hanem kiterjed a hangsúly-, a szünet- és az ún. gátprozodémákra is. A prozodémák egymástól kategorikusan különböző (diszkrét) prozodikus eszközök, melyek attitűdjelző és értelmi funkciókat teljesítenek a kiejtett mondatban” (149). A második rész a magyar dallamprozodémák taxonomikus listáját tekinti át és egyfajta intonációs szótárt állít össze. Munkájának nyelvi bázisa két hangfelvétel: Dickens Karácsonyi ének prózában című művének Töröcsik Maritól származó előadása, illetőleg a Gazdagréti Kábeltelevízió spontán beszédet tartalmazó hangfelvétele. Az előbbi 50, utóbbi 20 percnyi szöveg.

A sok intuícióval megírt tanulmány még a gazdag magyar intonációs irodalomhoz képest is sok új közelítést, friss felismerést hoz felszínre, sokszor vitára is ingerel, amire itt nincs terünk. Remélhető, hogy a szerző összefoglaló, fokozatszerző célú kéziratának vitája és publikációja megtermékenyítő hatást gyakorol a magyar intonációkutatás egészére.

Összegezve az EFF. első két füzetéről megállapíthatjuk, hogy fontos és hasznos új sorozat első fecskéi, amelyek gazdagítják a szövegtan és a beszédkutatás magyar szakirodalmát.

Sebestyén Árpád

REPERTÓRIUMOK

Összeállította:

VASS LÁSZLÓ

BIBLIOGRAPHIE LINGUISTIQUE DE L'ANNÉE (=BL)

A BL 1976-ban vette fel először a 2.3. számú, *Text linguistics (Discourse analysis)* — *Linguistique du texte (Analyse du discours)* szekciót, s azóta rendszeresen tájékoztat az ide sorolható művekről (tanulmányokról, monográfiákról, valamint monográfiák recenzióiról). A Szemiotikai szövegtan jelen számában nyitott repertóriumba ezentúl a 2.3. számú szekciót — az 1986. évi BL-kötettel kezdve — folyamatosan felvesszük.

E szekció tételeinek értelmezése a következő.

(a) A tételek kurzivált adatai — mint például a 2535 számúban található *LaSo* — folyóiratok/periodikák címének rövidítése (*LaSo*=*Langage et Société. Paris.*). A rövidítések feloldása a BL-kötet külön szekciójában található meg.

(b) Egy-egy tétel szögletes zárójelben szereplő adata — mint például a 2537-ben található [331] — a szóban forgó BL-kötet más helyén, az adott tételszám alatt felvett műre utal. Ezeket a műveket a bibliográfiai információk teljessé tétele érdekében repertóriumunkban e szekciót követően addenda adja meg.

(c) Egyes tételek — mint például a 2538 jelzetű — e bibliográfiába először felvett művek adatait rögzítik, mégha e művek a tárgyévi BL-kötetnél korábban kerültek is publikálásra.

(d) A tételek egy része — mint például a 2543 — több hivatkozást is tartalmaz. E hivatkozások a 2543-ra vonatkozóan a következők. Az itt feltüntetett művet először a BL 1983. évi kötete vette fel a 2370-ik sorszám alatt (lásd: [BL 1983, 2370.]). Ezután a szóban forgó műről 1986-ban megjelent és/vagy felvehető recenziók lelőhelyére utaló adatok következnek. (Ez azt is jelenti, hogy régebbi recenzióit a BL korábbi kötetei már regisztrálták.)

(e) A sorszám nélkül álló, önálló művek — mint például itt a 2542-t követő *Beyond the sentence...* — teljes bibliográfiai adatai a cím után álló tételszám (itt 120) alatt találhatók meg a tárgyévi BL-kötetben.

2.3. Text linguistics (Discourse analysis) — Linguistique du texte (Analyse du discours) — 1986

2534 PETŐFI, János S.: La ricerca sulla testologia semiotica in Europa: una guida storica, tematica e bibliografica — *SILTA* 14/1—3, 1985 (1986), 371—399 | E. summ., 400.

2535 ACHARD, Pierre: Discours et sociologie du langage. — *LaSo* 37, 1986, 5—60 | E. summ., 4.

2536 ADELAAR, Mascia; LO CASCIO, Vincenzo: Temporal relation, localization and direction. — [2800], 251—297.

2537 ADMONI, Wladimir: Grammatik und Text. — [331], 331—333.

2538 ANDRÉ-LAROCHEBOUVY, Danielle: *Introduction à l'analyse sémio-linguistique de la conversation.*

— Coll. Essays; Paris: Didier, 1984, 196 p.

- 2539 ARIMA, Michiko: *Kigō no jubaku: tekusuto no kaishaku to bunretsubyō*. — Tokyo: Keisō Shobō, 1986, 233 p. | Spell of symbols: the interpretation of text and schizophrenia.
- 2540 BARTON, Ellen L.: Interacting models: constituent structures and constituent utterances. — *PCLS* 22/2, 1986, 140—151.
- 2541 BEAUGRANDE, Robert DE: *Text production...* — Norwood, NJ: 1984 | *BL* 1984, 3107. | *LiS* 14/4, 1985, 537—539 A. A. Glatthorn.
- 2542 BERNAL LEONGÓMEZ, Jaime: En torno a la lingüística textual. — *Thesaurus* 40/2, 1985 (1986) 390—395.
Beyond the sentence... — 120.
- 2543 BROWN, Gillian; YULE, George: *Discourse analysis*. — Cambridge: 1983 | *BL* 1983, 2370. | *SLang* 10/1, 1986, 204—208 I. Kenesei | *SL* 40/1, 1986, 96—98 K. Wikberg | *JLS* 15/1, 1986, 74—77 M. Toolan | *JazA* 23, 1986, 103—105 I. Bozděchová | *AUMLA* 63, 1985, 68—71 G. Hammarström.
- 2544 BUTTON, Graham; CASEY, Neil: Generating topic: the use of topic initial elicitors. — [430], 167—190.
- 2545 CARLSON, Lauri: *Dialogue games...* — Dordrecht: 1982 | *BL* 1983, 2375. | *LiS* 14/1, 1985, 98—100 D. Schiffrin.
- 2546 CARSTENS, W. A. M.: Die kontekstuele benadering tot taalstudies. — *SATT* 4/2, 1986, 1—18. | E. & Afrikaans summ.
- 2547 CHERCHI, Lucien: On the role of ellipsis in discourse coherence. — [2209], 224—249.
Coherence and composition... — 123.
- 2548 *Coherence in spoken and written discourse*. Deborah TANNEN, ed. — Norwood, NJ: 1984 | *BL* 1984, 3130. | *LiS* 15/3, 1986, 404—407 R. C. Henze.
- 2549 COMBETTES, Bernard: *Pour une grammaire textuelle: la progression thématique*. — Paris: Duculot/Bruxelles: De Boeck, 1983, 139 p. | *LInv* 9/2, 1985, 427—441 P. Dendale.
- 2550 COMRIE, Bernard: Tense and time reference: from meaning to interpretation in the chronological structure of a text. — *JLS* 15/1; 1986, 12—22.
- 2551 CONRAD, Rudi: Bedeutung und Funktion von Gegenfragen im Dialog. — [357], 419—432.
- 2552 CONTE, Maria-Elisabeth: Coerenza, interpretazione, reinterpretazione. — *LeSt* 21/2—3, 1986, 357—372, ill. | E. summ.: Coherence, interpretation, reinterpretation, 431.
- 2553 COULMAS, Florian: Reported speech: some general issues. — [391], 1—28.
- 2554 CROOKES, Graham: Towards a validated analysis of scientific text structure. — *AppL* 7/1, 1986, 57—70.
- 2555 DANEŠ, František: The "question-test" re-examined. — [357], 261—286.
- 2556 DANEŠ, František: On text-constituting semantic relations. — [151], 71—76.
- 2557 *Discourse perspectives on syntax*. Ed. by Flora KLEIN-ANDREU. — New York: 1983 | *BL* 1983, 2387 | *Lg* 62/1, 1986, 163—166 B. Comrie.
- 2558 DRESSLER, Wolfgang U.: Notes on textual typology. — [151], 77—83.
- 2259 DYHR, Mogens: Funktionsverbgefüge und Textkonstitution. — [151], 85—92.
- 2560 ENKVIST, Nils Erik: Linearization, text type, and parameter weighting. — [357], 245—260.
- 2561 EROMS, Hans-Werner: *Funktionale Satzperspektive*. — Germanistische Arbeitshefte 31; Tübingen: Niemeyer, 1986, x, 109 p.
- 2562 FIRBAS, Jan: A systemic view of functional sentence perspective. — [435], 17—33.
- 2563 FOWLER, Roger: *Linguistic criticism*. — Oxford: Oxford UP., 1986, 190 p. | *Književna reč* (Beograd) 15/291, 1986, 26 T. Batistić.
- 2564 FRANCK, Dorothea: Das Gespräch im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit. — [139], 19—41.
- 2565 FRIES, Peter H.: Language features, textual coherence and reading. — *Word* 37/1—2, 1986, 13—29.
- 2566 GARCÍA BERRIO, Antonio: Texto, clase textual, género. — [296], 267—280.
- 2567 GENOT, Gérard: *Grammaire et récit: essai de linguistique textuelle*. — Nanterre: C. R. L. L. I., 1984, 434 p. | *RRom* 20/2, 1985, 313—323 S. Jansen.
- GOLIKOVA, N. N.: Lingvističeskij status... prisoedinitel'nych konstrukcij. — 2368.
- 2568 GRIGOR'EVA, V. S.: Bytijnje predloženiya v tekste. — [2788], 128—133 | Existential sentences in the text.
- 2569 GÜLICH, Elisabeth: Konversationsanalyse und Textlinguistik: Koneferat zum Beitrag von Werner KALLMEYER. — [139], 123—140 | Cf. 6549.
- 2570 HAJIČOVÁ, Eva: Focussing in linguistics and in AI. — [323], 85—93.
- 2571 HAJIČOVÁ, Eva; SGALL, Petr; VRBOVÁ, Jarka: Topic, focus, and reference. — *PSML* 9, 1986, 133—142, 2 fig.
- 2572 *Handbook of discourse analysis*. 1—4. Ed. by Teun A. VAN DIJK. — London: 1985 | *BL* 1985, 2353—6. | *CJL* 31/4, 1986, 386—396 J. F. Kess.

- 2573 HARTVELDT, Dolf: *De gesproken samenleving...* — Muiderberg: 1982 | BL 1982, 2753. | *FdL* 24/2, 1983, 152—154 Th. Walraven.
- 2574 HARWEG, Roland: Problematyka wewnatrzzdaniowej konstytucji tekstu. — *StSem* 14—15, 1986, 201—214 | The problem of intrasentential constitution of a text.
- 2575 HEDDESHEIMER, C.; ROUSSEL, F.: Essai d'analyse discursive d'un séminaire. — *Verbum* 9/1, 1986, 29—59.
- 2576 HENNE, Helmut; REHBOCK, Helmut: *Einführung in die Gesprächsanalyse*. 2. Aufl. — Berlin: 1982 | BL 1982, 1576. | *SILTA* 12/1—3, 1983 (1984), 402—404 S. Stati.
- 2577 HINRICHS, Erhard: Temporal anaphora in discourses of English. — *LaPh* 9/1, 1986, 63—82.
- 2578 HOFFMANOVÁ, Jana: Temporální sémantika a text. — [434], 160—191 | Temporale Semantik und Text (G. summ.).
- 2579 HOLK, André VAN: Van lexicon naar syntaxis in de tekstwetenschap. — [351], 76—86 | From lexicon to syntax in text linguistics.
- HOPPER, P. J.: Discourse function and word order shift... — 4006.
- 2580 HOPPER, Robert; KOCH, Susan; MANDELBAUM, Jennifer: Conversation analysis methods. — [384], 169—186.
- 2581 HORÁLEK, Karel: Projektová a anticipační složka promluvy. — *JazA* 23, 1986, 50—51 | Projectivity and anticipation in utterance.
- 2582 HOUSE, Juliane: Some methodological problems and perspectives in contrastive discourse analysis. — *AppL* 5/3, 1984, 245—254.
- 2583 HUSZCZA, Romuald: Wykładniki uwypakowania rematu zdania w języku polskim, japońskim, angielskim i wietnamskim. — *PF* 33, 1986, 325—336 | The exponents of prominent sentence rheme in Pol., Jap., E. & Vietnamese.
- 2584 HWANG, Shin Ja Joo: A cognitive basis for discourse grammar. — *SwJL* 7/2, 1984, 133—156.
- 2585 JACKSON, Sally: Building a case for claims about discourse structure. — [383], 129—147.
- 2586 JACOBS, Scott: How to make an argument from example in discourse analysis. — [383], 149—167.
- 2587 JEFFERSON, Gail: On stepwise transition from talk about a trouble to inappropriately next-positioned matters. — [430], 191—222.
- 2588 JUGANOV, V. I.: Tematičeskoe jadro teksta i propozicija. — [2788], 98—103 | The thematic nucleus of a text and the proposition.
- 2589 KALVERKAMPER, Hartwig: *Orientierung zur Textlinguistik*. — Tübingen: 1981 | BL 1981, 3207. | *FM* 53/1—2, 1985, 120—122 J. Moeschler.
- 2590 KISLJAKOVA, L. I.: Funkcionirovanie cirkumstantov so značením otricanija v tekste. — [2788], 119—128 | Das Funktionieren von Zirkumstanten mit negativer Bedeutung im Text.
- 2591 KLEIN, Wolfgang: Ellipse, Fokusgliederung und thematischer Stand. — [2208], 1—24.
- 2592 LAROCHE-BOUVY, Danielle: L'analyse de la conversation. — *SILTA* 11/1—3, 1982 (1983), 381—390.
- 2593 LAVANCHY, Pierrette: Connectedness in psychotherapeutic discourse. — [2646], 177—215.
- LEIMDORFER, F.; TESSONEAU, A. L.: Légitimité sociolinguistique et analyse de discours... — 3744.
- 2594 LEITE, Cilia C. Pereira [et al.]: Syntaxe de la sémantique: contribution à une grammaire de texte. — *ACILPR* 17/1, 1983 (1986) 279—286.
- 2595 LI, Charles N.: Direct speech and indirect speech: a functional study. — [391], 29—45.
- 2596 [LIBERIENÉ, SneguolÉ] LIBERENE, Sneguole: Kommunikativno-gramatičeskie charakteristiki narrativnogo teksta. — *Kalbotyra* 37/3, 1986, 70—75 | Rés. fr.: Caractéristiques communicatives et grammaticales du texte narratif.
- 2597 [LIBERIENÉ, SneguolÉ] LIBERENE, SneguolÉ: Problema aktual'nogo členenija na sverchfrazovom urovne. — *Kalbotyra* 36/3, 1986, 56—62 | Rés. fr.: La division actuelle au niveau d'une unité superphrastique.
- 2598 LJAPON, M. V.: *Smyslovaja struktura složnogo predloženija i tekst: k tipologii vnutritektstovych otnošenij*. Otv. red. I. I. KOVTUNOVA. — Moskva: Nauka, 1986, 201 p. | The semantic structure of compound sentences and the text: toward a typology of intratextual relations.
- 2599 LO CASCIO, Vincenzo: Temporal deixis and anaphor in sentence and text: finding a reference time. — [2800], 191—228.
- 2600 LONGACRE, Robert E.: Discourse peak as zone of turbulence. — [120], 81—98.
- 2601 LONGACRE, Robert E.; CHENOWETH, Vida: Discourse as music. — *Word* 37/1—2, 1986, 125—133.
- 2602 LOZANO, Jorge; PEÑA-MARÍN, Cristina; ABRIL, Gonzalo: *Análisis del discurso: hacia una semiótica de la interacción textual*. — Madrid: Cátedra, 1982, 253 p. | *Thesaurus* 40/2, 1985 (1986), 427—428 J. Bernal Leongómez.
- 2603 LUTZ, Luise: *Zum Thema "Thema"...* — Hamburg: 1981 | BL 1983, 2435. | *LAnt* 20, 1986, 214—215 L. Van Vaerenbergh.

- 2604 MAINGUENEAU, Dominique: *Genèse du discours*. — Bruxelles: 1984 | BL 1984, 3252. | *SILTA* 13/2—3, 1984 (1985), 541—542 S. Stati | *BSL* 80/2, 1985 (1986), 32—38 S. Auroux.
- 2605 MALEY, Yon: Judicial discourse: the case of the legal judgment. — [278], 159—173.
- 2606 MANN, William C.; THOMPSON, Sandra A.: Assertions from discourse structure. — *PBLs* 11, 1985, 245—258.
- 2607 McCAGG, Peter: The analysis of interference in expository prose summaries. — *DAL* 19, 1986, 151—161.
- 2608 McLAUGHLIN, Margaret L.: *Conversation: how talk is organised*. — Sage Series in Interpersonal Communication 3; London: Sage, 1984, 295 p. | *JL* 22/1, 1986, 245—247 D. Cameron.
- 2609 MECLER, A. A.: Rol' vstavnykh konstrukcij v orhanizacii odynyc' komunikativno-informacijnoho členuvannja tekstu. — *Mov* 20/6, 1986, 32—38 | The role of parenthetic constructions in the organization of the communicative-information segmentation of a text.
- 2610 MISHLER, Elliot G.: *The discourse of medicine: dialectics of medical interviews*. — Norwood, NJ: Ablex, 1984, xii, 211 p. | *Lg* 62/4, 1986, 958—959 M. Heller.
- 2611 MONTGOMERY, Christine A.; GLOVER, Bonnie C.: A sublanguage for reporting and analysis of space events. — [379], 129—161.
- 2612 PÖHL, Esther: La linguistica testuale in Italia: ricezione, sviluppi, studi applicati. — *SILTA* 14/1—3, 1985 (1986), 401—432 | Includes biblio., 1981—84 (with an E. summ.).
- 2613 POLANYI, Livia: *Telling the American story: a structural and cultural analysis of conversational story telling*. — Norwood, NJ: Ablex, 1985, xii, 158 p. | *Lg* 62/3, 1986, 734—735 M. Shapley.
- 2614 PORTER, Thomas E.: Drama as text: mythos and praxis. — *Word* 37/1—2, 1986, 93—110.
- 2615 PROKOPČUK, A. A.: Tekstovye funkcii složnopodčinennych predloženj s pridatočnymi iz'jasnitel'nymi. — [2788], 133—140 | The textual functions of compound sentences with explicative subordinate clauses.
- 2616 QUASTHOFF, Uta M.: Narrative discourse patterns as a matter of perspective. — [323], 151—162.
- 2617 RAATH, J.; WALT, P. J. VAN DER; WEIDEMAN, A. J.: Continuity and discontinuity in talk: some brief notes on summonses. — *SATT* 4/4, 1986, 90—100.
- 2618 RAUSCHER, Franz: Il modello della prospettiva funzionale della frase nell'ambito di una "Textwissenschaft". — *SILTA* 13/2—3, 1984 (1985), 471—485 | E. summ.
- 2619 REDDICK, R. J.: Text linguistics, text theory, and language users. — *Word* 37/1—2, 1986, 31—43.
- 2620 REFEROVSKAJA, E. A.: *Lingvističeskie issledovanija struktury teksta*. — Leningrad: 1983 | BL 1984, 3304. | *SEz* 11/4, 1986, 96—98 D. Bankov.
- 2621 REINHART, Tanya: Principes de perception des formes et organisation temporelle des textes narratifs. — *RL* 14—15, 1986, 45—92 | E. summ., 222.
- 2622 RICKHEIT, Gert; STROHNER, Hans: Towards a functional approach to text connectedness. — [2646], 1—23.
- 2623 RIGOTTI, Eddo: Fondazioni di alcuni aspetti lineari della base testuale. — [296], 281—298.
- 2624 RIGTER, Bob: Focus matters. — [2800], 99—132.
- 2625 ROBIN, Régine: L'analyse du discours entre la linguistique et les sciences humaines: l'éternel malentendu. — *Langages* 81, 1986, 121—128.
- 2626 SANDERS, Gerald; WIRTH, Jessica R.: Discourse, pragmatics, and linguistic form. — [120], 1—19.
- 2627 SCHMIDT, Rosemarie; KESS, Joseph F.: *Television advertising and televangelism: discourse analysis of persuasive language*. — P & B 7, 5; Amsterdam: Benjamins, 1986, vi, 88 p.
- 2628 SCHRÖDER, Hartmut: Teksti — argumentaatio — kulttuuri: ajatuksia tieteellisen tekstin kontrastiivisesta diskurssianalyysistä. — [377], 91—109, fig. | Text — argumentation — culture: some thoughts on contrastive analysis of scientific texts (E. summ.).
- 2629 SESTI, Rossella: Qualche riflessione sulle tipologie dei connettivi naturali. — *SILTA* 14/1—3, 1985 (1986), 53—67 | E. summ.
- 2630 SGALL, Petr: Vlastní téma, diatéma a stupně dynamičnosti. — *SS* 47, 1986, 193—207 | Theme proper, diatheme and degrees of dynamism (E. summ.).
- 2631 SHIN, Sung-Ock: Tense as an anaphoric phenomenon. — *WPLUH* 18/1, 1986, 59—92.
- 2632 SIDOROV, E. V.: Kommunikativnyj princip issledovanija teksta. — *IzvAN* 45/5, 1986, 425—532 | The communicative principle in text studies.
- 2633 SIDOROV, E. V.: Sistemnye kategorii teksta: centralizacija. — [3244], 77—87.
- 2634 SIMMLER, Franz: Zur Fundierung des Text- und Textsorten Begriffs. — [319], 25—50.
- 2635 SLAKTA, Denis: Grammaire de texte: synonymie et paraphrase. — [381], 123—140.
- 2636 SPIELMANN, Roger W.: Linguistic discourse analysis and conversational analysis. — *JLS* 15/2, 1986, 98—127.
- 2637 STAROSTA, Stanley: Focus as recentralization. — *WPLUH* 17/2, 1985, 115—143.
- 2638 STEFFENSEN, Margaret: Register, cohesion and cross-cultural reading comprehension. — *AppL* 7/1, 1986, 71—85.

- 2639 STEGNER, Juliane: Ellipse als Mittel zum Ausdruck der Thema-Rhema-Struktur. — [2208], 25—54.
- 2640 STEPHENS, John; WATERHOUSE, Ruth: In the shadow of the axes: relationships between syntagm/paradigm, retrospectivity and reader participation. — [278], 175—189.
- 2641 STEUBE, Anita: Kontext und mögliche Welt: eine Untersuchung der indirekten Rede. — [357], 327—372.
- 2642 STUBBS, Michael: *Discourse analysis*... — Oxford: 1983 | BL 1983, 3923. | *JLS* 15/2, 1986, 151—154 A. Garnham | *CJL* 31/1, 1986, 98—102 J. F. Kess.
- 2643 ŠUMEJKO, V. M.: Pro korelaciju rečenja i vyslovljuvanja. — *InFil* 69, 1983, 7—12 | E. summ.: On correlation of sentence and utterance.
- 2644 SWALES, John: Citation analysis and discourse analysis. — *AppL* 7/1, 1986, 39—56, fig.
- 2645 *The text as convergence of concerns*: Second UTA Conference on Linguistics and the Humanities. Ed. by Ruth M. BREND. — *Word* 37/1—2, 1986, 1—139 | LONGACRE, Robert E.: *Introd.*, 5—11.
- 2646 *Text connectedness from psychological point of view*. János S. PETŐFI (ed.). — *PzT* 55; Hamburg: Buske, 1986, xii, 222 p.
- 2647 THIELE, Rudolf: Zu einigen methodologischen Fragen der linguistischen Textbestimmung und -analyse. — *BBGN* 5, 1986, 89—96 | Cz. summ.
- 2648 THREADGOLD, Terry R.: The linguistic structure of intertextuality: dialogue, debate and the social construction of hell in Milton's *Paradise lost*. — [278], 191—207.
- 2649 TONFONI, Graziella: Frame-system theory of text. — *SILTA* 13/2—3, 1984 (1985), 209—234.
- 2650 *Topic continuity in discourse*... Ed. by T. GIVÓN. — Amsterdam: 1983 | BL 1983, 2471. | *BSL* 81/2, 1986, 32—36 G. Lazard | *LiS* 14/3, 1985, 410—414 P. Chen.
- 2651 TORSUEVA, I. G.: 'Determinirovannost' vyskazyvanija parametrami teksta. — *VJa* 35/1, 1986, 65—74.
- 2652 VALDMANIS, J.: Teksta gramatika un teksta stilistika. — [9829], 223—227 | *Text grammar and stylistics*.
- 2653 VARPACHOVIČ, L. V.: Katěhoryja instrumentalja z punktu pohljadu pracěsu paradžěnnja tēkstu. — *VANB* 1986/1, 117—124 | Some problems of the functioning of the instrumental category in the process of text generation.
- VINCENT, D.: Que fait la sociolinguistique avec l'analyse du discours et vice versa? — 3825.
- 2654 WARDHAUGH, Ronald: *How conversation works*. — Oxford: Blackwell, 1985, vi, 230 p. | *Lg* 62/4, 1986, 957—958 K. Ferrara.
- 2655 WEIZMAN, Elda: Some register characteristics of journalistic language: are they universals? — *AppL* 5/1, 1984, 39—50.
- 2656 WERTH, Paul: *Focus, coherence, and emphasis*. — London: 1984 | BL 1984, 3377. | *JL* 22/1 1986, 208—212 N. Erteschik-Snir | *JLS* 15/2, 1986, 142—144 G. Brown | *CJL* 31/2, 1986, 189—143 M. S. Rochemont.
- 2657 WODAK, R.: Die gruppentherapeutische Problemdarstellung eine neue Textsorte stellt sich vor. — [151], 331—346.
- 2658 YOKOYAMA, Olga T.: *Discourse and word order*. — P & B CS 6; Amsterdam: Benjamins, 1986, xi, 361 p.
- 2659 ŽAROV, B. S.: *Zamešćenie kak jazykovoe javlenie*. — Leningrad: Izd. LGU, 1984, 116 p. | *SEZ* 11/5, 1986, 82—83 P. Zlateva.

Addenda a BL 1986. évi kötetének 2.3. szekciójához

- 120 *Beyond the sentence: discourse and sentential form*. Ed. by Jessica R. WIRTH. — Ann Arbor, MI: Karoma, 1985, x, 114 p. | Selected papers from the conference "Beyond the sentence", Univ. of Wisconsin at Milwaukee, March 1980. | *CJL* 31/2, 1986, 185—189 G. D. Prideaux | *Lg* 62/3, 1986, 732—733 K. Allan | *LiS* 15/3, 1986, 407—410 S. A. Thompson.
- 123 *Coherence and composition: a symposium*. Ed. by Nils Erik ENKVIST. — Meddalenden från stiftelsen för Åbo Akademi forskningsinstitut 101; Åbo: Åbo Akademi, 1985, 134 p. | Not analyzed. | *Lg* 62/3, 1986, 734 K. Allan.
- 139 *Grammatik, Konversation, Interaktion*: Beiträge zum Romanistentag 1983. Hrsg. von Elisabeth GÜLICH; Thomas KOTSCHI. — LA 153; Tübingen: Niemeyer, 1985, [viii], 398 p.
- 151 *Languages in function: materials of the XIIIth Annual Conference of the Societas Linguistica Europaea held in Budapest, 3—6. 9. 1980*. Ed. by Sándor ROT. — Budapest: s. n., 1983, 352 p.

- 278 *The cultivated Australian: Festschrift in honour of Arthur Delbridge*. Ed.: — J. E. CLARK. — BPL 48; Hamburg: Buske, 1985, 437 p., fig., portr.
- 296 *Diacronia, sincronia e cultura: saggi linguistici in onore di Luigi Heilmann*. [A cura di Enrico ARCAINI; Sergio CIGADA; Eddo RIGOTTI]. — Pubbl. del Centro di linguistica dell'Univ. Cattolica, Saggi e monografia 4; Brescia: La Scuola, 1984, xiii, 521 p., portr. | Cf. BL 1985, 4578.
- 323 *Miscellanea Frisica ... Ûnder redaksje fan ...* N. R. ÅRHAMMAR [et al.]. — Assen: 1984 | BL 1984, 386. | *Studies presented to H. T. J. Miedema. Kratylōs* 31, 1986, 147—150 P. Ramat.
- 331 *Spracherwerb und Mehrsprachigkeit/Language acquisition and multilingualism: Festschrift für Els Oksaar zum 60. Geburtstag*. Hrsg.: Brigitte NARR; Hartwig WITTJE. — TBL 295; Tübingen: Narr, 1986, xi, 403 p.
- 351 *Syntaxis en lexicon: veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Onder red. van: Cor HOPPENBROUWERS [et al.]. — Dordrecht: Foris, 1986, viii, 192 p.
- 357 *Language and discourse: test and protest: a festschrift for Petr Sgall*. Ed. by Jacob L. MEY — LLSEE 19; Amsterdam: Benjamins, 1986, xiii, 611 p.
- 379 *Analyzing language in restricted domains: sublanguage description and processing*. Ed. by Ralph GRISHMAN; Richard KITTREDGE. — Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1986, xvii, 246 p.
- 383 *Beiträge zur germanistischen Forschung und Lehre ...* Hrsg. Herbert BARTEN ... — Praha: 1984 | BL 1985, 361. | *CJŠ* 29, 1985—86, 279—281 V. Šimeček.
- 384 *Contemporary issues in language and discourse processes*. Ed. by Donald G. ELLIS; William A. DONOHUE. — Communication; Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Ass., 1986, x, 285 p.
- 391 *Direct and indirect speech*. Ed. by Florian COULMAS. — TSLM 31; Berlin: Mouton de Gruyter, 1986, x, 370 p. | *SILTA* 14/1—3, 1985 (1986), 489—491 S. Stati.
- 430 *Structures of social action: studies in conversation analysis*. Ed. by Maxwell ATKINSON; John HERITAGE. — Studies in Emotion and Social Interaction; Cambridge: Cambridge UP./Paris: Maison des Sci. de l'Homme, 1984, xvi, 446 p.
- 434 *Teoretické otázky jazykovědy*. K. vyd. přípr. Jiří NEKVAPIL a Otakar ŠOLTYS. — *Linguistica* XVI; Praha: Ústav pro jazyk český CSAV, 1986, 230 p. | Theoretical problems of linguistics.
- 435 *Teoria tekstu: zbiór studiów*. Pod red. Teresy DOBRZYŃSKIEJ. — Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1986, 148 p.
- 2208 *Ellipsen und fragmentarische Ausdrücke*. Bd. 1. Hrsg. von Reinhard MEYERHERMANN; Hannes RIESER. — LA 148/1; Tübingen: Niemeyer, 1985, xxxi, 305, A12 p. | RIESER, Hannes: *Ellipsen und Fragmente: eine Einleitung zu den vorliegenden Bänden*, ix—xxx.
- 2209 *Ellipsen und fragmentarische Ausdrücke*. Bd. 2. Hrsg. von Reinhard MEYERHERMANN; Hannes RIESER. — LA 148/2; Tübingen: Niemeyer, 1985, vi, 294, A12 p.
- 2646 *Text connectedness from psychological point of view*. János S. PETŐFI (ed.). — PzT 55; Hamburg: Buske, 1986, xii, 222 p.
- 2788 *Pragmatika i semantika sintaksičeskich edinic: sbornik nauchnykh trudov*. [Red.: kolegija I. P. SUSOV et al.]. — Kalinin: Kalininskij gosudarstvennyj univ., 1984, 158 p. | The pragmatics and semantics of syntactic units.
- 2800 *Temporal structure in sentence and discourse*. Vincenzo Lo CASCIO; Co VET (eds.). — GRASS 5; Dordrecht: Foris, 1986, 297 p.
- 3744 LEIMDORFER, François; TESSONEAU, Alex-Louise: *Légitimité sociologique et analyse de discours: le parcours de la légitimité dans les textes de l'UNESCO*. — *LaSo* 37, 1986, 61—112 | E. summ., 4.
- 3825 VINCENT, Diane: *Que fait la sociolinguistique avec l'analyse du discours et vice versa?* — *LaSo* 38, 1986, 7—17 | E. summ., 4.
- 4006 HOPPER, Paul J.: *Discourse function and word order shift: a typological study of the VS/SV alternation*. — [152], 123—140 | Data from Malay.
- 9829 *Baltu valodas senāk un tagad*. [Red. kolēģija: A. BLINKENA et al.]. — Rīga: Zinātne, 1985, 250 p., maps, tab. | Coll. of art. in 3 parts: I: Vispārīgi jautājumi; II: Vārdi un formas; III: Vārdu sintaksiskās funkcijas un saistījumi. BONČEVA-DEREDŽAN, K.: *Edin sl.-balt, paralel.* — 10 086.

TEXT

An Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse

Mouton de Gruyter, Berlin — New York

Editor: TEUN A. VAN DIJK, Amsterdam, The Netherlands

A TEXT című folyóirat internacionális és a lehető legtágabb értelemben vett interdiszciplináris folyóiratként látott napvilágot. Lehetőséget kívánt és kíván adni a legkülönbébb — szövegekkel, konverzációkkal, 'kommunikatív eseményekkel' stb. foglalkozó — tanulmányok megjelentetésére.

Célja, hogy előmozdítsa egy multidiszciplináris szövegtudomány kifejlődését s különböző tudományok szövegek iránt érdeklődő képviselőinek együttműködését. E cél érdekében elsősorban a sajátosan interdiszciplináris tanulmányok létrejöttét támogatja. Ebben a kontextusban különös hangsúlyt kapnak az általános elméleti kérdésekkel és a különféle metodológiai problémákkal foglalkozó írások.

A különféle szövegtípusokat illetően a folyóirat elősegíteni kívánja olyan tanulmányok megszületését, amelyek a napjainkban égető szociális kérdésekkel foglalkozó szövegek elemzésére irányulnak.

Itt e folyóirat első kilenc évfolyamának tartalommutatóját közöljük kronológiai sorrendben. (Ez a kronológiai index a folyóirat 10-1/2 (1990.) számában (175—183) található meg.

Volume 1 (1981)

van Dijk, Teun A., and Janos S. Petőfi. Editorial Introduction. 1981, 1 (1), 1—3.
Corsaro, William A. Communicative process in studies of social organization, 1981.

1 (1), 5—64.

Jones, Gareth, and Gunther Kress. Classifications at work. The Case of Middle Management. 1981, 1 (1), 65—82.

Harrah, David. On the complexity of texts and text theory. 1981. 1 (1), 83—96.

Enkvist, Nils Erik. Experiential iconicism in text strategy. 1981. 1 (1), 97—111.

de Beaugrande, Robert. Linguistic theory and metatheory for a science of texts. 1981, 1 (2), 113—162.

Ballmer, Thomas T. Words, sentences, texts, and all that. 1 (2), 163—190.

Wodak, Ruth. How do I put my problem? Problem presentation in therapy and interview. 1981, 1 (2), 191—213.

Miller, James R., and Walter Kintsch. Knowledge-based aspects of prose comprehension and readability. 1981, 1 (3), 215—232.

Dry, Helen. Sentence aspect and the movement of narrative time. 1981, 1 (3), 233—240.

Galin, Ann. Semantics and structure. An analysis of two trickster tales. 1981, 1 (3), 241—268.

Aphex, Edna, Yishai Tobin, and S. Y. Agnon: word systems and translation. 1981, 1 (3), 269—279.

Langleben, Maria. Latent coherence, contextual meanings, and the interpretation of text. 1981, 1 (3), 279—313.

Polanyi, Livia. Telling the same story twice. 1981, 1 (4), 315—336.

Longacre, Robert E. A spectrum and profile approach to discourse analysis. 1981, 1 (4), 337—360.

- Engel-Ortlieb, Dorothea. Discourse processing in aphasics. 1981, 1 (4), 361—384.
 Van de Velde, Roger G. Textuality and human reasoning. 1981, 1 (4), 385—406.
 Meyers Roy, Alice. The function of irony in discourse. 1981, 1 (4), 407—423.

Volume 2 (1982)

- van Dijk, Teun A. Introduction. 1982, 2 (1/3), 1—8.
 Gibbs, Raymond W. Jr. A critical examination of the contribution of literal meaning to understanding non-literal discourse. 1982, 2 (1/3), 9—28.
 Haberlandt, Karl, and Geoffrey Bingham. The role of scripts in the comprehension and retention of texts. 1982, 2 (1/3), 29—46.
 Kieras, David E. A model of reader strategy for abstracting main ideas from simple technical prose. 1982, 2 (1/3), 47—82.
 Lytinen, Steve L., and Roger C. Schank Representation and translation. 1982, 2 (1/3), 112.
 McCutchen, Deborah, and Charles A. Perfetti. Coherence and connectedness in the development of discourse production. 1982, 2 (1/3), 113—140.
 Martins, Daniel. Influence of affect on comprehension of a text. 1982, 2 (1/3), 141—154.
 Meyer, Bonnie J. F., and G. Elizabeth Rice. The interaction of reader strategies and the organisation of text. 1982, 2 (1/3), 155—192.
 Le Ny, Jean-Francois, and Guy Denhière. Profile of CINNA. Construction of individualized texts. 1982, 2 (1/3), 193—210.
 Reder, Lynne M. Elaborations. When do they help and when do they hurt?. 1982, 2 (1/3), 211—224.
 Reiser, Brian J., and John B. Black. Processing and structural models of comprehension. 1982, 2 (1/3) 225—252.
 Spiro, Rand J., Avon Crismore, and Terence J. Turner. On the role of pervasive experimental coloration in memory. 1982, 2 (1/3), 253—262.
 Tyler, Lorraine Komisarjevsky, and William Marslen-Wilson. The resolution of discourse anaphors. Some on-line studies. 1982, 2 (1/3), 263—291.
 Esau, Helmut. The 'smoking gun' tape. Analysis of the information structure in the Nixon tapes. 1982, 2 (4), 293—322.
 Grimshaw, Allen D. A cross-status dispute in ongoing talk. Conflicting views of history. 1982, 2 (4), 323—358.
 Loveday, Leo. Conflicting framing patterns. The sociosemiotics of one component in crosscultural communication. 1982, 2 (4), 359—374.
 Maynard, Senko K. Hiroshima folktales. Text-typology from the perspective of structure and discourse modality. 1982, 2 (4), 375—393.

Volume 3 (1983)

- Petőfi, János S. Introduction. 1983, 3 (1), 3—10.
 Eikmeyer, Hans-Jürgen. Procedural analysis of discourse. 1983, 3 (1) 11—38.
 Brazil, David. Intonation and discourse. Some principles and procedures. 1983, 3 (1), 39—70.
 Charolles, Michel. Coherence as a principle in the interpretation of discourse. 1983, 3 (1), 71—98.
 Heydrich, Wolfgang. Models and realities. 1983, 3 (1), 99—130.

- Blum-Kulka, Shoshana. The dynamics of political interviews. 1983, 3 (2), 131—154.
- Giora, Rachel. Segmentation and segment cohesion. On the thematic organization of the text. 1983, 3 (2), 155—182.
- Hinds, John. Contrastive rhetoric. Japanese and English. 1983, 3 (2), 183—196.
- Taylor, Charles V. Structure and theme in printed school text. 1983, 3 (2), 197—228.
- Hobbs, Jerry R. Introduction. 1983, 3 (3), 229—234.
- Hobbs, Jerry R. Toward adequate formal models of natural discourse. Questions for discussion. 1983, 3 (3), 235—240.
- Hobbs, Jerry R. Overview of a formal theory of discourse interpretation. 1983, 3 (3), 241—246.
- Agar, Michael. Ethnography and formalism. 1983, 3 (3), 247—252.
- Bruce, Bertram. Plans and discourse. 1983 3 (3), 253—260.
- Polanyi, Livia, and R. J. H. Scha. The syntax of discourse. 1983, 3 (3), 261—270.
- Linde, Charlotte. A framework for formal models of discourse. What can we model and why. 1983, 3 (3), 271—276.
- McDermott, R. P., and Henry Tylbor. On the necessity of collusion in conversation. 1983, 3 (3), 277—298.
- Frake, Charles O. Notes toward a cultural analysis of formal. 1983, 3 (3), 299—304.
- Faigly, Lester, and Paul Meyer. Rhetorical theory and readers' classifications of text types. 1983, 3 (4), 305—326.
- Brodkey, Linda. 'Flapping Ghants Humming in Jazz': Reading a child's writing. 1983, 3 (4), 327—346.
- Smith, Raoul N., and William J. Frawley. Conjunctive cohesion in four English genres. 1983, 3 (4), 347—374.
- van Dijk, Teun A. Cognitive and conversational strategies in the expression of ethnic prejudice. 1983, 3 (4), 375—404.

Volume 4 (1984)

- Danet, Brenda. Introduction. 1984, 4 (1/3), 1—8.
- Vargas, Donna Mayo. Two types of legal discourse. Transitivity in American appellate opinions and casebooks. 1984, 4 (1/3), 9—30.
- Kurzon, Dennis. Themes, hyperthemes and the discourse structure of British legal texts. 1984, 4 (1/3), 31—56.
- Westman, Margareta. On Strategy in Swedish legal texts. 1984, 4 (1/3), 57—70.
- Gunnarsson, Britt-Louise. Functional comprehensibility of legislative texts. Experiments with a Swedish act of parliament. 1984, 4 (1/3), 71—106.
- Hiltunen, Risto. The type and structure of clausal embedding in legal English. 1984, 4 (1/3), 107—121.
- Gustafsson, Marita. The syntactic features of binomial expressions in legal English. 1984, 4 (1/3), 123—142.
- Danet, Brenda. The magic flute: A prosodic analysis of binomial expressions in legal Hebrew. 1984, 4 (1/3), 143—172.
- Liebes-Pleisner, Tamar. Rhetoric in the service of justice. The sociolinguistic construction of stereotypes in an Israeli rape trial. 1984, 4 (1/3), 173—192.
- Caesar-Wolf, Beatrice. The construction of 'adjudicable' evidence in a West German civil hearing. 1984, 4 (1/3), 193—224.
- Urmston Philips, Susan. The social organization of questions and answers in courtroom discourse: A study of changes in an Arizona court. 1984, 4 (1/3), 225—248.

- Bogoch, Bryna, and Brenda Danet. Challenge and control in lawyer-client interaction. A case study in an Israeli legal aid office. 1984, 4 (1/3), 225—275.
- Duranti, Alessandro. The social meaning of subject pronouns in Italian conversation. 1984, 4 (4), 277—312.
- Schiffrin, Deborah. How a story says what it means and does. 1984, 4 (4), 313/346.
- Roeh, Itzhak, and Saul Feldman. The rhetoric of numbers in front-page journalism. How numbers contribute to the melodramatic in the popular press. 1984, 4 (4), 247—368.
- Shanon, Benny, and Rivka Eiferman. Dream-reporting discourse. 1984, 4 (4), 369—380.
- Denis, Michel. Imagery and prose: A critical review of research on adults and children. 1984, 4 (4), 381—401.

Volume 5 (1985)

- Givón, T. Introduction. 1985, 5 (1/2), 1—6.
- Estival, Dominique. Syntactic priming of the passive in English. 1985, 5 (1/2), 7—24.
- Fletcher, Charles R. The functional role of markedness in topic identification. 1985, 5 (1/2), 25—38.
- Fox, Barbara A. Word-order inversion and discourse continuity in Tagalog. 1985, 5 (1/2), 39—54.
- Thompson, Sandra A. Grammar and written discourse. Initial vs. final purpose clauses in English. 1985, 5 (1/2), 55—84.
- Tomlin, Russel S. Foreground-background information and the syntax of subordination. 1985, 5 (1/2), 85—122.
- Yanagida, Yuko. Informational predictability and case-marking variation in Japanese. 1985, 5 (1/2), 123—145.
- Agar, Michael. Institutional discourse. 1985, 5 (3), 147—168.
- Hjelmquist, Erland, and Åke Gidlund. Free recall of conversations. 1985, 5 (3), 169—186.
- Kurzon, Dennis. Signposts for the reader. A corpus-based study of text deixis. 1985, 5 (3), 187—200.
- Mulkay, Michael. Argument and disagreement in conversations and letters. 1985, 5 (3), 201—228.
- Smith, Edward L. Jr. Text type and discourse framework. 1985, 5 (3), 229—247.
- Enkvist, Nils Erik. Editor's preface. 1985, 5 (4), 249—250.
- Enkvist, Nils Erik. Introduction: Stylistics, text linguistics, and composition. 1985, 5 (4), 251—268.
- Evensen, Lars Sigfred. A note on the relationship between theory and application. 1985, 5 (4), 269—280.
- Möller, A. M. Bülow. Composition as utterance. 1985, 5 (4), 281—290.
- Flottum, Kjersti. Methodological problems in the analysis of student summaries. 1985, 5 (4), 291—308.
- Connor, Ulla, and Janice M. Lauer. Understanding persuasive essay writing: Linguistic/rhetorical approach. 1985, 5 (4), 309—326.
- Lindeberg, Ann-Charlotte. Abstraction levels in student essays. 1985, 5 (4), 327—346.
- Lintermann-Rygh, Irmgard. Connector density: An indicator of essay quality? 1985, 5 (4), 347—358.

- Wikborg, Eleanor. Unspecified topic in university student essays. 1985, 5 (4), 359—370.
- Randquist, Madelaine G. The TT-schema as a necessary prerequisite of skilled writing. 1985, 5 (4), 371—385.

Volume 6 (1986)

- van Eemeren, Frans H. Dialectical analysis as a normative reconstruction of argumentative discourse. 1986, 6 (1), 1—16.
- Blair, J. Anthony. Comments on Frans van Eemeren 'Dialectical analysis as a normative reconstruction of argumentative discourse'. 1986, 6 (1), 17—26.
- Fox, Barbara A. Local patterns and general principles in cognitive processes. Anaphora in written and conversational English. 1986, 6 (1), 25—52.
- Hunt, Russell A., Douglas Vipond. Evaluations in literary reading 1986, 6 (1), 53—72.
- Maynard, Senko K. Interactional aspects of thematic progression in English casual conversations. 1986, 6 (1), 73—106.
- Ryan, Marie-Laure. Embedded narratives and the structure of plans. 1986, 6 (1), 107—142.
- Tannen, Deborah. Introduction. 1986, 6 (2), 143—152.
- Kochmann, Thomas. Strategic ambiguity in Black speech genres. Cross-cultural interference in participant-observation research. 1986, 6 (2), 153—170.
- Johnstone, Barbara. Arguments with Khomeini. Rhetorical situation and persuasive style in cross-cultural perspective. 1986, 6 (2), 171—188.
- Byrnes, Heidi. Interactional style in German and American conversations. 1986, 6 (2), 189—206.
- Saville-Troike, Muriel, and Jo Anne Kleifgen. Scripts for school. Cross-cultural communication in elementary classrooms. 1986, 6 (2), 207—222.
- Temple Adger, Carolyn. When different does not mean conflict. Successful arguments between Black and Vietnamese classmates. 1986, 6 (2), 223—237.
- Duranti, Alessandro. The audience as co-author. An introduction. 1986, 6 (3), 239—248.
- Haviland, John B. 'Con Boenos Chiles', Talk, targets and teasing in Zinacantán. 1986, 6 (3), 249—282.
- Goodwin, Charles. Audience diversity, participation and interpretation. 1986, 6 (3), 283—316.
- Borker, Ruth A. 'Moved by the Spirit'. Constructing meaning in a Brethren Breaking of Bread service. 1986, 6 (3), 317—338.
- Brenneis, Donald. Shared territory: Audience, indirection and meaning 1986, 6 (3), 339—347.
- Goldman, L. R. A case of 'questions' and a question of 'case'. 1986, 6 (4), 349—392.
- Seifert, Colleen M., Michael G. Dyer, and John B. Black. Thematic knowledge in story understanding. 1986, 6 (4), 393—426.
- Ushie, Yukiko. 'Corepresentation'. A textual function of the indefinite expression. 1986, 6 (4), 427—446.

Volume 7 (1987)

- Freeman, Sarah H., and Monica S. Heller. Editors' preface. 1987, 7 (1), 1—2.
- Freeman, Sarah H. Introduction. Verbal communication in medical encounters. An overview of recent work. 1987, 7 (1), 3—18.
- Pomerantz, Anita M., Barbara P. Mastriano, and Murray M. Halfond. Student clinicians' difficulties while conducting the summary diagnostic interview. 1987, 7 (1), 19—36.
- Hein, Norbert, and Ruth Wodak. Medical interviews in internal medicine. Some results of an empirical investigation. 1987, 7 (1), 37—66.
- Måseide, Per. The permanent context construction. A neglected dimension of therapeutic discourse. 1987, 7 (1), 67—87.
- Dubois, Betty Lou. A reformulation of thematic progression typology. 1987, 7 (2), 89—116.
- Kirsner, R. S., V. J. van Heuven, and J. F. M. Vermeulen. Text-type, context and demonstrative choice in written Dutch: Some experimental data. 1987, 7 (2), 117—144.
- Richardson, Kay. Critical linguistics and textual diagnosis. 1987, 7 (2), 145—164.
- Weaver, Charles A., III, and Walter Kintsch. Reconstruction in the recall of prose. 1987, 7 (2), 165—180.
- Yearly, Steven. Demotic logic. Causal discourse and the structure of explanations. 1987, 7 (2), 181—203.
- Johnstone, Barbara. An introduction. 1987, 7 (3), 205—214.
- Tannen, Deborah. Repetition in conversation as spontaneous formulaicity. 1987, 7 (3), 215—244.
- Norrick, Neal R. Functions of repetition in conversation. 1987, 7 (3), 245—264.
- Mannheim, Bruce. Couplets and oblique contexts. The social organization of a folksong. 1987, 7 (3), 265—288.
- Peters, Ann M. The role of imitation in the developing syntax of a blind child. 1987, 7 (3), 289—311.
- Adelswärd, Viveka, Karin Aronsson, Linda Jönsson, and Peter Linell. The unequal distribution of interactional space. Dominance and control in courtroom interaction. 1987, 7 (4), 313—346.
- Chuter, Colin, and Gill Seidel. The Aids campaign in Britain: A heterosexual disease. 1987, 7 (4), 347—362.
- Ehrlich, Susan. Aspect, foregrounding and point of view. 1987, 7 (4), 363—376.
- Wodak, Ruth. 'And where is the Lebanon?' A socio-psycholinguistic investigation of comprehensive and intelligibility of news. 1987, 7 (4), 377—410.
- Zammuner, Vanda Lucia. For or against. The expression of attitudes in discourse. 1987, 7 (4), 411—434.

Volume 8 (1988)

- van Dijk, Teun A., and Ruth Wodak. Introduction. 1988, 8 (1/2), 1—4.
- Essed, Philomena. Understanding verbal accounts of racism. Politics and heuristics of reality constructions. 1988, 8 (1/2), 5—40.
- Bhavnani, Kum-Kum. Empowerment and social research. Some comments. 1988, 8 (1/2), 41—50.
- Potter, Jonathan, and Margaret Wetherell. Accomplishing attitudes. Fact and evaluation in racist discourse. 1988, 8 (1/2), 51—68.

- Condor, Susan. 'Race stereotypes' and racist discourse. 1988, 8 (1/2), 69—90.
- Billig, Michael. The notion of 'prejudice': Some rhetorical and ideological aspects. 1988, 8 (1/2), 91—110.
- Seidel, Gill. Verbal strategies of the collaborators. A discursive analysis of the July 1986 European Parliament debate on South African sections. 1988, 8 (1/2), 111—128.
- van Dijk, Teun A. Social cognition, social power and social discourse. 1988, 8 (1/2), 129—157.
- Aronsson, Karin, and Bengt Rundström. Child discourse and parental control in pediatric consultations. 1988, 8 (3), 159—190.
- Billig, Michael. Common-places on the British Royal Family: A rhetorical analysis of plain and argumentative sense. 1988, 8 (3), 191—218.
- Blum Kulka, Shoshana, and Elda Weizman. The inevitability of misunderstandings: Discourse ambiguities. 1988, 8 (3), 219—242.
- Mann, William C., and Sandra A. Thompson. Rhetorical Structure Theory. Towards a functional theory of text organization. 1988, 8 (3), 243—281.
- László, János, Dietrich Meutsch, and Reinhold Viehoff. Verbal reports as data in text comprehension research: An introduction. 1988, 8 (4), 283—294.
- Ericsson, K. Anders. Concurrent verbal reports on text comprehension: A review. 1988, 8 (4), 295—326.
- Waern, Yvonne. Thoughts on text in context: Applying the think-aloud method of text processing. 1988, 8 (4), 327—350.
- Deffner, Gerhard. Concurrent thinking aloud: An on-line tool for studying representations used in text understanding. 1988, 8 (4), 351—368.
- Schmalhofer, Franz, and Stefan Boschert. Differences in verbalizations during knowledge acquisition from texts, and discovery learning from example situations. 1988, 8 (4), 369—395.
- Pléh, Csaba, Attila Oláh, and Tamás Zétényi. Individual differences in story recall. 1988, 8 (4), 395—410.
- Larsen, Steen F., and Uffe Seilman. Personal remindings while reading literature. 1988, 8 (4), 411—430.
- Brewer, William F. Postscript: Imagery and text genre. 1988, 8 (4), 431—438.

Volume 9 (1989)

- Ochs, Elinor. Introduction. 1989, 9 (1), 1—6.
- Ochs, Elinor, and Bambi B. Schieffelin. Language has a heart. 1989, 9 (1), 7—26.
- Haviland, John B. 'Sure, sure': Evidence and affect. 1989, 9 (1), 27—68.
- Besnier, Niko. Literacy and feelings: The encoding of affect in Nukulaelae letters. 1989, 9 (1), 69—92.
- Biber, Douglas, and Edward Finegan. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and effect. 1989, 9 (1), 93—124.
- Coupland, Nikolas, Justine Coupland, and Howard Giles. Telling age in later life. Identity and face implications. 1989, 9 (2), 129—151.
- Hoyle, Susan M. Forms and footings in boy's sportcasting. 1989, 9 (2), 153—173.
- Potter, Jonathan, and Margaret Wetherell. Fragmented ideologies: Accounts of educational failure and positive discrimination. 1989, 9 (2), 175—190.
- Powell, Mava Jo. Idealizations in discourse theory construction: Observational analogues from truthconditional semantics to statutory interpretation. 1989, 9 (2), 191—229.

- Frank, Jane. On conversational involvement by mail: The use of questions in direct sales letters. 1989, 9 (2), 231—259.
- Ikegami, Yoshihiko. Introduction. 1989, 9 (3), 263—274.
- Imanishi, Noriko Terazu. Some nominal anaphora in English and Japanese. 1989, 9 (3), 275—290.
- Yamanashi, Masa-Aki. Pragmatic functions of sentence and text coordination in natural language: A case study of Japanese coordinate expressions. 1989, 9 (3), 291—306.
- Ueki, Michiko. Echo questions in German and Japanese. 1989, 9 (3), 307—320.
- Shimokawa, Yutaka. On so-called zero-pronominal: Deletion and host-parasite structure. 1989, 9 (3), 321—338.
- Wakisaka, Yutaka. Text construction in German and Japanese: A comparison. 1989, 9 (3), 339—350.
- Arima, Michiko. Japanese culture versus schizophrenic interpretation. 1989, 9 (3), 351—365.
- Zelizer, Barbie. 'Saying' as collective practice: Quoting and differential address in the news, 1989, 9 (4), 369—388.
- Maynard, Senko K. Functions of the discourse marker *Dakara* in Japanese conversation. 1989, 9 (4), 389—414.
- Shen, Yeshayahu. The X-bar grammar for stories: Story grammar revisited. 1989, 9 (4), 415—467.

Special issues of TEXT (1981—1989)

- New developments in cognitive models of discourse processing. Teun A. van Dijk (Ed.). 1982, 2 (1/3), 1—291.
- Methodological aspects of discourse processing. János S. Petőfi (Ed.). 1983, 3 (1), 1—130.
- Formal models of discourse. Jerry R. Hobbs (Ed.). 1983, 3 (3), 229—304.
- Studies of legal discourse. Brenda Danet (Ed.). 1984, 4 (1/3), 1—275.
- Quantified studies in discourse. T. Givón (Ed.). 1985, 5 (1/2), 1—145.
- Tex linguistics and written composition. Nils-Erik Enkvist (Ed.). 1985, 5 (4), 249—385.
- Discourse in cross-cultural communication. Deborah Tannen (Ed.). 1986, 6 (2), 143—237.
- The audience as co-author. Alessandro Duranti and Donald Brenneis (Eds.). 1986, 6 (3), 239—347.
- Medical discourse. Sara H. Freeman and Monica S. Heller (Eds.). 1987, 7 (1), 1—87.
- Perspectives on repetition. Barbara Johnstone (Ed.). 1987, 7 (3), 205—311.
- Discourse, racism and ideology. Teun A. van Dijk and Ruth Wodak (Eds.). 1988, 8 (1/2), 1—157.
- Verbal reports as data. János László, Dietrich Meutsch and Reinhold Viehoff (Eds.). 1988, 8 (4), 283—438.
- The pragmatics of affect. Elinor Ochs (Ed.). 1989, 9 (1), 1—124.
- Discourse analysis in Japan. Yoshihiko Ikegami (Ed.). 1989, 9 (3), 263—365.

Különös figyelmet érdemel a TEXT alább bemutatásra kerülő 10-1/2 (1990), jubileumi száma, amely a szövegkutatás általános kérdéseire/eredményeire/problémáira/további feladataira vonatkozó állásfoglalásokat tartalmaz.

Volume 10—1/2 (1990)

- van Dijk, Teun A. Introduction: Text in the next decade. 1990, 10 (1/2), 1—4.
- Bavelas, Janet Beavin. Nonverbal and social aspects of discourse in face-to-face interaction. 1990, 10 (1/2), 5—8.
- de Beaugrande, Robert. Text linguistics through the years. 1990, 10 (1/2), 9—18.
- Chafe, Wallace. Looking ahead. 1990, 10 (1/2), 19—22.
- Chen, Ping. Reflections on the development of discourse analysis in the nineties. 1990, 10 (1/2), 23—26.
- Drew, Paul. Conversation analysis: Who needs it? 1990, 10 (1/2), 27—36.
- van Eemeren, Frans H. The study of argumentation as normative pragmatics. 1990, 10 (1/2), 37—44.
- Hymes, Dell. Ethnopoetics. 1990, 10 (1/2), 45—48.
- Ikegami, Yoshihiko. Typological discourse analysis. 1990, 10 (1/2), 49—52.
- Kasher, Asa. Towards a mature study of discourse. 1990, 10 (1/2), 53—54.
- Leech, Geoffrey. Telling the truth about text? 1990, 10 (1/2), 55—60.
- Maynard, Senko K. An open forum for international scholarship. 1990, 10 (1/2), 61—62.
- McLaughlin, Margaret. Explanatory discourse and theories of casual attribution. 1990, 10 (1/2), 63—68.
- Palek, Bohumil. Discourse: The forecast of its study. 1990, 10 (1/2), 69—72.
- Petőfi, János S. From the analysis of literary works towards a semiotic theory of multimedia human communication. 25 years textological research: In retrospect and future outlook. 1990, 10 (1/2), 73—80.*
- Polanyi, Livia. Towards a formal analysis of discourse structure and interpretation. 1990, 10 (1/2), 81—86.
- Pomerantz, Anita. Discourse and awareness. 1990, 10 (1/2), 87—90.
- Sandig, Barbara. Holistic linguistics as a perspective for the nineties. 1990, 10 (1/2), 91—96.
- Schiffrin, Deborah. The language of discourse: Connections inside and out. 1990, 10 (1/2), 97—100.
- Snow, Catherine E. The development of discourse skills as related to the development of the study of discourse. 1990, 10 (1/2), 101—104.
- Stein, Nancy L. New directions in discourse analysis. 1990, 10 (1/2), 105—108.
- Tannen, Deborah. Discourse analysis: The excitement of diversity. 1990, 10 (1/2), 109—112.
- Thompson, Sandra A. Discourse and grammar. 1990, 10 (1/2), 113—116.
- Tracy, Karen. Framing discourse research to speak to issues of communicative practice. 1990, 10 (1/2), 117—120.
- Violi, Patrizia. Discourse analysis and semantics. 1990, 10 (1/2), 121—124.
- Wodak, Ruth. Discourse analysis: Problems, findings, perspectives. 1990, 10 (1/2), 125—132.
- van Dijk, Teun A. The future of the field: Discourse analysis in the 1990s. 1990, 10 (1/2), 133—156.
- Bio-bibliographical notes of board members of Text. 1990, 10 (1/2), 157—166.
- Text (1981—1989):

* Ez az írás magyar fordításban megjelent a Szemiotikai szövegtan első kötetében a 127—133. oldalakon.

Alphabetical index of authors and articles. 1990, 10 (1/2), 167—174.
Chronological index of contents. 1990, 10 (1/2), 175—182.
Special issues of Text (1981—1989). 1990, 10 (1/2), 183.

RESEARCH IN TEXT THEORY
UNTERSUCHUNGEN ZUR TEXTTHEORIE

Walter de Gruyter & Co. Berlin—New York
Editor: JÁNOS S. PETŐFI, Macerata, Italy

A sorozat célja az, hogy lehetőséget adjon olyan monográfiák, konferenciaakták és tanulmánykötetek megjelenésére, amelyek általános szövegelméleti kérdésekkel, illetőleg különböző típusú szövegek elemzésével, interpretálásának kérdéseivel foglalkoznak. A sorozat vitafórumot kíván teremteni mindazoknak, akik szövegkutatással foglalkoznak, függetlenül attól, hogy milyen diszciplinák képviselői.
Itt az első tizennégy kötet rövid tartalmi ismertetését kívánjuk nyújtani.

Volume 1

Teun A. van DIJK and János S. PETŐFI (eds.):
GRAMMARS AND DESCRIPTIONS (Studies in Text Theory and Text Analysis)
1977.

Since the mid-sixties more and more studies devoted to problems arising from the grammatical analysis of texts have been published. Most of these studies also argue for the necessity of constructing a text grammar according to the methodological principles of modern linguistics.

The primary function of this volume is to present a wide choice of different text-grammatical concepts and/or different methods of linguistics text descriptions. The unusual and challenging task of having the same text (*THE LOVER AND HIS LASS* by J. Thurber) analyzed by different scholars promises a maximum of variety and concentration at the same time.

The contributions were written by J. Bernstein /K. L. Pike, T. A. van Dijk, R. Fowler, A. J. Greimas/F. Nef, J.-B. Grize, E. Gülich/W. Raible, M. A. K. Halliday, R. Harweg, K. Heger, R. E. Longacre, Y. Oppel, B. Palek, K. Pisarkowa.

Contributions in English, French and German.

Volume 2

Wolfgang U. DRESSLER (ed.):
CURRENT TRENDS IN TEXT LINGUISTICS
1977.

Text linguistics, text theory and discourse analysis have undergone a rapid development in the past years and now constitute the theoretical bases and/or provide the instruments for other disciplines. This volume describes the present state of re-

search from different viewpoints by using various approaches: It tries to treat the subjects within different parts of linguistics (e.g. pragmatics, semantics, analyses of oral and written texts, stylistics); within the traditions of different linguistic schools (e.g. structuralist approaches, generative grammar, tagmemics); within interdisciplinary frames (e.g. semiotics, communication theory, logic, psychology, sociology, literary criticism).

Twenty-three well-known authors from Australia, Austria, Czechoslovakia, Finland, Germany, The Netherlands, the Soviet Union, and the U.S.A. wrote the nineteen papers. Exemplary analysis, reviews and bibliographies provide the reader with an introduction into the complex field of text linguistics, and allow an orientation in this promising discipline.

All contributions in English.

Volume 3

Wolfgang BURGHARDT and Klaus HÖLKER (eds.):

TEXT PROCESSING — TEXTVERARBEITUNG (Papers in Text Analysis and Textdescription — Beiträge zur Textanalyse und Textverarbeitung)
1979.

Most of the papers contained in this volume are contributions to the *Conference on the role of grammar in automated and non-automated text processing* held at the *Zentrum für interdisziplinäre Forschung* (Bielefeld).

The aim of the conference was to stimulate interdisciplinary discussion on aspects of text analysis. Therefore, the topics discussed were varied. Roughly speaking, they can be divided into the following central themes: (1) linguistic aspects of text processing and aspects of the study of literary texts (van Dijk, Kindt and Schmidt, Petőfi, Rieser and Wienold); (2) aspects of logics and text processing (Kummer, Nowakowska, Åquist); (3) aspects of the analysis of ethnopoetic texts (Greimas and Courtès, Hoppál, P. Maranda and E. Köngäs Maranda, Segal), and (4) aspects of computational text processing (Metzing, Sheldon Klein, Palme, Samlowski).

Contributions in English and German.

Volume 4

János S. PETŐFI (ed.):

TEXT AND DISCOURSE CONSTITUTION (Empirical Aspects, Theoretical Approaches)
1987.

In recent years text research became more and more interested in text constitution and text connectedness.

The primary aim of present volume is to discuss empirical and theoretical questions concerning some relevant aspects of text and discourse constitution. The studies contained in the volume can be grouped around the following central topics: (1) The main carriers of text constitution: Intonation; Co-textual Connexity; Topic-Focus Patterning; Connective and Temporal Relations; Macrostructures (D. Gibbon, R. Harweg, W. Brennenstuhl, E. Hajičová, P. Sgall, E. Rudolph, K. Dorfmueller-

Karpusa, A. García-Berrio, and T. Albaladejo Mayordomo); (2) Aspects of text meaning: Word, Sentence, and Text Meaning; Metaphoricity; Inferences (H.-J. Eikmeyer, O. Scholz, R. van de Velde); (3) Some logical aspects of text constitution: Context and Context Change; Things in Space and Time (Th. T. Ballmer, W. Heydrich); (4) The closing fourth part of the volume includes an attempt at integrating the different aspects of the analysis of text constitution, an overview of the different text and discourse definitions, and a bibliographical survey of works about text connectedness (J. S. Petőfi, E. Sözer, L. Vitacolonna, P. Lohmann).

All contributions in English.

Volume 5

Dieter METZING (ed.):

FRAME CONCEPTIONS AND TEXT UNDERSTANDING

1979.

The contributions of this volume deal with frame conceptions, their application and development in the domain of natural language and text understanding. „Frame conceptions” is taken as a name for a number of tentative but productive and influential ideas on knowledge representation, information processing, recognition and reasoning processing. Frame conceptions are starting to play an important role in Computer Science (Artificial Intelligence), (Cognitive) Linguistics, (Cognitive) Psychology and Education.

Though it covers a broad range of frame issues this volume is far from being a complete frame documentation. Only a selected documentation is presented, facilitating the access to several important frame papers. In the first part more general frame properties are discussed (Minsky, Goldstein, Roberts, and Hayes) whereas in the second part frame conceptions are applied to topics of text understanding (Charniak, Lehnert, Rosenberg, Sidner, Wilks).

All contributions in English.

Volume 6

Hans-Jürgen EIKMEYER and Hannes RIESER (eds.):

WORDS, WORLDS, AND CONTEXTS (New Approaches in Word Semantics)

1981.

This volume presents paradigms of different approaches to word semantics currently developed in linguistics and philosophy. Some of them develop new heuristic strategies and new structural tools for representing the meaning of words and the semantic relations among them. Other articles show how the meaning of words depends upon the surrounding text (discourse) or the (non-verbal) context. Finally a few articles demonstrate, how new mathematical or logical theories can be applied with profit in semantic analysis.

The first part contains three major sections, namely *Intensions, Meanings, and Word Semantics*; *Possible-World Semantics*, and *Word Semantics*; and *Non-Standard Logics and Word Semantics*. The second part is divided into the sections *Catastrophy*

Theory and Word Semantics; Context Theory and Word Semantics; Frames and Word Semantics; Conversational Postulates, Implicatures and Word Semantics; Semantic Fields and Word Semantics.

The contributors are Th. T. Ballmer, J. Ballweg, A. Ballweg-Schramm, J. Bigelow, W. Brennenstuhl, M. Cresswell, W. J. Edmondson, H.-J. Eikmeyer, H. Geckeler, D. Franck, H. Frosch, M. Grabski, A. Kasher, W. Kindt, E. König, A. Kratzer, P. Lutzer, D. Metzger, F. Neubauer, M. Pinkal, J. S. Petőfi, B. Rieger, H. Rieser, and W. Wildgen.

All contributions in English.

Volume 7

Gert RICHKEIT and Michael BOCK (eds.):

PSYCHOLINGUISTIC STUDIES IN LANGUAGE PROCESSING
1983.

This collection offers a look at the present discussion in the field of psycholinguistics. It contains contributions on the problem of meaning as well as on the processing of sentences and texts.

Contents:

1. *Problems of Meaning.* H. Hörmann, On the difficulties of using the concept of a dictionary — and the impossibility of not using it · S. Wichter, Inter- and intra-individual differences in meaning · M. Bock, On the „natural” meaning of acoustic signals · G. Strube, The latent semantics of verbal association · M. Marx, The meaning-confining function of the adjective · H. Schnelle, Some preliminary remarks on net-linguistic semantic.

2. *Sentence processing.* J.-F. LeNy/L. Achour/M. Carfantan/J.-C. Verstigegele, Elective decay of meaning in working memory and the process of discourse comprehension · J. Engelkamp/D. Zimmer, Foci of attention in comprehension and production of sentences.

3. *Text processing.* M. Wintermantel/U. Christmann, Person description: Some empirical findings concerning the production and reproduction of a specific text type · W. Schnotz, On the influence of text organization on learning outcomes · G. Richkeit/H. Kock, Inference processes in text comprehension · R. Weingarten/G. Richkeit/H. Strohner, Strategies of repeated text processing · M. Bock, The influence of pictures on the processing of texts: reading time, intelligibility, recall, aesthetic effect, need for rereading · S. Jörg, The semantic power of verbal and pictorial parts of situations · H.-J. Heringer, Criteria of understanding and understandability · J. S. Petőfi, Text signification, model, and correlate. Some aspects of text comprehension and text interpretation.

Volume 8

Dafydd GIBBON and Helmut RICHTER (eds.):

INTONATION, ACCENT AND RHYTHM (Studies in Discourse Phonology)
1984.

The collection presents research by a wide range of scholars of international repute in this field, representing several linguistic, perceptual phonetic and experimental approaches to the topic.

Contents:

Dafydd Gibbon and Helmut Richter, Phonology and Discourse: a variety of approaches — Janet Bing, A discourse domain identified by intonation — L. Boves, B. L. ten Have and W. H. Vieregge, Automatic transcription of intonation in Dutch — David Brazil, The intonation of sentences read aloud — Alan Cruttenden, The relevance of intonational misfits — Anne Cutler, Stress and accent in language production and understanding — Grzegorz Dogil, Grammatical prerequisites to the analysis of speech style: fast/casual speech — Anthony Fox, Subordinating and co-ordinating structures in articulation of discourse — Anna Fuchs, „Deaccenting” and „Default Accent” — Dafydd Gibbon, Intonation as an adaptive process — J. t Hart, A phonetic approach to intonation: from pitch contours to intonation patterns — W. Jassem, D. R. Hill and I. H. Witten, Isochrony in English speech: its statistical validity and linguistic relevance — Gerald Knowles, Variables strategies in intonation — Manfred Krause, Recent developments in speech signal pitch extraction — D. Robert Ladd, English Compound Stress — Hans-Heinrich Lieb, A method for the semantic study of syntactic accents — Helmut Richter, An observation concerning intensity as a predictable feature of intonation — Mitsou Ronat, Logical form and prosodic islands — Peter Winkler, Interrelations between fundamental frequency and other acoustic parameters of emphatic segments.

Volume 9

Thomas T BALLMER (ed.):

LINGUISTIC DYNAMICS (Discourse, Procedures and Evolution)
1985.

Approaches to the description and modelling of the procedural aspects of language change and text understanding from the angle of linguistics, logic, psychology and artificial intelligence.

Contents:

Part I Procedural Linguistics

T. A. van Dijk, Strategic Discourse Comprehension — C. U. Habel, Referential Nets as Knowledge Structures — H.-J. Eikmeyer, H. Rieser, Procedural Grammar for a Fragment of Black English Discourse.

Part II Quantitative and Algebraic Dynamics

G. Altmann, On the Dynamic Approach to Language — L. Hřebíček, Text as a Unit and Co-References — M. Nowakowska, An Algebraic Approach to Discourses and their Goals.

Part III Language Change

R. Keller, Towards a Theory of Linguistic Change — B. Strecker, Rules and the Dynamics of Language — H. J. Heringer, Not by Nature nor by Intention: The Normative Power of Language Signs.

Part IV Morphogenetic Linguistics

W. A. Koch, Tension and Suspense: On the Biogenesis and the Semiogenesis of the Detective Novel, Soccer and Art — Th. T. Ballmer, The Psychology of Context Change.

Volume 10

Teun A. van DIJK (ed.):

DISCOURSE AND COMMUNICATION (New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication)

1985.

Studies about discourse analysis in (mass) communication research, with special attention to news in the press, advertising, campaigns, information retrieval, persuasion international communication, audio-visual dimensions of TV-news, film, ethnic groups in the media, racism, and political violence.

Contents:

Part I. Introductions, Surveys, Theories

George Gerbner, Mass Media Discourse: Message System Analysis as a Component of Cultural Indicators — Ian Connell and Adam Miles, Text, Discourse and Mass Communication — Howard H. Davis, Discourse and Media Influence — Douglas S. Solomon and Barbara A. Cardillo, The Elements and Process of Communication Campaigns — Teun A. van Dijk, Structures of News in the Press — Kim B. Rotzoll, Advertisements — W. John Hutchins, Information Retrieval and Text Analysis — Rom Harré, Persuasion and Manipulation — Cees J. Hamelink, International Communication.

Part II. Applications, Extensions, Critical Approaches

Günter Bentele, Audio-Visual Analysis and a Grammar of Presentation Forms in News Programs: Some Mediasemiotic Considerations — Claire Lindegren Lerman, Media Analysis of a Presidential Speech: Impersonal Identity Forms in Discourse — Theo van Leeuwen, Rhythmic Structure of the Film Text — John Hartley and Martin Montgomery, Representations and Relations: Ideology and Power in Press and TV News — Charles Husband and Jagdish M. Chouhan, Local Radio in the Communication Environment of Ethnic Minorities in Britain — John D. H. Downing, 'Coillons ... Shryned in an Hogges Toord': British News Media Discourse on 'Race' — Philip Schlesinger and Bob Lumley, Two Debates on Political Violence and the Mass media: The Organisation of Intellectual Fields in Britain and Italy.

Volume 11

László HALÁSZ (ed.):

LITERARY DISCOURSE (Aspects of Cognitive and Social Psychological Approaches)
1987.

The volume contains 12 studies about cognitive and social psychological approaches of literary texts, respectively of its receptions written by US and Hungarian psychologists. The results, based on content analysis and psychological experiments, are relevant from the point of view of both human information processing, and of social perception.

Contents:

László Halász: Cognitive and Social Psychological Approaches to Literary Discourse. An Overview — Robert P. Abelson: Artificial Intelligence and Literary Appreciation: How Big Is the Gap? — Robert de Beaugrande: Schemas for Literary Communication — Csaba Pléh: On Formal- and Content-Based Models of Story Memory — János László: Understanding and Enjoying — Martin S. Lindauer: The Short Story: its Place in the Psychology of Literature — László Halász: Social Perception and Understanding of Interaction in the Short Stories Entitled 'Everything that rises must converge' and 'Brutes' (Barbarians) — Colin Martindale: Narrative Pattern Analysis: a Quantitative Method for Inferring the Symbolic Meaning of Narratives — Ravenna Helson: A Personality Assessment Approach to the Study of Literature — Dean K. Simonton: Shakespeare's Plays and Sonnets: Correlates of Differential Greatness — Antal Bókay: Psychoanalytical Text Theory and Literary Interpretation — Larry Gross: Life vs. Art: the Interpretation of Visual Narratives.

Volume 12

W. HEYDRICH, F. NEUBAUER, J. S. PETŐFI, E. SÖZER (eds.):

CONNEXITY AND COHERENCE (Analysis of Text and Discourse)
1989.

The volume contains reports and co-reports on central topics of text- and discourse-research, like the analysis of fictional and scientific texts, text production, verbal interaction, inferencing.

Contents:

Part 1.

Michel Charolles, Coherence as a Principle in the Regulation of Discursive Production; Hans-Jürgen Eikmeyer, On M. Charolles' „Coherence as a Principle ...”; József Andor, Strategies, Tactics and Realistic Methods of Text Analysis. Comments on M. Charolles' „Coherence as a Principle ...”; Michel Charolles, Comments on Eikmeyer's and Andor's Report — Klaus Heger, Text Coherence in a Dialogical Presuppositional Group: Chapter XXXI of Unamuno's „Niebla”; Michael Metzeltin, Co-report on „Text Coherence ...” by K. Heger; Wolfgang Raible, Some Comments on the Contribution of K. Heger: „Text Coherence ...”; Klaus Heger, Some Com-

ments on the Comments by M. Metzeltin and W. Raible—Lita Lundquist, *Coherence in Scientific Texts*; Anette Villemoes, Remarks on „Coherence in ...” by L. Lundquist; Klaus Hölker, Remarks on Form, Coherence, and Knowledge. Comment on L. Lundquist’s „Coherence in ...”; L. Lundquist, Some Comments on the Comments by K. Hölker and A. Villemoes — Roger G. van de Velde, *Man, Verbal Text, Inferencing, and Coherence*; Peter Bosch, *Coherence and Cohesion: Comments on R. van de Velde’s Paper „Man, Verbal Text ...”*; Frantisek Daneš, Report of van de Velde’s Paper „Man, Verbal Text ...”; Roger G. van de Velde, *On Some Limitations of Interpersonal Understanding (Comments on the comments by P. Bosch and F. Daneš)* — Dieter Viehweger, *Coherence — Interaction of Modules*; Maria-Elisabeth Conte, *Coherence in Interpretation. Comments on D. Viehweger’s Paper: „Coherence ...”*; Roland Harweg, *Is Coherence a Pragmatic Phenomenon? Comments on D. Viehweger’s Paper „Coherence ...”*; Dieter Viehweger, *Coherence Is Also a Pragmatic Phenomenon. Some rejoinders to M.-E. Conte and R. Harweg.*

Part 2.

Pierre Bange, *Constitution of Relationships as a Factor in Interactive Coherence* — Nils Erik Enkvist and Martina Björklund, *Toward a Taxonomy of Structure Shifts* — Hermann Kayser, *Some Aspects of Language Understanding, Language Production, and Intercomprehension in Verbal Interaction.*

Part 3.

Nils Erik Enkvist, *From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics* — Patricia Lohmann, *Connectedness of Texts: A Bibliographical Survey. (Part II.)*

Volume 13

Dietrich MEUTSCH and Reinhold VIEHOFF (eds.):

COMPREHENSION OF LITERARY DISCOURSE (Results and Problems of Interdisciplinary Approaches)
1989.

An overview of current research into literary comprehension accounting for respective works done both in psychology and in literary studies.

Contents:

Reinhold Viehoff and Dietrich Meutsch, *Interdisciplinarity in the Empirical Study of Literature. Introductory Remarks to „Comprehension of Literary Discourse”* — Siegfried J. Schmidt and Norbert Groeben, *How to Do Thoughts With Words: On Understanding Literature* — Peter Bürger, *Interpretation After Duchamp* — Alfred Lorenzer and Achim Würker, *Depth-Hermeneutical Interpretation of Literature* — Werner Schlotthaus, *Conditioning Factors of Textual Understanding* — Siegfried Hoppe-Graff and Martin Schell, *The Comprehension of Literary Texts: Developmental Considerations* — Iván Fónagy, *The Metaphor: A Research Instrument* — Arthur C. Graesser, Jeffery Mio and Keith K. Millis, *Metaphors in Persuasive Communication* — Douglas Vipond and Russel A. Hunt, *Literary Processing and Response as Transaction: Evidence for the Contribution of Readers, Texts and Situations* — Hans Aebli, *Towards a Psychological Theory of Understanding Literary*

Texts — János S. Petőfi and Terry Olivi, Understanding Literary Texts. A Semiotic Textological Approach — Winfried Lenders, On the Perspectives of Artificial Intelligence Research in Literary Understanding Processes.

Volume 14

Sture ALLÉN (ed.):

POSSIBLE WORLDS IN HUMANITIES, ARTS AND SCIENCES (Proceedings of Nobel Symposium 65)
1989.

The concept „possible worlds” and its significance in philosophy, linguistics, literature, art and natural science are discussed.

Contents:

Sture Allén: Opening Address

Session 1: Philosophy

Thomas S. Kuhn: Possible Worlds in History of Science · Arthur I. Miller: Discussion of Thomas S. Kuhn's paper „Possible Worlds in History of Science” · Tore Frängsmyr: Discussion of Thomas S. Kuhn's paper „Possible Worlds in History of Science” · Thomas S. Kuhn: Speaker's Reply · Jaakko Hintikka: Exploring Possible Worlds · Gunnar Olsson: On Doughnutting. Discussion of Jaakko Hintikka's paper „Exploring Possible Worlds” · William R. Shea: Transworld Journeys. Report on Session: 1: Philosophy.

Session 2: Linguistics

Barbara H. Partee: Possible Worlds in Model-Theoretic Semantics: A Linguistic Perspective · John Perry: Possible Worlds and Subject Matter. Discussion of Barbara H. Partee's paper „Possible Worlds in Model-Theoretic Semantics: A Linguistic Perspective” · Hannes Rieser: Some Caveats with Respect to Possible Worlds. Discussion of Barbara H. Partee's paper „Possible Worlds in Model-Theoretic Semantics: A Linguistic Perspective” · Barbara H. Partee: Speaker's Reply · Nils Erik Enkvist: Connexity, Interpretability, Universes of Discourse, and Text Worlds · Wolfgang Heydrich: Possible Worlds and Enkvist's Worlds. Discussion of Nils Erik Enkvist's paper „Connexity, Interpretability, Universes of Discourse, and Text Worlds” · Ulf Telemann: The World of Words — and Pictures. Discussion of Nils Erik Enkvist's paper „Connexity, Interpretability, Universes of Discourse, and Text Worlds”. János S. Petőfi: Possible Worlds — Text Worlds. Quo vadis Linguistica? Report on Session 2: Linguistics.

Session 3: Literature and Arts

Lubomir Doležel: Possible Worlds and Literary Fictions · Nicholas Wolterstorff: Discussion of Lubomir Doležel's paper „Possible Worlds and Literary Fictions” · Thomas Pavel: Fictional Worlds and the Economy of the Imaginary · Samuel R. Levin: Duality and Deviance: Two Semantic Modes. Discussion of Thomas Pavel's paper „Fictional Worlds and the Economy of the Imaginary” · Inge Jonsson: Fictional and Ontological Landscapes. Discussion of Thomas Pavel's paper „Fictional Worlds and the Economy of the Imaginary” · Lars Gyllenstein: Possible Worlds — A Chorus of a Multitude of Souls. A Writer's Perspective · Frederik Julius Billeskov

Jansen: Possible Worlds: A Historical Perspective in Literature. Discussion of Lars Gyllensten's paper „Possible Worlds — A Chorus of a Multitude of Souls. A Writer's Perspective". Kurt Johansson: Possible Worlds — But for Whom? Discussion of Lars Gyllensten's paper „Possible Worlds — A Chorus of a Multitude of Souls. A Writer's Perspective". Lars Gyllensten: Speaker's Reply. Ulf Linde: Image and Dimension. Arthur C. Danto: Pictorial Possibility. Discussion of Ulf Linde's paper „Image and Dimension". Gérard Régner: Discussion of Ulf Linde's paper „Image and Dimension". Umberto Eco: Report on Session 3: Literature and Arts.

Session 4: Natural Science

J. S. Bell: Six Possible Worlds of Quantum Mechanics. Claes Åberg: On Characterizing Possible Worlds of Physics. Discussion of J. S. Bell's paper „Six Possible Worlds of Quantum Mechanics". Bengt Nagel: Discussion of J. S. Bell's paper „Six Possible Worlds of Quantum Mechanics". Martin J. Rees: Our Universe and Others: The Limits of Space, Time and Physics. Jena-Claude Pecker: How to Describe Physical Reality? Discussion of Martin J. Rees's paper „Our Universe and Others: The Limits of Space, Time and Physics". Bengt Gustafsson: The Uniformity of the Universe. Discussion of Martin J. Rees's paper „Our Universe and others: The Limits of Space, Time and Physics". Walter Thirring: Report on Session 4: Natural Science.

List of Contributions.

TÁRGYMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- affektív jelentéstartalom, 186
- ágens, 102
- aktuális tagolás, 74, 80, 83, 103, 176, 181
- aktuális világ, 69
- alaktan, 74, 88, 93
- aletikus modalitás, 163
- alkotóspecifikus modell(ek), 7
- anafa, 80, 87, 90, 108, 133
- appercepcionális modell, 166
- apperceptum, 13, 16
- argó, 138
- argumentum, 24, 25, 39, 167
- artikulációs mód, 196
- aspektus 172
- atomi szöveg, 33
- atomi verbális értelem, 166
- attitűd-igék, 69
- automatikus szövegelemzés, 102
- befogadó/vevő, 67, 71
 - ~i modell(ek), 55, 56
 - ~specifikus, 7
- bekezdés, 93 100
- beszédkaktus-elmélet, 67, 77, 82, 86—88, 91, 96, 103, 140
- beszéddallam, 117, 121, 122
- beszéddintonáció, 136
- beszédmű, 79, 81, 84, 124
- beszédszöveg, 195
- bonyolultsági mutató, 126
- computational linguistics, 74, 77
- conditio, 43
- csatorna, 8
 - audiovizuális ~, 8, 11
 - auditív ~, 8, 11, 13
 - vizuális ~, 8, 11, 13, 20
- cselekvésemélet, 77, 82
- dallam, 119, 121, 194, 197
- deiktikus, 68
- demarkációs fonológia, 132
- denotáció, 166, 185
- deszignáció, 166
- deskriptív konstituens, 14
- deskriptív propozíció, 33
- diagrammatikus komponens, 11
- dictum, 13 29
- direkt (első fokú) interpretáció, 7, 14, 16, 17, 19, 34, 35, 58
- diszkurzív organizáció, 12
- diszpozíció(k), 7
- dominánsan verbális, 8, 16
- egyéni stílus, 191
- egyeztetés, 176
- ellentét (elvárástörő), 38—40, 42, 48, 52, 54, 100
- ellipszis, 32
- elsődleges mediális matéria, 11
- emlékvilág, 69
- episztemológia, 69
- értelem-reprezentáció(k), 166
- eseménytér, 185
- esetgrammatika, 104, 129, 131, 141
- eszközfonetika(i), 194
- evocatum, 13, 36
- exegetika, 175
- explicit értelem, 166
- extralingvisztikai eszköz, 176
- extratextuális, 13, 14, 31
- faktív igék, 171
- faktivitás, 172
- felszíni struktúrák, 39, 40, 48, 49, 51, 52, 70, 141
- figura, 8, 11, 13, 16, 20, 26, 29—31
 - akusztikus/auditív ~, 20
 - vizuális ~, 20, 57
- figuratív interpretáció, 14, 34
- filozófiai szemantika, 77
- folklorisztika, 82
- fonetika, 12, 82, 193
- fonikus médiumkomponens, 8
- fonikus verbális médium, 8
- fonológia, 12, 74, 81
- fordítástan, 82
- formális architektonika, 8, 12, 17, 20, 29, 55, 62
- formális szemantika, 96
- formatio, 12, 17, 21, 28, 32
- formatívum, 21, 166
- főszöveg(ek), 176
- frame, 17, 31, 69
- funkcionális mondat, 80
- funktor, 24—26, 167
- generatív grammatika, 74—77, 80, 81, 87—91, 132
- generatív poétika, 103, 129, 162
- generatív szemantika, 96, 129

genotextus, 60
 globális hatáskörű bázis(ok), 8
 grafikus-ikonikus, 8, 11
 grafikus verbális médium, 8
 hanglejtés, 28, 95, 117—120, 122
 hanglejtés-keresztvezetés, 121
 hangosítás, 194, 195
 hangsúly, 28, 79
 hangtan, 74, 93, 196
 hermeneutika(i), 161, 162
 hiedelemvilág, 69
 hiperonímia, 18, 35
 homiletika(i), 75
 hipotézis(ek), 7, 8, 19, 55, 65
 hozzáférhetőségi reláció(k), 167
 hypertextus, 18, 35
 ideális beszélő, 163
 idiolektus, 137
 ifjúsági nyelv, 138
 illokúció, 67
 immanens alany, 161
 implicit(ás), 41
 implicatio, 42, 43, 49, 169
 implicatum, 43
 implicit értelem, 166
 inchoatív igék, 171
 inferenciális organizáció, 12, 14, 26
 információelmélet, 74, 77
 interpretáció, 7, 8, 11—13, 55, 69, 161
 deszkriptív ~, 7, 14, 16, 18, 19, 55
 deszkriptív jelentés~, 29, 165
 explikativ ~, 7, 14, 16, 18, 19, 55
 interpretációbázis, 7, 8, 16
 interpretációbázis-konfiguráció, 8, 12, 19
 interpretációfolyamat, 8, 12, 14, 16—18, 28
 interpretációtípus, 7
 interpretamentum, 13, 14
 interpretátor, 8, 13, 14, 16—18, 31, 33, 55, 57, 58, 65
 intertextuális ismeret(ek), 15, 55, 65,
 intertextualitás, 55
 intonáció, 196
 ismeret(ek), 7, 12, 13, 17, 19, 32, 35, 55, 58, 65
 ismeret-(konvenció)rendszer(ek), 7, 8, 12, 13, 31
 izoláció, 183
 izotópia, 70, 99
 jelentés, 93
 jelentésátszűrődés, 100
 jelentés-interpretáció, 167
 jelentésszerkezet, 38—41, 44, 46, 47, 49, 50, 52, 53, 100
 jelentésvizony, 70
 jelkomplexus, 7, 16
 jelkomponens, 7, 8, 11, 12, 14
 kalligrammatikus komponens, 8
 kanonikus reprezentáció, 24—26, 33
 kapcsolás, 143
 grammatikai ~, 143
 lexikai-szemantikai ~, 143
 kauzális viszony, 39, 40, 59, 52,

kibernetika, 74, 129
 klasszéma, 99
 kódváltás 137
 kognitív struktúra, 99
 kognitív szféra, 75, 76
 koherencia, 12, 14, 34, 86, 89, 99, 174, 188
 kohézió, 12—14, 34, 86, 90
 kommunikáció, 8, 67, 68, 71, 88, 90, 135, 183
 ~elmélet, 76, 77, 80, 82, 86—88, 91, 96, 129, 159
 kommunikációs alapforma, 135
 kommunikációs kompetencia, 76, 82
 kommunikációs kontextus, 76
 kommunikációsztuáció, 8, 11, 19, 32, 34, 55, 58
 kommunikációsztuáció-specifikus, 7, 18
 kommunikációsztuáció- és szövegtipológiai, bázis, 8, 19
 kommunikatív organizáció, 12
 kommunikátum, 8, 11, 12, 16
 kompetencia, 75, 76, 163
 kompletív organizáció, 12, 14
 kompozícióegység, 11, 29
 első fokú ~, 11, 23, 26, 31—33
 lexiko-verbális ~, 11, 23, 26, 31,
 magasabb fokú ~, 11, 26—28, 31
 kompozicionális kohézió, 13, 31, 58
 kompozicionális konnexitás, 12, 29
 kompozicionális organizáció, 12, 58
 konfiguracionális organizáció, 12, 24, 26, 33,
 konnektiv elemek, 24, 29
 konnexitás, 12, 86, 188
 konnotáció, 185
 konnotatív szemiotika, 68
 konnotátor, 68
 konstituens, 8, 24, 167
 konstitutív tényező, 7, 18, 21, 34
 konstringencia, 14, 34
 konstrukciós forma, 85, 155
 konstrukciótípus, 85, 130
 kontextuális elemzés 86, 142, 164
 kontextualizáció, 7, 13, 18, 32, 34,
 direkt (első fokú) ~, 34, 58
 szimbolikus (másod fokú) ~, 55, 60, 62, 65
 kontextus, 8, 14, 18, 47, 67, 68, 86, 91, 160, 169, 188, 194
 kontextusindex, 67
 kontinuitás, 12—14, 34, 58
 koreferencia, 32, 55, 59
 koreferenciaindex, 25, 26, 33
 korelátum, 166, 167
 korelátum-indikátor, 166
 korelátum-reprezentációk, 166
 kotextuális elemzés, 86, 142, 164
 közlési hiány, 185
 közlő/adó, 67
 kriminálisztikai szövegnyelvészet, 147, 148
 kriptóanalízis, 74
 kumulatív elv, 173
 kvantitatív szövegvizsgálat, 147
 langue, 80, 84
 lehetséges világ(ok), 69, 77, 86
 lexikai egység(ek), 11

lexikai konnexitás, 86
 lexiko-verbális architektonika, 11, 20, 57, 58
 lexiko-verbális komponens, 8
 lexiko-verbális közlésegyeség(ek), 11, 23, 26, 30, 32, 33, 58, 64
 logikai szemantika, 77, 96
 logikai szövegelmélet, 161
 lokális hatáskörű bázis(ok), 8
 lokúció, 67
 lokucionáris tett(ek), 67

makroarchitektonika, 11, 57
 első szint, 11, 23, 31, 34
 magasabb szint(ek), 11, 21, 26, 29, 31, 34
 makrokompozíció, 84
 makrostruktúra, 152, 162
 másodlagos mediális matéria, 11
 matematikai nyelvészet, 74
 mátrix kommunikációegység, 24
 mediális matéria, 8, 11, 21, 28, 30, 57
 médium, 8, 11, 19
 megnyilatkozás, 26, 29, 82, 84, 86—88, 93, 180
 meszőlítésfajták, 177
 mélységi mutató, 127
 mély struktúra, 39, 40, 42, 53, 70, 130, 141, 163
 mélyszemantikai szint, 70
 mentális apparátus, 69
 mentális imago, 12
 metaforizáció, 16, 65, 100, 101
 metakommunikatív (helyzet), 69
 metanyelvi funkció, 181
 mikroarchitektonika, 11, 23
 első szint, 11, 21, 28, 30, 32,
 lexiko-verbális, 11, 30—32, 58
 magasabb szint(ek), 21, 28, 31, 32, 58
 mikrostruktúra, 152, 162
 modális értékek, 91, 163
 modális funkció, 162
 modalitás, 69, 91, 92, 119—121, 162
 episztemikus ~, 91
 érzelmi ~, 91
 modellbázis(ok), 8, 12, 13, 17
 modellkonceptus, 8, 12, 13, 16
 modellkonstruálás, 168
 módus, 162
 mondat, 49, 70, 79—82, 84, 86—88, 92, 93, 95, 99—101, 103, 104, 123
 mondatátzöwödés, 104, 105, 144
 mondatdallam, 119—121
 mondategész, 71, 105, 124
 mondategység(ek), 105, 124, 125
 mondathangsúly, 95
 mondat hosszúság, 126
 mondatstilisztika, 98
 mondat szerkezet, 71
 mondattagolás, 74, 80
 mondattan, 74, 75, 79, 81, 88, 176
 mondat típusok, 71
 motíváció(k), 7
 multimedialis, 8
 muziko-vokális médiumkomponens, 8
 műfaji jelentés, 181

narrációelmélet, 162
 narratív struktúra, 102, 130
 narratológiai vizsgálat, 162
 neologizmus, 185
 neoretorika, 103
 neutrális grafikus komponens, 57
 notatio, 8, 11, 13, 16, 20, 21, 28—30
 nyelvészeti strukturalizmus, 73—75
 nyelvstatisztika, 147

oppozíció, 42, 53
 organizáció(forma), 12, 16, 17, 24, 26, 29, 34, 57
 originális formatívum, 166
 originális korelátum, 166
 originális reláció(k), 166
 originális szignifikáció, 166
 palintonia, 100
 parole, 80, 82, 84
 para-fonikus, 57
 parafrázis, 63
 para-grafikus komponens, 57, 64
 para-lingvisztikus médiumkomponens, 8
 para-verbális mediális manifesztáció, 8
 percepció, 69
 performancia, 163
 performatív igék, 69
 performatív modalitás, 33
 performatív-modális, 14, 33, 167
 perlókúció, 67
 perlókucionáris tett(ek), 67
 poétika(i), 77, 78, 81, 90, 175
 poétikai funkció, 181
 polifunkcionális (szöveg), 68
 pragmatika, 67, 76, 77, 85—89, 91, 96, 159, 161, 169
 pragmatikai komponens, 162
 pragmatikai szint, 83, 181
 predikatív szerkezet, 131
 predikátum, 25, 55
 emotív ~, 172
 evaluatív ~, 172
 kauzatív ~, 172
 kognitív ~, 173
 preszuppozíció, 38, 39, 43, 46, 53, 77, 80, 87, 88, 91, 161, 169, 170
 egzisztenciális ~, 170
 kontextuális ~, 161
 poétikai ~, 161
 pragmatikai ~, 170
 preszuppozicionális organizáció, 12, 14
 primer mediális matéria, 11, 57
 pronominalizáció, 86, 87
 propozíció, 24, 25
 prozodéma, 197
 prozódiai (metriko-ritmikai és melodikus)
 arculat, 11, 28, 30, 82
 prozódikus architektonika, 11, 28, 29, 58
 prozódikus struktúra, 86
 pszichofizikai diszpozíció(k), 8
 pszichofonetika, 30
 pszicholingvisztika, 67, 77, 82, 161

reális beszélő, 163
 recepcióesztétika(i), 161
 recepciókutatás, 161
 referencia, 17, 32, 55, 68, 69
 relacionális organizáció, 12, 24, 26
 relatum, 13, 31, 34, 35, 55, 62
 relatum-imago, 13, 14, 17, 31, 62
 relatum-indikátor, 14
 relevanciamotiváció(k), 8
 rendszermondat, 84, 180
 retorika, 75, 77–79, 81, 82, 86, 90, 104, 143

 schema, 69
 sensus designatus, 13, 29–32, 36, 55
 sensus referens, 13, 29, 31, 32, 36, 55
 sensus-szemantikai architektónika, 55
 sententia, 84
 significans, 7, 8
 significatio, 7, 8, 14, 18, 34, 36, 166
 significatum, 7, 8
 sorrend, 177
 stilisztika, 77, 78, 81, 82, 89–94, 97, 98, 129, 160, 187–189
 stilisztikai elemzés, 93, 160, 190
 stilisztikai minősítés, 160
 stílus(elmélet), 90, 98, 189, 190
 stíluskohézió, 191
 stílustipológia, 98, 160, 191, 192
 stílustörténet, 94
 strukturális interpretáció, 7, 12

 szcenárió, 17, 31, 32
 széma, 70, 99
 szemantika(elmélet), 52, 67, 68, 74, 77, 79, 81–84, 87–91, 93, 94, 96, 99, 100, 169
 szemantikai architektónika, 8, 29, 31, 55
 szemantikai előfeltevés, 170
 szemantikai interpretáció, 29, 30, 130
 szemantikai komponens, 162
 szemantikai szint, 83, 181
 személytelenítés, 183
 szeméma, 99, 100
 szemi-explicit értelem, 166
 szemiotika, 67, 70, 75, 77, 82, 88, 90, 95, 96, 102, 129, 159, 161
 szemiotikai reláció(k), 166
 szemiotikai textológia, 5, 7, 8, 11–14, 16, 19, 36, 55
 szerephelyzet, 67
 szerepindikátor, 25
 szerkesztéstan, 78, 81
 szerkesztettségi mutató, 126
 szétagolódás, 124
 szillogizmus, 38, 40–42, 44, 46, 47, 49–53
 szimbolikus (másod fokú) interpretáció, 7, 16–18, 35, 65
 szintaktikai komponens, 162
 szintaktikai szint, 38, 40, 42, 44, 83, 93, 95, 181
 szintaxis, 12, 52, 70, 81, 87, 89, 91, 99, 180
 szinteződés, 127
 szisztémaimmanens, 7
 szituáció, 172, 193

szociolingvisztika, 67, 76, 77, 81, 82, 86, 119, 137, 196
 szójelentés(ek), 166, 189
 szókép(ek), 101, 186, 190
 szókincstan, 74
 szöveg, 7, 11, 13, 14, 18, 19, 23, 25, 28, 31, 35, 58, 67–71, 79, 81–83, 86, 89, 90, 92, 93, 95, 97–105, 123, 129, 131, 141, 142, 147, 163–165, 177, 180, 191, 195, 196
 szövegarchitektónika, 8, 19
 szövegelmélet, 80, 82, 85, 88–91, 93, 94, 97–99, 101, 102, 129, 132, 162, 163
 szövegegység, 23, 38, 100, 177
 szövegfajta, 177
 szövegfonetika, 95, 187, 196
 szöveggrammatika, 70, 80, 81, 85–87, 89, 91, 95, 96, 101, 142, 152, 176, 180, 187, 189
 szöveginterpretáció, 108, 130
 szövegjelentés, 91, 162, 190
 szövegkohérenca, 69, 88, 89
 szövegkohézió, 91, 178, 188, 191
 szövegkompetencia, 163
 szövegműközpontúság, 92
 szövegmodell, 84
 szövegmondat, 11, 23, 84, 90, 180
 szövegnyelvészet, 73–75, 77–83, 85–104, 140, 159, 160, 175, 176, 187, 188, 189
 szövegpragmatika, 67–69, 80, 95, 97, 187, 189
 szövegréteg(ek), 187
 szövegstilisztika, 98, 100, 101, 152, 175, 178
 szövegsemantika, 67, 69, 80, 85, 87, 89, 95–101, 180, 189
 szövegsemiotika, 67, 103
 szövegszerkezeti vizsgálat, 155
 szövegszerveződés, 104
 szövegszignifikáció, 7, 36
 szövegsszintaxis, 67, 70, 95, 96
 szövegtan, 5, 79, 80, 82–86, 94, 96, 103, 105, 140, 144, 151, 175, 176, 196
 szövegtipológia, 19, 65, 86, 91, 98, 103, 148, 182
 szövegtípus, 16, 17, 35, 71, 83
 szuperstruktúra, 84, 182, 196
 szupraszegmentális eszköz(ök), 136
 szünet, 28

 tagoltsági mutató, 95, 127
 tartalom, 187
 tautologikus egység(ek), 101
 taxonómikus nyelvészet, 75
 telítettségi mutató, 127
 teljesség, 12, 29, 34, 68
 téma, 69
 téma-réma, 86, 103, 104, 173, 176, 181
 tematikus architektónika, 26, 62, 64
 tempó, 28
 temporális konnexitás, 86
 tényállás-konfiguráció, 18

 tényállástartalom, 185
 textológia, 12, 94, 147
 textuális elemzés, 86, 164
 textuális mély struktúra, 141
 textuális kohézió, 13, 31, 58

texturális konnexitás, 12, 29, 58
texturális organizáció, 12
thesaurus, 13
többértelműség, 31, 186
tömbösödés, 127
tömbtan, 176, 177
transzformációs szintaxis, 129
tudásvilág, 69

utterance, 84

vehiculum, 8, 11, 12, 14, 16, 17, 19, 20, 30, 31,
33—35, 55, 58, 64
vehiculum-imago, 12—14, 17, 20, 33, 34
vehiculum-indikátor, 12, 13
verbális értelem, 166
verbális kommunikáció, 76

verbális médium, 8, 11, 16
verbális szignifikáció, 166
világalkotó konstituens, 14 167
világalkotó propozíció, 33
világelmélet, 69
világmodell, 69
világstruktúra, 86
világsemantika, 142
vizuális organizáció, 57
vizuális szövegelmélet, 131

world, 69

zenei transzponálás, 117
zsargon, 186
zsúfoltsági mutató, 95, 127

NÉVMUTATÓ

Összeállította:

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA

- Ábrahám Samu, 87, 109
 Adamik Tamás, 104, 143, 144
 Ahmanova, O. S., 75, 155
 Albert Sándor, 129—134
 Allén, S., 37
 Anderson, E., 93
 Andor József, 104, 141
 Antal László, 79, 91, 102, 103, 109, 130, 142
 Arisztotelész, 79
 Austin, J. L., 53, 77, 109, 181

 Bajkóné Révész Zsuzsa, 193
 Bakos József, 100, 109, 177
 Balázs János, 60, 65, 68, 69, 72, 79, 80, 83, 97,
 103, 104, 108, 109, 140, 180—182, 195
 Ballmer, Th., 95, 109
 Bally, Ch., 91, 109
 Balogh Sámuel, 90
 Bánréti Zoltán, 38, 47, 53, 69, 72, 79, 104, 108
 109, 143
 Bárczi Géza, 194
 Bateson, G., 69, 72
 Bečka, J. V., 156
 Békési Imre, 5, 36, 37, 38—54, 39, 40, 52—54,
 60, 71, 72, 79—81, 83—85, 87, 89, 90, 95, 97,
 98, 102, 104, 106, 108—110, 130, 143, 147,
 153, 154, 155—158, 163, 177, 182, 195
 Bencédy József, 105, 106, 144
 Bencze Lóránt, 186
 Beneš, E., 83, 109
 Benešova, E., 83
 E. Benkes Zsuzsa, 66
 Benkő László, 79, 128
 Benkő Loránd, 88, 110, 140
 Bense, M., 94, 110
 Bénveniste, É., 93, 110
 Bernáth Árpád, 162
 Berrár Jolán, 79, 110, 123
 Bertalanffy, L. von, 74
 Biasci, C., 37, 38, 53
 Bicskei Dezsóné, 123
 Bloomfield, L., 74
 Bokay Antal, 104, 108, 110, 141, 142
 Bolla Kálmán, 193—197, 194, 196
 Bonyhai Gábor, 108, 110
 Borzsák István, 102, 130
 Brasil, D., 95, 110
 Bréal, M., 96
 Brinker, K., 95, 110,
 Buda Béla, 89, 110
 Burányi Nándor, 158
 Bühler, K., 79, 80, 181, 196
 Büky Béla, 83, 110, 146, 181, 182
 Büky László, 180—182
 Carnap, R., 75
 Cassirer, P., 93, 110
 Chițoran, D., 72, 76, 77
 Chomsky, N., 74—77, 81, 96, 110
 Cohen, R., 167
 Csúri Károly, 96, 102, 130, 142, 162
 Daneš, F., 83, 110, 111, 156, 168
 Dániel Ágnes, 79, 111
 Danyi Magdolna, 187, 192
 Darmsteter, A., 96, 97
 Dascal, M., 95, 111
 Deme László, 68, 70, 72, 79, 80, 83, 84, 89, 90,
 95, 97, 104—106, 111, 123—128, 135—137,
 142, 145, 155, 156, 158, 175—179, 193, 195,
 196
 Descartes, R., 75
 Dezséry Judit, 102, 130
 Dezső László, 80, 83, 102, 111, 131
 Diels, H., 10
 Dijk, T. A. van, 70, 72, 80, 84, 86, 94—96, 111,
 141, 143, 144, 162, 168
 Dorfmueller-Karpusa, K., 38—40, 53, 114
 Dornseif, F., 74
 Dressler, W., 82—85, 95, 111, 147
 Elekfi László, 80, 83, 111, 176, 181, 194, 195
 Enkvist, N. E., 94, 111
 Eördögh Miklós, 91, 111
 Erdei Iván, 193
 Erlich, V., 77
 Fábíán Gyuláné, 158
 K. Fábíán Ilona, 135—139
 Fábíán Pál, 98, 106, 112, 195
 Fábircz Károly, 164—168
 Fehér Erzsébet, 83, 106
 Fehér Márta, 112
 B. Fejes Katalin, 105, 123—128, 145
 Fillmore, Ch., 76, 104, 112, 131, 141
 Findra, J., 155, 156
 Firbas, J., 83, 112
 Fishmann, J. A., 67, 72

- Fodor Katalin, 193
Fónagy Iván, 101, 112, 117—122
Földi Éva, 194, 196
Frege, G., 75, 97
Fritsche, J., 37, 38, 44, 53, 54
Füredi Mihály, 102
- Gaál Edit, 92, 93, 106, 112, 176, 177
Galgóczi László, 123
Galperin, I. L., 155
Gáspári László, 107, 176
Gösy Mária, 194
Görgey Eszter, 102, 131
Greimas, A. J., 69, 99, 100, 112, 162
Cs. Gyimesi Éva, 92, 159, 161, 162
- Hadrovics László, 80, 112
Hagège, C., 75, 112
Hajičová, E., 83, 115
Hall, E. T., 136
Halliday, M. A. K., 53, 95, 112
Hársing László, 83, 112
Hartmann, R., 96, 112
Harweg, R., 93, 95, 112
Hasan, R., 95, 112
Hays, D., 142
Hegedűs Attila, 179
Hegedűs József, 75, 112
Heller Ágnes, 105
Heller Mária, 128
Hell György, 108, 112
Henschelmann, K., 49, 53
Hercegi Károly, 193
Herczegh Gyula, 102, 131
Heydrich, W., 85, 112
Hintikka, J., 69, 72
Hjelmlev, L., 68, 72, 73
Horányi Özséb, 102, 108, 112, 131
Horváth János, 78, 79
Horváth Katalin, 174
Horváthné Szélpál Mária, 225—233
Horváth Tamás, 179
Huszár Ágnes, 103, 107, 112, 176
Hymes, D., 76
- Imre Samu, 88, 90, 112
Ionescu—Ruxândoiu, L., 76, 77, 112
Iser, W., 161
Iszacsenko, B. L., 156
- Jakobovits, L. A., 96, 115
Jakobson, R., 181
Jékel Pál, 102, 131
Jespersen, O., 123
Jobbágyiné András Katalin, 105, 145
Jolles, A., 74
Juhász József, 107, 177
- Kabán Annamária, 5, 67—72, 158, 159—163
Kallmeyer, W., 168
Kálmán Béla, 108, 112
Kant, I., 90
Kanyó Zoltán, 96, 102, 132
- Károly Sándor, 71, 84, 85, 88—90, 93, 104, 112, 140, 141, 181
Karttunen, L., 174
Kayser, H., 38, 53
Kecskés András, 58, 60, 64, 65
Kelemen János, 99, 100, 102, 113, 129, 132
Kemény Gábor, 101, 108, 113
Keszler Borbála, 107, 147—151, 150, 178, 196
Kiefer Ferenc, 38, 53, 75, 77, 80, 81, 83, 85, 87, 88, 90, 91, 102, 103, 107, 109, 113, 114, 129, 132, 169—174, 175, 177
Kiss Ferenc, 60, 63, 65, 102
É. Kiss Katalin, 80, 104, 113, 144
Kiss Sándor, 102, 132
Klaudy Kinga, 103, 113
Komlósy András, 102, 133
Kriszteva, J., 96—113
Kuhn, Th. S., 73, 113
- Lakoff, G., 96
Lakoff, R., 96
Lang, E., 95, 113
László Ferenc, 60, 62, 66
László János, 81, 89, 108, 115
Laziczus Gyula, 79, 80, 97
Leech, G. N., 171
Longacre, R. E., 71, 72, 143, 155, 156
Lotman, J. M., 147
Lux, F., 67, 72
- Marcus, S., 74, 77, 113
Margalit, A., 95
D. Máta Mária, 146
Máté Jakab, 5, 73—116, 75, 81, 93, 163
Mathesius, V., 83, 113
Mayenova, M. R., 191
McCawley, J. D., 76, 96, 113
Mészöly Gedeon, 175
Miko, F., 156
Mikó Pálné, 102, 133
Miller, G. A., 166
R. Molnár Emma, 108, 114, 123, 187—192
Molnár Ildikó, 139, 195, 196
H. Molnár Ilona, 81, 114, 156, 158
Montague, R., 67, 96
Moskalskaja, O. I., 82, 84, 114
Mucsányi János, 169—174
Murvai Olga, 37, 91—93, 159, 162
- Nagy Ferenc, 107, 108, 147—151, 151—154, 175, 178
Nagy L. János, 108, 114, 140—146, 155—158
J. Nagy Mária, 91, 92, 101, 112, 114, 162
Négyesy László, 78
Nyíró Lajos, 93, 96, 114
- Ohmann, R., 67, 72
- Paducseva, E. V., 156
Palkó István, 62, 66
Pap Mária, 80, 114
Papp Ferenc, 102, 108, 114, 131
Peace, A., 136

- Péchy Blanka, 120, 193
 Penavin Olga, 37, 107, 114, 164—168
 Peskovszkij, A. M., 155
 Petőfi S. János, 5, 7—37, 36, 38, 40, 42, 44, 53—55, 57, 66, 72, 77, 78, 80, 81, 84—87, 93, 95—97, 99—101, 108, 112, 114, 142, 153, 154, 164
 Platon, 90
 Pléh Csaba, 76, 77, 89, 102, 108, 114, 133
 Polubičenko, L. V., 75, 109
 Porzig, W., 74
 Postal, P. M., 96
 Propp, V. J., 16, 36, 37
 Rác Endre, 80, 81, 98, 106, 107, 112, 115, 124, 154, 158, 175—179, 176
 Radics Katalin, 75, 80, 81, 89, 102, 108, 114, 115, 133
 Révzin, I., 75
 Rejman, P., 156
 Rieser, H., 95, 114, 168
 Robinson, I., 75, 115
 Róka Jolán, 107, 178
 Rudolph, E., 49, 54
 Russel, B., 75
 Ruwet, N., 91
 Salisbury János, 175
 Sapir, E., 75
 Saumjan, Sz. K., 140
 Saussure, F. de, 73—75, 81
 Sauvageot, A., 106
 Schaff, A., 75, 88, 90, 115
 Schmidt, S. J., 95, 96, 115, 161
 Schweiger, P., 91, 159, 163
 Scserba, L. V., 155
 Searle, J. R., 143
 Sebestyén Árpád, 81, 193—197
 Sgall, P., 83, 115
 Simonyi Zsigmond, 104
 Sljusareva, N. A., 82, 115
 Stati, S., 75, 81, 115
 Steinberg, D. D., 96, 115
 Stierle, K., 94, 115
 Szabó József, 123
 Szabolcsi Anna, 62, 80, 96, 103, 115
 Szabó Zoltán, 75, 78, 82, 90, 92—100, 107, 109, 115, 158, 159—163, 181, 182, 187—192
 Szakácsné Farkas Judit, 107, 175
 Szathmári István, 65, 72, 80, 82, 84, 89, 92, 93, 97, 98, 103—108, 112, 115, 124, 140—146, 151—154, 153, 175—179, 178
 Szecskő Tamás, 89, 115
 Szegedy-Maszák Mihály, 62, 66
 Szende Aladár, 105, 144
 Szende Tamás, 128, 150, 183—186
 Szépe György, 76, 80, 83, 89, 102, 103, 111, 114—116, 129—134, 131
 Szevbo, I. P., 143, 155, 156
 Szilman, T. I., 156
 Szirmay Endre, 105, 145
 Szolganyik, G. J., 143, 155, 156
 Takács Károlyné, 88, 116
 Tallián Tibor, 60, 62, 66
 Telegdi Zsigmond, 103, 129—134
 Temesi Mihály, 80, 84
 Terestyéni Tamás, 76, 77, 88, 89, 99, 102, 112, 114, 116, 130, 147
 Thomka Beáta, 37, 107, 114, 164—168
 Todorov, T., 94, 116, 144
 Tompa József, 81
 Török Gábor, 81, 117—122, 156, 175—179
 Trier, J., 74
 Utasi Csaba, 107, 164—168
 Vágóné Miklós Ilona, 107, 175
 G. Varga Györgyi, 124
 Varga László, 195, 197
 Várkonyi Imre, 65, 72, 80, 82, 84, 89, 93, 103—105, 108, 115, 140—146, 153
 Vass László, 5, 55—66, 57, 58, 108, 116, 199—223
 Vasziljev, J. A., 68, 72
 Velcsov Mártonné, 106
 Vidra Klára, 108, 116, 183—186
 Viehweger, D., 168
 Vigh Árpád, 78, 79, 90, 116
 S. Virágh Erzsébet, 123
 Wacha Imre, 89, 95, 108, 116, 135—139, 194, 196
 Warren, A., 92, 116
 Waterhouse, V. G., 104, 142
 Wellek, R., 92, 116
 Whorf, B. L., 75
 Wiener, N., 74
 Wierzbicka, A., 166
 Wittgenstein, L., 75
 Zolnai Béla, 81, 104
 Zolnai Gyula, 104
 Zvegincev, V. A., 77, 81, 82, 116
 Zsilka János, 90, 100, 101, 116
 Zsilka Tibor, 91, 95, 116
 Zsolnai József, 105, 145

A KÖTET MUNKATÁRSAI

- Albert Sándor* József Attila Tudományegyetem, Francia Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Békési Imre* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Büky László* József Attila Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Fábricz Károly* József Attila Tudományegyetem, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Fejes Katalin* József Attila Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Egyetem u. 2. 6722
- Horváthné Szélpál Mária*, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, JGYTF Kiadó, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Kabán Annamária* Kolozsvári Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet, Cluj-Napoca Emil Racoviță u. 21. 3400, Románia
- Keszler Borbála* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052
- K. Fábián Ilona* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Máté Jakab* Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Nyelvi Intézete, Budapest, Makarenkó u. 20. 1085
- Mucsányi János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Nagy L. János* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Petőfi S. János* Università Degli Studi di Macerata, Facoltà di Lettere e Filosofia, Dipartimento di Filosofia e Scienze Umane, Via Garibaldi, 20 — Macerata 62 100, Italia
- R. Molnár Emma* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Sebestyén Árpád* Kossuth Lajos Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Debrecen, Egyetem tér 1. 4010
- Szathmári István* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék Budapest, Pesti Barnabás u. 1. 1052
- Török Gábor* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vass László* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722
- Vidra Klára* Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, Boldogasszony sgt. 6. 6722

SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN

Szerkesztők: PETŐFI S. JÁNOS és BÉKÉSI IMRE

Ez a periodika azzal a céllal jött létre, hogy előmozdítsa a multi- és interdiszciplináris szövegkutatást. Ennek érdekében (a) helyet kíván adni több diszciplína aspektusait/módszereit egységbe foglalni kívánó szövegtani paradigmákat tárgyaló tanulmányoknak éppúgy, mint diszciplínaszpecifikus részkérdések elemzésével foglalkozóknak, szövegtani kutatási/oktatási tervek informatív bemutatásának éppúgy, mint bármilyen természetű szövegtani vitáknak, (b) overview-k/recenziók formájában tájékoztatni kíván a szövegtani kutatás szempontjából releváns diszciplinák keretében folyó szövegkutatás eredményeit/problémáit tárgyaló monográfiákról/tanulmányokról, végül (c) repertóriumok közlése révén meg akarja könnyíteni a nemzetközi szövegtani irodalomban való bibliográfiai tájékozódást.

1. A szövegtani kutatás néhány alapkérdése (1990)

ELŐSZÓ	
TANULMÁNYOK	
PETŐFI S. JÁNOS: Szemiotikai textológia — Didaktika	
BÉKÉSI IMRE: Az ellentétesség és a kauzalitás szerkezetalkotó összefüggésének logikai háttere ..	
NAGY L. JÁNOS: A megnyilatkozás nyelvi értékéről	
CSÚRI KÁROLY: Lehetséges világok vizsgálata mint műértelmezés	
VASS LÁSZLÓ: Szupertextuális kohézió és stilisztika	
DISZKUSSZIÓ: Szövegtan, interpretáció, interdiszciplinaritás. Résztvevők: BÉKÉSI IMRE, CSÚRI KÁROLY, NAGY L. JÁNOS, PETŐFI S. JÁNOS	
VASS LÁSZLÓ: Terminológiai szótár (a szemiotikai szövegtan tanulmányozásához)	
BIBLIOGRÁFIA	
PETŐFI S. JÁNOS: Bibliográfiák — periodikák	
HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA: A magyar nyelvű szövegtani irodalom bibliográfiája	
PETŐFI S. JÁNOS: Az irodalmi művek elemzésétől a multimediális kommunikáció szemiotikai elmélete felé. 25 év textológiai kutatás: visszatekintés, kitekintés	

B₁132511

Felelős kiadó: Szalay István
90-4815 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Molnár Tibor igazgató
Készült 21 (A/5) ív terjedelemben, monószedéssel, magasnyomással
Példányszám: 1000

350,- Ft

